

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ**

*KAFKAS UNIVERSITY
THE FACULTY of ECONOMICS and ADMINISTRATIVE SCIENCES*

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

KAÜİİBFD

*KAFKAS UNIVERSITY
JOURNAL of THE FACULTY of ECONOMICS and ADMINISTRATIVE SCIENCES*

KAUJFEAS

ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136
HAKEMLİ DERGİ

Cilt Volume 8 / Sayı Issue 16 / Ay Month Aralık December / Yıl Year 2017

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAÜİİBFD

KAFKAS UNIVERSITY
JOURNAL of THE FACULTY of ECONOMICS and ADMINISTRATIVE SCIENCES
KAUJFEAS
ISSN: 1309-4289 / E – ISSN: 2149-9136

Dergi İmtiyaz Sahibi
Journal Executive Owner

Doç. Dr. Erkan TOKUCU
Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Adına
*On Behalf of Kafkas University The Faculty of
Economics and Administrative Sciences*

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Editorial Board Secretary

Yrd. Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL

Editör
Editor

Yrd. Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL

Üretim Editörü
Production Editor

Murat İNCE

Alan Editörleri
Field Editors

İktisat
İşletme
Siyaset Bilimi
Uluslararası İlişkiler

Prof. Dr. Adem ÜZÜMCÜ
Doç. Dr. Levent GELİBOLU
Yrd. Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ÇAPAR

Editör Yardımcıları
Subeditors

Arş. Gör. Ömer ATALAY
Arş. Gör. Önder BALCI
Arş. Gör. Cavit Emre AYTEKİN

Yayın Kurulu
Editorial Board

Prof. Dr. Adem ÜZÜMCÜ
Prof. Dr. Hüseyin Ali KUTLU
Doç. Dr. Erkan TOKUCU
Doç. Dr. Alpaslan YÜCE
Doç. Dr. Levent GELİBOLU
Yrd. Doç. Dr. Alper TAZEGÜL
Yrd. Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL

İngilizce Dil Uzmanı
English Language Linguist

Yrd. Doç. Dr. Turan Özgür GÜNGÖR

KAÜİİBFD HAKEMLİ BİR DERGİDİR.
KAUJFEAS IS A PEER-REVIEWED JOURNAL.
Yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazara/yazarlara aittir.
The responsibilities of the articles belong to the author/authors.

DANIŞMA KURULU

Advisory Board

Prof.Dr. Ahmet İNCEKARA	İstanbul Üniversitesi / İstanbul
Prof.Dr. Aysel ERCİŞ	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof.Dr. Canan ÇETİN	Marmara Üniversitesi / İstanbul
Prof.Dr. Cem SAATÇIOĞLU	İstanbul Üniversitesi / İstanbul
Prof.Dr. Cevat GERNİ	Gebze Teknik Üniversitesi / Kocaeli
Prof.Dr. Ercan BAYAZITLI	Ankara Üniversitesi / Ankara
Prof.Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ	Erciyes Üniversitesi / Kayseri
Prof.Dr. Hülya TALU	İstanbul Üniversitesi / İstanbul
Prof.Dr. Kerem KARABULUT	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof.Dr. Reşat KARCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof.Dr. Selim BAŞAR	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof.Dr. Suat OKTAR	Marmara Üniversitesi / İstanbul
Prof.Dr. Şerif ŞİMŞEK	Selçuk Üniversitesi / Konya
Prof.Dr. Uğur YOZGAT	İstanbul Kültür Üniversitesi / İstanbul

İletişim / Correspondence

Yrd. Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Merkez Yerleşke 36100 KARS

Telefon / Telephone

+90 (474) 225 11 50 / 1869

Belgegeçer / Faks

+90 (474) 225 12 57

e- posta / e-mail

kafkasiibfdergi@gmail.com

İnternet Sayfası / Web Page

<http://www.kafkas.edu.tr/KAUIIBFD>

Baskı / Print

Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık,
Kültür ve Spor Daire Başkanlığı - KARS

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD) Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin ulusal resmi hakemli bilimsel dergisidir. Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere altı ayda bir ve yılda iki kez yayımlanır. Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**dir.

Derginin temel amacı; İktisadi ve İdari Bilimler (İİBF) alanlarında bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamaktır. Bilime yenilik getiren, Yeni bir bilimsel yöntem geliştiren veya Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliğinde olan özgün makalelere yer vermeyi amaçlamaktadır.

Derginin kapsamı İİBF alanı ile ilgili konuları kapsamaktadır. Dergide, İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Ekonometri, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Maliye ve Uluslararası İlişkiler alanlarının kapsamına giren tüm konulardaki çalışmalar yayımlanır.

"Dergimize erişim sağlayabileceğiniz "internet kaynakları, veri tabanları veya indeksler" şunlardır:

Erişim Yolları	Resim	İnternet Adresi
Dergipark		http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kauibf/
EconLit,		https://www.aeaweb.org/econlit/journal list.php
ProQuest,		search.proquest.com/publication/2036230/citation/B5632CDF2E594DBBPQ/1?accountid=130306
EBSCOHost		https://www.ebscohost.com/titleLists/buh-journals.htm
Akademik Dizin.		http://www.akademikdizin.com/index.php?source=222&q=kafkas
UlrichsWeb,		https://ulrichsweb.serialssolutions.com/search/278227064
Google Scholar,		https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&q=%22Kafkas+%C3%9Cniversitesi+%C4%B0ktisadi+ve+%C4%B0dari+Bilimler+Fak%C3%BCltesi+Dergisi%22&btnG=&lr=
Arastirmax,		http://www.arastirmax.com/en/search/publications?fulltext=kafkas&f[0]=field yayimlanan dergi%3A25823
TO-KAT		http://www.toplukatalog.gov.tr/index.php? f=1&the page=1&cwid=2&keyword=1309-4289&tokat search field=5&order=0&command=Tara#alt
AsosIndex,		http://asosindex.com/page/kafkas-%C3%BCniversitesi-iktisadi-ve-idari-bilimler-fak%C3%BCltesi-dergisi

TEŞEKKÜR *

Dergimizin bu sayısındaki makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak değerli katkıları sunan aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkürlerimizi ve en derin saygılarımızı sunarız.

Yayın Kurulu

ACKNOWLEDGEMENT

We convey our deepest gratitude and thanks to below mentioned scholars who graciously offered their invaluable assistance in reviewing for articles of this number.

Editorial Board

Prof. Dr. Adem ÜZÜMCÜ	Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr. Agah Sinan ÜNSAR	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Aypar USLU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Canan ÇETİN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cihan YAŞUZ	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Menşure KOLÇAK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Murat GÜMÜŞ	Batman Üniversitesi
Prof. Dr. Nebiye YAMAK	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Oya AYTEMİZ SEYMEN	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman DEĞİRMEN	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Şeref KALAYCI	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah TAKIM	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Alpaslan YÜCE	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Ata ÖZDEMİRÇİ	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Canan Nur KARABEY	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ender Coşkun	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan TOKUCU	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Levent GELİBOLU	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Metin ATMACA	Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel ATAN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin KEŞKİN	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz Aslan ÇETİN	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ÇAPAR	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan ÇELENK	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Meryem AYBAS	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Serhat DAĞLI	Nişantaşı Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sevdâ AKAR	Onyediy Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zekâyi KAYA	Karatekin Üniversitesi

* İsimler unvan ve alfabetik sıradadır.

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Yıl: 2017, Cilt: 8, Sayı: 16, Ay: Aralık
Year: 2017, Volume: 8, Number: 16, Month: December

ARAŞTIRMA MAKALELERİ (RESEARCH ARTICLES)

İKTİSAT (ECONOMICS)

- Esra ALP, Recep KÖK, Murat Ozan BAŞKOL** DOI: 10.9775/kauibfd.2017.011
**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SÜRÜKLEYİCİ
ENDÜSTRİ ANALİZİ: 2002-2012 KARŞILAŞTIRMASI.....211-241**
KEY SECTOR ANALYSIS IN TURKISH ECONOMY:
A COMPARE BETWEEN 2002-2012
- Kerem KARABULUT, Ali SHAHINPOUR** DOI: 10.9775/kauibfd.2017.012
**BİLİŞİM VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN (BİT'İN) İŞSİZLİK
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: İRAN EKONOMİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA.....243-257**
THE EFFECT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES
(ICT) ON UNEMPLOYMENT: AN APPLICATION ON IRAN ECONOMY
- Murat AYKIRI, Erkan TOKUCU** DOI: 10.9775/kauibfd.2017.013
**EKONOMİK BÜYÜMENİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ AÇISINDAN BEŞERİ
SERMAYENİN ÖNEMİ: YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELER ÜZERİNE BİR
UYGULAMA.....259-293**
THE IMPORTANCE OF HUMAN CAPITAL ON THE SUSTAINABILITY OF
ECONOMIC GROWTH AN APPLICATION ON HIGHER INCOME COUNTRIES
- Özgür KOÇBULUT, Süleyman BOLAT** DOI: 10.9775/kauibfd.2017.014
**BALKAN ÜLKELERİNDE İŞSİZLİK HİSTERİSİ VE DOĞAL ORAN
HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİ: AMPİRİK BİR DEĞERLENDİRME 295-317**
THE VALIDITY OF UNEMPLOYMENT HYSTERESIS AND NATURAL RATE
HYPOTHESIS IN BALKAN COUNTRIES: AN EMPIRICAL EVALUATION
- Levent ÖZŞAHİN, Kerem KARABULUT** DOI: 10.9775/kauibfd.2017.015
**POST KEYNESYEN İKTİSATTA TOPLUM YARARINA ÇALIŞMA
PROGRAMLARININ ANALİZİ: TRA2 BÖLGESİ ÖRNEĞİ 319-352**
ANALYSIS OF EMPLOYMENT PROGRAMS FOR COMMUNITY
IN POSTKEYNESIAN ECONOMICS: TRA2 REGION EXAMPLE
- Sıtkıcan SARAÇOĞLU, Mehmet SONGUR** DOI: 10.9775/kauibfd.2017.016
**SAĞLIK HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: AVRASYA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ.....353-372**
HEALTH EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH NEXUS:
AN EXAMPLE OF EURASIAN COUNTRIES

İŞLETME (BUSINESS ADMINISTRATION)

Pınar GÖKTAŞ DOI: 10.9775/kauibfd.2017.017

KUŞAKLARIN KARİYER YAKLAŞIMLARI İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA.....373-393
A RESEARCH ON RELATIONSHIP BETWEEN GENERATIONS AND CAREER APPROACH

M. AFACAN FINDIKLI, H. Necla KELEŞ, C. AFACAN DOI: 10.9775/kauibfd.2017.018

İŞİN ANLAMI KAVRAMI VE TERCÜME BİR ÖLÇEĞİN TÜRKÇE'DE GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ANALİZİ.....395-413
WORK MEANING CONCEPT AND A TRANSLATION SCALE ANALYSIS OF VALIDITY AND RELIABILITY IN TURKISH VERSION

Serol KARALAR, Canan ÇETİN, Burçak VATANSEVER DOI: 10.9775/kauibfd.2017.019

Y KUŞAĞI ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ETİK DAVRANIŞ ALGILARININ İNCELENMESİ 415-432
ANALYZING GENERATION Y UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS OF ETHICAL BEHAVIOUR

Alpaslan YÜCE, Kamile MERİÇ DOI: 10.9775/kauibfd.2017.020

DUYGUSAL ZEKÂ İLE GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR UYGULAMA.....433-446
A CASE STUDY ON DETERMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ENTREPRENEURSHIP TENDENCY

Levent GELİBOLU, Çağlar SAMSA, Ömer CENGİZ DOI: 10.9775/kauibfd.2017.021

DESTİNASYON MARKALAMASINDA TEMEL KONULAR: SARIKAMIŞ KIŞ TURİZMİ DESTİNASYONU ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA...447-462
FUNDAMENTAL ISSUES ON DESTINATION BRANDING: A QUALITATIVE STUDY ON SARIKAMIS WINTER TOURISM DESTINATION

Emre HORASAN, CebraİL MEYDAN, Sebahattin YILDIZ DOI: 10.9775/kauibfd.2017.022

ENTELEKTÜEL SERMAYE, KURUMSAL YÖNETİM DERECELENDİRME NOTU VE İŞLETME PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....463-482
A RESEARCH ON RELATIONSHIP BETWEEN INTELLECTUAL CAPITAL, CORPORATE GOVERNANCE RATING NOTES AND BUSINESS PERFORMANCE

Çağla ARIKER, Andaç TOKSOY DOI: 10.9775/kauibfd.2017.023

GENERATION Z AND CSR: ANTECEDENTS OF PURCHASING INTENTION OF UNIVERSITY STUDENTS.....483-502
Z JENERASYONU VE KSS: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SATIN ALMA EĞİLİMİNİN ÖNCÜLLERİ

A. BARUT, S. KARAOĞLAN, M. Emin KARABAYIR DOI: 10.9775/kauibfd.2017.024

FAİZ ORANI - DÖVİZ KURU VE BİST100 ETKİLEŞİMİ: MAKİ EŞ - BÜTÜNLEŞME ANALİZİ.....503-523
INTEREST RATES - EXCHANGE RATE AND BİST100 INTERACTION: MAKİ CO-INTEGRATION ANALYSIS

İlknur TAŞTAN BOZ, Fatih BERBER DOI: 10.9775/kauibfd.2017.025

Y KUŞAĞI ÇALIŞANLARIN YÖNETİMDE YAŞADIĞI PROBLEMLERİN TESPİTİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA.....525-536
A RESEARCH ON Y GENERATION EMPLOYEES' DETERMINATION OF PROBLEMS IN MANAGEMENT

SİYASET BİLİMİ (POLITICAL SCIENCE)

Atıl Cem ÇİÇEK, Gökbörü ÖNALP DOI: 10.9775/kauibfd.2017.026

MAHALLE MUHTARLARINDAKİ DEMOKRASİ ALGISI

ÜZERİNE BİR SÖYLEM ANALİZİ: KARS ÖRNEĞİ.....537-554

A DISCOURSE ANALYSIS ON THE PERCEPTION OF DEMOCRACY OF OFFICIAL
NEIGHBORHOOD MUKHTAR: THE CASE OF KARS

DERLEME MAKALELER (REVIEW ARTICLES)

ULUSLARARASI İLİŞKİLER (INTERNATIONAL RELATIONS)

Çağlar SÖKER DOI: 10.9775/kauibfd.2017.027

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU'NUN ÇATIŞMAYI

ÇÖZME PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ.....555-574

THE ANALYSIS OF NAGORNO KARABAKH PROBLEM FROM
THE CONFLICT RESOLUTION PERSPECTIVE

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SÜRÜKLEYİCİ ENDÜSTRİ ANALİZİ: 2002-2012 KARŞILAŞTIRMASI

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 30.01.2017 Yayına Kabul Tarihi: 29.05.2017

Esra ALP
Arş. Gör.
Recep Tayyip Erdoğan
Üniversitesi
FUBYO, Bankacılık ve
Finans Bölümü
esra.alp@erdogan.edu.tr

Recep KÖK
Prof. Dr.
Dokuz Eylül Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
recep.kok@deu.edu.tr

Murat Ozan BAŞKOL
Yrd. Doç. Dr.
Uludağ Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
obaskol@uludag.edu.tr

ÖZ Endüstriyel faaliyetlerin niceliksel ve niteliksel yapılarındaki değişmelerin incelendiği endüstrilerarası analiz, ekonominin gelişme performansının izlenmesi konusunda analitik bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı; 2002 ve 2012 Girdi-Çıktı tablolarından hareketle, Leontief yaklaşımına göre geriye bağlantı ve Ghosh yaklaşımına göre ileriye bağlantı etkilerini hesaplamak, sürükleyici endüstrilerdeki değişimi saptamaktır. Endüstrilerin diğer endüstrileri ‘geri besleme’ ve ‘uyarma’ güçlerini yansıtan bağlantı bulguları, kaynak tahsisi optimizasyonunda ve yatırım kararlarının alınmasında araç göstergeler olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın bulguları, “kimyasal madde ve ürünlerin imalatı”, “metal eşya sanayii”, “yeniden değerlendirme” ve “araştırma ve geliştirme hizmetleri” endüstrilerinin ilgili dönemde sürükleyici niteliğini kaybettiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık 2012 döneminde yalnızca “ana metaller” endüstrisi ithal bağımlılığını azaltarak sürükleyici nitelik kazanmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarının, politika yapıcılarının ekonomi politikası geliştirmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Girdi-Çıktı Modeli, Bağlantı Etkileri, Sürükleyici sektör analizi

JEL Kodu: C67, L52, D57,

Alanı: İktisat

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.011

Atıfta bulunmak için: Alp, E., Kök, R. & Başkol, M. Ozan. (2017). Türkiye ekonomisinde sürükleyici endüstri analizi: 2002-2012 karşılaştırması, *KAÜİİBFD* 8(16), 211-241.

KEY SECTOR ANALYSIS IN TURKISH ECONOMY: A COMPARE BETWEEN 2002-2012

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 30.01.2017 Accepted Date: 29.05.2017

Esra ALP
Res. Asst.
Recep Tayyip Erdoğan
University, Department
of Banking and Finance
esra.alp@erdogan.edu.tr

Recep KÖK
Prof.
Dokuz Eylül University
FEAS, Department of
Economics
recep.kok@deu.edu.tr

Murat Ozan
BAŞKOL
Asst. Prof.
Uludağ University
FEAS, Department of
Economics
obaskol@uludag.edu.tr

ABSTRACT | Interindustry analysis that researches alterations in qualitative and quantitative structures of industrial activity is being used as an analytical tool in the matter of monitoring development performance of economy. The aim of this study is to calculate backward linkages by Leontief approach and forward linkages by Ghosh approach based on 2002 and 2012 input output tables and analyse evolution in key sectors. Linkage findings reflecting the 'feedback' and 'stimulant' power of industries are utilized as indicators for optimization in allocation of resources and taking investment decisions. Findings of the study reveal that "manufacture of chemicals, chemical products", "manufacture of fabricated metal products", "recycling" and "research and development" industries have lost the property of being key industry in relevant period. However only "basic metals" became as a key industry thereby reducing its import dependency. By the results of this study, it is expected to contribute to policymakers in developing policy.

Keywords: *Input-Output Model, Linkage Effects, Key Sector Analysis*

Jel codes: *J64; C13; C22,*

Scope: *Economics*

Type: *Research*

Cite this Paper: Alp, E., Kök, R. & Başkol, M. Ozan. (2017) Key sector analysis in Turkish economy: A compare between 2002-2012, *KAÜİİBFD* 8(16), 211-241.

1. GİRİŞ

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde karşılaşılan ekonomik sorunların çözümünde endüstrilerarası analize ve Girdi-Çıktı (G-Ç) modellerine ihtiyaç duyulmaktadır. Endüstriler arasında gerçekleşen mal ve hizmet akımları dikkate alınarak endüstriler arası bağlantı etkileri hesaplanmakta, güçlü bağlantı etkilerine sahip olan sürükleyici endüstriler belirlenmektedir. Söz konusu endüstrilere yönelik uygulanan politikalar, bağlantı etkileri yoluyla ekonominin bütününe yayılmakta ve daha etkili olmaktadır.

G-Ç modeli olarak bilinen endüstrilerarası analizin ilk ampirik modeli Wassily Leontief tarafından geliştirilmiştir (Chenery ve Clark, 1965, s. 2). Leontief statik genel denge modeli çerçevesinde ABD'nin 1919 - 1929 dönemindeki ekonomik yapısını gösteren bir G-Ç tablosu geliştirerek, 1940-1945 yılları arasında, ülkesinin savaş ekonomisinin planlanmasına katkıda bulunmuştur (Leontief, 1936, s. 105; Raa, 2009, s. 4).

G-Ç modelleri planlı ekonomiyi benimseyen ülkelerde kullanıldığı gibi kaynak ve gelir dağılımı için öncelikli olarak piyasa mekanizmasını kabul eden gelişmiş ülke ekonomilerinde de analitik bir araç olarak kullanılmaktadır. Belirli bir ekonomik büyümeyi hedefleyen gelişmekte olan ülkelerde, hangi endüstriye ne kadar kaynak tahsis edileceği ve yapılması planlanan yeni sabit sermaye yatırımlarının hangi endüstrilere yönelik olacağı konuları, uygulanacak ekonomi politikalarının seçimi bakımından öncelikli bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda; yurtiçi tasarrufların artırılması, kamu yatırım harcamalarının öncelikle sürükleyici endüstrilere tahsis edilmesinin planlanması; özel sektör yatırımlarının da ilgili endüstrilere yönelik teşviklerle desteklenmesi ve dış finansman ihtiyacının saptanması ve sağlanmasına yönelik politikaların belirlenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde faaliyet gösteren endüstriler G-Ç modeli ile analiz edilmekte, sürükleyici olan endüstriler belirlenmekte; bu kapsamda endüstrilerarası bağlantı etkileri ve dağılım ölçülerine yönelik baz endeks değerleri hesaplanmakta; büyüme ve kalkınma hedefleri doğrultusunda politika önerileri geliştirilmektedir.

Yerli yazında, G-Ç modeli kullanılarak yapılan sürükleyici endüstrilerin belirlenmesine yönelik çeşitli çalışmalar mevcuttur. Önceki çalışmalar; kapsadığı yıllar, ürün grubu sınıflandırmaları, yapılan toplulaştırma düzeyleri ve bağlantı etkisi hesaplama yöntemleri bakımından farklılaşmakla birlikte, 2002 verisini içeren çalışmaya (Alp, 2016) ek olarak; 2012 yılına ait G-Ç tablolarına dayalı kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, analizin kapsadığı dönem olan 2002 ve 2012 yıllarına ait bulguların, sürükleyici endüstrilerdeki

değişimin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi itibariyle de yazında ilktir. Çalışmada, Leontief üretim fonksiyonunu referans alan talep yönlü yaklaşım ile ileri bağlantı etkilerinin hesaplanma yöntemi konusunda farklılaşan ve son yıllarda yazında daha yaygın kabul gören arz yönlü Ghosh yaklaşımı kullanılarak günümüz ekonomik gerçekleriyle daha fazla örtüşen anlamlı bulgulara ulaşılması çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Çalışmada 2002 ve 2012 toplam G-Ç tablolarına dayanarak, endüstrilerarası bağlantı etkileri hesaplanmaktadır. Doğrudan ve toplam geri bağlantı etkilerinin hesaplanmasında talep yönlü Leontief yaklaşımı tercih edilirken, doğrudan ve toplam ileri bağlantı etkileri arz yönlü Ghosh yaklaşımına göre hesaplanmaktadır. Üretimin ithalata olan bağımlılık düzeyinin araştırıldığı, ithalatın bağlantı etkileri analizinde, katsayılar hesaplanırken ilgili yıllara ait yurtiçi ve ithalat G-Ç tablolarından yararlanılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümü sürükleyici endüstrilerin belirlenmesinde G-Ç modelinin uygulandığı çalışmalara ilişkin yazın taramasını içermektedir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri kaynağı hakkında bilgi verilerek, G-Ç modeli ve bağlantı etkilerine ilişkin hesaplama yöntemleri, talep ve arz yönlü olmak üzere karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır. Ayrıca endüstrilerin ithal girdi bağımlılığının analiz edilmesi amacıyla yararlanılan ithalat ters matris yöntemine başvurulmaktadır. Dördüncü bölümde 2002 ve 2012 yıllarına ait analiz bulgularına yer verilmekte ve sonuçlar sürükleyici endüstrilerdeki değişimleri açıklamaya yönelik olarak değerlendirilmektedir.

2. YAZIN TARAMASI

Yazında, G-Ç modelinin, Türkiye ekonomisinin sürükleyici endüstrilerinin saptanmasına yönelik uygulamasını içeren çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Kök ve Ersungur, 1996). Çivi ve Çakır'ın (2000) 1985 ve 1990 yıllarına ait G-Ç tablolarından hareketle Türkiye'de imalat sanayinin ithalata olan bağımlılığının araştırıldığı ve ekonominin sürükleyici endüstrilerinin belirlendiği çalışmasında, incelenen dönemler için, imalat sanayinde sürükleyici sektör konumundaki endüstrilerin, büyük ölçüde ithalata bağımlı oldukları, bu nedenle endüstrilerarası bağlantıların zayıf, hatta kopuk olduğu sonucuna varılmıştır.

Şenesen (2005) tarafından yapılan ve 1998 yılına ait G-Ç tablosunda yer alan 97 sektörden hareketle imalat sanayi üretim yapısının ithalata bağımlılığının incelendiği çalışmada, geriye bağ etkileri ile öne çıkan sektörlerin başında, gıda, ağaç ürünleri ile dokuma kesimleri geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Sektörler arası etkileşimin maliyet (ileriye bağ etkileri) yönüne bakıldığında ise; ithalat fiyatı, vergi vb. gibi nedenlerle ekonomide maliyet

artışına neden olan sektörler arasında petrol ürünleri başta olmak üzere, ara girdi üreten sektörlerin öne çıktığı ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmada, çeşitli göstergelere¹ dayanılarak, ekonomide ön plana çıkan sektörler araştırılmış ancak bulguların birbiriyle örtüşmemesi nedeniyle ekonomi içindeki “lokomotif (sürükleyici) endüstri” tanımlamasından kaçınılmıştır.

Yükseler ve Türkan (2006) tarafından 1998 yılına ait G-Ç tablosundan yararlanılarak yapılan ve imalat sanayinde yer alan 56 sektörün 22 alt sektör bazında toplulaştırıldığı çalışmada, ithal girdi kullanımının imalat sanayi alt endüstrilerinde genel ithal girdi kullanımını ortalamasının önemli ölçüde üzerinde olduğu gözlenmektedir.

Karaca (2007) tarafından, 1998 yılına ait Genel, Yurtiçi ve İthalat G-Ç tabloları kullanılarak 56 sektörlü olarak yapılan çalışmada imalat sanayi incelenmiştir. Sürükleyici endüstriler; demir-çelik ana sanayi; ana kimyasal maddeler, sentetik kauçuk ve plastik hammadde imalatı; demir-çelik dışındaki ana metal sanayi; temizlik, kozmetik, başka yerde sınıflandırılmamış kimyasal ürünler, suni ve sentetik elyaf imalatı; diğer metal eşyaların imalatı, metal işleri ile ilgili hizmet faaliyeti; kereste ve parke sanayi; derinin tabaklanması, bavul el çantası vb. imalatı; plastik ürünleri imalatı; bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar; özel amaçlı makinelerin imalatı; mezbahacılık ve etin işlenmesi ve saklanması olarak belirlenmiştir.

Kula'ya (2008) ait çalışmada, 2002 yılı Arz-Kullanım tabloları ve G-Ç tabloları kullanılarak Türkiye ekonomisinin sürükleyici endüstrileri belirlenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre bu endüstriler; tarım, avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri; gıda ürünleri ve içecek imalatı; tekstil; kimyasal madde ve ürünlerin imalatı; metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı; ana metal sanayi; elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı; motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğu; kara taşımacılığı ve boru hattıyla taşımacılık; destekleyici ve yardımcı ulaştırma faaliyetleri, seyahat acentelerinin faaliyetleri ve gayrimenkul faaliyetleri endüstrileridir.

Ersungur ve Kızıltan (2008) tarafından yapılan, 1973, 1979, 1985, 1990, 1996 ve 1998 yıllarına ait G-Ç tablolarının kullanıldığı çalışmanın bulgularına göre, Türkiye’de 1980 öncesinde tarım sektöründe yapısal bağınlaşma yüksek iken, 1980 sonrasında sanayi sektörünün ön plana çıktığı

¹ Çalışmada kullanılan göstergeler; üretim hacmi, gayrisafi yurtiçi hasılaya hem gayrisafi katma değer (üretim) hem de harcamalar açısından sağlanan katkı, sektörel üretim fonksiyonları bağlamında tanımlanan verimlilik düzeyleri ve ihracat yapan sektörler, dış alıma bağımlılık, ileri/geri bağlantı etkileri gibi göstergelerdir.

görülmüştür. Ancak, özellikle 1990 sonrasında bu sektörün alt dallarının gelişimi daha çok tarıma dayalı sanayi sektöründe yapısal bağınlaşmanın yüksek olması şeklinde kendini göstermiştir.

Yıllancı (2008) tarafından, 1998 yılına ait G-Ç tablosu kullanılarak, sürükleyici sektör belirlenmesi üzerine bir çalışma yapılmıştır. Bulmer-Thomas'ın bağlantı etkisi endekslerinin² kullanıldığı bu çalışmada belirlenen sürükleyici endüstriler; tarım, ticaret, ulaşım-haberleşme ve kişisel hizmet endüstrileridir.

Han, Tosunoğlu & Özsoy, (2011) tarafından yapılan bir başka çalışmada 2002 yılına ait G-Ç tablosunda yer alan, imalat sanayinde faaliyet gösteren 23 sektör incelenmiş, geri ve ileri bağlantı etkilerinin hesaplanması yoluyla ekonominin sürükleyici endüstrileri araştırılmıştır. Çalışmada sürükleyici sektör olarak; Chenery-Watanabe yöntemine göre, gıda ürünleri ve içecek imalatı; tekstil ürünleri imalatı; ana metal sanayi ve yeniden değerlendirme endüstrileri öne çıkmıştır. Buna karşın Rasmussen yöntemine göre yalnızca gıda ürünleri ve içecek imalatı sürükleyici sektör olarak belirlenmiştir.

Göktolga ve Akgül (2011), tarafından yapılan çalışmada 1998 ve 2002 yıllarına ait G-Ç tabloları kullanılarak iki yıl karşılaştırılmış ve sürükleyici endüstriler belirlenmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, 1998 yılında sürükleyici sektör ana metal sanayi iken, 2002 yılında kamu hizmetleri, hizmetler ve diğer faaliyetler sektörü sürükleyici olmuştur. Giyim eşyaları imalatı sektörü her iki yılda da sürükleyici endüstrilerden biri olmuştur.

Ersungur, Ekinci & Takım, (2011) tarafından 2002 yılına ait G-Ç tablosundan yararlanılarak yapılan çalışmada, endüstrilerin bağlantı etkileri ve ithalata bağımlılık derecesi analiz edilmiştir. Geriye bağlantı etkisi en yüksek olan endüstriler; tetkik ve arama hariç, “ham petrol ve doğalgaz çıkarımı ve bunlarla ilgili hizmet faaliyetleri”, “büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı”, “ormancılık, tomrukçuluk ve ilgili hizmet faaliyetleri” olduğu belirlenmiştir. İleriye bağlantı etkileri en yüksek olan, diğer endüstrilerde yoğun olarak kullanılan girdileri sunan ve ülke dışı kaynaklara olan bağımlılığı azaltma açısından önem arz eden endüstriler ise; “kimyasal madde ve ürünlerin imalatı”, “ana metal sanayi”, “makine ve teçhizat imalatı”, “kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı” endüstrileri olarak belirlenmiştir.

---

² Bulmer-Thomas bağlantı etkisi endeksleri için bkz. Üçüncü bölümde yer alan (16) ve (17) nolu denklemler.

Ayaş'a (2011) ait çalışmada, 2002 yılına ait G-Ç tabloları kullanılarak, Türk imalat sanayi endüstrilerinin stratejik önemi, Chenery-Watanabe, Rasmussen-Ghosh, Dietzenbacher ve Laumas katsayı yöntemlerine göre incelenmiştir. Tüm katsayı modellerinde stratejik öneme sahip olan sektör, hem güçlü sektörel bağlantıları hem de nihai talep ve katma değer içindeki yüksek payından dolayı tekstil ürünleri sektörü olmuştur. Stratejik endüstriler; gıda, tekstil, hazır giyim, kimyasal madde ve makine eşya sanayidir. İleri bağlantıları güçlü olan endüstriler ise, metalik olmayan diğer mineral ürünler ve ana metal sanayi olmuştur.

Atan (2011) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'ye ilişkin 2002 yılına ait G-Ç tablolarına dayanılarak, ara girdilerin yurtiçi üretim ve ithal olarak elde edilmesinin sektörler arası bağlantı yapısına olan etkisi incelenmiştir. Toplam ara girdi bağlantı etkisi ve endekslerine göre; imalat sanayi, elektrik enerjisi, gaz, buhar ve su, madencilik ve taş ocakçılığı, mali aracı kuruluşların faaliyetleri, diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmet faaliyetleri ve kamu ve savunma sektörlerinin; yurt içinde üretilen toplam ara girdilere göre; imalat sanayi, elektrik enerjisi, gaz, buhar ve su, ulaştırma, depolama ve haberleşme hizmetleri sektörlerinin; ithal toplam ara girdilere göre ise; imalat sanayi ve ulaştırma, depolama ve haberleşme hizmetleri sektörlerinin sürükleyici endüstriler olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Başkol (2012), tarafından yapılan bir çalışmada 2002 yılına ait G-Ç tablosundan yararlanılmıştır. Nace Rev. 1.1. sektör sınıflandırması dikkate alınarak sektörler 22 sektör düzeyinde toplulaştırılmıştır. Toplam ileri bağlantı etkileri hesaplanırken Genişletilmiş Rasmussen yönteminin kullanıldığı çalışmada, Türkiye ekonomisinde, kağıt ve kağıt ürünleri, kimya, plastik ve kauçuk, cam, taş ve toprak ürünleri ve metal eşya sanayilerinin, sürükleyici endüstriler olarak değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Kalkınma Bankası (2013) tarafından yapılan çalışmada ise, 2002 yılına ait G-Ç tablolarından hareketle, talep yapısına ve faktör kullanım yoğunluklarına göre üretimin ve ihracatın ithalata bağımlılığı ve sektörlerin dışa açıklık derecesinin bir ifadesi olarak ihracat/üretim oranları incelenmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar incelendiğinde, yatırım malları üreten sektörlerde ihracat/üretim oranlarının tüketim ve ara malları üreten sektörlerle göre daha yüksek oranda gerçekleştiği görülmektedir. Toplam üretim içerisinde ihracat payı yüksek olan sektörlerden ana metal sanayi; motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı; radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı sektörlerinde toplam ithal girdi kullanım katsayıları da yüksek oranda gerçekleşirken, ihracat/üretim oranının görece düşük olduğu, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı; derinin tabaklanması,

işlenmesi; bavul, el çantası, ayakkabı imalatı; kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı; tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı; kimyasal madde ve ürünleri imalatı gibi sektörlerde toplam ithal girdi kullanımının yüksek düzeyde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Türkiye imalat sanayinde ağırlıklı olarak ara ve yatırım malları üreten sektörlerde ithal girdi kullanımının yüksek olduğu, ara ve tüketim malları üreten sektörlerde ise ihracat/üretim oranlarının yatırım malları üreten sektörlerde göre düşük kaldığı görülmektedir.

Yazındaki çalışmaların bulgularına genel olarak bakıldığında, sanayi sektörünün özellikle imalat sanayinin bağlantı etkilerinin güçlü olduğu ancak aynı zamanda söz konusu sektörün ithal aragirdi kullanımının yüksek olması nedeniyle ülkenin büyüme performansı üzerinde yeterli olumlu etkiyi sağlayamadığı görülmektedir. Bu çalışmanın yazındaki çalışmalardan temel farkı, endüstrilerin bağlantı etkilerinden hareketle sürükleyici endüstrilerin belirlenmesinin yanı sıra; girdi kullanımı açısından ithalata bağımlılığı da analiz eden ve iki dönemin (2002-2012) karşılaştırmasına imkân veren bulguları ortaya koymasındır.

3. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı; 2002 ve 2012 G-Ç tablolarından hareketle, talep yönlü Leontief yaklaşımını esas alarak endüstriyel geriye bağlantı ve arz yönlü Ghosh yaklaşımını dikkate alarak endüstriyel ileriye bağlantı etkilerini hesaplamak, endüstrilerin ithalat bağımlılığını analiz etmek ve ekonominin sürükleyici endüstrilerini saptamaktır. Burada, G-Ç modellerinde bağlantı etkileri konusundaki iki yaklaşım karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Çalışmada 'bağlantı etkisi' ve dağılım ölçüleri hesaplama yöntemleri ile ithalat ters matris yönteminden yararlanılmaktadır.

3.1. Veri Kaynağı

2002 yılına ilişkin G-Ç tabloları, 1995 Avrupa Hesaplar Sistemi'nde (ESA-95) yer alan tanım ve kavramlara göre, Nace³ Rev. 1.1. sınıflaması kullanılarak, 59 sanayi ve ürün grubu üzerinden, alıcı ve temel fiyatlarla hazırlanmıştır. 2012 G-Ç tabloları ise, Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemi'ne (ESA-2010) uygun olarak hazırlanmış, sanayi grupları için Nace⁴ Rev. 2; ve ürün grupları için (CPA-2008)⁵ kullanılmıştır

³ Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması, Revize 1.1'i ifade etmektedir.

⁴ Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması, Revize 2'yi ifade etmektedir.

⁵ Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda Faaliyete Göre Ürünlerin İstatistikî Sınıflamasını ifade etmektedir.

(TÜİK, 2016). 2012 G-Ç Tabloları 64 ürün grubu üzerinden düzenlenmiştir.

2002 ve 2012 yıllarına ait G-Ç tablolarının hazırlanmasında kullanılan faaliyet ve ürün grubu sınıflandırmalarının farklılıkları nedeniyle, iki dönemin birbiriyle kıyaslanabilmesi amacıyla, tarafımızdan endüstri başlıkları ve alt endüstri grupları dikkate alınarak, karşılaştırılabilir nitelikte olan endüstriler belirlenmiştir. Buna göre 2002 yılı G-Ç tablosundaki 45 endüstri, bazı endüstrilerde toplulaştırma işlemi yapılması sonucu 2012 yılı G-Ç tablosundaki 38 endüstri ile karşılaştırılabilir hale getirilmiştir. İmalat sanayi endüstrileri çoğunlukla aynı kalmakla beraber, 2012 yılı G-Ç tablosunda kullanılan Nace Rev 2. Sınıflandırmasındaki bazı endüstriler, 2002 yılı G-Ç tablosunda kullanılan Nace Rev 1.1. sınıflandırmasında yer almamaktadır. Nace Rev 1.1. 'de bazı endüstriler Nace Rev 2.'de toplulaştırılmış halde bulunmakla birlikte; "Yeniden Değerlendirme" endüstrisinin girdi ve çıktı verileri çeşitli endüstrilere dağıtıldığı için Nace Rev 2'de tek başına bir endüstri olarak yer verilmemektedir. Bu farklılıklar⁶ endüstrilerin bir kısmında karşılaştırma imkânını ortadan kaldırmaktadır.

2002 Girdi Çıktı tablosunda yer alan "maden kömürü, linyit ve turba çıkarımı", "tetkik ve arama hariç, ham petrol ve doğalgaz çıkarımı ve bunlarla ilgili hizmet faaliyetleri", "uranyum ve toryum cevheri madenciligi", "metal cevheri madenciligi", "taşocakçılığı ve diğer madencilik" endüstrileri toplulaştırılarak 2012 G-Ç tablosunda yer alan "madencilik ve taşocakçılığı" endüstrisiyle uyumlu hale getirilmiştir. Benzer biçimde, 2002 G-Ç tablosundaki "gıda ürünleri ve içecek imalatı" ve "tütün ürünleri imalatı" endüstrileri "gıda, içecekler ve tütün ürünleri" endüstri başlığı altında; "tekstil ürünleri imalatı", "giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması", "derinin tabaklanması, işlenmesi; bavul, el çantası, saraçlık, koşum takımı ve ayakkabı imalatı" endüstrileri ise "tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler" endüstri başlığı altında toplulaştırılmıştır. Toplulaştırılan endüstriler için, 2012 yılı G-Ç tablosunda söz konusu endüstrilerin toplulaştırılmış haline karşılık gelen endüstrilerin başlıkları kullanılmıştır. Böylece 2002 yılı G-Ç tablosu 52 endüstri düzeyinde toplulaştırılmıştır.

⁶ Nace Rev. 1.1. ve Nace Rev. 2. Sınıflandırmaları arasındaki farklarla ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5902521/KS-RA-07-015-EN.PDF>; ve http://ec.europa.eu/eurostat/web/nace-rev2/correspondence_tables (12.01.2017)

3.2. Girdi- Çıktı Yaklaşımlarının Teorik Çerçevesi: Leontief Ve Ghosh Yöntemleri⁷

Nihai tüketiciler dışındaki j endüstrilerinin sayısı n ile gösterildiğinde, Leontief'in G-Ç modelinde yer alan i . sektörün denge üretim düzeyini açıklayan denklem sistemi şu şekilde tanımlanmaktadır (Hurwicz, 1955, s. 627):

$$X_i = X_{i1} + X_{i2} + \dots + X_{in} + Y_i \quad (i, j = 1, 2, \dots, n) \quad (1)$$

Burada;

X_i : i sektörünün toplam çıktısını

X_{ij} : i sektörün üretiminin j sektörü tarafından girdi olarak kullanılan kısmını,

Y_i : i sektörü malına yönelen nihai talep miktarını göstermektedir.

Bu denklem her sektör için ayrı ayrı yazıldığında; ekonomide (n) adet sektör için yazılabilecek (n) adet doğrusal denklem söz konusudur. Temel G-Ç modelinin denge düzeyi çıktı çözümü, fiyat değişkeninin sabit olduğu varsayımı altında miktar cinsinden çözümü esas almaktadır. Buna göre;

$$X_i = \sum_{j=1}^n x_{ij} + Y_i \quad (2)$$

Leontief, sektörel ara girdileri aşağıdaki gibi ifade etmiştir (Leontief, 1986, s. 22);

$$a_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_j} \quad (3)$$

Burada,

X_{ij} : i sektörünün j sektörü tarafından kullanılan çıktısını,

X_j : j sektörünün toplam çıktısını,

a_{ij} : Girdi katsayısını, (j sektörü tarafından kullanılan i sektörünün çıktısının, j sektörünün toplam çıktısına oranı) göstermektedir.

Bu bağlamda herhangi bir j sektörünün kullandığı girdiler, yalnızca o sektörün üretiminin doğrusal bir fonksiyonudur. Bunun sonucu olarak girdi katsayılarını ifade eden a_{ij} 'ler sabittir. a_{ij} , herhangi bir j sektörünün bir birim

⁷ Çalışmada kullanılan yöntemin anlatıldığı bu bölümde teorik çerçeve oluşturulurken geniş ölçüde yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır. (Alp, 2016)

çıktı üretebilmek için i sektöründen alması gereken aragirdi miktarını göstermektedir. Tipik elemanı a_{ij} olan matris girdi katsayıları matrisi olarak adlandırılır ve (A) matrisi şeklinde ifade edilir.

Genel çözüm denklemleri şu şekilde sıralanmaktadır:

$$X = AX + Y$$

$$X - AX = Y$$

$$X.(I - A) = Y$$

$$X = (I - A)^{-1}.Y \quad (4)$$

Yukarıdaki dönüştürülmüş denklemlerde yer alan matris ve vektörleri tanımladığımızda:

X ; $n \times 1$ boyutunda sütun vektörü, yani sektörel üretim vektörüdür.

A ; $n \times n$ boyutunda ara girdi katsayıları matrisi olup, a_{ij} elemanlarından oluşur.

Buna sektörel bağımlılık matrisi de denir.

Y ; $n \times 1$ boyutunda, nihai talep vektörüdür. Otonom değişkendir, dışsaldır. Plan makro aşamasında önceden belirlenir.

I ; Birim matristir. Yani köşegendeki elemanları 1, diğer elemanları 0'dır.

Bu denklem sistemi, her sektörün çıktısının, hem ilgili sektöre hem de diğer endüstrilere yönelen ara ve nihai talebe bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. $(I-A)^{-1}$ matrisi Leontief ters matrisi ya da teknoloji ters matrisi olarak adlandırılır ve bu matris; üretimde endüstriler arasındaki bağımlılıktan kaynaklanan ek ara girdi taleplerinin, herhangi bir iterasyona gerek kalmaksızın nihai taleplerle birlikte otomatik olarak ve bir kere de hesaplanmasını sağlamaktadır (Aydoğuş, 2010, s. 51). Ters matrisin bu özelliği çözümü genelleştirmektedir.

Leontief ters matrisinin G-Ç denge çözümlemesinde üstlendiği işlev, tıpkı milli gelir çözümlemesinde çoğaltan katsayısının üstlendiği işlev gibidir. Aralarındaki önemli bir farklılık, ters matrisin, sektörel nihai taleplerdeki değişimler ve bunun sonucunda endüstrilerin üretimlerinde meydana gelen değişimler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin toplamını yansıtmasıdır (Aydoğuş, 2010, s. 84). Ters matris, nihai talep birimi başına, endüstrilerin doğrudan ve dolaylı olmak üzere toplam olarak artırımları gereken çıktı değerlerini göstermektedir.

Leontief ters matrisinin tipik elemanı r_{ij} , j sektörünün, kendi nihai talebindeki bir birimlik artışı karşılayabilmek için i sektöründen alması gereken

doğrudan ve dolaylı olmak üzere toplam i girdisi miktarını göstermektedir. Bu nedenle Leontief ters matrisinin elemanlarına toplam girdi katsayıları adı verilmektedir. Leontief modeli G-Ç analizlerinde en sık kullanılan, girdi katsayıları matrisinden elde edilen talep yanlı bir modeldir. Ancak çıktı katsayıları matrisinden hareketle elde edilen arz yanlı bir model de G-Ç analizlerinde kullanılmaktadır.

İlk defa Ghosh tarafından ortaya konulan arz yanlı model, esas olarak sektörel üretimde birincil (temel) girdi kullanımlarıyla ilgilidir. Birincil girdiler katma değer bileşenleridir⁸. Bu modelde herhangi bir i sektörü çıktısının, ekonomideki diğer endüstriler arasında ara girdi kullanımı olarak dağılımı üzerinde durulmaktadır. Arz yanlı modelin matematiksel açılımı aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Ayaş, 2011, s. 526; Han vd., 2011, s. 109):

$$X_j = \sum_{i=1}^n X_{ij} + V_j \quad (5)$$

Denklem (5)'de yer alan X_j ; j sektörünün çıktı değerini, $\sum_{i=1}^n X_{ij}$; endüstriler arasındaki ara girdi alışverişlerini, V_j ; ise j sektörünün toplam katma değer ödemelerini göstermektedir. Leontief modelindeki dışsal (otonom) değişken nihai talep bileşenleri olurken; Ghosh modelindeki dışsal (otonom) değişken, ekonomideki birincil girdiler yani katma değer unsurunun bileşenleri olmaktadır. Leontief modelinde fiyatlar sabit kabul edilmekte, üretim fonksiyonu miktar cinsinden ifade edilmektedir. Ghosh modelinde ise miktarlar sabit kabul edilmekte ve maliyet etkileri hesaplanmaktadır (Han vd., 2011, s. 110). Ghosh modelinde analiz harcamalar yönünden ele alınmakta, tipik bir j sektörünün i sektörü girdisini kullanmak için yapacağı harcamanın j sektörünün toplam harcamaları içindeki payının değişmediği varsayılmaktadır.

Talep yanlı Leontief modelinde girdi katsayılarının hesaplanmasında, x_{ij} ' nin j sektörünün toplam çıktısına oranı kullanılırken, arz yanlı Ghosh modelinde çıktı katsayıları, her bir i sektörünün j sektörü tarafından ara girdi olarak kullanılan çıktı tutarının i sektörü toplam kullanım değerine bölünmesiyle elde edilmektedir. Leontief modelinde girdi katsayılarının sabit olduğu varsayımı Ghosh modelinde çıktı katsayıları için de geçerli olmaktadır (Ghosh, 1958, s. 61). Çıktı katsayıları olarak adlandırılan (b_{ij}) teknik

⁸ Katma değer bileşenleri; Çalışanlara yapılan ödemeler (ücret ve maaşlar), üretim üzerindeki vergi ve sübvansiyonlar, sabit sermaye tüketimi (amortismanlar) ile gayrisafi ve net işletme artıdır (faiz, kâr, rant).

katsayıları, aşağıdaki gibi formüle edilmektedir:

$$b_{ij} = \frac{x_{ij}}{X_i} \quad (6)$$

Çıktı katsayısını gösteren b_{ij} , i sektörünün bir birimlik çıktısının j sektörü tarafından talep edilen miktarını gösteren bir orandır. x_{ij} , j sektörünün i sektöründen kullandığı ara girdi miktarını, X_i ise i sektörünün toplam kullanım miktarını ifade etmektedir.

3.2.1. Karşılaştırmalı bağlantı etkileri

Geri ve ileri bağlantı etkilerinin hesaplanmasına ilişkin ilk çalışma uluslararası verimlilik yapılarının karşılaştırılması için önerilmiş olan Chenery ve Watanabe endekslerine dayanmaktadır (Cella, 1984, s. 75). Chenery-Watanabe yöntemine göre hesaplanan bağlantı etkileri endüstriler arasındaki doğrudan mal ve hizmet alışverişlerine dayanmaktadır (Chenery ve Watanabe, 1958, s. 488).

Bir sektörün diğer endüstrilerin çıktıklarına olan talebini gösteren doğrudan geri bağlantı etkisi; ilgili sektörün diğer endüstrilerden ve kendisinden doğrudan aldığı ara girdi miktarının sektörün toplam üretim miktarına oranı olarak ifade edilmekte ve girdi katsayıları matrisinin ilgili sektöre ait sütun toplamı sektörün doğrudan geri bağlantı katsayısını vermektedir. Buna göre, tipik bir j sektörü için doğrudan geri bağlantı etkisinin (BL_j^{CW}) matematiksel ifadesi aşağıdaki gibi olmaktadır:

$$a_{ij} = \frac{x_{ij}}{X_j} \quad (7)$$

$$BL_j^{CW} = \sum_{i=1}^n a_{ij} \quad (8)$$

a_{ij} ; girdi katsayıları matrisinin elemanlarını,
 x_{ij} ; j sektörünün i sektöründen kullandığı ara girdi miktarını,
 X_j ; ise j sektörünün toplam üretim miktarını göstermektedir.

Tipik bir i sektörünün doğrudan ileri bağlantı etkisi; sektörün çıktısının doğrudan ara girdi olarak kullanılan kısmının, sektörün toplam kullanım miktarına oranı olarak ifade edilmekte ve çıktı katsayıları matrisinin i sektörüne ait satır toplamı, sektörün doğrudan ileri bağlantı katsayısını vermektedir. Buna göre, herhangi bir i sektörü için doğrudan ileri bağlantı etkisi (FL_i^{CW}) aşağıdaki

gibi ifade edilebilir:

$$b_{ij} = \frac{x_{ij}}{X_j} \quad (9)$$

$$FL_i^{CW} = \sum_{j=1}^n b_{ij} \quad (10)$$

b_{ij} ; çıktı katsayıları matrisinin elemanlarını,
 x_{ij} ; j sektörünün i sektöründen kullandığı ara girdi miktarını,
 X_j ; ise i sektörünün toplam kullanım miktarını göstermektedir.

Talep yanlı yaklaşıma göre, doğrudan ileri bağlantı etkilerinin hesaplanmasında girdi katsayıları matrisinin her bir sektöre ait satır toplamı alınırken, arz yanlı yaklaşımda çıktı katsayıları matrisinin satır toplamları alınmaktadır. Her iki yaklaşımda da toplam çıktı içinde yalnızca doğrudan ara girdi alışverişleri dikkate alınmaktadır.

Ekonominin endüstrileri arasındaki bağlantı etkilerinin ölçülmesine ilişkin bir diğer yöntem Rasmussen (1957) tarafından geliştirilen ve ampirik yazında daha yaygın bir şekilde kullanılan Rasmussen yöntemidir (Lenzen, 2003, s. 7). Rasmussen tarafından geliştirilen yöntem endüstriler arasındaki hem doğrudan hem de dolaylı ara girdi alışverişlerini hesaplamaya dâhil etmesi nedeniyle toplam bağlantı etkileri olarak da adlandırılmaktadır.

Buna göre tipik bir j sektörünün toplam geri bağlantı etkisi, j sektörünün ürettiği çıktıya olan nihai talepte bir birimlik artış meydana geldiğinde ekonomideki tüm endüstrilerin üretimlerinde ne kadar artış olacağını göstermektedir. Bir başka deyişle j sektörünün diğer endüstrilerden ihtiyaç duyacağı doğrudan ve dolaylı ara girdi miktarlarını göstermekte ve Leontief ters matrisinin j sektörüne ait sütun toplamı, j sektörünün toplam geri bağlantı katsayısını vermektedir. Herhangi bir j sektörü için (BL_j^R), toplam geri bağlantı etkisi (r_{ij} ; Leontief ters matrisi elemanını göstermek üzere) aşağıdaki şekilde formüle edilebilir:

$$BL_j^R = \sum_{i=1}^n r_{ij} = r_{1j} + r_{2j} + \dots + r_{nj} \quad (11)$$

Toplam ileri bağlantı etkisi; tipik bir i sektörü için, ekonomideki tüm endüstrilerin nihai taleplerinde bir birimlik artış meydana geldiğinde i sektörünün üretiminde meydana gelecek artış miktarını ifade etmektedir. Bu

durumda, Leontief ters matrisinin i sektörüne ait satır toplamı i sektörünün toplam ileri bağlantı katsayısını vermektedir. Herhangi bir i sektörü için toplam ileri bağlantı etkisi (FL_i^R) ise aşağıdaki gibi formüle edilebilir:

$$FL_i^R = \sum_{j=1}^n r_{ij} = r_{i1} + r_{i2} + \dots + r_{in} \quad (12)$$

Arz yanlı model, ileri bağlantı etkisinin hesaplanmasına ilişkin yöntem konusunda talep yanlı modelden farklılaşmaktadır. Toplam ileri bağlantı etkisinin ölçülmesi için önerilen ve Genişletilmiş Rasmussen yöntemi olarak adlandırılan bu yöntem, Leontief ters matrisinden farklı olarak çıktı katsayıları matrisinden elde edilen Ghosh ters matrisinin kullanılmasıdır (Ghosh, 1958, s. 58; Jones, 1976, s. 327; Dhawan ve Saxena, 1992, s. 196). Yazında ileri bağlantı etkilerinin ölçülmesinde çıktı katsayıları matrisinden ve bu matristen elde edilen Ghosh ters matrisinden yararlanılmasını öneren çalışmalar⁹ mevcuttur (Yay ve Keçeli, 2009, s. 305).

Ghosh modelini kabul edenler, ‘birincil girdilerin fiyat duyarlılıklarının, ileriye doğru aktarıma’ biçiminde olduğunu kabul etmektedirler. Benzer olarak, Leontief talep yanlı model yaklaşımını kabul edenler de nihai talebin ancak imalata dönük sanayilerin üretimi ile yani geriye doğru bağlantılar aracılığıyla karşılanabileceğini kabul etmektedirler (Dhawan ve Saxena, 1992, s. 196). Bu görüşe göre, Leontief ters matrisi yardımıyla hesaplanan bağlantı etkileri yalnızca geriye doğru bağlantı etkileri olacaktır.

Ayrıca, Leontief ters matrisinden yararlanarak ölçülen toplam ileri bağlantı etkisinin, ‘ekonomideki tüm endüstrilerin nihai taleplerinde meydana gelen bir birimlik artış’ koşuluna bağlı olması ve bunun ise reel ekonomik hayatta gerçekleşme olasılığının yok denecek kadar düşük olması nedeniyle eleştirilmektedir (Miller ve Lahr, 2001, s. 422). Ghosh modelinde, çıktıların değerindeki değişim birincil girdilerin fiyatları ile doğrusal yönlüdür. Bir başka deyişle, çıktı arzı katma değerini doğrusal bir fonksiyonu olarak kabul edilmektedir.

Leontief’in talep yönlü yaklaşımında yer verilen her bir endüstrinin çıktısının nihai talebindeki değişimin bir birim olduğu varsayımı oldukça cömert bir varsayım olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada yukarıda belirtilen hipotetik varsayım yerine dünya realizmi (tedarik ve arz zinciri pratiğindeki

⁹ Genişletilmiş Rasmussen yöntemi hakkında detaylı bilgi için bkz. Andreosso and Yue, (2000).

değişmeler) ile daha uyumlu olan Ghosh yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşımın temel avantajı küresel dünya rekabetindeki hızlı değişimleri dikkate alması, yani ürün pazar payındaki hızlı değişimleri kapsayan endüstri çıktılarının daha esnek bir süreçte değerlendirilmesinin ön plana çıkmış olmasıdır. Endüstrilerarası bağlantı etkilerinin ölçülmesi konusunda yazında farklı yaklaşımlara da rastlanmaktadır¹⁰. Bu durumda (5) nolu denklem aşağıdaki biçimde tekrar düzenlendiğinde:

$$X_j = \sum_{i=1}^n b_{ij}X_i + V_j \quad (13)$$

denklemleri elde edilmektedir. Toplam üretim denklemi gerekli cebirsel işlemler yapıldıktan sonra, aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$X^1 = (I - B)^{-1}X + V_j \quad (14)$$

Denklemlerde yer alan terimlerden;

X ; çıktı vektörünü,

B; nxn boyutunda çıktı katsayılar matrisini,

I; nxn boyutunda birim matrisi ve

$(I - B)^{-1}$; ise Ghosh ters matrisini göstermektedir.

Genişletilmiş Rasmussen yönteminde, toplam ileri bağlantı etkilerinin hesaplanabilmesi için Ghosh ters matrisinin satır toplamları kullanılmaktadır (Yay ve Keçeli, 2009, s. 310). Buna göre, herhangi bir i sektörü için, genişletilmiş Rasmussen yönteminde toplam ileri bağlantı etkisinin (FL_i^{AR}) matematiksel ifadesi aşağıdaki gibidir:

$$FL_i^{AR} = \sum_{j=1}^n g_{ij} \quad (15)$$

Denklemler (15)' de yer alan, g_{ij} ; Ghosh ters matrisi elemanını göstermektedir. Tipik bir i sektörü için toplam ileri bağlantı katsayısını Ghosh ters matrisinin i sektörüne ait satır toplamı vermektedir (Han vd., 2011, s. 111). FL_i^{AR} ; i sektöründe yaratılan katma değerde 1 birimlik artışın bütün ekonomide doğrudan ve dolaylı olmak üzere uyardığı toplam üretim artışını göstermektedir.

Endüstriler arasındaki geriye ve ileriye doğru bağlantı katsayılarının

¹⁰ Farklı bağlantı etkisi ölçüm yöntemleri için bkz. Dietzenbacher, (2005); Loviscek, (1982); Meller and Marfan, (1981); Cella, (1984); Clements, (1990); Laumas, (1975).

hesaplanmasının ardından, endüstrilerin birbirleriyle karşılaştırılabilmesi için elde edilen katsayıların belli bir baz değere endekslenmesi gerekmektedir. Genellikle baz değer olarak tüm endüstrilerin bağlantı etkilerinin ortalaması kullanılmaktadır (Aydoğuş, 2010, s. 128). Bağlantı etkilerinin endeks değerleri doğrudan ve toplam bağlantı etkileri için tüm endüstrilerin bağlantı etkilerinin ortalaması baz değer seçilerek hesaplanmaktadır.

j sektörü için toplam geri bağlantı etkisi endeksi (TBI) aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

$$TBI_j = \frac{\sum_i r_{ij}}{\left(\frac{1}{N}\right) \sum_j \sum_i r_{ij}} \quad (16)$$

i sektörü için toplam ileri bağlantı etkisi endeksi (TF_i^G) aşağıdaki gibi formüle edilebilir:

$$TF_i^G = \frac{\sum_j g_{ij}}{\left(\frac{1}{N}\right) \sum_i \sum_j g_{ij}} \quad (17)$$

3.2.2. Karşılaştırmalı dağılım ölçüleri

Sadece bağlantı etkisi endeksleri ölçüt alınarak yapılacak bir sektör sıralaması, endüstriyel planlamaya ilişkin alınacak kararlar için yeterli olamamaktadır. Yüksek bağlantı endeksine sahip olan bir sektör geriye ya da ileriye doğru yalnızca birkaç sektör ile bağlantılı olabilmektedir. Bu durumda yalnızca endeks değeri bir ölçüt kabul edilerek alınacak yatırım kararları yanıltıcı olabilmektedir (Hazari, 1970, s. 302). Endüstrilerin bağlantı etkilerinin ekonomi içinde ne ölçüde dengeli dağıldığını gösteren toplam bağlantı etkilerinin dağılım ölçüleri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır. Bu kapsamda j sektörü için toplam geri dağılım ölçüsü (V_j^B) şu şekilde hesaplanabilir:

$$V_j^B = \frac{\left\{ \frac{1}{(N-1)} \sum_i \left[r_{ij} - \left(\frac{1}{N}\right) \sum_i r_{ij} \right]^2 \right\}^{1/2}}{\left(\frac{1}{N}\right) \sum_i r_{ij}} \quad (18)$$

Toplam ileri bağlantı etkisinin ekonomi içinde ne ölçüde dengeli dağıldığını gösteren dağılım ölçüsü ise aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$V_i^F = \frac{\left\{ \frac{1}{(N-1)} \sum_j \left[g_{ij} - \left(\frac{1}{N} \right) \sum_j g_{ij} \right]^2 \right\}^{1/2}}{\left(\frac{1}{N} \right) \sum_j g_{ij}} \quad (19)$$

Yukarıdaki denklemlerde yer alan g_{ij} ; Ghosh ters matrisi elemanını ve (N); ekonomideki sektör sayısını göstermektedir. Çıktı katsayıları ters matrisinden hesaplanan endeks değeri 1'den büyük olduğunda sektörün ileri bağlantı etkisinin güçlü olduğu, dağılım ölçüsünün ise sıfıra yaklaştığı ölçüde bağlantı etkisinin ekonomiye dengeli dağıldığı yorumu yapılabilecektir. Bu şekilde hesaplanan TF_i^G , girdi sağlayan yalnızca bir sektörün çıktısındaki artışa bağlı ileri bağlantıyı değil, tüm girdi kullanan endüstrilerin çıktılarında gerçekleşen artışa bağlı ileri bağlantıyı ölçmektedir.

Endüstrilerin ileri ve geri bağlantı etkilerinin ekonomide ne ölçüde dengeli dağıldığının bir göstergesi olan dağılım ölçüleri belli bir baz değere endekslenerek normalleştirilmekte ve endüstriler birbirleriyle kıyaslanabilmektedir. Her sektörün dağılım ölçüsünün, baz değer olarak, tüm endüstrilerin dağılım ölçülerinin genel ortalamasına bölünmesi halinde o sektör için normalleştirilmiş geri dağılım endeksi (S_j^B) ve ileri dağılım endeksi (S_i^F) elde edilecektir. Herhangi bir sektörün normalleştirilmiş toplam geri ve ileri bağlantı endeksleri 1'den büyük ve normalleştirilmiş geri ve ileri dağılım endeksleri 1'den küçük ise o sektör ekonomideki sürükleyici sektör olarak kabul edilmektedir (Valadkhani, 2003, s. 4). Sürükleyici sektör analizi, bir ülkenin endüstriler arasında kaynak tahsisi planlamasında ne ölçüde etkin olduğunu yansıtan bir gösterge olmaktadır.

Tablo 1. Hirschman Sektörel Sınıflandırması

Toplam İleri Bağlantı Etkileri		
Toplam Geri Bağlantı Etkileri	Yüksek (>1)	Düşük (<1)
	Yüksek (>1)	
	Kategori (I)	Kategori (II)
	Düşük (<1)	
	Kategori (III)	Kategori (IV)

Kaynak: Hirschman, 1958; Miller ve Blair, 2009, s. 560.

Yazında endüstrilerin sınıflandırılmasında en yaygın olarak kullanılan sınıflandırma biçimi, dengesiz kalkınma modellerinin öncülerinden olan A. Hirschman (1958) tarafından yapılmıştır. Hirschman yatırım kararlarının alınmasında, endüstrilerin diğer endüstrileri ‘besleme’ ve ‘uyarma’ güçlerini yansıtan geri ve ileri bağlantı etkilerinin mutlaka değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Tablo 1’ de gösterilen Hirschman’ın görüşlerini içeren sınıflandırma biçimine göre en yüksek yatırım önceliğine sahip olan endüstriler Kategori (I)’de yer almaktadır. Bir ülke, sahip olduğu kıt kaynakların tahsisinde öncelikli olarak bu kategoride bulunan endüstrilere yer vermelidir. Bu endüstrilere yatırım yapılmasından sonra ülkenin kullanılmamış kaynakları hala mevcut ise bu durumda Kategori (II)’de yer alan endüstrilere yatırım yapılmalıdır. Bu sınıflandırma yönteminde hem geri hem ileri bağlantı etkileri dikkate alınmış olsa da, geri bağlantı etkisinin ileri bağlantı etkisinden daha önemli olduğu göze çarpmaktadır.

3.2.3. İthalat ters matris yöntemi

Endüstrilerin üretim fonksiyonları tanımlanırken ifade edilen ara girdi kavramı hem yurtiçi hem de ithal girdileri kapsamaktadır. Bir sektörün bir birim üretim yapabilmek için kullanmak zorunda olduğu ithal girdi miktarının ölçülmesi ilgili sektörün üretiminin ithalata bağımlılık derecesini göstermektedir. Nihai talepte meydana gelen artışlar karşısında, gerçekleşen sektörel üretim artışlarının yol açtığı ithalat artışı, ekonomide hızlı büyüme dönemlerinde karşılaşılan temel sorunlardan birisidir. Herhangi bir j sektöründe bir birim üretim için doğrudan gerekli i sektörü malının yurtiçinde üretilen kısmı a_{ij}^d , ve ithal edilen kısmı da a_{ij}^m ile ifade edilirse, j sektörünün i sektörden sağladığı girdiler;

$$a_{ij} = a_{ij}^d + a_{ij}^m \quad (20)$$

şeklinde yazılabilir (Yıldırım, 1978, s. 120). Burada, a_{ij} ; toplam (yurtiçi + ithal) girdi katsayıları matrisinin (A matrisinin) elemanını ifade etmektedir. Yerli girdi katsayıları olan a_{ij}^d , ler; j sektörü üretim miktarı X_j ve üretimde kullanılan yerli girdi miktarı D_j ile gösterilmek üzere aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

$$a_{ij}^d = \frac{D_j}{X_j} \quad (21)$$

İthal girdi katsayıları olan a_{ij}^m , ler ise; j sektörü üretim miktarı X_j ve üretimde kullanılan ithal girdi miktarı M_j ile gösterilmek üzere aşağıdaki gibi

hesaplanabilir:

$$a_{ij}^m = \frac{M_j}{X_j} \quad (22)$$

Girdi katsayıları matrisi olarak ifade edilen (A) matrisi, matris notasyonu ile yerli ve ithal olarak bileşenlerine ayrılabilir.

A^d ; yerli girdi katsayıları a_{ij}^d 'lerden oluşan matrisi,

A^m ithal girdi katsayıları a_{ij}^m 'lerden oluşan matrisi göstermek üzere, A matrisi aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$A = A^d + A^m \quad (23)$$

A^m matrisinin her bir elemanı, j sektörünün bir birimlik üretimi için i sektöründen ne kadar ithalat yapması gerektiğini göstermektedir (Küçükiremitçi, 2013, s. 20). A^d matrisinin her bir elemanı ise, j sektörünün bir birimlik üretim yapabilmek için kullanmak zorunda olduğu yurtiçi girdi miktarını ifade etmektedir.

Bu bilgiler ışığında, ithalat ters matrisi yöntemini, bir ekonominin doğrudan ve dolaylı olarak ithalata bağımlılığını ileriye ve geriye doğru bağlantı etkileriyle açıklamaya çalışan bir yöntem olarak değerlendirebiliriz. Bu yöntem, ithalat ters matrisi adı verilen bir matrise dayanır ve ulusal ekonominin ithalata bağımlılığının ölçülmesinde kullanılır. Herhangi bir yıla ait ithalat ters matrisi, o yıla ait ithal girdi katsayıları matrisi ile yerli girdi katsayıları matrisinin tersinin çarpılmasıyla elde edilmektedir. İthalat ters matrisi, matris notasyonu ile şöyle gösterilebilir (Çivi ve Çakır, 2000, s. 2):

$$R = A^m(I - A^d)^{-1} \quad (24)$$

Yukarıdaki denklemde yer alan;

R= İthalat ters matrisini,

A^m = İthal girdi katsayıları matrisini

A^d = Yerli girdi katsayıları matrisini

$(I-A^d)^{-1}$ = Yerli girdi katsayıları ters matrisini

göstermektedir. İthalat ters matrisinin her bir elemanı r_{ij}^* ; j sektörü çıktısına nihai talep bir birim arttığında, bu talep artışını karşılayacak üretimin yapılabilmesi için, doğrudan ve dolaylı olarak ne kadar i sektörü malı ithal edilmesi gerektiğini göstermektedir. İthalat ters matrisinin sütun toplamlarından her biri, ithalatın geriye bağ katsayıları olarak adlandırılmaktadır. İthalatın geriye doğru bağ katsayıları; herhangi bir sektöre yönelik talep bir birim arttığında, ilgili sektörün kendisi dâhil, tüm endüstrilerin yapacağı ithalatı,

başka bir deyişle ayrı ayrı her bir sektörün girdi yönünden ithalata bağımlılığını göstermektedir (Kalkınma Bankası, 2013, s. 205). İthalat ters matrisinin sütun toplamları;

$$R_j = \sum_{i=1}^n r_{ij}^* \quad (j = 1,2 \dots n) \quad (25)$$

şeklinde ifade edilebilir. İthalat ters matrisinin satır toplamları ise, ithalatın ileriye doğru bağlantı etkilerini yansıtmaktadır. İthalatın ileriye doğru bağ katsayıları; tüm endüstrilerin mallarına yönelik nihai talep birer birim arttığında, bu talep artışını karşılayacak üretimin yapılabilmesi için doğrudan ve dolaylı olarak ne kadar i sektörü malı ithal edilmesi gerektiğini göstermektedir (Çivi ve Çakır, 2000, s. 2). İthalat ters matrisinin satır toplamları aşağıdaki gibi gösterilebilir;

$$R_i = \sum_{j=1}^n r_{ij}^* \quad (i = 1,2 \dots n) \quad (26)$$

4. ANALİZ BULGULARI

Ekonominin sürükleyici endüstrilerinin belirlenmesinde kullanılan ölçüt, yöntem kısmında belirtildiği gibi, toplam bağlantı etkisi endekslerinin 1'den büyük ve dağılım ölçüsü endekslerinin 1'den küçük değerler almasıdır. 2002 ve 2012 yıllarına ait G-Ç tabloları verilerinden tarafımızca hesaplanan endeksler esas alınarak sürükleyici endüstriler belirlenmiş ve tablo 2'de gösterilmiştir.

Her iki yılda da sürükleyici olma özelliğini gösteren endüstriler imalat sanayi endüstrileri olup bu endüstrilerden 2002-2012 döneminde; “ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); hasır ve buna benzer, örülerek yapılan maddelerin imalatı” endüstrisinin yalnızca toplam ileri bağlantı etkisinde artış olurken; “kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı”, “kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı”, “plastik ve kauçuk ürünleri imalatı” endüstrilerinin yalnızca geri bağlantı etkilerinde artış olmuştur. Her iki bağlantı etkisinde de 2002 dönemine göre artış olan sürükleyici endüstriler; “basım ve yayım; plak, kaset v.b. kayıtlı medyanın çoğaltılması” ile “metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı” endüstrileridir.

Yine ilgili ürün gruplarının üretim yapıları analiz edilirken; ithalata olan bağımlılık düzeyinin de incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla hesaplanan ithalatın geriye ve ileriye doğru bağlantı etkileri dikkate alınarak, endüstrilerin

ithal ara girdi bağımlılıkları Tablo 3’de verilmiştir. Sürükleyici endüstrilerin ithalat geriye ve ileriye bağlantı etkileri incelendiğinde, her iki yılda da sürükleyici olan endüstriler arasında “kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı” endüstrisinin ithal girdi bağımlılığın en yüksek olduğu ve 2002-2012 döneminde bu bağımlılığın artmış olduğu görülmektedir.

Bu endüstriler arasında “basım ve yayım; plak, kaset v.b. kayıtlı medyanın çoğaltılması” endüstrisi ithalatın hem geriye hem de ileriye doğru bağlantı etkilerinde azalma olan, bir başka deyişle ithal girdi bağımlılığı ilgili dönemde azalan tek endüstridir. Ayrıca her iki yılda da sürükleyici olan endüstriler diğer tüm endüstrilerle karşılaştırıldığında, sürükleyici endüstrilerin ithal girdi bağımlılığı birçok endüstriden genel olarak daha yüksektir.

Orta-ileri teknoloji¹¹ içeren ve 2002 yılında sürükleyici olan “kimyasal madde ve ürünlerin imalatı”, endüstrisine baktığımızda toplam geri ve ileri bağlantı endekslerinde 2012 yılında artış olmuştur. Ancak ilgili endekslerde ve ileri dağılım ölçüsünde bir iyileşme olmakla birlikte geri dağılım ölçüsünde (daha az endüstriden girdi sağladığı anlamında) bir artış gözlenmektedir. Yine bu endüstrinin üretim yapısı içinde ithalata olan bağımlılık düzeyi incelendiğinde, Tablo 3’de gösterildiği gibi ilgili endüstrinin ithal girdi kullanımındaki artış dikkat çekmektedir.

Ayrıca girdi yönünden bağlantıda olduğu endüstri sayısında da azalma olan bu endüstrinin aragirdi ihtiyacını yurtiçindeki endüstrilerden satın alma yerine, ithalat ile karşılaması negatif bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla 2002 yılında, “kimyasal madde ve ürünlerin imalatı” endüstrisi, ithalatın geri ve ileri bağlantı etkileri yönüyle, tüm endüstriler içinde bağımlılığı en yüksek üçüncü endüstriyken; 2012 döneminde bağımlılığı en yüksek olan endüstri konumuna gelmiştir. Bu değişim süreci endüstriyi sürükleyici endüstri olma niteliğinden uzaklaştırmıştır.

2002 yılında sürükleyici olan “makine ve teçhizatı hariç; metal eşya sanayii” endüstrisi de 2012 yılında hem geri hem de ileri bağlantı etkilerindeki düşüşe ve ileri dağılım ölçüsündeki artışa bağlı olarak sürükleyici endüstri olma özelliğini kaybetmiştir. Tablo 3’de ki orta-düşük teknoloji kategorisindeki bu endüstrinin, ithal girdi katsayıları her iki dönem açısından yaklaşık olarak aynı düzeyde kalmakla birlikte diğer endüstrileri besleme ve uyarma gücü ilgili dönemler arasında azalmıştır.

¹¹ Nace Rev 2. temelinde ürün gruplarının teknolojik sınıflandırması için bkz. http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/htec_esms_an3.pdf (13.01.2017)

Tablo 2. Sürükleyici Endüstriler (2002 ve 2012)

ENDÜSTRİLER	2002		2012		SÜRÜKLEYİCİ OLDUĞU YIL
	TBI _j	TF _i ^G	TBI _j	TF _i ^G	
Ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); hasır ve buna benzer..	1,2254 (0,8176)	1,1302 (0,8685)	1,1588 (0,9089)	1,2926 (0,8152)	2002 ve 2012
Kağıt ve kağıt ürünleri..	1,2518 (0,9142)	1,5406 (0,6767)	1,2714 (0,8902)	1,3232 (0,7543)	2002 ve 2012
Basım ve yayım; plak, kaset v.b. kayıtlı medyanın çoğaltılması	1,1414 (0,7952)	1,3156 (0,6557)	1,1900 (0,8019)	1,5760 (0,5770)	2002 ve 2012
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve..	1,2198 (0,8671)	1,2590 (0,7087)	1,2331 (0,9231)	1,2540 (0,6842)	2002 ve 2012
Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	1,2784 (0,7870)	1,1828 (0,7610)	1,3418 (0,8032)	1,1112 (0,8132)	2002 ve 2012
Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	1,1104 (0,8886)	1,1867 (0,8316)	1,1484 (0,8646)	1,2263 (0,8669)	2002 ve 2012
Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	1,1991 (0,9757)	1,1849 (0,8288)	1,2783 (1,0772)*	1,4189 (0,7142)	2002
Makine ve teçhizatı hariç; metal eşya sanayii	1,3127 (0,7812)	1,0773 (0,8223)	1,2361 (0,7817)	0,9378 (0,9334)	2002
Yeniden değerlendirme	1,3821 (0,6752)	2,0650 (0,6070)	-	-	2002
Araştırma ve geliştirme hizmetleri	1,1214 (0,7546)	1,4591 (0,5745)	0,6494 (1,2705)	0,5386 (1,4941)	2002
Ana metaller	1,3866 (1,0526)	1,3681 (0,8245)	1,3875 (0,8336)	1,1159 (0,8823)	2012
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	-	-	1,0368 (0,8103)	1,1413 (0,7088)	2012
Sigorta, reasürans ve emeklilik fonları hizmetleri, zorunlu sosyal...	0,7880 (1,0639)	1,0442 (0,7815)	1,1289 (0,9397)	1,1343 (0,8616)	2012
Reklamcılık ve pazar araştırması hizmetleri	-	-	1,2676 (0,8766)	1,6258 (0,6410)	2012
Diğer mesleki, bilimsel ve teknik hizmetler; veterinerlik hizmetleri	-	-	1,0237 (0,9215)	1,2708 (0,7255)	2012

Kaynak: Hesaplamalar 2002 ve 2012 TÜİK G-Ç tablolarına dayanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

* Parantez içinde verilen katsayılar, ilgili bağlantı etkisinin dağılım ölçüleridir (V_i , V_j); (1) den büyük olan değerler ilgili endüstrinin sürükleyici olma özelliğini kaybettiğini gösterir.

Bağlantı etkilerinde ve dağılım ölçülerinde en fazla değişimin gözlemlendiği endüstri “araştırma ve geliştirme hizmetleri” endüstrisidir. 2002 yılında sürükleyici olan endüstrinin hem geriye hem ileriye bağlantı etkileri dikkate değer ölçüde düşüş göstermiş, ithalatta ileriye bağlantı etkisi ‘0’ olup değişmezken, geriye bağlantı etkisinde ise azalma olmuştur. Dağılım ölçülerindeki artışa bağlı olarak, endüstrinin etkileşim içinde olduğu endüstri sayısının da azaldığı anlaşılmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi 2002 döneminde sürükleyici endüstri olan “Yeniden değerlendirme” endüstrisinin alt

başlıklarında yer alan faaliyetler 2012 döneminde diğer endüstriler içerisinde dağıtılmış olduğu için karşılaştırma imkânı bulunamamıştır.

2012 yılı için sürükleyici olan, “makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı”¹², “reklamcılık ve pazar araştırması hizmetleri” ile “diğer mesleki, bilimsel ve teknik hizmetler; veterinerlik hizmetleri” endüstrileri 2002 dönemi ile karşılaştırılmamaktadır¹³. Yalnızca 2012 yılında sürükleyici olduğu saptanan endüstrilerden, imalat sektörü altında yer alan “ana metaller” ile; hizmet sektörlerinden, “sigorta, reasürans ve emeklilik fonları hizmetleri, zorunlu sosyal güvenlik hariç” endüstrilerine ilişkin bulgular, 2002 yılı ile karşılaştırılabilir düzeydedir. Buna göre, “ana metaller” endüstrisinin 2002 yılına göre, toplam ileri bağlantı etkisinde azalma olmasına rağmen, geri dağılım ölçüsündeki iyileşmeye bağlı olarak 2012 yılında sürükleyici bir nitelik kazanmıştır. Tablo 3’den endüstrinin ithalat geriye ve ileriye bağlantı etkilerine bakıldığında, katsayılar yaklaşık % 50 civarında bir azalma olduğu, endüstrinin aragirdi yönünden ithalat talebini azaltarak ihtiyacını yurtiçinden karşıladığı görülmektedir. Bu olumlu gelişme, endüstrinin sürükleyici özellik kazanmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3. Sürükleyici Endüstrilerin İthalat Bağlantı Katsayıları

ENDÜSTRİLER	2002		2012	
	R_j	R_i	R_j	R_i
Ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); hasır ve buna benzer, örülerek yapılan maddelerin imalatı	0,0257	0,0164	0,0658	0,0634
Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	0,1269	0,1439	0,1754	0,1869
Basım ve yayım; plak, kaset v.b. kayıtlı medyanın çoğaltılması	0,0187	0,0015	0,0150	0,0005
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı	0,0551	0,0220	0,0549	0,0395
Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	0,0404	0,0142	0,0533	0,0239
Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	0,0136	0,0097	0,0147	0,0085
Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	0,1626	0,2119	0,2940	0,3429
Makine ve teçhizatı hariç; metal eşya sanayii	0,0454	0,0143	0,0403	0,0140
Yeniden değerlendirme	0,0108	0,0000	-	-
Araştırma ve geliştirme hizmetleri	0,0053	0,0000	0,0001	0,0000
Ana metaller	0,2379	0,3219	0,1297	0,1788
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	-	-	0,0030	0,0004
Sigorta, reasürans ve emeklilik fonları hizmetleri, zorunlu sosyal güvenlik hariç	0,0017	0,0008	0,1038	0,1013

¹² Endüstri 2002 yılı G-Ç tablosunda yer almamaktadır.

¹³ 2012 yılı G-Ç tablosunda iki ayrı başlık altında verisi sunulan endüstriler, 2002 yılı G-Ç tablosunda “Diğer iş faaliyetleri” endüstri başlığı altında toplu halde bulunmaktadır. 2002 yılına ait ayrıştırılmış veri bulunmaması nedeniyle endüstrilerdeki değişim kıyaslanamamaktadır.

Reklamcılık ve pazar araştırması hizmetleri	-	-	0,0178	0,0094
Diğer mesleki, bilimsel ve teknik hizmetler; veterinerlik hizmetleri	-	-	0,0029	0,0016

Kaynak: Hesaplamalar 2002 ve 2012 TÜİK G-Ç tablolarına dayanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Finans sektöründe son dönemlerde yaşanan gelişmelere paralel olarak, 2002 yılında sürükleyici olmadığı halde 2012 yılında güçlü bağlantı etkileri ve dağılım ölçüleri ile sürükleyici nitelik kazanan bir diğer endüstri “sigorta, reasürans ve emeklilik fonları hizmetleri, zorunlu sosyal güvenlik hariç” endüstrisi olmuştur. Hem geriye hem ileriye bağlantı etkilerindeki artışa bağlı olarak sürükleyici nitelik kazanmakla beraber, ithal girdi bağımlılığında (ağırlıklı olarak hizmet ticaretinden kaynaklı) her iki yönde de artış olması, bu endüstriyi önemli ölçüde ithalata bağımlı kılmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın temel motivasyonu bağlamında, ekonomilerde sürükleyici endüstrilerin belirlenmesi, uluslararası doğrudan yatırımların, kamu ve özel sabit sermaye yatırımlarının, yönünü belirlemede, kaynak tahsisini etkin kılmada, ekonomik büyüme hedeflerinin izlenmesinde oldukça önemlidir. Endüstrilerin sürükleyici olma gücü, belli aralıklarla hazırlanan, ülkelerin kalkınma planlarında da yol gösterici olmaktadır. Sürükleyici endüstrilerin ağırlıklı olarak imalat sanayinde yer alması, büyüme ve kalkınma süreçlerinde üretken endüstrilerin daha fazla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. 2014-2018 dönemine ilişkin hazırlanan onuncu kalkınma planında, sanayi sektörünün güçlendirilmesi ve verimlilik artışının desteklenmesinin büyüme performansının artırabilmesi açısından önem arz ettiğine değinilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Özellikle son yıllarda kaynakların sanayi sektöründen, rekabet baskısının daha sınırlı olduğu ve dış ticarete konu olmayan sektörlere yönelmesi, ayrıca imalat sanayinin toplam katma değer içerisindeki payının düşmesi, orta ve uzun vadede potansiyel büyüme oranını olumsuz yönde etkileyebilecek kritik bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Onuncu Kalkınma Planı döneminde para, maliye ve teşvik politikalarının uygulanmasında, kaynakların üretken alanlara yönlendirilmesinin öncelik olarak gözetileceği vurgulanmaktadır.

Bu bağlamda 2002 ve 2012 G-Ç tablolarından hareketle, talep yönlü Leontief, arz yönlü Ghosh yaklaşımından elde edilen analitik bulgular yukarıda ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiş olup, özet ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla bir bütün olarak değerlendirildiğinde:

1. 2002 yılında sürükleyici endüstrilerden biri olan “kimyasal madde ve ürünlerin imalatı” endüstrisi, orta-yüksek teknolojiler kapsamında olup, her iki

dönemin karşılaştırılması açısından geriye ve ileriye bağlantı katsayıları kısmen artmış olmakla birlikte, 2012 döneminde geri dağılım ölçüsündeki ve ithal girdi kullanımındaki artışa bağlı olarak sürükleyici endüstri olma niteliğini kaybetmiştir. Bu endüstride ithal girdi bağımlılığının artmış olması, hem endüstri içi kaynak tahsisinin hem de dışsal ekonomilerin sağladığı avantaj ve dezavantajların sorgulanmasını gerektirmektedir.

2. 2002 yılında sürükleyici olup 2012 yılında bu özelliğini kaybeden bir diğer endüstri “makine ve teçhizatı hariç; metal eşya sanayii” endüstrisidir. Orta-düşük teknoloji kategorisindeki endüstrinin ithal girdi kullanımında bir artış gözlenmezken, bağlantı etkilerinde ve dağılım ölçülerinde azalış olması iki şekilde açıklanabilir:

i) Burada diğer endüstrilerin “makine ve teçhizatı hariç; metal eşya sanayii” endüstrisinden girdi sağlamak yerine, ithal girdilere yönelmesi önemli bir etkidir. Bu da ülkedeki ithalata dayalı üretim kapasitesinin yükseldiği anlamına gelir. Bu durum kısa vadede sürdürülebilir bir yaklaşım olarak görülse de, uzun vadede ithalata bağımlılık endüstrinin ülke kalkınması üzerindeki itici gücünün zayıflaması anlamına gelir ki, yine politika yapıcıları açısından dikkate alınması gereken önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

ii) Ayrıca, bu endüstrinin Türkiye ekonomisinin açık piyasa koşulları altında, uluslararası fiyat sistemi içinde, çıktı fiyatlarında da rekabet edememe durumu gözlenmektedir. Bu durum piyasa bozucu etkilerin analizini gerektirmektedir.

3. 2012 yılında sürükleyici endüstri olan “sigorta, reasürans ve emeklilik fonları hizmetleri, zorunlu sosyal güvenlik hariç” endüstrisi 2002 yılından sonra gelişme göstermiştir. Yurtiçi tasarrufların artırılmasına yönelik bireysel emeklilik vb. devlet teşviklerinin endüstrinin gelişmesine katkı sağladığı bilinmektedir. Ancak hizmet ticaretinin yaygınlaşmasına bağlı olarak endüstrinin ithalatında artış meydana geldiği söylenebilir.

4. Yukarıdaki analitik bulgular göstermektedir ki, Türkiye ekonomisi açısından “ana metaller” endüstrisi, ithal girdi kullanımını azaltarak girdi ihtiyacını yurtiçindeki endüstrilerden sağlamak suretiyle, 2002-2012 döneminde önemli bir gelişme göstermiş ve sürükleyici endüstrilerden biri olma düzeyine ulaşmıştır. Burada iyileşmenin nedenleri mal bileşenlerinin niteliğindeki değişme ile açıklanabilir.

Türkiye ekonomisinin, 1998 sonrası G-Ç sonuçlarını gösteren 2002 ve 2012 dönemine ilişkin 14 yıllık arz yönlü kaynak kullanımı ve talep yönlü piyasa payının gelişimi açısından, sürükleyici endüstriler düzeyinde altı endüstrinin sürdürülebilirliğini koruyor durumda olması oldukça önemli bir sonuçtur. Ancak, tablolarda yer alan tüm analitik bulgular göstermektedir ki,

2002’de 10 adet sürükleyici endüstri mevcutken bu endüstrilerden % 40’ı sürükleyicilik karakterini kaybetmiştir.

2012 verilerine göre sürükleyici endüstri sayısı 11 olmakla birlikte yalnızca, tablo 2’de görülen ilk altı¹⁴ endüstrinin bir önceki dönemde de sürükleyici endüstri olması; sürdürülebilir rekabet gücünün temsili ve endüstrilerin etkin kaynak kullanımı açısından referans endüstri olarak tanımlanması dikkate alındığında; bu sayının toplam içindeki payının % 9,5 düzeyinde kalması oldukça düşündürücüdür. Bunun yanında, çalışmanın örnekleminde yer alan endüstrilerin yarattığı toplam katma değer içinde imalat sanayisinin payı, 2002 döneminde % 20 iken, ilk altı endüstrinin tüm endüstriler içindeki payının % 3,3 olması iktisadi gelişmenin serüvenini ortaya koymaktadır. Buna göre 2002-2012 döneminde Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı % 0,53’den % 0,92’ye ulaşmasına rağmen üretim sürecinde mal bileşenleri üzerinden teknolojinin içselleştirilememesinden dolayıdır ki sürükleyici endüstri konumunda bulunan endüstriler dahi konumunu koruyamamıştır.

Ancak 2012 döneminde sürükleyici endüstri konumuna yükselen 11 endüstrinin girdi ve çıktı piyasaları açısından daha ilerlemeci bir konuma ulaşması ülkenin rekabet gücündeki kısmi yükseliş, bir teselli mekanizması olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle 11 endüstrinin yarattığı katma değer ile toplam içindeki payı dikkate alındığında ekonomik gelişmenin seyri daha net bir şekilde anlaşılabilir. Buna göre: her iki dönemde de sürükleyici endüstri olma niteliğini koruyan ilk altı endüstrinin yarattığı katma değer toplam katma değer içindeki payı 2012 döneminde değişmeyerek % 3,3 düzeyinde kalmakla birlikte, imalat sanayinin yarattığı katma değer toplam katma değer içindeki payının % 18 düzeyine gerilediği dikkat çekmektedir. Bu katma değer yaratma gücünün karşılaştırılması açısından konu yeniden değerlendirildiğinde; gerek tüm sürükleyici endüstrilerin, gerek ilk altı endüstrinin toplam katma değer içindeki paylarının her iki dönemde de değişmeyerek sırasıyla % 6 ve % 3 düzeylerinde kaldığı; imalat sanayinin payının ise % 20’den % 18 düzeyine gerilediği görülmektedir. Tüm bunlar küresel piyasalarda rekabet edebilme potansiyeli güçlü olan orta ve yüksek teknoloji ürünlerinin imalatında dışa bağımlılığın yüksek olmasıyla açıklanabilir. Dış ticaret dengesi üzerindeki

¹⁴ Bu endüstriler: “ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); hasır ve buna benzer, örülerek yapılan maddelerin imalatı”, “kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı”, “basım ve yayım; plak, kaset v.b. kayıtlı medyanın çoğaltılması”, “kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı”, “plastik ve kauçuk ürünleri imalatı”, “metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı”.

olumsuz etkinin kaynağı da bu bağımlılıktır.

Türkiye ekonomisinde ileri ve orta-ileri teknoloji içeren endüstrilerin dünya piyasalarında rekabet edebilecek kadar gelişmesi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine daha fazla kaynak aktarılmasına bağlıdır. Ancak “araştırma ve geliştirme hizmetleri” endüstrisinin, 2002 yılında güçlü bağlantı etkilerine ve bu etkilerin ekonomi üzerinde daha dengeli bir dağılıma sahip olduğu dikkate alındığında, 2012 yılında bu endüstrinin bağlantı etkisi katsayılarında % 50 civarındaki düşüş tüm endüstriler açısından olumsuz gelişmenin anahtar faktörü olarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle kalkınma planlarında yer verilen ve genel olarak üretken ve teknoloji üretken endüstrilerin desteklenmesi gerektiği vurgusu önemli olmakla birlikte, araştırma sonuçlarının bu önemi doğrular nitelikte bulunmaması, politika yapımcılarının kalkınma stratejisindeki kaynak tahsisini yeniden gözden geçirmelerini zorunlu kılmaktadır.

6. KAYNAKÇA

- Alp, E. (2016). *Türkiye imalat sanayinin üretim yapısının g-ç analizi yardımıyla incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Andreosso-O’Callaghan, B. & Guoqiang, Y. (2000). Intersectoral linkages and key sectors in China 1987-1997 - an application of input- output linkage analysis. Macerata, Italy: *Paper presented at the 13th International Conference on Input-Output Techniques*, 165-183.
- Atan, S. (2011). Türkiye’deki sektörel bağlantı yapısının g-ç yaklaşımı ile incelenmesi: Yurtiçi üretim ve ithal ara girdi ayrıştırması, *Ekonomik Yaklaşım*, 22(80), 59-78.
- Ayaş, N. (2011). Türk imalat sanayi sektörlerinin stratejik önem analizi. *Ege Akademik Bakış*, 11(4), 525-535.
- Aydoğuş, O. (2010). *G-Ç modellerine giriş* (3.b). Ankara: Efil Yayınevi.
- Başkol, M. O. (2012). G-Ç analizi yardımıyla Türkiye ekonomisindeki kilit sektörlerin belirlenmesi. F. Öztürk & T. Göksel (Ed.) *Para Kur Maliye Politikaları ve Reel Ekonomi* içinde (ss.143-161). Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Bulmer-Thomas, V. (1982). *Input-output analysis in developing countries: Sources, methods and applications*, New York: Wiley.
- Cella, G. (1984). The input-output measurement of interindustry linkages, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 46(1), 73-84.
- Chenery, H. B. & Clark, P. G. (1965). *Endüstrilerarası iktisat*. C. Çınar (Çev.) Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları.
- Chenery, H. B. & Watanabe, T. (1958). International comparisons of the structure of production. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 26(4), 487-521.
- Clements, B. J. (1990). On the decomposition and normalization of interindustry linkages. *Economics Letters*, 33(4), 337-340.
- Çivi, H. & Çakır, M. (2000). Türkiye’de imalat sanayiinin ithalata bağımlılığı-girdi çıktı yaklaşımıyla. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-

10.

- Dasgupta, P. & Chakraborty, D. (2005). The structure of the indian economy. Beijing, China: *15th International Input-Output Conference*.
- Dhawan, S. & Saxena, K. K. (1992). Sectoral linkages and key sectors of the indian economy. *Indian Economic Review, New Series*, 27(2), 195-210.
- Dietzenbacher, E. (2005). More on multipliers, *Journal of Regional Science*, 45(2), 421-426,
- Ersungur, M. Ş., Ekinci E. D. & Takım A. (2011). Türkiye ekonomisinde ithalata bağımlılıktaki değişme: G-Ç yaklaşımıyla bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10. *Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı*, 1-11.
- Ersungur, Ş. & Kızıltan, M. A. (2008). Türkiye ekonomisinde sektörler arası yapısal bağlanışma-g-ç yöntemiyle bir uygulama, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 17-31.
- Eurostat. (2008). Statistical classification of economic activities in the European Community. 12.01.2017 tarihinde <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5902521/KS-RA-07-015-EN.PDF> adresinden erişildi.
- Eurostat. (2008). Correspondence tables nace rev. 2 – nace rev. 1.1. 12.01.2017 tarihinde http://ec.europa.eu/eurostat/web/nace-rev2/correspondence_tables adresinden erişildi.
- Eurostat. (2008). Eurostat indicators on high-tech industry and knowledge – intensive services. 13.01.2017 tarihinde http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/htec_esms_an3.pdf adresinden erişildi.
- Ghosh, A. (1958). Input-output approach in an allocation system, *Economica, New Series*, 25(97), 58-64.
- Göktolga, Z. G. & Akgül, Y. (2011). Türkiye ekonomisinin yapısal analizi: 1998 ve 2002 yılları g-ç analizi örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(2), 110-128.
- Han, E., Tosunoğlu, T. & Özsoy, C. (2011). Türk imalat sanayinde geri ve ileri bağlantılar: G-Ç tablosuna dayalı yapısal bir çözümleme. *TİSK Akademi*, 6(11), 104-129.
- Hazari, B. R. (1970). Empirical identification of key sectors in the indian economy. *The Review of Economics and Statistics*, 52(3), 301-305.
- Hirschman, A. O. (1958). *The strategy of economic development*. New Haven: Yale University Press.
- Hurwicz, L. (1955). Reviewed work: Input-output analysis and economic structure studies in the structure of the American economy: Theoretical and empirical explorations in input-output analysis by Wassily Leontief. *The American Economic Review*, 45(4), 626-636.
- Jones, L. P. (1976). The measurement of Hirschmanian linkages. *The Quarterly Journal of Economics*, 90(2), 323-333.
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu kalkınma planı (2014-2018). 07.01.2017 tarihinde <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf> adresinden erişildi.

- Kalkınma Bankası. (2013). *Ankara dış ticaret analizi*. Ankara.
- Karaca, M. E. (2007). Input/output yaklaşımıyla imalat sanayiinin görünümü, Türkiye'nin dış ticareti ve imalat sanayiinin mekânsal ve yapısal durumuna ilişkin değerlendirmeler. Ankara: Kalkınma Bankası A.Ş. Araştırma Raporları, 80-107.
- Kök, R. & Ersungur, M. (1996). Bölgesel kalkınma ve Erzurum alt bölge planı ihtiyacı. *Akademik Araştırmalar, Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1).
- Kula A, M. (2008). Supply-use and input-output tables, backward and forward linkages of the Turkish economy. *16th INFORUM WORLD Conference in Northern Cyprus*, 01-05.
- Küçükiremitçi, O. (2013). *Türkiye ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerin üretim yapılarının g-ç analizi ve benzeşme testleri yöntemiyle karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Laumas, P. S. (1975). Key sectors in some underdeveloped countries, *Kyklos*, 28(1), 62-79.
- Lenzen, M. (2003). Environmentally important paths, linkages and key sectors in the Australian economy. *Structural Change and Economic Dynamics*, 14(1), 1-34.
- Leontief, W. (1936). Quantitative input and output relations in the economic systems of the United States. *The Review of Economic Statistics*, 18(3), 105-125.
- Loviscek, A. (1982). Industrial cluster analysis-backward or forward linkages? *The Annals of Regional Science*, 16(3), 36-47.
- Meller, P. & Marfan, M. (1981). Small and large industry: Employment generation, linkages, and key sectors. *Economic Development and Cultural Change*, 29(2), 263-274.
- Miller, R. E. & Blair, P. D. (2009). *Input-output analysis: Foundations and extensions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, R. E. & Lahr, M. L. (2001). A taxonomy of extractions. *Regional science perspectives in economic analysis: a festschrift in memory of Benjamin H. Stevens*. Amsterdam: Elsevier, 407-441.
- Raa, T. T. (2009). Input-output economics: Theory and applications-featuring Asian economies. *World Scientific Publishing*.
- Rasmussen, P. N. (1957). Studies in intersectoral relations. *Revue Économique*, 8(6), 1103-1104.
- Şenesen, G. G. (2005). *Türkiye'nin üretim yapısı- g-ç modeli temel bulgular*. İstanbul: Tüsiad Büyüme Stratejileri Dizisi 3, Yayın no: TÜSİAD-T/2005-06/400.
- Tüik. (2016). Avrupa topluluğunda ekonomik faaliyetlerin istatistiki sınıflaması. 07.01.2017 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSurumDetayAction.do?surumId=1048&turId=1&turAdi=%20%201.%20Faaliyet%20S%C4%B1n%C4%B1flamalar%C4%B1> adresinden erişildi.
- Tüik. (2016). *Girdi-çıkıtı tabloları*. 07.01.2017 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1021 adresinden erişildi.
- Valadkhani, A. (2003). How many jobs were lost with the collapse of Ansett. *School of Economics and Finance, Queensland University of Technology, Discussion*

Paper No. 137.

- Yay, G. G. & Keçeli, S. (2009). The intersectoral linkage effects in Turkish economy: An application of static Leontief model. *Panoeconomicus*, 56(3), 301-326.
- Yıllancı, V. (2008). Türkiye ekonomisi için kilit sektörün belirlenmesi - g-ç analizi yaklaşımı. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 58(2), 75-86.
- Yıldırım, N. (1978). Türkiye ekonomisinin ithalata bağımlılığı: 1968 ve 1973 yılları. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 20, 120-153.
- Yükseler, Z. & Türkan, E. (2006). Türkiye'nin üretim ve dış ticaret yapısında dönüşüm: Küresel yönelimler ve yansımalar. İstanbul: *TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporları Serisi*, Yayın no: TÜSİAD-T/2008-02/453.

BİLİŞİM VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN (BİT'İN) İŞSİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: İRAN EKONOMİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 06.11.2017 Yayına Kabul Tarihi: 05.12.2017

Kerem
KARABULUT
Prof.Dr.
Ağrı İbrahim Çeçen
Üniversitesi, Atatürk
Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
kkarabulut@agri.edu.tr

Ali SHAHINPOUR
Islamic Azad Üniversitesi
İktisat Bölümü, Atatürk
Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü,
alishahinpoor@gmail.com

ÖZ Bilişim ve iletişim teknolojileri (BİT) ekonomik ve sosyal hayatı etkileyen önemli gelişmelerden birisidir. Bu sektördeki gelişmeler gerek bireysel gerekse toplumsal hayatımızda önemli değişimlere neden olmaktadır. Bilgi çağını yaşadığımız dünyada bu gelişmelerin dışında kalmak mümkün değildir. Bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler yarattığı doğrudan ve dolaylı etkiler nedeniyle genel ekonomi üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Bu teknolojilerin daha yaygın kullanımı milli gelir, istihdam ve işsizlik üzerine bir dizi etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu önemi dolayısıyla BİT'in ekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin araştırılması birçok çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmada 1980-2015 döneminde yıllık veriler kullanılarak Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) yöntemi ile BİT'in İran ekonomisinde yaşanan işsizlik üzerinde etkisi test edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre İran ekonomisinde bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin işsizlik üzerinde, hem kısa hem de uzun dönemde negatif etki yaptığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bilişim ve İletişim Teknolojisi (BİT), İşsizlik oranı, Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL), İran Ekonomisi

JEL Kodu: J64; C13; C22,
Alan: İktisat
Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.012

Atıfta bulunmak için: Karabulut, K. & Shahinpoor, A. (2017). Bilişim ve iletişim teknolojilerinin (Bit'in) işsizlik üzerindeki etkisi: İran ekonomisi üzerine bir uygulama, *KAÜİİBFD* 8(16), 243-257.

THE EFFECT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES (ICT) ON UNEMPLOYMENT: AN APPLICATION ON IRAN ECONOMY

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 06.11.2017

Accepted Date: 05.12.2017

Kerem
KARABULUT
Prof. Dr.
Ağrı İbrahim Çeçen
University, Atatürk
University,
Faculty of Economics
and Administrative
Sciences, Department
of Economics
kkarabulut@agri.edu.tr

Ali SHAHINPOUR
Department of
Economics, Ajabshir
Branch, Islamic Azad
university, Ajabshir,
Iran- Atatürk
University, Social
Sciences Institute
alishahinpoor@gmail.com

ABSTRACT Information and communication technologies (ICTs) are one of the important developments affecting economic and social life. Developments in this sector cause important changes both in our individual lives and in our social lives. It is not possible to stay out of these developments in the world we live in. The developments in information and communication technologies have significant effects on the general economy due to the direct and indirect effects they create. The widespread use of these technologies creates a number of effects on national income, employment and unemployment. Due to this preoccupation, research on the effect of ICT on economic indicators has been the subject of many studies. In this study is modeled by the Delayed Distributed Autoregressive (ARDL) method using annual data from 1980 to 2015 and the effect of ICT on unemployment in Iran is tested. According to the predictions of the model, the short term effect of ICT indicator on unemployment is -0.4 and statistically significant at the 10% significance level. Therefore, the impact of ICT on unemployment during the research period is negative in the short and long term.

Keywords: Information and Communication Technology (ICT), Unemployment Rate, Delayed Distributed Autoregressive Model (ARDL), Iran Economy

Jel codes: J64; C13; C22,

Scope: Economics

Type: Research

Cite this Paper: Karabulut, K. & Shahinpoor, A. (2017). The effect of information and communication technologies (ICT) on unemployment: An application on Iran economy, *KAÜİBFD* 8(16), 243-257.

1. Giriş

Gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun istihdamı artırma ve işsizliği önleme, günümüzde ülkelerin en önemli sosyal ve ekonomik sorunlarının başında gelmektedir. Bu nedenle işsizliği etkileyen faktörlerin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bütün ülkeler üretimi artırarak ekonomik büyümelerini hızlandırmak için işgücü istihdamını artırma çabasındadırlar. Başka bir deyişle, işgücü ekonomik ilerleme ve kalkınmada çok önemli role sahip olmaktadır. Nitekim Taro ‘‘Büyük Bir Rüya’’ isimli kitabında Amerika ve Japonya’daki ekonomik büyümenin temel kaynağını bu ülkelerin işgücü olarak algılamaktadırlar (Rasulinejad ve Nuri, 2009). Buna ilaveten, günümüzde işgücünün dışında ekonomik büyümeyi etkileyen unsurlar olarak küreselleşme ve teknolojik gelişme de sıkça tartışılmaktadır. Oysa bu olaylar bütün ülkelerin gelişim sürecinin ayrılmaz bir boyutu konumuna gelmiştir. Teknoloji, bilgi, yaratıcılık, icat ve sermaye ekipmanlarının üretimi insanın toplumsal yaşamının yükselmesini sağlamaktadır. Bu arada, Bilişim ve İletişim Teknolojileri bir takım donanım, yazılım ve düşünce araçları olarak bilgi kaynaklarının doğru dolaşım ve kullanımını sağlamaktadır (Behan ve Holmes, 1990). Bilişim ve iletişim teknolojileri istenilen olumlu bilgileri elde etmek için kullanılan her türlü iletişim cihazı ve radyo, televizyon, cep telefonu, bilgisayar, yazılımlar, ağ donanımları ve uydu sistemleri gibi bir kavramla ifade edilmektedir. Bu doğrultuda Dünya Bilgi Teknoloji ve Hizmetler İttifakı (WITSA), Bilgi Teknolojisini yazılım, ofis makineleri, veri işleme ekipmanları, ver haberleşme cihazları, hizmet ve donanım sanayilerinin bileşimi olarak tanımlamıştır (Sepehrdust ve Khodai, 2010, s. 18).

ABD Bilgi Teknolojileri Derneğine (ITAA) göre bilgi teknolojisi, bilgisayar tabanlı (özellikle de bilgisayar donanım ve yazılım programları tabanlı) ve her düzeyde istihdam yapısını etkileyen çalışma, tasarım, geliştirme, uygulama, bilgi sistemlerini destekleme veya yönetmeyi ifade etmektedir(Sepehrdust ve Khodai, 2010, s. 18).

Hiç kuşkusuz dünyada en önemli tartışma alanı olan konulardan birisi, ekonomik kaynakların hazırlanmaları, tahsisleri ve sektörlere uygun dağıtımlarıdır. İktisattaki bu önemli kaynakların bir tanesi işgücü ve onun ekonomik büyüme ve kalkınmada miktar ve kalitesinin önemidir.

Nitekim günümüzde işsizliğin azalması için ilave istihdam yaratma, fiziksel ve zihinsel emeğin etkin kullanımı iktisatçılar ve karar vericilerin temel amaçları konumuna gelmektedir. Ayrıca, küreselleşme ve ekonomilerin bilgi ekonomisine dönüşüm gereğinden dolayı çoğu ülke BİT’teki ilerlemeleri rekabetçi mal ve hizmet piyasaların gelişiminde ayrılmaz bir parça görerek BİT ekipmanlarını geniş ve yoğun bir şekilde sağlamaktadırlar. Belli ki, ülkeler

tarafından BİT'in donanım ve yazılım ekipmanlarının üretkenlik gücünü artırma çabaları ekonomik aktörlerin özellikle işgücü aktörünün istihdamını etkileyecektir.

Bu doğrultuda iktisatçılara göre, teknolojinin yeni paradigması geçmiş 20 yılda ekonomik faaliyetlerde Bilişim ve İletişim Teknoloji (BİT), özellikle internete dayalı yeni dijital dünyada istihdam durumunu değiştirerek emek piyasasını güçlü bir biçimde etkilemektedir (Barnes, 2007).

Çalışmanın temel amacı olarak İran ekonomisinde Bilişim ve İletişim Teknolojilerinin (BİT'in) işsizlik üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada öncelikle konunun teorik temeli ve literatürü özetlenerek kullanılan yöntem açıklanacaktır. Daha sonra önerilen modelin tahmin sonuçları değerlendirilmektedir. Çalışmanın sonunda özet olarak sonuç ve öneriler yer almaktadır.

1. Araştırmanın Teorik Temeli

Bilişim ve İletişim Teknolojilerinin ekonominin hem arz hem de talep yönünde etkisi bulunmaktadır. Talep yönünde, fayda fonksiyonu vasıtasıyla tüketicilerin davranışını, arz yönünde ise üreticilerin davranışını etkilemektedir. Eğer bir firmanın üretim fonksiyonu BİT sermayesi, işgücü ve fiziki sermaye faktörlerinden etkilenirse, denklem 1 firmanın üretim fonksiyonu olarak değerlendirilebilir.

$$Q_t = A_t f(C_t, L_t, K_t) \quad (2.1)$$

Burada Q_t , BİT sermayesi olarak C_t , İşgücü olarak L_t ve fiziksel sermaye olarak K_t 'den etkilenen üretim düzeyinden kaynaklanan toplam katma değeri göstermektedir. BİT hem üretim fonksiyonunda bir faktör olarak diğer malların üretiminde kullanılmakta hem de dolaylı olarak teknoloji simgesi A_t , vasıtasıyla diğer üretim faktörleri verimliliğinde etkili olmaktadır. Üretim fonksiyonundaki A_t parametresi üretimin sabit getiri özelliğine sahip olduğu varsayımı altında teknoloji düzeyini göstermektedir.

Dolayısıyla BİT üç temel yol (yöntem) ile üretimi etkilemektedir. Birincisi, BİT malları ve hizmetleri ekonomide toplam katma değer bir kısmıdır. İkincisi, bir üretim faktörü olarak BİT sermayesi (C) kullanılarak iktisadi büyüme hızı artırılabilir. Üçüncüsü, diğer sektörlerde teknolojinin değişmesine sebep olarak ekonomik büyüme hızını artırmaktadır (Pohjola, 2002).

Bu yaklaşıma göre BİT, bilgisayar, sabit ve cep telefonu gibi unsurları ve çeşitli program yazılımları ve web sayfası tasarımı gibi yazılım ürünlerini kapsamaktadır. Diğer taraftan da diğer sanayi malları üretiminde bir araç ve girdi olarak kullanılmaktadır.

Emek piyasası özelliklerinden yola çıkarak BİT, üretim, dağıtım ve satış sonrası hizmetlerde kolaylık sağlayarak vasıflı ve vasıfsız işgücüne istihdam sağlamakta önemli rol oynayabilmektedir. Vivarelli (2007)'ye göre, BİT'in istihdam üzerindeki etkisi vasıflı işgücüne talep artışı, üretim maliyetinin düşüşü ve sonuç olarak üretim ve istihdam artışı, rekabetçi piyasaların ve teknik hizmetler alanında iş ortamının gelişimi ve yeniliklere yol açan yatırımların kârlılıklarının artması olarak ifade edilmektedir.

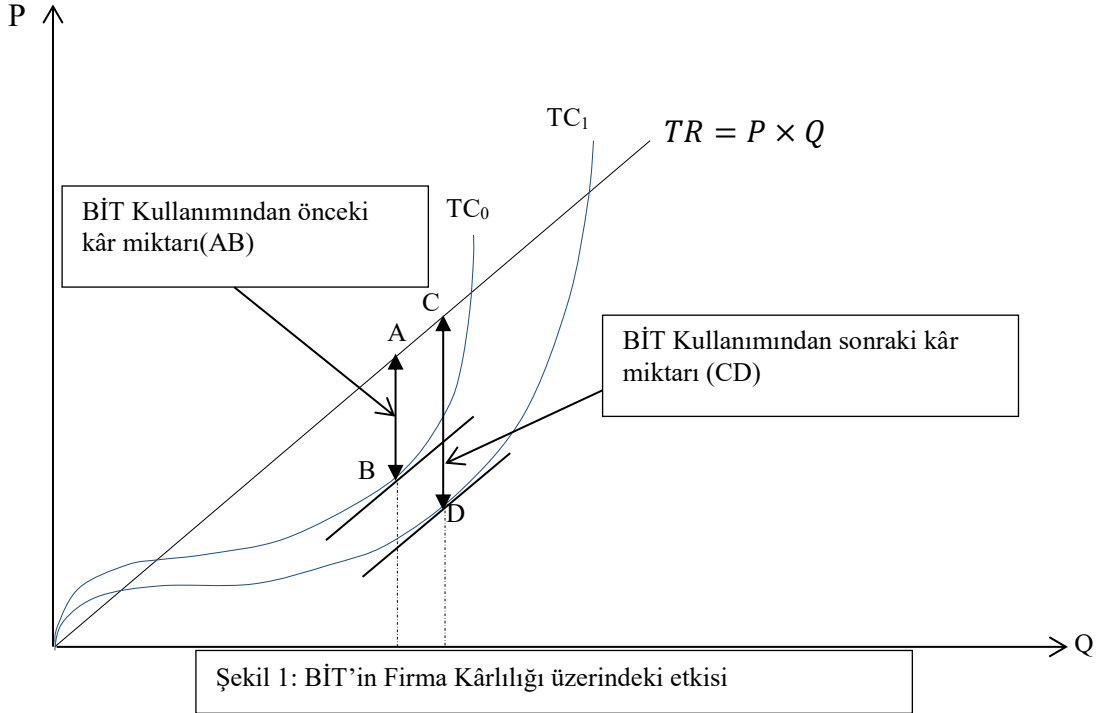
Freeman and Soate (1994), Vivarelli and Pianta (2000), Edquist et al (2001) göre, ürün yeniliğinin istihdam üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. Bazı iktisatçılara göre, BİT'in istihdam üzerindeki etkisi ön görüle bilmemektedir. Örneğin, Koellinger, P. (2006) göre, BİT hem yenilikler yaratarak büyümeyi ve dolayısıyla istihdamı artırabilmekte hem de özellikle vasıfsız işgücü yerine makine hizmetleri kullanarak istihdam düşüşüne sebep olabilmektedir.

Harrison ve diğeri göre (Harrison, McMillan, 2006) bilgi işlem hızının artışı, donanım ve yazılım fiyatının nispi düşüşü ve otomasyon sistemlerinin yaygın kullanımı, optimize edilmiş bilgi sistemlerine, bilgi kaynaklarına ortak ve eşzamanlı ulaşıma ve e ticaret ve BİT ile ilgili ticarete sebep olmaktadır.

Bu durumda hem firmaların üretim maliyetleri düşmekte hem de ticari verimliliğin artışı ve e-ticaret ile firmaların kârlılığı ve sonuç olarak da yatırımlar artmakla birlikte yeni ürünler oluşturarak yeni istihdam olanakları yaratılmaktadır. BİT'in avantajlarına göre, iş hayatına girerek meslek ve istihdam durumu önemli değişime maruz kalması beklenmektedir. Nitekim bazı el işleri ve geleneksel işler kaldırılıp ve idari işlerle ikame olurlar.

Ayrıca, çoğu meslek ve işler kolay yapılması, faaliyetlerin doğruluğunun ve hızının artması için yeni teknolojilerin uygulanmasına esneklik göstermektedirler. Dolayısıyla, bu tür işlerde BİT vasıflı ve bilgili işgücü istihdamında pozitif etkili olmaktadır. Ayrıca, BİT ile ilgili donanım ve yazılım malları üreten bazı yeni meslekler gerçekleşecekler.

Nitekim, grafik tasarım hizmetleri, ağ yönetimi, veri analistleri, ağ kurulumu, cep telefonu ve bilgisayar, akıllı dijital kontrolleri ve coğrafi bilgi sistemi vb meslekler BİT çağında faydalı istihdam olanakları yaratılabilmektedir. BİT üretkenliği vasıtasıyla üretim maliyetini düşürerek üretimi artırır ve dolayısıyla toplam gelir ile toplam maliyet farkı olan kârlılığı artırmaktadır. Bu etki grafik olarak aşağıda şekil 1'de gösterilmiştir (Rasoolinejad ve Noori, 2009).

2. Literatür özeti

BİT'in üretim üzerindeki etkisinin önemi söz konusu olduğu zamandan itibaren BİT'in istihdam üzerindeki etkisi de pek çok araştırmaya konu olmuştur. Çalışma sonuçlarına göre, BİT'in istihdam üzerindeki etkisi farklı ülkelerde farklı çıkmıştır. Bu doğrultuda aşağıda bazı yapılan çalışma sonuçları özet olarak bakılmaktadır.

Entorf ve diğerler (Entorf, Gollac & Kramarz, 1999) BİT'in Fransa firmalarının istihdamları üzerindeki etkisini bir Logit modeli kullanarak tahmin etmişlerdir. Bu çalışma sonuçlarına göre, BİT kullanımı kısa dönemde firmaların istihdamları üzerinde negatif etkisi bulunmakta ancak uzun dönemde bu etki negatif olmamıştır. Zira uzun dönemde BİT'in üretimdeki etkisinden dolayı pek çok tamamlayıcı meslek oluşturularak istihdamı artırması beklenilmektedir.

Tomas vd. (Tomas ve Diaz, 2002) "İspanya'da on yıllık bir teknolojik yenilik ve istihdam" isimli çalışmada 1980-1990 yılları arasında teknolojik değişiminin istihdam üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bu araştırma sonucuna göre, teknolojik yenilikler sonucunda işgücü kalitesi araştırma döneminde artmıştır.

Matteucci ve Sterlachini (2003) İtalya sanayinde bilişim ve iletişim teknolojilerinin istihdam üzerindeki etkisini araştırırken BİT'e yapılan yatırımlar ile İtalyan sanayindeki istihdam arsında pozitif ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca bu çalışma sonucuna göre, BİT mallarını üreten firmalarda BİT'i kullanan firmalardan daha fazla ve BİT'i kullanan firmalarda bu teknolojiyi kullanmayan firmalardan daha fazla istihdam artışı görülmektedir. Harrison vd. (2006) Fransa, Almanya, İspanya ve İngiltere firmaları düzeyinde BİT'in istihdam üzerindeki etkisini 1998-2000 yılları arasında incelerken BİT kısa dönemde işgücü istihdamını azaltmakta ancak uzun dönemde fiyat düzeyini düşürerek üretimi ve dolayısıyla da istihdamı artırmaktadır. Merikull (2008), İstonya sanayinde firma düzeyinde BİT'in istihdam üzerindeki etkisini 1994-2005 yılları arasında pozitif bulmuştur. O'Mahony vd (Mahony, Robinson & Vecchi, 2008) ABD, İngiltere ve Fransa'da BİT'in vasıflı işgücü istihdamı üzerindeki etkisini panel veri analizi ile araştırmışlardır. Bu araştırma sonuçlarına göre, genelde BİT'in üretime girmesi vasıtasıyla vasıflı işgücünün istihdamı ve ücret payı artmaktadır. Bu araştırmanın bir diğer sonucuna göre, BİT ile istihdam arasındaki etkileşim Avrupa ülkelerine göre ABD'de daha fazladır. Kiani ve Akhvan Tahran sanayinde firma düzeyinde BİT'in istihdam üzerindeki etkisini araştırarak BİT ile istihdam arasında anlamlı ilişki bulmamışlardır. Rasoolinejad and Noori (2009) İran ekonomisinde BİT'in istihdam üzerindeki etkisini mikro ekonomik modeli ile incelerken kısa dönemde BİT ile istihdam arasındaki ilişki negatif ve uzun dönemde ise BİT ile vasıflı işgücü istihdamı arasında pozitif ve BİT ile vasıfsız işgücü istihdamı arasında negatif ilişki bulmuşlardır (Sadeghi, Saremi & Garshabi, 2013). İran ekonomisinde eyaletler arasında karşılaştırılmalı bir çalışmada BİT'in istihdam üzerindeki etkisini araştırırken bu iki değişken arasında negatif ilişki bulmuşlardır. Dolayısıyla BİT üzerinde yatırımların artması istihdamın azalması ve işsizliğin artması anlamındadır.

3. Veri, Analiz ve Bulgular

Araştırmada model Matteucci ve Sterlachini (2003), Sepehrdust, H, ve Khodai H (2010) ve Rasoolinejad, E. & Noori, M. (2009) çalışmalarına dayanarak ikame esnekliği sabit üretim fonksiyonu kullanılmaktadır. Bu fonksiyonun kullanım sebebi üretim ölçeğine göre sabit getirili Cobb-Duglas üretim fonksiyonu şeklinde genel kullanımlı olması, üretim faktörlerinin ikame esnekliğinin sabit olması, genişleme yolunun doğrusal olması ve birinci dereceden homojen olmasıdır. İki üretim faktörlü CES üretim fonksiyonun genel şekli aşağıdaki gibi yazılmaktadır:

$$Y = A[\alpha L^{-\rho} + \beta K^{-\rho}]^{-\frac{1}{\rho}} \quad (4.1)$$

Burada, Y üretim miktarı, L işgücü, K sermaye miktarı, A teknolojik

ilerlemeleri, α ve β dağıtım parametreleri olarak sırasıyla işgücü ve sermayenin teknolojik şoklardan etkileşimlerini temsil etmektedir. ρ sıfır ile bir arasında olan ikame parametresidir. 4.1 üretim fonksiyonunda $\sigma = \frac{1}{1-\rho}$, L ve K üretim faktörlerinin ikame esnekliği anlamındadır.

Matteucci ve Sterlachini (2003), Sepehrdust ve Khodai (2010), Rasoolinejad ve Noori (2009) ve Merikull (2008) çalışmalarından ilham alarak üreticilerin kâr maksimizasyon sürecinden elde edilen işgücü talep fonksiyonu logaritma şeklinde denklemler 4.2 gibi yazılabilmektedir:

$$\ln(L) = \ln(Y) - \sigma \ln\left(\frac{W}{P}\right) + (\sigma - 1)\ln(A) \quad (4.2)$$

W ve P sırasıyla işgücü maliyeti olan işgücü ücreti ve mal fiyatını ifade etmektedir. Üretim fonksiyonu sabit getiri özelliğine sahip olduğu için $\frac{W}{P}$ yerine $\frac{K}{L}$ yazılabilmektedir. Dolayısıyla, 4.2 denklemler 4.3 gibi yazılmaktadır:

$$\ln(L) = \ln(Y) - \sigma \ln\left(\frac{K}{L}\right) + (\sigma - 1)\ln(A) \quad (4.3)$$

Teorik olarak makroekonomik açıdan kişi başına sermaye miktarı $\frac{K}{L}$, işgücü talebini tam anlamıyla etkilemektedir. Araştırmanın teorik temelinde BİT'in emek talebi üzerinde etkisi de belirlenmiştir. Dolayısıyla, araştırma modeli aşağıdaki 4.4 gibi yazılabilmektedir:

$$\ln(L)_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln(Y)_{it} + \alpha_2 \ln\left(\frac{K}{L}\right)_{it} + \alpha_3 \ln(ICT)_{it} + u_{it} \quad (4.4)$$

Modeli tahmin etmek için L istihdam miktarı, Y kişi başına Gayrisafi Yurt içi Hâsıla, $\frac{K}{L}$ işgücü başına sermaye miktarı yerine işgücü başına yatırım (sabit sermaye oluşumu) ve ICT ülkelerin BİT'e yaptıkları harcamalarını temsil etmektedirler. Bütün değişkenlere ait veriler dünya bankası sitesi (Worldbank) dünya gelişme endeksinden (WDI) toplanmıştır. Modelde işsizlik oranı yüzde olarak ve diğer bütün bağımsız değişkenler logaritma şeklinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla, tahmin edilmeğe çalışılan katsayılar işgücünün ilgili değişkene olan esnekliğini ifade ederek hesaplanmaktadır. Yukarıdaki modelde araştırma başlığına uygun olarak istihdam yerine işsizlik oranı kullanılarak bütün değişkenlere ait katsayı işaretlerinin negatif olması beklenmektedir. Değişkenlere ait anlam, tanım ve veri kaynağını gösteren özet tablo aşağıda düzenlenmiştir.

Tablo 1: Modelde kullanılan değişkenler

Değişken	Anlam	Tanım	Veri kaynağı
UN	İşsizlik oranı	$\frac{\text{İşgücü miktarı} - \text{istihdam miktarı}}{\text{İşgücü miktarı}}$	WDI Dünya Bankası
LPGDP	Kişi başına GSYİH, logaritma şeklinde	$\frac{\text{GSYİH (2005 ABD \$)}}{\text{nüfus}}$	WDI Dünya Bankası
LICT	Bilişim ve İletişim Teknoloji (BİT)	BİT'e yapılan harcamaların logaritması(2005 ABD \$)	WDI Dünya Bankası
LAGFCF	İşgücü başına Brüt sabit sermaye oluşumu	İşgücü başına sermaye stokunun değişimine ikame(2005 ABD \$)	WDI Dünya Bankası

Çalışmada, 1980-2015 yılları arasında zaman serisi Gecikmesi Dağıtılmış Otokorelasyon (ARDL) yöntemi kullanılarak BİT'in işsizlik oranı üzerindeki etkisi İran ekonomisinde incelenmektedir.

Literatürde en sık kullanılan eşbütünleşme testleri, hata terimine dayalı iki aşamalı Engle-Granger (1987) yöntemi ile sistem yaklaşımına dayalı Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) yöntemidir. Bu yöntemlerin uygulanabilmesi için modelde yer alan tüm değişkenlerin düzeyde durağan (I(0)) olmaması ve birinci farkları alındığında durağan hale gelmesi gerekmektedir (Pesaran, vd., 2001, s. 89-90). Eşbütünleşme dereceleri farklı olan serilere eşbütünleşme yönteminin uygulanamama sorununu Pesaran ve Shin (1995) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımı ortadan kaldırmaktadır. Bu yeni yöntem ARDL (Gecikmesi dağıtılmış otoregresif) yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşımın avantajı, değişkenlerin bütünüleşme dereceleri dikkate alınmadan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığının sınımlanabilmesidir. Diğer taraftan bu yöntemin uygulanması üç nedenle uygun görülmektedir. Birincisi, sınır testi prosedürü kolaydır ve Johansen ve Juselius (1990) gibi çok değişkenli eşbütünleşme yöntemlerinin aksine, modelin gecikme uzunluğu EKK ile tahmin edildikten sonra eşbütünleşme ilişkisinin varlığı belirlenebilmektedir. İkincisi, sınır testi prosedürü Johansen ve Juselius (1990) eşbütünleşme tekniklerinden farklı olarak, birim kök testi modeline dahil edilen değişkenlerin ön testlerinin yapılmasını gerektirmemektedir. Sınır testi, modeldeki serilerin bütünüyle I(0) ve I(1) veya hepsinin karşılıklı eşbütünleşik I(1) olup olmadığına bakılmaksızın

uygulanabilmektedir. Üçüncüsü, sınır testi küçük veya sınırlı örnek kümeleri için oldukça etkindir (Altıntaş, 2013, s. 11).

Yukarıda belirtildiği gibi, ARDL yaklaşımında değişkenler arasında eşbütünleşme derecesi dikkate alınmamaktadır. Fakat değişkenler için uygun gecikme sayısı belirlenerek model tahmin yapılmakta ve gereken sonuçlar elde edilmektedir.

Granger ve Newbold (1974) durağan olmayan zaman serileriyle çalışılması halinde sahte regresyon problemiyle karşılaşabileceğini göstermiştir. Zira durağan serilerin kullanıldığından elde edilen sonuçlarda bir sorun gözlenmez iken, durağan olmayan serilerin kullanılması güvenilir olmayan ve yorumlanması ekonomik olarak zor olan sonuçların elde edilmesine yol açabilecektir. Bu nedenle zaman serileriyle yapılan regresyon analizlerinde değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını araştırmadan önce mutlaka analizlerde kullanılan değişkenlerin zaman serisi özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir (Altıntaş, 2013. S. 14).

Araştırmada uygulanan ARDL yaklaşımında değişkenlerin I(0) ve I(1) oldukları halde eşbütünleşme testleri yapılabildiği için modeldeki değikelerin durağan olup olmadığını test etmek gerekli değildir.

İran'da işsizlik oranı (UN) üzerinde BİT ve diğer bağımsız değişkenlerin etkisini belirlemek amacıyla araştırmada uygulanan ARDL modeli aşağıdaki (4.5) denklemi gibi yazılabilmektedir.

$$UN_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} UN_{t-i} + \sum_{j=0}^{q1} \alpha_{2j} LFM_{t-j} + \sum_{j=0}^{q2} \alpha_{3j} LPGDP_{t-j} + \sum_{j=0}^{q3} \alpha_{4j} LAGFCF_{t-j} + \varepsilon_t \quad (4.5)$$

Denklem (4.5) tahmin sonuçları ARDL(1,0,1,0), tablo 2'de verilmektedir. Bu ve sonraki tablolardaki veriler Microfit 4.1 programında hesaplanmıştır.

Tablo 2: Bağımlı değişken olarak işsizlik oranının kısa dönem dinamik tahmin sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart hata	T. istatistiği	Prob
UN(-1)	0.57	0.11	4.96	0.00
LFM	-0.40	0.21	-1.92	0.06
LGFCF	-1.49	1.38	-1.08	0.29
LGFCF(-1)	2.76	1.26	2.19	0.04
LPGDP	-0.68	0.35	-1.95	0.06
C	1.12	10.25	0.11	0.91

$R^2=0.63$	$F(5,26)=9.02$	$Prob(F)=0.00$
D.W. = 1.99 ;		
A: Serial correlation	CHSQ(1)=0.0007 [0.98]	$F(1,25)=0.0006$ [0.98]
B: Functional Form	CHSQ(1)= 3.75 [0.05]	$F(1, 25)= 3.32$ [0.08]
C: Normality	CHSQ(2)= 0.29[0.87]	Not applicable
D: Heteroscedasticity	CHSQ(1)= 1.57 [0.21]	$F(1, 30)= 1.51$ [0.22]

Araştırma dönemi sınırlı olduğu için gecikme uzunluğu Schwarz-Bayesian kriterinden yararlanarak 2 olarak belirlenmiştir. Tablo 2’de verilen kısa dönem dinamik tahmin sonuçlarına göre, araştırmanın amaç değişkeni olan BİT göstergesi başta olmak üzere tüm değişkenler beklenen işarete sahiptirler. Çalışmada bağımlı değişken ve brüt sermaye oluşumu bir gecikmeyle modele girerken diğer değişkenler düzeyde modele dahil olmaktadır. Bu sonuçlara göre, kısa dönemde BİT göstergesi değişkeninin işsizlik oranı üzerindeki etkisi -0.4 çıkmıştır. Bunun anlamı İran’da sabit ve cep telefonu abone sayısında meydana gelen %1’lik bir artış sonucunda işsizlik oranında %0.4’lük bir düşüş söz konusu olmaktadır. Tahmin edilen değişken katsayısı beklenen işarete sahipken istatistiksel olarak %10 önem seviyesinde anlamlı çıkmıştır. Bu düşük anlamlılığın sebebi İran ekonomisinde sanal ticaretin gelişmemesi olabilir. Bu modelde işsizlik oranının bir gecikmiş değeri cari işsizliği pozitif etkilemektedir. Modelin kısa dönem tahmin sonuçlarına göre, brüt sabit sermaye oluşumunun işsizlik oranı üzerinde negatif etkisi bulunmakta ancak istatistiksel olarak anlamsızdır. İran ekonomisinde çalışma döneminde brüt sabit sermaye oluşumunun bir gecikme değerinin işsizlik üzerinde etki işareti pozitif ve istatistiksel olarak %5 önem seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Tahmin sonuçlarına göre, kişi başına düşen reel GSYH’nın işsizlik üzerinde negatif ve istatistiksel olarak %10 önem seviyesinde anlamlı çıkmıştır. Bu katsayı kişi başına düşen reel GSYH’da meydana gelen %1’lik bir artışın İran işsizlik oranında %0.68’lik bir düşüşün söz konusu olması anlamındadır.

Belirleme testlerine göre, modelin hata terimleri arasında otokorelasyonun (serial korelasyon) olmadığı, modelin fonksiyon şeklinin belirlenmesinin hata içermemesi, kalıntıların normal dağılması ve değişen varyansın olmaması tespit edilmiştir. Ayrıca, tahmin edilen F, R^2 ve Durbin-Watson istatistikler, modelin uygun bir model olduğunu göstermektedir.

Modeldeki değişkenlerin arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı, tablo 4.2’deki dinamik tahmin sonuçlarından elde edilebilmektedir. Elde edilen uzun dönem ilişkinin sahte olup olmadığını tespit etmek için değişkenler arasında eşbütünleşme veya uzun dönem ilişkinin olmadığını ifade eden aşağıdaki temel hipotez sınanmaktadır.

H_0 : bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının toplamı birden

küçük değildir. Başka bir ifadeyle: $\sum_{i=1}^p \phi_i - 1 \geq 0$

H_1 : bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının toplamı birden küçüktür. Başka bir ifadeyle: $\sum_{i=1}^p \phi_i - 1 < 0$

Burada ϕ_i bağımsız değişken olarak bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayısıdır. Yukarıdaki boş hipotezi sınamak için bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının toplamı birden çıkarılıp ve ilgili katsayıların standart hatalarının toplamına bölünecektir. Elde edilen sayının mutlak değeri Banerjee, Dolado ve Mester tarafından hesaplanan t kritik tablo değerinden büyük olursa uzun dönem ilişkinin olmadığını ifade eden boş hipotez reddedilmekte ve uzun dönem ilişkinin var olduğu tespit edilmektedir.

$$t = \frac{\sum_{i=1}^p \hat{\phi}_i - 1}{\sum_{i=1}^p S_{\hat{\phi}_i}} = \frac{0.57 - 1}{0.11} = \frac{-0.43}{0.11} = -3.9 \quad (3.2)$$

Tahmin edilen model bilgilerine uygun Banerjee, Dolado ve Mester tarafından hesaplanan t tablo değeri -2.99 olduğu için uzun dönem ilişkinin olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmekte ve modelde uzun dönem ilişkinin olduğu tespit edilmektedir. Uzun dönem tahmin sonuçları tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3: Bağımlı değişken olarak işsizlik oranının modeldeki ARDL(1,0,1,0) uzun dönem tahmin sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart hata	T istatistiği	Prob
LFM	-0.93	0.54	-1.73	0.095
LGFCF	2.94	3.68	0.8	0.43
LPGDP	-1.58	0.82	-1.94	0.06
C	2.59	23.61	0.11	0.91

Tablo 3'teki uzun dönem tahmin sonuçlarına göre, brüt sait sermaye oluşumu dışında diğer iki değişken katsayısının işaretleri teorik olarak beklenen işaretlerdir. Brüt sait sermaye oluşumu değişkeni istatistiksel olarak anlamsız bulunarak İran ekonomisinde işsizlik üzerinde etkide bulunmamaktadır. Tablo 3'teki tahmin sonuçlarına göre, uzun dönemde BİT'te meydana gelen %1'lik bir artış işsizlik oranında %0.93'lük bir düşüşe sebep olmaktadır. Bu etki %10 önem seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Ayrıca, kişi başına reel GSYH'da meydana gelen %1'lik bir artış uzun dönemde İran ekonomisinin işsizlik oranında %1.59'lük bir düşüş söz konusu olmaktadır.

Modelde uzun dönem ilişki belirlendikten sonra hata düzeltme modeli (ECM) tahmin edilebilmektedir. Modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme sonucuna varılması hata düzeltme modelinin kullanımının istatistiksel temelini sunmaktadır. Değişkenlerin kısa dönem sapmalarını uzun dönem denge miktarlarıyla ilişkisini belirlemek, hata düzeltme modelinin (ECM) tahmininde

en önemli sebeptir. Hata düzeltme modelini (ECM) kurmak için uzun dönem regresyonundan elde edilmiş olan kalıntıların gecikmeli değeri bir bağımsız değişken olarak diğer değişkenlerin birinci farklarının yanında modelde EKK yöntemiyle tahmin edilmektedir. Microfit programında uzun dönem denge modelinden sonra ilgili hata düzeltme modeli de verilmektedir. Aşağıdaki tablo 4'te hata düzeltme modelinin tahmin sonuçları verilmektedir.

Tablo 4: Hata düzeltme (ECM) tahmin sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	T istatistiği	Prob
dLFM	-0.4	0.21	1.92	0.061
dLGFCF	-1.49	1.38	-1.08	0.29
dLPGDP	-0.68	0.35	-1.95	0.06
dC	1.12	10.25	0.11	0.91
Ecm(-1)	-0.43	0.15	-2.8	0.009
R ² =0.31 $\bar{R}^2 = 0.18$ F(4,27)=2.94 Prob(F)= 0.03				

Modelde tahmin edilen hata düzeltme miktarı (ECM(-1)) tam anlamlı olarak -0.43 hesaplanmıştır. Bu katsayının anlamı, modelin kısa dönem sapmalarının uzun dönemde giderilme hızını veya değişkenlerin uzun dönemde yakınsama hızını göstermektedir. Bu modelde kısa dönem sapmalar veya dalgalanmaların yıllık olarak %43'ü giderilerek uzun dönem denge miktarına yaklaşmaktadır. Görüldüğü gibi modelde kısa dönem dengesizlikler uzun dönemde hızla giderilmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Bilişim ve İletişim Teknolojileri (BİT) kısaca, enformasyon ve bilgiyi yaratma, saklama, dağıtma, erişimini sağlama ve yönetme süreçlerinde kullanılan tüm donanım, yazılım ve ilgili hizmetlerin bütünlüğü olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım kapsamındaki sektör, son dönemlerde yatırımcıların ve politika yapıcılarının en aktif olduğu alanlardan birisi konumuna gelmiştir. BİT, işlem maliyetini azaltarak, hızlı bilgi yayılımı yoluyla piyasa düzensizliklerini asgariye indirmeye imkân vermekle birlikte, rekabetçi ve katma değerli yapılanmaları destekleyerek üretkenlik artışını ve ekonomik büyümeyi hızlandırır ve bu yol ile de işsizliği düşürebilmektedir. Bu çalışma, bilişim ve iletişim teknolojilerinin İran ekonomisinde işsizlik oranındaki etkisini araştırmaktadır. Bu amaçla 1980-2015 yılları arasında yıllık veriler kullanılarak Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) yöntem ile model tahmin edilip BİT'in İran'da işsizlik üzerindeki etkisi test edilmiştir. Ayrıca, çalışma BİT'in ekonomik değişkenleri etkileyen önemli ve yeni bir araç olması, gelecekte de etkili olacağı beklentisi ve bu alanla ilgili yapılan çalışmaların farklı sonuçlar elde etmesi sebebiyle araştırılmaya değer görülmüştür. Çalışmada bağımlı değişken ve brüt sabit semaye bir gecikmeyle modele girerken diğer değişkenler

düzye de modele dahil olmaktadır. ARDL(1,0,1,0). Modelin tahmin sonularına göre, kısa dönemde BİT göstergesi değışkenin işsizlik üzerindeki etkisi -0.4 ve istatistiksel olarak %10 önem seviyesinde anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla araştırma döneminde BİT'in işsizlik üzerinde etkisi negatif ve anlamlı olarak tespit edilmektedir. Katsayı ve işareti olarak İnan'da sabit ve cep telefonu abone sayısında meydana gelen %1'lik bir artış, işsizlik oranında %0.4'lük bir düşüşe sebep olmaktadır. Dolayısıyla, BİT'in ekonomideki diğer etkileri de göz önüne alınarak sektörün devlet tarafından desteklenerek hem ekonomik büyümeyi hem de buna bağılı olarak işsizlik oranında düşüşü sağlamak mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Barnes, S. (2007). *e-Commerce and v-business digital enterprise in the twenty-first century*, Elsevier Ltd, London.
- Behan, K., & Holmes, D. (1990). *Understanding information technology* Prentice- Hall, Australia.
- Bogliacino F, Piva M. & Vivarelli M. (2011). *R&D and employment: Some evidence from European microdata*, IZA Discussion Paper No. 5908.
- Edquist, C., Hommen, L., & McKelvey, M. D. (2001). *Innovation and employment: Process versus Product Innovation*, *Journal of Economic Literature*, XXVI, 1120- 1171.
- Entorf, H., Gollac, M. & Kramarz, F. (1999). *New technologies, wages and worker Selection*, *Journal of Labor Economics*, 17(3), 464-491.
- Freeman, C. & Soete, L. (1994). *Work for all or mass unemployment? Computerized technical change into the 21st Century*, London.
- Harrison, R. & McMillan, M. S. (2006). *Does innovation stimulate employment? A firm level analysis using comparable micro data from four Countries*, Retrieved from [http:// www.crest.fr](http://www.crest.fr).
- Kiani, H. & Akhvan, S. (2006). *Study of ICT effects on employment in Tehran province industries*, *Journal of Peik-e-Noor, Social Science Publication. Number 4*, (in Persian).
- Koellinger, P. (2006). *Impact of ICT on corporate performance, productivity and employment dynamics*. European Commission, 3- 22.
- Matteucci, N. & Sterlachini, A. (2003). *ICT and employment growth in Italian industries*. Retrieved from <http://www.niesr.ac.uk/research/epke/wp-17.pdf>.
- Merikull, J. (2008). *The impact of innovation on employment: Firm and industry level evidence from Estonia*, Eesti bank (Bank of Estonia).
- O' Mahony, M. Robinson, C. & Vecchi, M. (2008). *The impact of ICT on the demand for skilled labor: A cross-country comparison*, *Journal of Labor Economics*, 15(6), 1435-1450.
- Pohjola, M. (2002). *New economy in growth and development*, United Nation University, DP, no 2002/67.
- Pohjola, M. (2002). *The new economy: Facts, impacts and policies*, *Information Economics and Policy*, No 1, 4, 133-144.
- Rasoolnejad, E. & Noori, M. (2009). *Effects of ICT on employment in Iran*, *Journal of Economic Research*, 89, (in Persian).

- Sadeghi, S. K., Saremi, M. & Garshasbi F. S. (2013). *BİT'in istihdam üzerindeki etkisi: İran ekonomisinde eyaletler arasında karşılaştırmalı bir uygulama*, *Faslname Elmi-Pezhuheshi Siyasate Elm o Fanavari*, [İlim ve teknoloji araştırma dergisi], 5(3).
- Sephehrdust, H. & Khodai H. (2010). *Seçilmiş İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerinde bilişim ve iletişim teknolojilerinin işsizlik üzerindeki etkisi*, *Faslnameye İktisat ve Ticarete Novin [İktisat ve Güncel Ticaret dergisi]*, vol. 20, ss, 17-35.
- Tomas, F., & Diaz, M. (2002). Technological innovation and employment: Data from a decade in Spain, *Journal of Production Economics*, 75(3), 245-256.
- Vivarelli, M. (2007). Innovation and employment: A survey. *Institute for the Study of Labor*, Italy.
- Vivarelli, M., & Pianta, M. (2000). *The employment impact of innovation: Evidence and policy*, 240. Routledge, London.
- Yerdelen T. F. (2012). *Panel veri ekonomisi stata uygulamalı*, Beta, İstanbul, Türkiye.

EKONOMİK BÜYÜMENİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ AÇISINDAN BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ: YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 26.10.2017 Yayına Kabul Tarihi: 11.11.2017

Murat AYKIRI
Yrd. Doç. Dr.
Kafkas Üniversitesi /
Kağızman Uygulamalı
Bilimler Yüksekokulu,
İktisat
maykiri36@gmail.com

Erkan TOKUCU
Doç. Dr.
Kafkas Üniversitesi /
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat
erkan.tokucu@gmail.com

ÖZ Bu çalışmanın amacı, ekonomik büyümenin devamlılığı için beşeri sermayenin önemini ortaya koymaktır. Bu çerçevede 2010-2014 dönemine ait veriler Panel Veri Tekniği kullanılarak empirik olarak analiz edilmiştir. Elde edilen genel sonuçlar, beşeri sermaye unsurlarında zaman içerisinde meydana gelen iyileşmelerin, ekonomik büyümenin ve devamlılığı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuca ek olarak beşeri sermaye unsurlarının ekonomik büyümeyi açıklama gücünün yüksek gelir grubu ülkeler açısından ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Büyüme, İnsani Gelişme ve Beşeri Sermaye

JEL Kodu: O11, O40, O47,

Alanı: İktisat

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.013

Atıfta bulunmak için: Aykırı, M. & Tokucu, E. (2017). Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği Açısından Beşeri Sermayenin Önemi: Yüksek Gelirli Ülkeler Üzerine Bir Uygulama, *KAÜİİBFD* 8(16), 259-293.

THE IMPORTANCE OF HUMAN CAPITAL ON THE SUSTAINABILITY OF ECONOMIC GROWTH: AN APPLICATION ON HIGHER INCOME COUNTRIES

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 26.10.2017

Accepted Date: 11.11.2017

Murat AYKIRI
Asst. Prof. Kafkas
University /Kagizman
School of Applied Science,
Economy
maykiri36@gmail.com

Erkan TOKUCU
Assoc. Prof. Kafkas
University / Faculty of
Economics and
Administrative Sciences,
Economics
erkan.tokucu@gmail.com

ABSTRACT The aim of this study is to demonstrate the significance of human capital for growth continuity. In this sense, variables from 2010-2014 period have analyzed by using Panel Data Analysis Technique. In this research, The results show that recovery in human capitals factors has positive effects on economic growth and its continuity. In addition to this, human capital factors have serious explanatory power over high income countries in explaining economic growth.

Keywords: *Sustainable Growth, Human Development and Human Capital*

Jel codes: *O11, O40, O47,*

Scope: *Economics*

Type: *Research*

Cite this Paper: Aykırı, M. & Tokucu, E. (2017). The importance of Human capital on the sustainability of economic growth: an application on higher income countries, *KAUJEASF* 8(16), 259-293.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir büyüme genel olarak, kısa dönemde elde edilen istikrarlı büyüme performansının kalıcı hale gelerek uzun dönemde devam ettirilebilmesi olarak tanımlanmaktadır. T.C Merkez Bankası (TCMB) ise sürdürülebilir büyümeyi, fiyat istikrarının bozulmadığı, ekonomik göstergeler ile makroekonomik dengelerin uyumlu olduğu, potansiyel büyüme seviyesine yakın, beş yıl ve üzeri büyüme dönemleri olarak tanımlamaktadır (TCMB, 2005, s. 12).

1970’li yıllara kadar sadece kişi başına düşen gelir düzeyinin artırılması ve toplumsal refah düzeyinin yükseltilmesi üzerine inşa edilen büyüme ve kalkınma anlayışı, son otuz-kırk yıllık dönemde toplumsal gelişmenin sadece ekonomik gelişmeyle sınırlı olmadığı, aynı zamanda çevreye ve doğaya duyarlı, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da gözetilen bir büyüme ve kalkınma anlayışına doğru evrilmeye başlamıştır. Çevresel kaliteyi ve beşeri sermayenin önemini dikkate alan, kıt kaynakların optimal kullanımını amaçlayan uzun dönemli bu büyüme ve kalkınma anlayışı “Sürdürülebilir Büyüme ve Kalkınma Modeli” olarak iktisat literatüründe son yıllarda giderek önem kazanmaya başlamıştır (Alagöz, 2004, s. 6).

Faucheux (1997), sürdürülebilir büyüme kavramını “kısa dönemde gerçekleşen büyüme hızının uzun dönemde de muhafaza edilmesidir” şeklinde tanımlamaktadır. Faucheux sürdürülebilirliği, sosyal refah düzeyinin zamanla azalmaması olarak nitelendirmektedir. Sürdürülebilir büyüme kavramı hakkında yapılan hemen hemen bütün tanımlamalar onun ortaya koymuş olduğu bu tanımlamalarla benzerlik göstermektedir. Baus (2001) ise sürdürülebilir büyümeyi, kriz yaratmayan bir büyüme şekli olarak tanımlamakta ve sürdürülebilir büyümenin, ekonomisini sağlam temeller üzerinde oturmuş ve sağlıklı büyüyen ülkeleri niteleyen bir kavram olduğunu belirtmektedir. Baus’a göre; sürdürülebilir bir büyüme yapısının mevcudiyeti için ülkelerde, istikrarlı bir makroekonomik yapıya, yapısal reformlara, güçlü kurumlara ve sosyal istikrara ihtiyaç vardır. Üretim teknolojisindeki gelişmeler, toplam faktör verimliliğinin artması, beşeri ve fiziki sermaye artışı, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması gibi unsurlar ise büyümenin devamlılığını sağlayan önemli unsurlardır (Uysal, 2013, s. 116).

Uluslararası Büyüme ve Kalkınma Komisyonu’nun raporuna (2008) göre, 1950 yılından sonra yüksek ve sürdürülebilir bir büyüme performansı göstermiş olan ülkelerin ortak özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır (The World Bank, 2008, s. 22);

- a. Dışa açıklık
- b. İnandırıcı, güvenilir ve yetenekli bir yönetim yapısı
- c. Fiyat mekanizmasının önderliğinde etkin işleyen bir piyasa yapısı

d. Makroekonomik istikrar, düşük enflasyon ve sürdürülebilir kamu finansmanı

e. Geleceğe uyum sağlamak için yüksek yatırım, yüksek tasarruf

Sürdürülebilir kalkınma ise, ekonomik büyüme ile ekolojik dengeyi birlikte ele alan, kaynakların etkin kullanımının sağlanırken ekolojik dengeyi gözetilen ve gelecek nesillerin tüketim ihtiyaçlarını tehlikeye sokmadan bugünkü neslin tüketim ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamaya çalışan bir modeldir. Sosyal ve ekonomik politikalar, doğal kaynakların yönetimi, ekolojik dengenin korunması ve gelecek kuşakların ihtiyaçları, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının dört önemli ayağını oluşturmaktadır (Alagöz, 2004: 9). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemde elde edilen yüksek büyüme hızlarının uzun dönemde de devam ettirilebilmesi yüksek gelirli ülkelere yakınsama açısından oldukça önemlidir. Ancak bu ülkelerin büyük bir bölümünde büyümenin devamlılığını engelleyen bir başka ifadeyle kısıtlayan unsurlar mevcuttur. Özellikle fiziki ve beşeri sermaye yetersizliği, kurumsal altyapı yetersizliği, politika uyumsuzlukları, çevre hakkında bilgi ve deneyim eksikliği, yönetimde kalite ve güven eksikliği, kaynak kullanımında etkinsizlik gibi unsurlar bu kısıtlardan bazılarıdır. Bu açıdan bakıldığında büyümenin devamlılığı açısından uygulanacak politikaların başarılı olabilmesi için (Dulupçu, 2004, s. 1):

a. Doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması,

b. Finansal sürdürülebilirliğin sağlanması,

c. Beşeri sermaye birikiminin sağlanması,

d. Ekolojik çevrenin korunması,

e. Kurumsal altyapının ve politikalar arası uyumun sağlanması,

f. Sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması,

g. Bilimsel ve teknolojik ilerlemenin sağlanması ve en önemlisi bu unsurları hayata geçirecek güçlü ve istikrarlı bir siyasal yapının oluşturulması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından beşeri sermayenin önemini ortaya koymaktır. Bu kapsamda yüksek gelir ve aynı zamanda yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip bir grup gelişmiş ülkenin durumu beşeri sermaye göstergesi olarak kabul edilen ve insani gelişme endeksi hesaplanırken de dikkate alınan değişkenler yardımıyla ampirik olarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. EKONOMİK BÜYÜME VE KALKINMA SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ

Geleneksel büyüme modellerinde temel üretim faktörlerinin toprak, işgücü, sermaye ve girişimci faktörleri olduğu ve bu üretim faktörlerinin üretimde ölçüğe göre azalan getirilere tabi oldukları kabul edilmekteydi. Yirminci yüzyılın başlarında Schumpeter'in "yaratıcı girişimci" ve 1960'lı yıllarda Arrow'un "yaparak öğrenme" olarak ele aldıkları beşeri sermayenin

öneminin kavranması ve büyüme modellerinde yer almaya başlaması oldukça yenidir (Eser & Ekiz Gökmen, 2009, s. 45). Yakın zamana kadar Neo-klasik büyüme teorisi kapsamında üretim sürecinde kullanılan sermaye faktörü, yalnızca fiziki sermaye olarak kabul edilmiştir. Bu teori, işgücünü üretim sürecinde sabit bir faktör olarak kabul etmiş, işgücünün üretkenliğinde ve verimliliğinde zamanla ortaya çıkacak değişimleri, bir başka ifadeyle beşeri sermaye unsurunu modellerde dikkate almamıştır. Bunun yanında, nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkacak işgücü artışları ile teknoloji düzeyindeki değişimler Neo-klasik modellerde dışsal bir faktör olarak ele alınmıştır (Şimşek & Kadılar, 2010, s. 117-118).

Daha sonraki zamanlarda bilgi, eğitim, tecrübe, beceri, teknolojik gelişme ve motivasyon gibi unsurların üretim içerisindeki etkilerinin artmaya başlamasıyla birlikte bu faktörler de sermaye kapsamı içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu saymış olduğumuz faktörler insan unsurunun niteliksel özellikleri ve üretim sürecindeki rolüyle alakalı olduğundan bu durum beşeri sermaye olarak nitelendirilmiş ve üretim sürecinde fiziksel sermaye ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu durum üretim sürecinde kullanılan üretim faktörlerinin kapsamının genişlemesine ve daha güncel bir boyut kazanmasına yol açmıştır.

Birçok iktisatçı fikirleriyle ve yapmış oldukları çalışmalarla beşeri sermaye konusuna önemli katkılarda bulunmuşlarsa da konunun teorik çatısı ilk kez 1960'lı yılların başında, tarımsal üretimde ortaya çıkan artışları, eğitime yapılan yatırımlar sonucunda elde edilen avantajlarla açıklamaya çalışan Schultz (1968) tarafından atılmıştır. Schultz'a göre beşeri sermaye yatırımları, halkın sahip olduğu faydalı yeteneklerin toplamıdır ve halkın hayat standardı ve sağlığı beşeri sermayenin bir parçasıdır. Diğer taraftan Schultz, eğitim kurumlarını eğitim hizmeti üreten sanayilere benzeterek, eğitim hizmetlerinin sadece üretim değil tüketim yönünün de bulunduğu dikkat çekmektedir. Geleneksel büyüme modellerinde beşeri sermaye unsurunun yeterince incelenmediğine vurgu yapan Schultz, ekonomistlerin gelişen beşeri sermaye unsurunun ekonomide üstlendiği rolü fark edemediklerini, sermaye kavramını beşeri sermayeyi de içerdiği halde sadece fiziki sermaye ile sınırlandırdıklarını ifade etmektedir (Doğan & Şanlı, 2003, s. 179-181).

1980'li yılların ortalarına gelindiğinde gelişen içsel büyüme teorileri kapsamında, sermaye faktörü beşeri sermayeyi de içine alacak şekilde genişletilmiş ve "ölçeğe göre azalan getirilerin" bazı ülkeler için geçerli olmadığı ileri sürülmüştür. Sağlıklı, eğitilmiş ve nitelikli işgücü üretimde sadece verimli olmakla kalmaz, aynı zamanda sermaye ve teknolojinin de üretimde daha etkin olarak kullanılmasına vesile olur. Böylece üretimde ölçeğe göre azalan getiriler yerine artan getiriler geçerli olmaya başlayacaktır.

Beşeri sermaye oluşum sürecinde atılacak adımlar ve yapılacak

yatırımlar, diğer yatırımlardan farklı olarak yarattıkları pozitif dışsallıklar nedeniyle de farklılık arz etmektedir. Bu yönüyle İçsel büyüme teorileri, diğer büyüme teorilerinden farklı olarak dünya ekonomisinde büyüyen rekabetçi endüstrilerdeki gelişimi ve yüksek katma değerli sürdürülebilir bir bilgi ekonomisinin gelişmesinden dolayı ortaya çıkacak pozitif dışsallıkları önceden tahmin ederek bunların büyümedeki önemini vurgulamaktadır. Özellikle ekonomik büyümenin önemli belirleyicilerinden olarak bilginin büyümede merkezi bir rol üstlendiği ifade edilmektedir. İçsel büyüme teorilerine göre, verimlilikteki artışlar, beşeri sermayeye yapılacak yeni yatırımlara ve daha yenilikçi adımların atılmasına bağlıdır. Nitekim gerçekleştirdikleri olağanüstü büyüme başarılarıyla benzer ülkelere örnek oluşturan Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan gibi Asya ülkelerinde büyümenin itici gücü beşeri sermayeye yapılan yatırımlar olmuştur.

Beşeri sermayeye yapılan yatırımlardan kaynaklanan pozitif dışsal etkiler ekonomik büyüme sürecinde, birbirinin nedeni ve sonucu olacak şekilde birbirine bağlı ve birbirinden beslenen bir ilişkiler bütününe neden olmaktadır. Şöyle ki; pozitif dışsallıkların ekonomide yol açtığı büyüme, beşeri sermayede tekrar yatırımlara neden olmakta, bu yatırımlar daha sonraki dönemde beşeri sermayeye yeniden yapılacak olan yatırımların getiri oranını yükselten başka olumlu etkilerine yol açmakta ve getiri oranındaki bu yükselme de yeni yatırımlara yol açmak suretiyle kendini tekrarlamaktadır. Böylece de beşeri sermaye ekonomik büyümenin en önemli itici gücü haline gelmiş olacaktır.

Bütün bu gelişmeler sonrasında artık gerek ekonomik büyümenin ve kalkınmanın sağlanması konusunda ve gerekse büyümenin devamlılığı konusunda ülkelerin sahip oldukları beşeri sermaye potansiyelinin sahip olunan fiziki sermaye birikimi kadar önemli olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Çünkü insanların niceliksel ve niteliksel özelliklerinde meydana gelecek gelişmeler sayesinde üretim sürecinde daha ileri teknolojilerin kullanımını kolaylaşmakta, kullanılan diğer üretim faktörlerinin etkinli ve verimliliği yükselmekte bu durum ise ekonomilerdeki büyüme ve kalkınma sürecini hızlandırmaktadır. Beşeri sermaye oluşum süreci konusunda yapılan çalışmaların büyük bir bölümü eğitime yapılan harcamaları ön plana çıkarmaktadır. Eğitim yatırımlarıyla mevcut nüfusun niceliksel ve niteliksel özelliklerinin geliştirilmesi ise hem uzun bir süreci hem de bu süreçte oldukça yüksek maliyetlere katlanmayı gerekli kılmaktadır. Bu tür yatırımlar sonucunda elde edilecek üretim ve tüketim faydaları, yani elde edilecek kazançların meyveleri uzun dönemde ortaya çıksa da bu kazançların çok büyük bir kısmı süreklilik taşımaktadır. Bu nedenle beşeri sermayeye ve eğitime yapılan harcamalar, tüketim değil bir yatırım faaliyeti olarak görülmektedir.

Easterlin (1981), dünyada bazı ülkelerin gelişmemiş olmasını, bu ülkelerdeki eğitim sorunlarına bağlamakta ve bu nedenle okullaşmayı ekonomik

büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında hayati öneme sahip bir değişken olarak görmektedir. Easterlin'e göre; okuma-yazma oranının artırılmasına yönelik uygulanacak politikalar, bu ülkelerde ekonomik kalkınmayı pozitif yönde ve önemli bir ölçüde etkileyecektir. Yazar, 14 yaşına kadar verilecek temel eğitiminin, basit teknolojileri üretmek ve makroekonomik anlamda verimliliğin yükselmesi için yeterli olacağı düşüncesindedir. (Easterlin, 1981, s. 1-17)

Ogunade (2011), beşeri sermaye yatırımlarının bir dizi makroekonomik etkiler doğurduğunu ve bu makroekonomik etkilerin ise ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ifade etmektedir. Ogunade'ye göre beşeri sermayedeki gelişme, ihracat, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, GSYH ve toplam faktör verimliliğinde artışlara neden olacak, bu durum ise ekonomik kalkınmanın sağlanmasına vesile olacaktır (Ogunade, 2011, s. 2-4)

2.1. Beşeri Sermayenin Tanımı ve Özellikleri

Bir ekonominin büyüebilmesi, gelişebilmesi, uluslararası piyasalarda rekabet edebilmesi, üretimde verimliliğini ve karlılığını arttırabilmesi için sadece fiziksel yatırımlar yeterli değildir. Bir ekonomide fiziki sermaye birikimi ne kadar büyük olursa olsun, bu birikimi harekete geçirecek nitelikli insan gücü (beşeri sermaye) olmadan sürdürülebilir ve kalıcı ekonomik başarıların elde edilmesi mümkün değildir (Gürak, 2006, s. 78).

Ekonomik büyüme ve kalkınmada önemi gittikçe artan beşeri sermaye, klasik iktisatçılardan başlamak suretiyle günümüze kadar birçok iktisadi çalışmaya konu olmuş ve farklı iktisatçılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bartola'ya (1999) göre beşeri sermaye; bireylerin gelir yaratabilme becerilerini ifade etmektedir (Bartola, 1999, s. 56). Saxton'a (2000) göre ise beşeri sermaye, bireylerin işgücü piyasasındaki değerlerini arttırmak için kazandıkları beceri ve bilgi düzeyidir (Saxton, 2000, s. 1). OECD ise beşeri sermayeyi "kişisel ve sosyal gelişimi sağlayan ve ekonomik refah artışlarını kolaylaştıran, bilgi ve beceri gibi işgücünün sahip olduğu yeteneklerdir" şeklinde tanımlamaktadır (Yumuşak & Bilen, 2000, s. 82). Thurow'a göre ise beşeri sermaye; bir bireyin üretken yetenekleri, bilgi ve becerisidir. Thurow'a göre beşeri sermaye, üretilen bir mal veya hizmetin değeri ile ölçülür ve bir bireyin beşeri özelliklerinin değeri, üretiminde yer aldığı mal ve hizmetlerin tüketim değeri ile özdeştir (Eser & Ekiz Gökmen, 2009, s. 43).

Pek çok çalışmada beşeri sermaye (Human Capital) kısaca, üretime katılan işgücünün sahip olduğu bilgi ve becerilerin toplamı şeklinde tanımlanmaktadır (Atik, 2006, s. 6). Beşeri sermaye, üretim süreci ile ilgili olarak toplumdaki bireylerin, sahip oldukları bilgi düzeyinin, becerilerinin, yeteneklerinin, tecrübelerinin, işe bağlılıklarının, davranışlarının ve değerlerinin ulaştığı düzeyi, öte yandan bireylerin bedensel ve zihinsel zindeliğini veya sağlığını ifade eden bir kavramdır (Keskin, 2011, s. 128).

Ekonomik büyümenin en temel unsurlarının başında gelen beşeri

sermaye, eğitilmiş işgücünün bilgi, beceri ve deneyimlerini ifade etmektedir. Beşeri sermaye kavramı iktisat literatürüne Adam Smith, Alfred Marshall ve J.S. Mill'in çalışmaları ile girmiş ve sonrasında Denison (1962), Schultz (1968) ve Becker (1964) gibi iktisatçıların çalışmaları ile gelişerek bugünkü önemine kavuşmuştur (Eser & Ekiz Gökmen, 2009, s. 43).

Özellikle 1950'li yıllardan sonra beşeri sermayenin iktisadi büyümedeki yeri, teknolojik gelişmelerle beraber önemli ölçüde artmaya başlamış ve beşeri sermaye yatırımlarının bireysel ve toplumsal gelişmeye olan etkisi yoğun bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında beşeri sermaye faktörünün ekonomik büyüme sürecindeki öneminin zamanla anlaşılmasına başlanmasında, ekonomik büyüme konusunda yapılan analizlerinin ve büyüme neden olan faktörlerin araştırılmaya başlanmasının önemli bir etkisi olmuştur. Ekonomik büyüme neden olan unsurların tespitine yönelik olarak yapılan çalışmaların sonucunda, modellerde kullanılan ve geleneksel girdiler olan fiziki sermaye ve işgücü tarafından açıklanamayan büyük bir artıkle karşı karşıya kalınmıştır. Şöyle ki; modellerde bağımlı değişken olarak kullanılan üretim çıktısındaki değişim, modelde kullanılan bağımsız değişkenlerle ve bu bağımsız değişkenlerdeki değişimlerle açıklanamamıştır. Modellerde açıklanamayan artıkle değerinin nereden kaynaklandığının araştırılmaya başlanması sürecinde beşeri sermaye unsuruna başvurulması, araştırmacıların ekonomik büyümeyi daha iyi açıklamalarına olanak sağlamış ve araştırmacılar sonunda beşeri sermayedeki artışın ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu bulmuşlardır (Gökçen, 2006, s. 5)

Klasik iktisadi sistemde sermaye, üretime katılan makine ve teçhizat gibi fiziksel değerleri nitelenmektedir. Ancak, beşeri sermaye ile birlikte sosyal sermayenin de iktisat literatüründe yerini almasıyla birlikte sermaye kavramına artık farklı bakılmaya başlanmıştır. Günümüzde artık sermaye, üretime pozitif katkısı olan her türlü maddi ve maddi olmayan iktisadi değerler olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, fiziki sermayede olduğu gibi beşeri sermaye de varlığı nispetinde ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Beşeri sermaye tanımlamalarına bakıldığında, beşeri sermaye unsurunun fiziki sermaye unsurundan farklı olduğu görülmektedir. Öncelikle beşeri sermaye fiziki sermaye gibi stoklanabilme özelliğine sahip olmadığından üretimde kullanılmadığı vakit yok olup gitmektedir. Diğer taraftan beşeri sermaye statik olmayıp sürekli yenilenen dinamik bir yapıya sahiptir ve beşeri sermaye unsurunun geliştirilmesi için yapılan yatırımlar aynı zamanda sosyal ilişkilerin ve toplumsal yapının gelişmesine de yardımcı olmaktadır ve son olarak beşeri sermaye fiziki sermaye gibi yansız değildir (Karagül, 2003, s. 81-82).

Schultz (1968) beşeri sermayenin özelliklerini şu şekilde belirtmiştir (Doğan & Şanlı, 2003, s. 181);

- Beşeri sermaye insana yapılan yatırımların bir sonucudur

- Beşeri sermaye kişiye özgüdür ve kişinin kendisinden ayrılamaz. Fiziki sermaye istimlak edilebilir, ama beşeri sermaye kişiden ayrılamaz
- Beşeri sermaye doğuştan gelen ya da sonradan kazanılan yeteneklerdir
- Beşeri sermaye görülemez, ancak etkileri gözlemlenebilir. Bu etkiler;
İçsel Etkiler: bireylerin ve ailelerin refah ve ekonomik verimliliği, okullaşma, meslek eğitimi, yükseköğretim ve eğitim gibi çeşitli bilgileri içerir ve bu etkiler kişinin kendisine etki eder.
Dışsal etkiler: yapılan çalışmalar beşeri sermaye yoğunluğunun büyümeye pozitif etkide bulunduğunu göstermektedir

2.2. Beşeri Sermaye Birikimine Etki Eden Faktörler

Beşeri sermaye oluşumunda rol oynayan ve beşeri sermaye birikimini artıran unsurları üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlar eğitim, sağlık ve işgücü transferidir.

2.2.1. Eğitim ve Beşeri Sermaye

Eğitim, işgücünün beşeri özelliklerinin yükseltilmesi sürecinde rol oynayan en önemli faktörlerden birisidir. Eğitimin beşeri sermaye oluşumunda oynadığı rolün önemi nedeniyle beşeri sermaye üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu genellikle eğitim üzerine odaklanmaktadır. Bir ekonomide eğitim düzeyini belirleyen temel unsurlar; eğitim düzeyi, eğitim kayıtları, fiziki ve mali göstergeler ve okur-yazarlık durumu gibi unsurlardır. Eğitim düzeyi ile kastedilen şey genellikle ortalama eğitim düzeyidir. Eğitim kayıtları bir ülkede nüfusun eğitim düzeyleri arasındaki dağılımını (ilk-orta-yükseköğretim gibi) gösterir. Fiziki göstergeler bir ülkedeki fiziki eğitim altyapısı olarak nitelendirilen okul sayısı, derslik sayısı, laboratuvar sayısı, bilgisayar sayısı gibi unsurları ifade ederken, mali göstergeler ise eğitim için yapılan toplam harcamaları ifade etmektedir. Son olarak bir ülkenin eğitim düzeyini ve beşeri sermaye durumunu ölçmek için kullanılan en basit unsur ise okur-yazarlık oranıdır (Atik, 2006, s. 20-21).

Fiziki sermayenin elde edilmesi ve üretime dâhil edilmesinde olduğu gibi beşeri sermaye oluşum sürecinde de bazı maliyetler ortaya çıkmaktadır. Zamanla beşeri özelliklerdeki artışa bağlı olarak bu maliyetler yükselebilmektedir. Bu nedenle beşeri sermayenin üretimdeki verimliliğini artıran en etkin ve kalıcı yatırımların başında eğitim gelmektedir. Atik'e göre eğitime yapılan yatırım harcamaları arttıkça eğitimin getiri oranı yükselmekte ve yapılan yatırımlardan elde edilmesi beklenen gelir yükselmektedir.

Bowen'a (1964) göre ise eğitim, bir ülkede beşeri sermayenin oluşum sürecinin en önemli unsurlarının başında gelmektedir ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma için eğitimin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bununla birlikte eğitim kalitesinin dünyanın gelmiş olduğu gelişim seviyesiyle uyumlu olması diğer bir ifadeyle günümüz teknolojik seviyesiyle uyumlu olması

gerekmektedir. Diğer taraftan eğitim, bir ülkede siyasal ve demokratik toplum bilincinin gelişmesi, kültürel yeteneklerin keşfedilmesi, yaratıcı düşünce ve ileri tekniklerin geliştirilmesi gibi çok yönlü etkilere de neden olmakla birlikte bu yolla ekonomik gelişmenin devamlılığına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu ve buna benzer nedenlerde dolayı eğitime yatırım yapılması sosyo-ekonomik ve sosyo- politik gelişmenin sağlanması yönünde hem bir zorunluluk hem de bir öncelik taşımaktadır (Karataş & Çankaya, 2010, s. 41).

2.2.2. Sağlık ve Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye birikimine katkı sağlayan faktörlerden biriside sağlıktır. Bir ülkede yıllık bazda sağlık harcamaları için bütçeden ayrılan paylar, hastane sayısı, hasta başına düşen yatak sayısı, doktor başına düşen hasta sayısı vb. gibi faktörler sağlık göstergeleri arasında yer almaktadır. Sağlık; Mushkin (1962), Becker (1964) ve Grossman (1999) tarafından beşeri sermaye birikimine neden olan en önemli unsurlardan birisi olarak kabul edilmiştir. Nitekim insanların hem eğitim alarak beşeri özelliklerini artırabilmeleri hem de üretim sürecine katılarak ekonomik faaliyetlerde bulunabilmeleri öncelikle sağlıklı olabilmelerine bağlıdır (Atik, 2006, s. 21).

Bir ülkede sağlıklı bireylerin eğitilmesi, eğitim yatırımlarından faydalanma süresinin de uzamasına olanak sağlayacaktır. Yapılacak eğitim yatırımlarından beklenen sonuçların maksimum düzeyde alınabilmesi eğitimle birlikte sağlığa da önem verilmesi ile mümkün olabilmektedir. Sağlık harcamaları, bireylerin çalışma güçlerini korumalarına ve gelecekte ortaya çıkabilecek hastalık risklerinin azalmasına neden olacağından, uzun dönemde sağlık harcamalarından da tasarruf edilmesine katkı sağlayacaktır. Sağlığa yapılan harcamaların artması, bir ülkede bireylerin ortalama yaşam süresini uzatmakla birlikte yaşam kalitesini de artırmaktadır. Bu ise ekonomik gelişmeye pozitif katkı sağlamaktadır. Bu sebeple Schultz başta olmak üzere birçok iktisatçı sağlık hizmetlerini, bireylerin çalışma yeteneklerini koruyup geliştirmelerine ve verimliliklerinin artmasına neden olmasından ötürü, insana yatırım olarak değerlendirmektedirler (Karataş & Çankaya, 2010, s. 42).

Ülkeler arasında yapılan karşılaştırmalarda en çok kullanılan sağlık göstergeleri ise; nüfus artış hızı, şehirleşme hızı, doğum oranı, ölüm oranı, bebek ölüm oranı, toplam doğurganlık oranı, doğuşta beklenen ortalama yaşam süresi, sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ve kişi başına sağlık harcamalarıdır (Atik, 2006, s. 22).

2.3.3. İşgücü Transferi ve Beşeri sermaye

Ülkelerin beşeri sermaye birikimlerini artıran ya da beşeri sermaye birikiminde değişme yaratan bir başka faktör ise ülkeler arasında yaşanan işgücü transferidir. Ülkeler arasında yaşanan işgücü transferi genellikle iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; beyin göçü diye nitelendirilen, eğitilmiş, belirli bir alanda uzmanlık bilgisine sahip nitelikli işgücünün daha iyi

şartlarda çalışabileceği, beşeri özelliklerini geliştirebileceği ve daha iyi sergileyebileceği uygun koşullara sahip ülkelere gitmeyi tercih etmesidir. İkinci sebep ise özellikle vasıflı olmayan işgücünün göreceli olarak bol oldukları ve bu nedenle istihdam şansı bulamadıkları ve düşük ücret düzeyi elde ettikleri ülkelerden, işgücü görece kıt olan, dolayısıyla gerek ücret düzeyi ve gerekse istihdam şansı yüksek olan ülkelere göç etmeleridir.

Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü, bazı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sebeplerden ötürü gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Ülkeler arasındaki işgücü hareketliliğinin sebeplerinin başında eğitim ve çalışma arzusu gelmektedir. Bunun yanında, iş bulma imkânlarının çokluğu, ülkeler arasındaki ücret farklılıkları, iş ortamının uygunluğu ve eğitim fırsatlarının bolluğu beşeri sermayenin göçünde etkili olan diğer sebepler arasında gösterilebilir. Bunların yanı sıra özellikle az gelişmiş ülkelerdeki politik baskılar, bu baskıların yoğunluğu ve savaşlar da bu ülkelerden gelişmiş ülkelere olan beyin göçünde oldukça önemli bir paya sahiptir (Eakın, Lovely & Tosun, 2000, s. 20).

Yapılan çalışmalar; ekonomik gelişmenin en önemli unsurlarından birisi olan beşeri sermaye unsurunun kaybedilmesi durumunda ekonomik gelişme hızının yavaşladığını, ekonomik refahın bundan kötü bir şekilde etkilendiğini göstermektedir. Ülkelerde yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar bu tür ülkeleri az gelişmişlik çıkmazının içerisine hapsedmektedir (Atik, 2006, s. 23).

2.3. Beşeri Sermaye Göstergesi Olarak İnsani Gelişme Endeksi (IGE)

İnsani kalkınma, ikinci dünya savaşının sona erdiği ve soğuk savaşın etkilerinin kısmen azalmaya başladığı 1990'lı yılların başında, az gelişmiş ve tarihsel geçmişlerine bakıldığında sömürge durumunda olmuş ülkelerin refah seviyelerinin artırılmasına yönelik olarak kalkınma ekonomisi kapsamında gündeme gelmeye başlamıştır. Kalkınma ekonomisi çerçevesinde, sadece ekonomik gelişmenin insani gelişmenin sağlanması için yeterli olmadığı, bu doğrultuda daha kapsamlı ve koordineli bir kalkınma anlayışının benimsenmesi gerektiği fark edilmeye başlanmış ve "insani kalkınma" yaklaşımı, ekonomik kalkınma tartışmalarının içerisinde yer almaya başlamıştır. İnsani kalkınma yaklaşımı; kalkınma anlayışının, ekonomik büyüklükten öte kalkınmanın nihai amacının insan olması gerektiğini ve tüm ekonomik faaliyetlerin insan kapasitesinin geliştirilmesi amacına yönelik olarak kurgulanması gerektiğini ifade eden bir yaklaşımdır (Gürses, 2009, s. 304).

1990'lı yılların başında insani kalkınma yaklaşımı çerçevesinde ortaya konulan anlayışın geniş kesimler tarafından benimsenmeye başlamasıyla birlikte, ülkeler toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda arzuladıkları dönüşümü ve gelişimi elde etmek amacıyla, insani gelişme üzerine daha fazla odaklanmaya başlamışlardır. Bu yaklaşım çerçevesinde ekonomi politikalarında gerekli dönüşümü sağlayan ülkeler, toplumsal refah düzeyinin artırılması

konusunda ciddi başarılar elde etmişlerdir. Kalkınma konusundaki bu yeni anlayış, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme*, UNDP)'nin kalkınmaya bakışını da değiştirmiş ve kalkınma; ekonomik büyüme, insani gelişme ve çevresel sürdürülebilirliği de içine alan bütüncül bir bakışla ele alınmaya başlanmıştır (Akçiçek, 2015, s. 4).

Bu gelişmeler çerçevesinde UNDP, 1990 yılından beri düzenli olarak belirli parametreler çerçevesinde hazırlanan ve her yıl düzenli olarak yayınlanan “İnsani Gelişme Endeksi (İGE)” yardımıyla ülkelerin kalkınma ve kalkınma performanslarının sadece ekonomik boyutlarıyla değil, ekonomik olmayan boyutlarıyla da ölçülebileceğini göstermeye çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında endeks, bir taraftan ülkelerin insani gelişme için yaptıkları yatırımları ölçmek açısından önemli bir karşılaştırma ölçüğü sunmakta, diğer taraftan da ülkelerin gelişmişlik ve refah düzeyleri hakkında fikir veren bir araştırma ve tanıtım aracı görevi görmektedir.

2.3.1. İnsani Gelişme Olgusu

İnsani gelişme, insanların yaşamış oldukları ülkede daha özgür, daha sağlıklı ve daha uzun bir yaşam sürdürebilmelerini sağlayacak olanaklara kavuşabilmeleri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, insani gelişme, bireylere sağlanan olanakların zenginleştirilmesi ve bireysel kapasitelerinin artırılması yoluyla, yaşamlarını daha kaliteli bir şekilde sürdürebilmelerine ve temel hak ve hürriyetlerini kullanabilmelerine olanak sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu sürecin temel hedefi, insanların seçeneklerini arttırmak ve refah düzeylerini maksimize edebilmektir. Bu yönüyle insani gelişme; ekonomik büyüme ile insan kapasitesinin genişlemesi ve kullanımını bir araya getirerek, seçenekler üzerine odaklanan bir olgudur (UNDP, 2008, s. 1).

Kalkınmanın farklı göstergeleri olmakla birlikte, insani gelişme denildiğinde anlaşılması gereken asıl şey, bireysel yeteneklerin genişletilmesi, sosyal, ekonomik ve siyasi fırsatların çoğaltılması ve nihayetinde bireysel yaşamın bütüncül bir şekilde iyileştirilmesi anlaşılmalıdır (Aydınlıgil, 2009, s.1).

İnsani gelişmenin temelde iki ana yönü vardır. Bunlardan birincisi; bireysel yeteneklerin geliştirilmesi diğer bir ifadeyle sağlık, bilgiye ulaşma ve bilgi kapasitelerinin artırılmasıdır. İkincisi ise; elde edilen bu kapasitelerin kültürel, sosyal ve siyasal hayatta aktif olarak kullanımına imkân sağlanmasıdır. Bu durum, insanların daha uzun, sağlıklı ve eğitim olanaklarından yeterli seviyede yararlanabildikleri bir yaşam sürdürebilmelerini sağlayan olanaklara sahip olmalarını ve aynı zamanda hak ve özgürlüklerinin garanti altına alınmasını gerekli kılmaktadır (UNDP, 1990, s. 10).

İnsan gelişimi, insanların seçeneklerini genişleten bir süreçtir. Prensip olarak, bu seçim sonsuz olabilir ve zamanla değişir. İnsani gelişme düzeyi, genellikle gelir düzeyiyle doğru orantılı olarak kabul edilse de gelir, insani

gelişme düzeyinin tek belirleyicisi değildir. Nitekim kişi başı gelir düzeyi artarken insani gelişme düzeyi düşen ya da en azından değişmeyen ülkelere rastlanmaktadır. Diğer taraftan, insani gelişme düzeyi ile bireysel mutluluk düzeyi de genellikle birbirine karıştırılan iki unsurdur. Elbette bireysel mutluluk düzeyi ile insani gelişme düzeyi arasında önemli bir bağlantı mevcuttur ancak, kişilerin bireysel mutluluklarını etkileyen çok sayıda genel ve kişiye özel faktör vardır ve bunu ölçmek kolay bir iş değildir. Öte yandan Birleşmiş Milletler (BM), İnsani Gelişme Endeksi (İGE) çerçevesinde, insani gelişmenin tüm aşamalarında insanların, bilgiye ve insanca bir yaşam standardını elde etmek için gerekli olan kaynaklara ulaşmak ve bununla birlikte uzun ve sağlıklı bir hayat sürmek için üç temel olanağa sahip olmaları gerektiği kabul edilmektedir. İnsanların bu temel olanaklara sahip olmamaları durumunda, diğer pek çok fırsata erişmelerinin de pek mümkün olmadığını altı çizilmektedir. Bu faktörleri kısaca açıklamak gerekirse (Akçiçek, 2015, s. 5);

- a. **Uzun ve sağlıklı yaşam faktörü:** Uzun ve sağlıklı yaşam faktörü İGE’de doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülmektedir. Bir ülkede insanların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri o ülkede hem yaşam kalitesinin hem de sağlık hizmetlerinin iyi durumda olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.
- b. **Bilginin üretimi ve bilgiye erişim faktörü:** İGE endeksi ölçülürken başlangıçta okur-yazarlık oranını dikkate alınırken, 2010 yılından itibaren ortalama okullaşma yılı ve beklenen okullaşma yılı insanların eğitim düzeylerinin temel gösterge olarak kullanılmaya başlanmıştır. Buradaki temel düşünce okur-yazarlığın günümüz dünyasında artık insani gelişme göstergesi olmaktan ziyade, temel bir insani ihtiyaç olduğu ve dünya genelinde okur-yazarlık oranının oldukça yükselmiş olmasıdır. Diğer taraftan İGE, bir ülkede bilgi üretimi ve bilgiye erişim olanaklarını etkileyen temel faktörün bireylerin eğitim düzeyi olduğunu kabul etmektedir.
- c. **Makul standartlarda bir yaşam için gerekli kaynak:** İGE endeksi hesaplanırken başlangıçta kişi başı GSYH göstergesi kullanılmış 2010 yılından itibaren ise Kişi Başı Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) göstergesi baz alınmaya başlanmıştır. Diğer taraftan ülkeler arasındaki fiyat farklarını minimum düzeye indirmek amacıyla bu gösterge satın alma gücü paritesine göre dikkate alınmaktadır. Sonuç olarak, insani gelişme yaklaşımı, kalkınma sorunlarını yeniden ele alarak, öncelikle insanın geliştirilmesine odaklanmış politikaların üretilmesini gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşım, kalkınma anlayışının odak noktasını ekonomik büyüklük göstergelerinden insan merkezli politikalara taşımaktadır.

2.3.2. İnsani Gelişme Endeksi'nin (İGE) Özellikleri

İGE, 1990 yılından beri her yıl düzenli olarak, dünyada insani gelişmeyi etkileyen belirli bir faktör üzerine odaklanmak suretiyle UNDP tarafından bir rapor halinde yayınlanmaktadır. UNDP'nin 2015 yılı için yayınlamış olduğu 25. raporun ana temasını “insani gelişmeyi artırmak için çalışmak” oluşturmaktadır. Bu rapor, “çalışma/İş, insan gelişimini nasıl artırabilir?” sorusuyla başlamakta ve insan hayatının zenginliğine katkıda bulunan tüm ücretsiz bakıcılık, gönüllü çalışmalar ve üretken çalışmalar gibi söz konusu aktiviteleri göz önünde bulundurarak, işin (çalışmanın) daha da ötesine gitmekte ve çalışma (işe) yönelik çok geniş kapsamlı bir bakış açısını ele almaktadır (UNDP, 2015, s. 1).

İGE, üç temel veri setinin bir araya getirilmesi ile hesaplanmaktadır. Bunlar; sağlık, eğitim ve gelir unsurlarıdır. Sağlık konusunda temel alınan gösterge 1990 yılından beri “doğumda beklenen yaşam süresi” dir. Eğitim için kullanılan gösterge ise başlangıçta “okuma-yazma oranı” iken 2010 yılında değiştirilmiş ve “ortalama okullaşma yılı” ve “beklenen okullaşma yılı” endeksleri kullanılmaya başlanmıştır. Endeks, yine 1990 yılında gelire ilişkin olarak kullanmış olduğu kişi başına GSYH endeksi yerine 2010 yılından bu tarafa “Satın Alma Gücü Paritesine (SGP)” göre hesaplanan kişi başı GSMH göstergesini kullanmaya başlamıştır. Bu veriler dikkate alındığında, endeks insani gelişmeyi, yaşam süresi, bilgiye ulaşım ve yaşam standardı kriterlerine göre ölçmeye çalışmaktadır (Akçiçek, 2015, s. 6).

Tablo 1: İnsani Gelişme Endeksi (İGE) Gösterge Kategorileri

Sosyal Ölçüt		Ekonomik Ölçüt	
Sağlık Standardı	Eğitim Standardı		Refah Standardı
Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (Yıl)	Ortalama Okullaşma Yılı	Beklenen Okullaşma Yılı	Kişi Başına GSMH (SGP \$)
İnsani Gelişme Endeks Değeri			

Kaynak: Akçiçek, 2015, s. 6

İGE, sağlık, eğitim ve gelir göstergelerinin bir fonksiyonu olarak belirli bir formülle ifade edilmektedir. Bu formül şu şekilde ifade edilmektedir;

$$İGE = f(\text{Doğumda beklenen yaşam süresi, ortalama okullaşma yılı, beklenen okullaşma yılı, kişi başına GSMH})$$

Endeks, insani gelişme düzeyini takip her yıl takip ederek her gösterge için farklı maksimum ve minimum değerler tespit etmekte ve belirlenen bu maksimum ve minimum değerler yardımıyla her bir gösterge 0 ile 1 arasında bir değere dönüştürülmekte ve İGE formülüne bu şekilde elde edilmektedir. Bu şekilde oluşturulmuş olan formül ise şu şekilde ifade edilmektedir;

İGE = (Asıl değer – Minimum değer) / (Maksimum değer – Minimum değer)

İGE için 2014 yılı minimum ve maksimum gösterge değerleri Tablo 2’de gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 2: 2014 Yılı İGE Minimum ve Maksimum Gösterge Değerleri

Veri Seti	Göstergeler	Minimum ve Maksimum Değerler
Sağlık	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	20-85
Eğitim	Beklenen Okullaşma Yılı	0-18
	Ortalama Okullaşma Yılı	0-15
Gelir	Kişi Başına GSMH (Satın Alma Gücü Paritesine Göre - \$)	100-75.000

Kaynak: Akçiçek, 2015: 6

Her bir endeks Tablo 2’de belirtilen değerler kapsamında oluşturulmakta ve insani gelişme endeksini aynı oranda etkilemektedir. Ülkeler için hesaplanan insani gelişme endeksi bu üç farklı endeksin ortalamasını ifade etmektedir. UNDP, ülkeleri belirlediği İGE değerlerine göre dört gruba ayırmaktadır. Bu gruplar;

- Çok yüksek insani gelişme grubuna dahil ülkeler (İGE değeri 0.80 ile 1.00 aralığında bulunan ülkeler).
- Yüksek insani gelişme grubuna dahil ülkeler (İGE değeri 0.70 ile 0.80 aralığında bulunan ülkeler).
- Orta insani gelişme grubuna dahil ülkeler (İGE değeri 0.55 ile 0.70 aralığında bulunan ülkeler).
- Düşük insani gelişme grubuna dahil ülkeler (İGE değeri 0 ile 0.55 aralığında bulunan ülkeler).

Tablo 3’te seçilmiş bazı ülkelere ait insani gelişme endeksleri ve trendleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3: Seçilmiş Ülkelere Ait İnsani Gelişme Endeksi Trendleri, 1990-2014

İGE Sıralaması	İnsani Gelişme Endeksi (İGE)				İGE Sırasındaki Değişim	GSYİH ortalama Yıllık büyüme oranı			
	1990	2000	2010	2014	2009-2014	1990-2000	2000-2010	2010-2014	1990-2014
ÇYİG									
1 Norveç	0.849	0.917	0.940	0.944	0	0.77	0.25	0.11	0.44
2 Avusturya	0.865	0.898	0.927	0.935	0	0.36	0.33	0.20	0.32
3 İsviçre	0.931	0.888	0.924	0.930	0	0.67	0.40	0.14	0.47
8 ABD	0.859	0.883	0.909	0.915	-3	0.28	0.28	0.18	0.26
46 Letonya	0.692	0.727	0.811	0.819	-5	0.49	1.09	0.25	0.70
47 Hırvatistan	0.670	0.749	0.807	0.818	-1	1.12	0.75	0.32	0.83

48 Kuveyt	0.715	0.804	0.809	0.816	-3	1.18	0.06	0.23	0.55
49 Karadağ	..	..	0.792	0.802	1	..	..	0.32	..
YİG									
50 Belarus	..	0.683	0.786	0.798	4	..	1.41	0.39	..
51 Rusya	0.729	0.717	0.783	0.798	8	-0.17	0.88	0.47	0.38
52 Umman	..	..	0.795	0.793	-4	..	..	-0.06	..
56 Kazakistan	0.690	0.679	0.766	0.788	6	-0.15	1.20	0.73	0.56
72 Türkiye	0.576	0.653	0.738	0.761	16	1.26	1.23	0.79	1.17
103 Surinam	..	..	0.707	0.714	-5	..	..	0.24	..
104 Maldivler	..	0.603	0.683	0.706	2	..	1.25	0.86	..
105 Samoa	0.621	0.649	0.696	0.702	-3	0.45	0.70	0.21	0.52
OİG									
106 Botswana	0.584	0.561	0.681	0.698	1	-0.41	1.96	0.61	0.74
107 Moldova	0.652	0.597	0.672	0.693	2	-0.87	1.19	0.78	0.26
108 Mısır	0.546	0.622	0.681	0.690	-3	1.31	0.90	0.33	0.98
142 Bangladeş	0.386	0.468	0.546	0.570	0	1.94	1.57	1.07	1.64
143 Kamboçya	0.364	0.419	0.536	0.555	1	1.40	2.50	0.87	1.77
144 Sao Tome ve Principe	0.455	0.491	0.544	0.555	-2	0.76	1.02	0.52	0.83
DİG									
145 Kenya	0.473	0.447	0.529	0.548	0	-0.58	1.70	0.92	0.62
146 Nepal	0.384	0.451	0.531	0.548	3	1.62	1.64	0.78	1.49
147 Pakistan	0.399	0.444	0.522	0.538	0	1.07	1.62	0.79	1.25
148 Myanmar	0.352	0.425	0.520	0.536	1	1.90	2.03	0.72	1.76
185 Çat	..	0.332	0.371	0.392	1	..	1.12	1.37	..
186 Eritre	..	..	0.381	0.391	-5	..	..	0.62	..
187 Orta Afrika C.	0.314	0.310	0.362	0.350	0	-0.14	1.58	-0.84	0.45
188 Nijer	0.214	0.257	0.326	0.348	0	1.85	2.40	1.69	2.05

Not: ÇYİG (Çok Yüksek İnsani Gelişme), YİG (Yüksek İnsani Gelişme), OİG (Orta İnsani Gelişme) ve DİG (Düşük İnsani Gelişme).

Kaynak: UNDP, 2015, s. 212-215

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Beşeri sermaye kavramının kökleri çok eskilere dayansa da, ekonomik kalkınma süreci içerisindeki önemi 1960'lı yıllardan sonra daha iyi anlaşılmasına başlanmış ve son 20-30 yıl içerisinde ise önemi giderek artmıştır. Beşeri sermayenin büyümenin devamlılığı ve ekonomik kalkınmanın sağlanması konusunda oynadığı rol ve önem gerek teorik gerekse de ampirik olarak günümüzde halen yoğun bir şekilde incelenmektedir. Yapılan çalışmalar tartışmasız olarak insanın niteliklerini artırmaya yönelik olarak yapılacak yatırımların ekonomik kalkınma üzerinde olduğu kadar, ekonomik kalkınmayı belirleyen sosyo-ekonomik, politik ve kültürel gelişmeler üzerinde de ve ayrıca teknolojik gelişmenin sağlanması ve verimlilik artışlarına bağlı olarak uluslararası rekabet gücünün artırılması açısından da son derece önemli

olduğunu göstermektedir.

Tablo 4’de beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisi üzerine yapılmış ampirik çalışmalardan bazıları özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 4. Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Yapılmış Bazı Çalışmaların Detayları

Çalışma	Dönem	Ülke/Ülke Grupları	Yöntem	Bulgular
Denisson (1962)	1929-1959	ABD	İçsel Büyüme Modeli	Döneme ait yıllık ortalama %2,93’lük büyüme oranının yaklaşık %0,92’lik kısmı emek ve sermaye tarafından, geriye kalan kısmın ise eğitim sonucu ortaya çıkan verimlilik artışları neticesinde gerçekleşmiştir.
Barro (1989)	1960-1985	98 Ülke	İçsel Büyüme Modeli	Beşeri sermayeyi temsil eden okullaşma oranı ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir ve okullaşma oranlarındaki artış gelişmiş ülkelere yakınsama sağlamaktadır.
Barro & Lee (1993)	1960-1985	129 Ülke	Panel Çalışma	Beşeri sermaye göstergesi olarak alına eğitim seviyesi, ekonomik büyümeyi olumlu bir şekilde etkilemektedir.
Mulligan & Sala-i Martin (1992)			İçsel Büyüme Modeli	Beşeri sermayenin büyüme oranı üzerindeki etkisi fiziksel sermayeye oranla daha fazladır.
In & Doucouliagos (1997)	1949-1984	ABD	Granger Nedensellik Analizi	GSYH büyüme oranı ile beşeri sermaye oluşumu arasında çok

				güçlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Asteriou & Agiomirgianakis (2001)	1960-1994	Yunanistan	Granger Nedensellik Analizi	Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Kar & Ağır (2003)	1926-1994	Türkiye	Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik büyüme ile beşeri sermaye ölçütü olarak kullanılan eğitim ve sağlık harcamalarının gelir içindeki payları arasında duyarlılık olduğu tespit edilmiştir.
Demir & Üzümcü (2003)	1963-2001	Türkiye	EKK	Ekonomik büyümeyi beşeri sermayeyi temsil eden eğitim harcamaları pozitif etkilemektedir.
Çakmak & Gümüş (2005)	1960-2002	Türkiye	Eş-bütünleşme Analizi	Ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Demir, Kutlar & Üzümcü (2005)	1950-2001	Türkiye	Eş-bütünleşme Analizi	Ekonomik büyüme ile beşeri sermaye ve dış ticaret artışı arasında uzun dönem pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Taban & Kar (2006)	1969-2001	Türkiye	Granger Nedensellik Analizi	Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ay & Yardımcı (2008)	1950-2000	Türkiye	VAR Modeli	Fiziksel ve beşeri sermaye birikiminin uzun dönemde

				ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır
Varsak & Bakırtaş (2009)	1970-2008	Türkiye	Eş-bütünleşme-VEC Modeli	Türkiye’de eğitim ve eğitime yapılan harcamaların, iktisadi büyümeyi artırıcı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yaylalı & Lebe (2011)	1938-2007	Türkiye	Eş-bütünleşme-VAR Modeli	Beşeri sermayeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik söz konusudur. Ayrıca beşeri sermayenin zaman içerisinde ekonomik büyümeye olan katkısının arttığı tespit edilmiştir.
Keskin (2011)		177 BM Ülkesi	Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli	Beşeri sermaye göstergeleri olarak alınan eğitim ve sağlık harcamaları ile ekonomik kalkınma arasında önemli derecede pozitif yönlü bir etkileşim mevcuttur.
Yeldan (2012)	2002	Türkiye	İçsel Büyüme Modeli	Devlet desteğinin sadece eğitim harcamalarını teşvik etme stratejisi, ulusal gelirden başlangıçta olumlu etki yaratmakta ancak etki uzun dönemde zayıflamaktadır.
Koç (2013)	2012	27 AB Üyesi Ülke	Yatay-Kesit Analiz Yöntemi	Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna

				ulaşmıştır.
Bal vd. (2014)	1995-2011	Türkiye ve BRICS Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Analize dahi edilen ülkeler için beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü çıkmıştır.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Panel veri analizlerinde bağımlı değişken için oluşturulan fonksiyon, N sayıda birimin (grubun) T dönemlik bir zaman serisi verisi kullanılarak yapılır. Bu çerçevede genel panel veri denklemi eşitlik (1)'deki gibi yazılmaktadır.

$$y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{3it}X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada $i = 1, \dots, N$ yatay kesit birimlerini ve $t = 1, \dots, T$ zamanı gösterirken, olasılıklı olmayan hata terimi ε 'nin ortalamasının sıfır ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır.

Buna göre:

y_{it} : i 'nci yatay kesit biriminin t zamanında bağımlı değişken değerini,

X_{2it} : i 'nci yatay kesit biriminin t zamanında 2. bağımsız değişken değerini,

β_{2it} : i 'nci yatay kesit biriminin t zamanında 2. bağımsız değişkenin tahmin edilen katsayısını göstermektedir (Baltagi 2005, s. 11).

Panel veri analizinin en basit şekli, tüm katsayıların tüm yatay-kesit birimleri için sabit tutulması durumudur. Bu durum eşitlik (2) de gösterilmektedir.

$$y_{it} = \beta_1 + \beta_2X_{2it} + \beta_3X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Eşitlik (2), tüm bağımsız değişkenlerin yatay kesit birimlerinin hepsini aynı derecede etkilediğini öngörmektedir. Eğer bağımsız değişkenlerin farklı birimleri, farklı şekilde etkilediğine inanılıyorsa bu denklem yetersiz kalacaktır. Bu noktada diğer önemli bir konu ise, başlangıç noktasının (β_i) nasıl tanımlanacağıdır. Başlangıç noktası, tüm birimler için sabit tutulabilir veya böyle bir kısıt konulmayarak, farklı yatay kesit birimler için farklı

başlangıç noktalarının olmasına izin verilebilir (Baltagi 2005, s. 16).

Panel verilerin analizinde en çok bilinen bu yöntemde, havuzlanmış verilerin (pool data) kesit ve zaman boyutu ihmal edilerek geleneksel Klasik En Küçük Kareler modeli (Ordinary Least Squares) OLS tahmincisi kullanılabilir. Ancak bu modelde, tahmin edilen parametre sayısı kullanılan gözlem sayısını aşabilmekte, böylece model tahmin edilmesinde güçlükler yaşanabilmektedir. Bu tür sıkıntıları aşabilmek için panel veri analizlerinde hata terimlerinin özellikleri ve katsayıların değişebilirliği ile ilgili farklı varsayımlarda bulunarak farklı modeller elde edilebilmektedir (Wooldridge 2002, s. 301).

Sabit başlangıç noktası kısıdının kaldırılması durumunda, başlangıç noktası tanımlanması için, Sabit Etkiler Modeli (*Fixed Effects Model*) ve Tesadüfi Etkiler Modeli (*Random Effects Model*) olarak bilinen iki alternatif yöntem bulunmaktadır. Sabit Etkiler Modelinde (SEM), başlangıç noktasının tüm yatay kesit birimleri için farklı sabit bir değer alacağı öngörülmektedir.

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}X_{2it} + \beta_{3i}X_{3it} + \varepsilon_{it}; \beta_{1j} \neq \beta_{1i}$$

(3)

Literatürde SEM, En Küçük Kareler Kukla Değişkeni Modeli olarak da adlandırılır. Kukla değişkene ait katsayıların performans testi F istatistiğine dayanmaktadır. Sıfır hipotezi, etkin tahmin modelinin gruplara özgü sabit kesişim katsayılarının değişmediğini varsayan OLS olduğunu ifade ederken, alternatif hipotez SEM modelinin uygunluğunu belirtmektedir (Baltagi 2005, s. 21).

Sabit Etkiler Modeli yoğun bir şekilde kullanım alanı bulmasına rağmen, çok sayıda yatay kesitin söz konusu olması nedeniyle serbestlik derecesinin azalmasına neden olabilmektedir. Ayrıca, bu modelin bir diğer kusuru da, zaman içinde değişmeyen değişkenler için uygun olmamasıdır. Bu nedenlerden ötürü Tesadüfi Etkiler Modeli önerilmektedir. Burada yatay kesit birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen değişiklikler, modele hata teriminin bir bileşeni olarak dâhil edilmektedir. Bu modelde de, rassal etkilerin bir yatay kesitten diğer yatay kesite değiştiği, ancak zaman içinde aynı kaldığı; yatay kesit birimler arasında değişmediği, ancak zaman içerisinde değişim gösterdiği ya da hem yatay kesit birimler arasında hem de zamana göre değişim gösterdiği kabul edilebilir (Hodoshima vd., 2000, s. 518).

Tesadüfi Etkiler Modeli, başlangıç noktasını tesadüfi değişken olarak tanımlamaktadır. Buna göre başlangıç noktaları, β_i sabit değeri ve ortalaması sıfır olan μ_i tesadüfi değişkeninin toplamından oluşmaktadır (Baltagi 2005, s. 19)

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}X_{2it} + \beta_{3i}X_{3it} + \varepsilon_{it}; \quad \beta_{1j} \neq \beta_i + \mu_i$$

(4)

Uygulamalarda, olası tahmin modelleri arasında seçim yapabilmesi için bazı istatistiksel testler gerçekleştirilmektedir. Modellerdeki tüm değişkenler ülkeler ve zamanlar arasında değişebildiği için temel soru, verinin ülkeler ve zamanlar arasında toplanıp toplanmayacağıdır. Bu ülke spesifik etkiler ile zaman spesifik etkilerin ortak anlamlılığının belirlenmesi için “Chow testi” kullanılmaktadır. Burada sıfır hipotezi altında etkin tahmin edici “Havuzlanmış (pooled) EKK” iken alternatif hipotez altında etkin tahminci ise “sabit etki (fixed effect)” modelidir. Ayrıca, çalışmada sıfır hipotezinin tesadüfi etkinin olmaması şeklinde olduğu “Breusch-Pagan (BP) testi” ile tesadüfi birimsel etkinin anlamlılığı test edilmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi tesadüfi etki modelinin Havuzlanmış EKK modeline karşı tercih edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Son olarak, model seçiminde sabit etkiler modelinin mi yoksa tesadüfi etkiler modelinin mi uygun olduğuna karar verilmesi için Hausman testi kullanılmakta ve bu testte sıfır hipotezi birimsel etkilerin modeldeki diğer bağımsız değişkenlerle ilişkisiz olduğunu (tesadüfi etkinin varlığını) belirtmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi ise, sabit etki modelinin tesadüfi etki modeline tercih edilmesi gerektiğini göstermektedir.

4.1. Araştırmada Kullanılan Veri Seti ve Değişkenler

Ekonometrik analizlerde kullanılacak beşeri sermaye ve ekonomik büyüme göstergelerinin seçimi yapılırken, çeşitli ülke veya ülke grupları üzerine şu ana kadar yapılmış olan diğer ekonometrik çalışmalar ile çeşitli açılardan benzerlikler taşımamasına özen gösterilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmada kullanılacak beşeri sermaye göstergeleri belirlenirken Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP), İnsani Gelişme/Beşeri Kalkınma İndeksini hesaplariken dikkate aldığı ve 2010 yılı itibariyle değiştirerek güncellediği eğitim, sağlık ve ekonomik gösterge değerleri kullanılmaya çalışılmıştır.

UNDP, 1990 yılından bu yana ülkelere ait İnsani Gelişme/Beşeri Kalkınma İndeksini, üç temel veri setini bir araya getirmek sureti ile hesaplanmaktadır. Bunlar; sağlık, eğitim ve gelir unsurlarıdır. Sağlık konusunda temel alınan gösterge 1990 yılından beri “Doğumda Beklenen Ortalama Yaşam Süresi” dir. Eğitim için kullanılan gösterge ise başlangıçta “Okuma-Yazma Oranı” iken 2010 yılında değiştirilmiş ve “Ortalama Okullaşma Yılı” ve “Beklenen Okullaşma Yılı” endeksleri kullanılmaya başlanmıştır. Endeks, yine 1990 yılında gelire ilişkin olarak kullanılmış olduğu kişi başına Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla (GSYH) endeksi yerine 2010 yılından bu tarafa satın alma gücü paritesine göre hesaplanan kişi başı Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) göstergesini kullanmaya başlamıştır. Bu veriler dikkate alındığında, endeks insani gelişmeyi/beşeri kalkınma düzeyini yaşam süresi, bilgiye/eğitime ulaşım

ve mevcut eğitim düzeyi ile yaşam/hayat standardı kriterlerine göre ölçmeye çalışmaktadır.

Çalışmada 2010-2014 dönemine yönelik, yüksek gelir/çok yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip 20 ülkeden oluşan ülke grubu (ABD, Hollanda, Almanya, İrlanda, İsveç, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Hong Kong, Danimarka, İsrail, Belçika, Singapur, Fransa, Finlandiya, İspanya, İtalya, Yunanistan, Şili, Portekiz, Macaristan) için kullanılan veri seti Tablo 5.'de gösterilmeye çalışılmıştır.

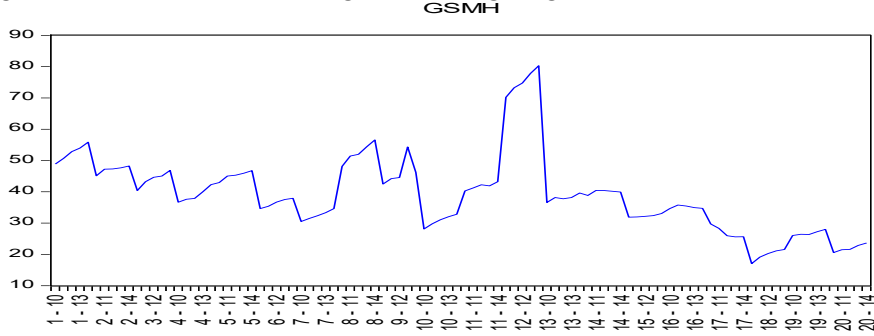
Tablo 5. Veri Seti ve Tanımlamalar

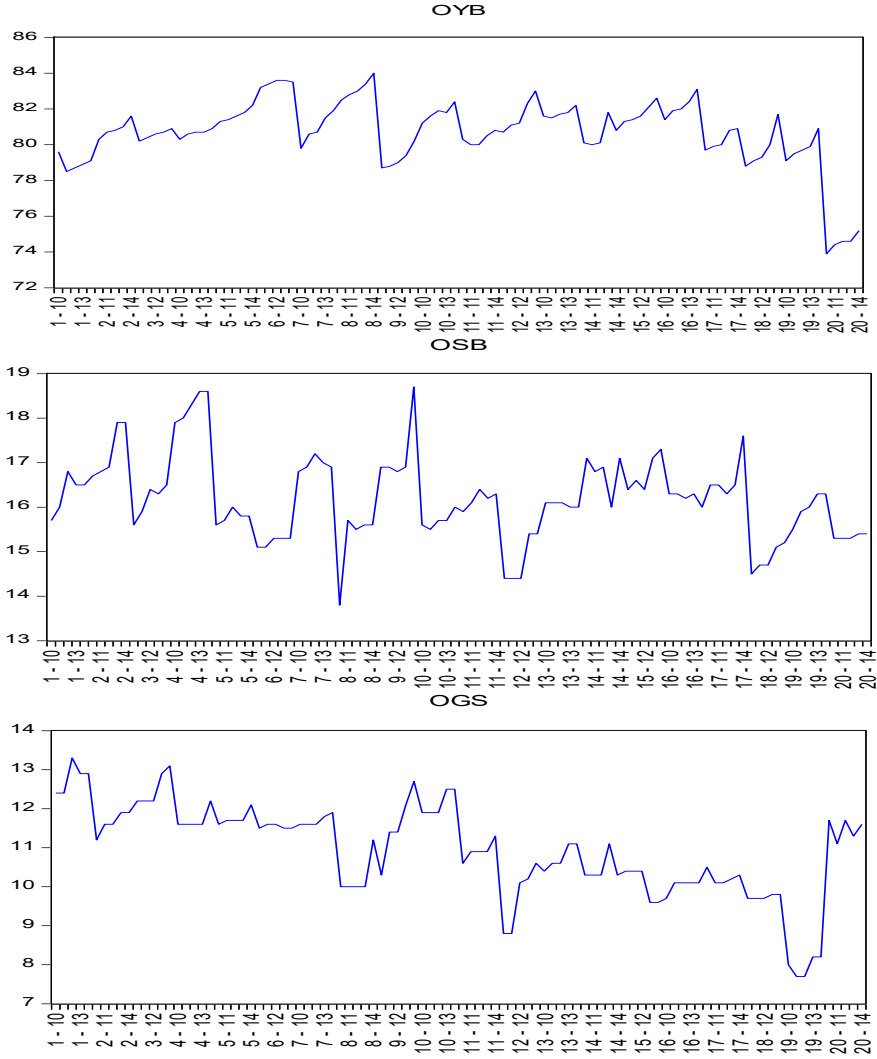
	Değişkenler		Simge	Verilerin Kaynağı
Bağımsız Değişkenler	Sağlık Göstergesi	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi	OYB	UNDP (2010-2015 Raporları)
	Eğitim Göstergesi	Öğrenim Görme Süresi Beklentisi	OSB	UNDP (2010-2015 Raporları)
		Ortalama Öğrenim Görme Süresi	OGS	UNDP (2010-2015 Raporları)
Bağımlı Değişken	Ekonomik Gösterge	Kişi Başına Düşen GSMH	GSMH	UNDP (2010-2015 Raporları)

Bütün zaman serileri analizinde olduğu gibi, hem zaman hem de yatay kesit analizini bir arada gerçekleştiren panel veri analizlerinde de değişkenler arasında sahte ilişkilere neden olunmaması için değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Analizler için Eviews 8.0 ile Stata 11.0 paket programları kullanılmıştır.

4.2. Analiz Bulguları

Çalışmada ilk aşamada her bir değişkene ilişkin grafikler incelenmiş, trend ve mevsimsellik etkilerinin giderilmesi amaçlı ön bilgiler elde edilmiştir. Her bir değişkende hem mevsimsellik hem de trend kaynaklı etkiler gözlemlenmiş, bu nedenle durağanlık testleri uygulanmıştır. Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin verilere ait grafikler aşağıda gösterilmiştir.

4.2.1. Katsayıların Homojenliği Testi

Panel veri analizlerinde öncelikle değişkenlerin homojen olup olmadıkları incelenmelidir. Değişkenlerin homojen ya da heterojen olması, uygulanacak olan birim kök ve koentegrasyon testlerinin biçimini değiştirmektedir.

Birinci nesil birim kök testleri homojen ve heterojen modeller olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Levin, Lin ve Chu (2002), Breitung (2005) ve Hadri (2000) homojen model varsayımına dayanırken; Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999), Choi (2001) heterojen model varsayımına dayanmaktadır.

Paneli oluşturan yatay kesitlere ait eşbütünleşme denklemlerindeki eğim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ilk çalışmalar Swamy (1970) ile başlamıştır. Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy testini geliştirmiştir. Burada da N (ülke) ve T (zaman) büyüklükleri hangi testin seçileceği açısından önemlidir. Çalışmada $N > T$ olduğu için uygun homojenlik testi Swamy testi olmuştur.

$Y_{it} = \alpha + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it}$ denkleminde, β_i eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı test edilmektedir. Testin hipotezleri ise şu şekildedir;

H_0 : Eğim katsayıları homojendir

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir

$$\text{Büyük örneklem için: } \hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\bar{s} - k}{2k} \right) \sim \chi^2_k$$

$$\text{Küçük örneklem için: } \hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\bar{s} - k}{v(T, k)} \right) \sim N(0,1)$$

Burada N ; yatay kesit sayısını, S ; Swamy test istatistiğini, k ; açıklayıcı değişken sayısını ve $v(T, k)$ standart hatayı ifade etmektedir. Test sonucunda elde edilen olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğunda H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmekte ve eşbütünleşme katsayılarının homojen olduğuna karar verilmektedir (Pesaran & Yamagata, 2008). Bu kapsamda homojenlik testi yapılmış ve Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testi sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Pesaran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi Sonuçları

Ülke Grupları	İstatistikler	Test İstatistiği	Olasılık
Yüksek Gelir Grubu	$\tilde{\Delta}$	5.672	0.015*
	$\tilde{\Delta}_{adj}$	7.023	0.028*

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Tablo 6'da hesaplanan testlerin olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve ilgili ülke grubu için eğim katsayılarının "homojen olmadığına" karar verilmiştir. Çalışmada, heterojenlik varsayımına dayanan Im, Pesaran ve Shin (2003) testi birim kök sınamasına yer verilmiştir.

4.2.2. Yatay Bağımlılığın Test Edilmesi

Birim kökün varlığını test etmek için panel verileri kullanıldığında, yatay kesit bağımlılığının sınanması gerekmektedir. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığının (cross-section dependence) varlığı reddedilirse, 1. nesil birim kök testleri kullanılabilir. Bununla birlikte panel verilerinde yatay kesit bağımlılığı

varsa, 2. nesil birim kök testlerini kullanmak daha tutarlı, etkin ve güçlü tahminleme yapılmasını sağlamaktadır. Yatay kesit birimlerinin birbiriyle bağımlı olup olmamaları, seriye gelen bir şoktan aynı derece etkilenip etkilenmediklerini ortaya koymaktadır.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı: zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$); Berusch Pagan (1980) CD_{LM1} testiyle, zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit olduğunda ($T = N$); Pesaran (2004) CD_{LM2} testiyle, zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda ($T < N$); Pesaran (2004) CD_{LM} testiye kontrol edilmektedir. Bu çalışmada her iki ülke grubu için 20 ülke ($N=20$) ve 5 yıl ($T=5$) olduğu için, Pesaran (2004) CD_{LM} testi kullanılmıştır. Testin hipotezleri;

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır biçimindedir.

$$y_{it} = \alpha_i + X_{it} \beta + \varepsilon_{it} \quad i=1, \dots, N$$

$$T = 1, \dots, T$$

Panel regresyon modelinde i , birimleri göstermektedir. Katsayılar olan α ve β ise sırasıyla kesme ve eğim parametreleridir. X_{it} , modelde kullanılan bağımsız değişkenlerdir. Boş hipotez altında ε_{it} 'nin birimler ve zaman boyunca bağımsız ve özdeş dağıldığı (i.i.d.) varsayılmaktadır. Alternatif hipotez altında ise ε_{it} 'nin yatay kesitsel birimler boyunca korelasyonlu olduğudur. Burada ρ_{ij} hata terimine ilişkin korelasyon katsayısını göstermektedir ve aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$\rho_{it} = \rho_{it} = \frac{\sum_{t=1}^T \varepsilon_{it} \varepsilon_{jt}}{\left(\sum_{t=1}^T \varepsilon_{it}^2 \right)^{1/2} \left(\sum_{t=1}^T \varepsilon_{jt}^2 \right)^{1/2}}$$

Breusch-Pagan (1980) tarafından $T > N$ için geliştirilen LM testi ise aşağıda gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır ve asimptotik olarak $N(N-1) / 2$ serbestlik derecesinde ki-kare dağılımı göstermektedir:

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2$$

Pesaran (2004)'ün yatay kesitsel bağımlılık testi ise;

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right)$$

biçiminde hesaplanır ve yaklaşık olarak $N(0,1)$ dağılım sergilemektedir.

Pesaran (2004) testi aynı zamanda dengesiz (eksik verisi olan) panellerde kullanılabilir (Pesaran, 2004, s. 9).

Test sonucunda elde edilecek olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğunda, %5 anlamlılık düzeyinde, H_0 hipotezi reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğuna karar verilmektedir (Pesaran, 2004, s. 9). Tablo 7'de yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 7. Yüksek Gelirli Ülke Grubu İçin CD_{LM} Test Sonuçları

Yüksek Gelirli Ülke Grubu								
Test	GSMH		OYB		OSB		OGS	
	t-İst.	Olasılı k	t-İst.	Olasılı k	t-İst.	Olasılı k	t-İst.	Olasılı k
CD_{LM}	7.562	0.000*	9.223	0.013	6.599	0.012*	8.047	0.012*

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Test sonuçlarına göre; olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için, serilerde ve denklemden yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmektedir. Bu durumda paneli oluşturan ülkeler arasında, yatay kesit bağımlılığı vardır. Ülkelerden birine gelen şok, diğerlerini de etkilemektedir. Test sonuçlarına göre, sıfır hipotezinin reddedilmiş olması nedeniyle, yatay kesit bağımlılığı kabul edilmiş ve bu nedenle çalışmada etkin tahmin sonuçlarının elde edilmesi amacıyla yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinden yararlanılmıştır.

4.2.3. İkinci Nesil Birim Kök Testleri

Bu çalışmada paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için, serilerin durağanlığı, ikinci nesil birim kök testlerinden CADF ile test edilmiştir. CADF testinde, hata teriminin tüm seriler için ortak ve her seriye özgü olmak üzere, iki kısımdan meydana geldiği varsayılmıştır. Bu modelde yatay kesit bağımlılığının, gözlenemeyen ortak öğenin varlığından kaynaklandığı varsayılmaktadır. Testin hipotezleri şöyledir;

H_0 : Birim kök var

H_1 : Birim kök yok

Bu teste önce her bir ülke için CADF istatistikleri hesaplanmaktadır. Hesaplanan bu değerler, Pesaran (2006) tarafından Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanan tablo değerleriyle karşılaştırılır. Hesaplanan CADF istatistiği, tablo kritik değerinden küçük olduğunda, H_0 reddedilmektedir. Yani, bu ülke verisinde birim kök olmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir.

Panelin genelinde birim kökün varlığına karar verebilmek amacıyla; her bir ülke için bulunan CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak, CIPS istatistiği hesaplanmaktadır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran (2006)'daki tablo değerleriyle karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan CIPS değeri, tablo kritik

değerinden küçük olduğunda, H_0 reddedilmektedir. Bu durumda, paneli oluşturan tüm ülkeler için, ilgili veride birim kök olmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir.

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \beta_i \cdot Y_{i,t} - 1 + \sum_{j=1}^{pi} \delta_{ij} \cdot \Delta Y_{i,t-j} + d_i \cdot \tau + c_i \cdot \bar{Y}_{i,t-1} + \sum_{j=0}^{pi} \varphi_{ij} \cdot \Delta \bar{Y}_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

$$\bar{Y}_i = N^{-1} \cdot \sum_{j=1}^N Y_{jt}, \Delta \bar{Y}_{i,t} = N^{-1} \sum_{j=1}^N \Delta Y_{jt}$$

Yukarıdaki modelde ε_{it} , modelin hata payıdır. Bu model klasik en küçük kareler yardımıyla tahmin edilir. CADF testinde katsayılarla ilişkin t değerleri bulunur. Kritik değerler Pesaran (2007) tarafından tablolaştırılmıştır. Pesaran yaptığı Monte Carlo simülasyonlarında, CADF testinin hem $N > T$ hem de $T > N$ durumunda geçerli olduğunu ortaya koymuştur (Pesaran, 2007, s. 269). CIPS istatistiği ise her bir yatay kesit için hesaplanan t istatistik değerlerinin ortalamasıdır ve şu şekilde ifade edilmektedir;

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^n CADF_i$$

CADF üzerinden hesaplanan CIPS istatistikleri Tablo 8'de gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 8. CIPS Test Sonuçları

Yüksek Gelirli Ülke Grubu							
GSMH		OYB		OSB		OGS	
CIPS ist.	Ortalama gecikme	CIPS ist.	Ortalama gecikme	CIPS ist.	Ortalama gecikme	CIPS ist.	Ortalama gecikme
-4.056	2	-4.231	3	-5.993	2	-4.112	2

CADF için; Pesaran (2007) sf. 276 Tablo Ic'de %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değer = - 4.894, CIPS için sf 281 Tablo IIc'de %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değer = -4.978'dir.

Hesaplanan CIPS istatistiği, tablo kritik değerinden büyük olduğu için, H_0 kabul edilmiş ve paneli oluşturan serilerde birim kök olduğuna karar verilmiştir. Bu durumda, seriler düzey değerlerinde durağan değildir. Bu durum, ilgili ülke ekonomilerine gelen bir şokun etkisini hemen kaybetmediğini göstermektedir. Seriler düzey değerlerinde durağan olmadığı için regresyon analizi serilerin birinci derece farkları ile gerçekleştirilecektir.

4.2.4. Panel Regresyon Analizi Sonuçları ve Yorumlar

Panel veri yöntemleri Baltagi (2005)'de belirtildiği gibi, havuzlanmış (pooled), sabit ve tesadüfi etkilerle gerçekleştirilmektedir. Çalışmada, olası tahmin modelleri arasında seçim yapılması için bazı istatistiksel testler

gerçekleştirilmektedir. Modellerdeki tüm değişkenler ülkeler ve zamanlar arasında değişebildiği için temel soru, verinin ülkeler ve zamanlar arasında toplanıp toplanmayacağıdır. Ülke spesifik etkiler ile zaman spesifik etkilerin ortak anlamlılığının belirlenmesi için Chow testi kullanılmaktadır. Burada boş hipotez altında etkin tahmin edici “pool EKK” iken alternatif hipotez altında etkin tahminci ise “sabit etki” (fixed effect) modelidir.

Hangi panel regresyon modelin seçileceğinin belirlenmesi için uygulanan Chow ve Breush-Pagan (BP) test sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Chow testi için H_0 hipotezi havuzlanmış regresyon, buna karşılık H_1 hipotezi SEM model iken, BP testinde H_0 hipotezi havuzlanmış regresyon ve buna karşılık H_1 hipotezi ise, TEM model olarak ele alınır.

Tablo 9. Panel Regresyon Tahmin Yöntemi Seçim Test Sonuçları

Yüksek Gelirli Grup	Test	Olasılık (p)	Karar
	Chow (F Testi)	0.009*	H_0 red
	BP (χ^2 testi)	0.002*	H_0 red

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Her iki testte de H_0 hipotezinin reddedilmesi TEM ve SEM modelleri arasında bir seçim yapma gerekliliğine işaret etmektedir. Diğer aşama, Hausman testi yardımıyla TEM ve SEM modeller arasında karar vermeye dayanmaktadır. Bu testin hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur;

H_0 : Tesadüfi etki var (TEM)

H_1 : Tesadüfi etki yok (SEM)

Tablo 10. Hausman Testi Sonuçları

Ülke Grubu	Test Özeti	χ^2 İstatistiği	χ^2 s.d.	Olasılık
Yüksek Gelir Grubu	Cross-Section Random	151.998	3	0.127
	Period Random	389.665	3	0.148
	Cross-Section and Period Random	302.993	3	0.092

Test sonuçlarından görüleceği üzere yüksek gelir grubu ülkeler için $p > 0.05$ olduğundan H_0 hipotezi kabul edilerek TEM modele karar verilmiştir.

Çözümleme için farklı algoritmalar denenmiş ve toplam hata karesi en küçük değeri veren “Cross section SUR” algoritması ile elde edilen model tahmin sonuçları Tablo 11’de gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 11. Panel Regresyon Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: DGSMH				
Metod: Panel EGLS (İki Yönlü Rassal Etkiler)				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t - İstatistiği	Olasılık
DOGS	2.405935	0.677310	3.552191	0.0006*
DOSB	0.930057	0.606265	1.534075	0.1283
DOYB	0.831146	0.285999	2.906115	0.0045*
C	-69.24579	20.33243	-3.405682	0.0010
Ağırlıklı İstatistikler				
R ²	0.468308	F-İstatistiği	28.18521	
Düzeltilmiş R ²	0.451693	Durbin-Watson İstatistiği	1.899485	

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Panel Regresyon tahmin sonuçlarına göre; modele alınan bağımsız değişkenler GSMH büyüme oranı üzerindeki değişimin % 46'sını açıklamaktadır. Tahmin sonuçları modelde OYB ve OGS değişkenleri ile GSMH büyüme oranı arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Tahmin sonuçlarına göre; Yüksek gelirli ülkelerde OGS'de meydana gelecek % 1'lik bir artış, GSMH büyüme oranı üzerinde yaklaşık % 2,41'lik bir artışa neden olmaktadır. Aynı şekilde diğer değişken olan OYB'de meydana gelecek %1 lik artış ise GSMH büyüme oranı üzerinde yaklaşık % 0,83'lük bir artışa neden olmaktadır. Yüksek gelirli ülkeler grubunda anlamlı değişkenlerden GSMH büyüme oranı üzerine en yüksek etki katsayısı OGS değişkenine aittir. Buna karşılık modele alınan bağımsız değişkenlerden OSB, GSMH büyüme oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve önemli çıkmamıştır.

Bütün zaman serilerinde olduğu gibi panel veri analizlerinde de otokorelasyon önemli bir sorundur. Bilindiği üzere, regresyon analizlerinin temel varsayımlarından birisi farklı gözlemler için hata teriminin ardışık değerleri arasında ilişkinin (korelasyon) olmamasıdır. Eğer hata terimleri birbirleri ile ilişkili ise bu durum otokorelasyon ya da serisel korelasyon olarak adlandırılır. Veri setinde otokorelasyonun olup olmadığı Wooldridge (2002) otokorelasyon testi ile araştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 12'de gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 12. Wooldridge Otokorelasyon Testi Sonuçları

Ülke Grupları	F Değeri	Olasılık
Yüksek gelir grubu	287.009	0.123*

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Wooldridge (2002) tarafından önerilen otokorelasyon test istatistiği sonucuna göre, yüksek gelir grubu ülkeler için tahmin edilen modelde “otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, denklemlerdeki hata terimleri arasında otokorelasyon problemi yoktur.

Modelde değişen varyanslılık probleminin gözlenip gözlenmediği ise Greene (2003) tarafından geliştirilen heteroskedasite testi ile sınanmış ve yapılan analizlerde değişken varyansın olmadığını belirten H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Sonuçlar Tablo 13’de gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 13. Greene Heteroskedasticity Testi Sonuçları

Grup	χ^2	Olasılık
Yüksek gelir grubu	123.732	0.092*

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Böylece yapılan analizler sonucunda tahmin edilen regresyon parametrelerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve güvenilirliğin sağlandığı belirlenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Seçilmiş bir grup yüksek gelirli ülke üzerine yapılan bu çalışmanın sonuçları, beşeri sermaye unsurlarında zamanla ortaya çıkan iyileşmelerin ülkelerin büyüme oranı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmada yüksek gelirli ülke grubu için elde edilen panel regresyon tahmin sonuçları, modele bağımsız değişken olarak alınan beşeri sermaye unsurlarının, ilgili gruba dahil olan ülkelerin büyüme oranı üzerindeki değişimin % 46’sını açıkladığını göstermiştir. Diğer taraftan Panel Regresyon tahmin sonuçları yüksek gelirli ülkelerde OGS’de meydana gelecek % 1’lik bir artışın, büyüme oranı üzerinde yaklaşık % 2,41’lik bir artışa sebebiyet vereceğini göstermektedir. Aynı şekilde yüksek gelirli ülkelerde OYB’de meydana gelecek %1’lik bir artışın büyüme oranı üzerinde yaklaşık %0,83’lük bir artışa neden olacağı tahmin edilmiştir. Panel regresyon tahmin sonuçlarına göre yüksek gelirli ülke grubunda modele alınan anlamlı değişkenlerden büyüme oranı üzerine en yüksek etki katsayısı OGS değişkenine aittir. Buna karşılık OSB değişkeninin büyüme oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve önemli bir değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın genel sonuçları göstermiştir ki, yüksek gelirli ve aynı zamanda çok yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde gerçekleşen ekonomik büyüme, büyük oranda insan kalitesine yani beşeri sermaye düzeyine bağlıdır. Ekonomik büyümenin devamlılığı açısından yenilikçi ve yaratıcı ürünler üretmek gerektiği ve uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek bir

üretim yapısına ihtiyaç olduğu genel kabul görmektedir. Bunu sağlayabilmenin en önemli yolu ise nitelikli ve yaratıcı insanların varlığından geçmektedir. Yüksek gelir düzeyine ulaşmış ülkelerin aynı zamanda çok yüksek insani gelişmişlik düzeyine sahip olmaları, bu başarının tesadüfi bir durum olmadığını gösteren en açık kanıttır.

6. KAYNAKÇA

- Asteriou, D. & Agiomirgianakis, G. M. (2001). Human Capital And Economic Growth: Time Series Evidence From Greece. *Journal of Policy Modeling*, 23(5), 481-489.
- Atik, H. (2006). *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Alagöz, M. (2004). Sürdürülebilir Kalkınmanın Paradigması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar dergisi*, Sayı: 8 (2004), 1-23.
- Akçiçek, A. (2015). 2014 İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye'nin İnsani Gelişme Performansı. *Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Raporu*, Mart 2015, Ankara.
- Aydınlıgil, S. (2009). İnsani Kalkınma Yaklaşımı: İyi Yönetişim ve Sosyal Politika için Önermeler. 4. Bölgesel ve Yönetişim Sempozyumu, Ankara, 19-20 Kasım 2009.
- Ay, A. & Yardımcı, P. (2008). Türkiye'de Beşeri Sermaye Birikimine Dayalı Ak Tipi İçsel Ekonomik Büyümenin Var Modeli İle Analizi (1950-2000). *Maliye Dergisi*, 155, 39-54
- Bal, H., Algan, N., Manga, M. & Kandır, E. (2014). The Relationship Between Human Capital and Economic Growth: Cases of BRICS Countries and Turkey. *International Conference On Eurasian Economies*. 25 Mart 2016 tarihinde www.avekon.org adresinden erişildi.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Third edition, Chichester: Wiley.
- Barro, R.J. & Lee, J.W. (1993). International Comparisons Of Educational Attainment. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 363-394.
- Barro, R.J. (1989). Economic Growth In A Cross Section Of Countries. *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 3120, September 1989.
- Bartolo, A. D. (1999). Human Capital Estimation Through Structural Equation Models with some Categorical Observed Variables. *Prepared for the Intenational Workshop on Correlated Data: Estimating Function Approach*, Trieste- Italy (22-23 October 99).
- Çakmak, E. & Gümüş, S. (2005). Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60.01, 60-72.

- Demir, O., Kutlar, A. & Üzümcü, A. (2005). Dış Ticaret ve Beşeri Sermayenin Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, Sayı 1, 180-196.
- Demir, O., Üzümcü, A. & Duran, S. (2013). İçsel büyümede içselleşme süreçleri: Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21.1, 27-46
- Denison, E. F. (1962). *The Sources of Economic Growth in The U.S.A. and Alternatives Before Us*. New York: Committee for Economic Development, 1962
- Doğan, S. & Şanlı, B. (2003). İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:2003, C.8, S.1, 173-196
- Dulupçu, M.A. (2004), “Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler”, 12 Ağustos 2015 tarihinde <http://www.econturk.org/dtm2.htm>, adresinden erişildi.
- Eakin, D. H., Lovely, M. E. & Tosun, M. S. (2000). Generational Conflict, Human Capital Accumulation, And Economic Growth. *National Bureau of Economic Research*, No. w7762.
- Easterlin, R. A. (1981). Why isn't the whole world developed?. *The Journal of Economic History*, 41(01), 1-17.
- Eser, K. & Ekiz Gökmen, Ç. (2009). Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Faucheux, S., Muir, E., & O'Connor, M. (1997). Neoclassical Natural Capital Theory and Weak Indicators For Sustainability. *Land economics, Land Economics*, Vol. 73, No. 4, Defining Sustainability (Nov., 1997), 528-552.
- Gürses, D. (2009). İnsani Gelişme ve Türkiye. *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), Haziran 2009, 339-350.
- Gökçen, B. (2006). *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi: Adana İline İlişkin Bir Uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Gürak, H. (2006). *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hodoshima, J., Garza-Gómez, X., & Kunimura, M. (2000). Cross-sectional regression analysis of return and beta in Japan. *Journal of Economics and Business*, 52(6), 515-533.
- In, F. & Doucouliagos, C. (1997). Human Capital Formation and Us Economic Growth: A Causality Analysis, *Applied Economics Letters*, 4(5), 329-331.
- Karataş, M. & Çankaya, E. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal*

- Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2, Sayı:3, 2010-Güz, 29-55
- Kar, M. & Ağır, H. (2003). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi, 1926-1994. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6.(11), 51-68.
- Karagül, M. (2003). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(5), 79-90.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşer Sermayenin Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:25, Sayı: 3-4, 125-153.
- Koç, A. (2013). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, Sayı: 165, Temmuz-Aralık 2013, 241-258.
- Mulligan, C. B. & Sala-i-Martin (1992). Transitional dynamics in two-sector models of endogenous growth, *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 3986, February 1992
- Ogunade, A. O. (2011). Human capital investment in the developing world: an analysis of praxis. *The University of Rhode Island. Seminar Research Paper Series*. Paper 38. 12 Mart 2015 tarihinde http://digitalcommons.uri.edu/lrc_paper_series/38http://digitalcommons.uri.edu/lrc_paper_series/38 adresinden erişildi.
- Saxton, J. (2000). Investment In Education: Private and Public Returns. *Joint Economic Committee United States Congress*, January 2000, 1-15.
- Schultz, T.W. (1971). *Investment in Human Capital*, The Free Press a Division of the Macmillan Company, USA, 1971.
- Şimşek, M. & Kadılar, C. (2010). Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 115-140
- Taban, S. & Kar, M. (2006). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/1, 158-182
- TCMB, (2005). *Büyümeden Sürdürülebilir Büyümeye*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, Haziran 2005.
- The World Bank (2008). Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development. *The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank*, Washington, DC 20433.
- UNDP, (Published For The United Nations Development Programme), (2008). *Türkiye’de Gençlik*. 2008 İnsani Gelişme Raporu, Ankara (2008).
- UNDP, (Published for the United Nations Development Programme), (1990). Concept and Measurement of Human Development. *Human Development Report*, New York.

- UNDP, (Published for the United Nations Development Programme), (2009)., Overcoming Barriers: Human Mobility and Development. Human Development Report, New York.
- UNDP, (Published for the United Nations Development Programme), (2010), The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development, *Human Development Report*, New York.
- UNDP, (Published for the United Nations Development Programme), (2011) Sustainability and Equity: A Better Future for All. *Human Development Report*, New York.
- UNDP, (Published for the United Nations Development Programme), (2013). The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World. *Human Development Report*, New York.
- UNDP, (Published for the United Nations Development Programme), (2014). Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerability and Building Resilience. *Human Development Report*, New York.
- UNDP, (Published for the United Nations Development Programme), (2015). Briefing note for countries on the 2015 Human Development Report Turkey. *Human Development Report*, New York.
- UNDP, (Published for the United Nations Development Programme), (2015). Work for Human Development. *Human Development Report*, New York.
- Uysal, Ö. (2013). Sürdürülebilir Büyüme Kavramının Çevre ve Ekonomik Boyutlarının Araştırılması. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 111-118.
- Varsak, s. & Bakırtaş, İ. (2009). Ekonomik Büyüme Üzerine Beşeri Sermayenin Etkisi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 25, 49-59.
- Wooldridge, J. M. (2002). Inverse Probability Weighted M-Estimators For Sample Selection, Attrition, And Stratification. *Portuguese Economic Journal*, 1(2), 117-139.
- Yaylalı, M. & Lebe, F. (2011). Beşeri Sermaye İle İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl 2011, XXX(I), 23-51.
- Yeldan, E. (2012). Türkiye Ekonomisi İçin Beşeri Sermaye ve Bilgi Sermayesi Birikimine Dayalı Bir İçsel Büyüme Modeli. *Ekonomi-tek*, 1(2), Mayıs 2012, 21-60.
- Yumuşak, İ.G & Bilen, M. (2000). Gelir Dağılımı- Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:1, Sayı: 1, 77-96.

BALKAN ÜLKELERİNDE İŞSİZLİK HİSTERİSİ VE DOĞAL ORAN HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİ: AMPİRİK BİR DEĞERLENDİRME

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309-4289
E - ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 10.03.2017 Yayına Kabul Tarihi: 22.07.2017

Özgür KOÇBULUT
Yrd. Doç. Dr.
Bozok Üniversitesi,
Akdağmadeni MYO
o.kocbulut@gmail.com

Süleyman BOLAT
Doç. Dr.
Aksaray Üniversitesi, İİBF
bolatsuleyman80@gmail.com

ÖZ Çalışma, 7 Balkan ülkesinde doğal oran hipotezi ve işsizlik histerisi yaklaşımlarının geçerliliğini 2004:1-2016:1 döneminde çeyreklik verilerle ikinci nesil panel birim kök testleri ile test etmektedir. Histerisi etkisi işsizlik serisinin birim kök içermesiyle belirlenirken, doğal oran hipotezinin ise serinin durağan olması ile açıklanmaktadır. Çalışmanın analizinde kullanılan yöntem, Breuer vd. (2002) tarafından kullanılan SURADF panel birim kök testi; Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF panel birim kök testi ve son olarak yapısal kırılmalara izin veren Carrion-i-Silvestre vd. (2005) tarafından geliştirilen panel KPSS (PANKPSS) testi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, işsizlik serilerinin SURADF, CADF ve PANKPSS test sonuçlarına göre incelenen tüm ülkelerde durağan olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, Balkan ülkelerinde geçici şokların işsizlik oranları üzerinde kalıcı etkilere yol açmadığını ve doğal oran hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: İşsizlik Histerisi, Balkan Ülkeleri, Panel Birim Kök Analizi.

JEL Kodu: C23, E24, J64

Alanı: İktisat

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.014

Atıfta bulunmak için: Koçbulut, Ö. & Bolat, S. (2017). Balkan ülkelerinde işsizlik histerisi ve doğal oran hipotezinin geçerliliği: Ampirik bir değerlendirme, *KAÜİİBFD* 8(16), 295-317.

THE VALIDITY OF UNEMPLOYMENT HYSTERESIS AND NATURAL RATE HYPOTHESIS IN BALKAN COUNTRIES: AN EMPIRICAL EVALUATION

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAÜJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 10.03.2017

Accepted Date: 22.07.2017

Özgür
KOÇBULUT
Assistant Professor
Bozok University,
Akdağmadeni MYO
o.kocbulut@gmail.com

Süleyman BOLAT
Associate Professor
Aksaray University,
Faculty of Economics
and Administrative
Sciences
bolatsuleyman80@gmail.com

ABSTRACT | The study attempts to analyse the validity of the natural rate hypothesis and unemployment hysteresis approaches in the seven Balkan countries over the period 2004:1-2016:1 with quarterly datasets using second generation panel unit root tests. The hysteresis hypothesis indicates that the unemployment series follow unit root process, the natural rate hypothesis implies unemployment series is stationary. The methods which are used the analysis of this paper are SURADF panel unit root test by used Breuer et al. (2002); CADF panel unit root test developed by Pesaran (2007); panel KPSS unit root test that allows for structural breaks developed by Carrion-i Silvestre et al. (2005). The findings obtained from our paper display that the unemployment series are stationary in all countries for SURADF, CADF and PANKPSS test results. These results reveal that the transitory shocks in the Balkan countries do not seem to lead to the permanent effects on the unemployment rates and they show that the natural rate of unemployment hypothesis appears to be valid in Balkan countries.

Keywords: *Unemployment Hysteresis, Balkan Countries, Panel Unit Root Analysis.*

Jel codes: C23, E24, J64,

Scope: *Economics*

Type: *Research*

Cite this Paper: : Koçbulut, Ö. & Bolat, S. (2017). The validity of unemployment hysteresis and natural rate hypothesis in Balkan Countries: An empirical evaluation, *KAÜJEASF* 8(16), 295-317.

1. GİRİŞ

Bir ekonomide emek piyasasındaki dengesizliğin sonucu olarak ortaya çıkan işsizlik, hemen hemen tüm ülkelerin temel makroekonomik sorunları arasında yer almaktadır. Özellikle 1970'li yıllardan sonra ekonomik kriz dönemlerinde işsizlik oranlarında yaşanan artışlar gerek politika yapıcılarını gerekse ekonomi bilimi ile uğraşanları bu konuda teorik ve ampirik araştırmalar yapmaya ve çeşitli çözüm önerileri geliştirmeye teşvik etmiştir. Teorik olarak işsizlik oranlarında ortaya çıkan değişimleri açıklamaya çalışan iki temel hipotez söz konusudur. Bunlardan ilki, Phelps (1967) ve Friedman (1968) tarafından geliştirilen doğal işsizlik oranı hipotezi (NAIRU¹), ikincisi ise Blanchard ve Summers (1986) tarafından ileri sürülen histerisi hipotezidir. Bu hipotezler çerçevesinde işsizlik sorununa ilişkin bakış açısı değerlendirilebilir. Bu çalışmanın amacı, sekiz Balkan ülkesinde işsizlik serilerini Phelps (1967) ve Friedman (1968) tarafından ileri sürülen NAIRU hipotezi veya Blanchard ve Summers (1986) tarafından ele alınan işsizlik histerisi hipotezi çerçevesinde açıklamaktır.

Dünya ekonomisi üzerinde küreselleşme faaliyetlerinin her geçen gün artması, ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi etkileşimi de artırmaktadır. Bu nedenle, özellikle aynı ekonomik entegrasyona dahil ülkelerin birinde ortaya çıkan bir makroekonomik şoktan diğer ülkelerde olumsuz etkilenmektedir. ABD kaynaklı 2008 krizinin ardından 2010 yılının başından itibaren Avrupa Birliği (AB) üyesi bazı ülkeler büyük çaplı kamu borç sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorun, Birliğe üye diğer ülkelerle birlikte Balkan ülkelerini de olumsuz etkilemiştir. Örneğin, Yunanistan ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmeler, kendi ticaret ortaklarından Makedonya ve Arnavutluk gibi ekonomiler üzerinde daha fazla olumsuz etkilere neden olmuştur. Bu durum, analize dâhil edilen Balkan ülkelerinin işsizlik oranlarında değişimlere yol açmıştır. Son on yılda dünya ekonomisinde ve Avrupa'da yaşanan dalgalanmaların, aynı bölgede ve ekonomik olarak birbirleriyle etkileşim halinde bulunan Balkan ülkelerinin işsizlik oranları üzerindeki etkisinin ölçülmesi çalışmayı önemli kılmaktadır.

Bu çalışmada, işsizlik hareketlerinin dinamik özelliklerini test etmek amacıyla yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel birim kök testleri

¹ NAIRU (Nonaccelerating Inflation Rate of Unemployment): Enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı diye nitelendirilmektedir. Yeni Keynesyenler tarafından geliştirilen bu kavram, eksik istihdam varsayımı altında söz konusu işsizliğin ifadesidir. Ayrıca NAIRU, işsizlik oranlarındaki uzun dönemli dengenin varlığını da gösteren bir kavramdır. Bu teoriye göre, uzun dönemde geçici sapmaların kısa ömürlü olacağı ve bu sapmaların bir şok sonrasında ortadan kalkacağından bahsedilmektedir (Phelps, 1967; Friedman, 1968).

kullanılmıştır. Balkan ülkelerinde işsizlik serilerinin durağan olup olmadığının ikinci nesil panel birim kök testlerinden Breuer vd. (2002) tarafından geliştirilen SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller), Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross-sectionally Augmented Dickey Fuller) ve Hadri (2000) tek değişkenli KPSS testine dayalı, Carrion-i Silvestre vd. (2005) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı panel KPSS (PANKPSS) testleri ile analiz edilmesi çalışmaya özgünlük katmaktadır. Uygulanan birim kök testlerinin üçünde de işsizlik serilerinin şoklara verdiği tepkinin her ülke için ayrı ayrı ölçülebilir olması ve yapısal kırılmaları dikkate alan PANKPSS testi ile de literatüre katkı niteliğindedir. Ayrıca çalışma, seçilen ülke grubu bakımından işsizlik histerisi yazınında yapılan önceki çalışmalara göre de farklılık göstermektedir. Öte yandan küresel iktisadi yapıdaki riskler, belirsizlikler ve krizle birlikte oluşan tehditler, sınırlar ekonomideki olumsuzluklar gibi işsizlik yapısını da etkilemektedir. Dolayısıyla işsizlik yapısının kendi dinamiklerine göre hareket edip edemeyeceğinin ve kendi ortalamasına belirli bir süre sonra dönüp dönmeyeceğinin Balkan ülkelerinde sorgulanması bu çalışmada bir ihtiyaçtır.

Küreselleşmenin artması ile ülkelerin ekonomik anlamda riskli hale geldiği bu noktada, çalışmada “*Balkan ekonomileri için istihdam piyasasında şokların etkilerinin ölçülebilmesi ve işsizlik oranı serilerinin ekonomik şoklar karşısında ortalamaya dönüp dönmeyeceğine*” odaklanılmıştır. Çalışmadaki temel iddia, ülkelerin iktisadi yapıdaki dışa bağımlılığı, artan küreselleşme eğilimleri, dış riskler, krizler, küresel finans piyasalarının yapısı, artan işsizlik eğilimleri, neoliberal politikalar, bağımsız iktisadi politika üretme kısırlığı, sermayenin artan gücü ve teknoloji ile ortaya çıkan şokların Balkan ülkelerindeki işsizlik oranları üzerindeki etkisini analiz ederek, ihtiyaç duyulan iktisadi bilgiyi karşılayabilmektir.

Çalışmanın ilk2 bölümünde NAIRU ve histerisi hipotezi ile ilgili olarak literatürdeki çalışmalar özetlenerek mevcut yapının analitik temelleri üzerinde durulacaktır. Diğer taraftan analize yönelik veri seti ve bilimsel yöntemin belirlenmesi ile devam edecek ve son olarak elde edilen ampirik bulgular ışığında çalışma sonlandırılacaktır.

2. İŞSİZLİK HİSTERİSİ VE DOĞAL ORAN HİPOTEZİ: TEORİK ÇERÇEVE

Teorik olarak işsizlik oranlarındaki değişimleri açıklamaya çalışan iki temel hipotez söz konusudur. Bunlardan ilki, Phelps (1967) ve Friedman (1968) tarafından geliştirilen doğal işsizlik oranı hipotezi (NAIRU)'dir. Bu hipoteze göre, bir ülkede yaşanan teknolojik gelişmeler, para ve maliye politikası uygulamalarında yapılan değişiklikler ve beşeri sermaye gelişimi gibi makro değişkenler o ülkenin işsizlik oranları üzerinde dalgalanmalara neden olabilir.

Fakat doğal işsizlik oranı hipotezi, işsizlik oranlarındaki dalgalanmaların geçici olacağını ve uzun dönemde işsizlik oranının doğal orana geri döneceğini öngörmektedir (Khraief, Shahbaz, Heshmati & Azam, 2015, s.2; Holmes, Otero & Panagiotidis, 2013, s.5711). Doğal oran hipotezine göre, Phillips eğrisi yaklaşımı kısa dönemde geçerli iken, uzun dönemde Phillips eğrisi dikey eksene paralel dik bir doğru şeklindedir. Bu durum uzun dönemde enflasyon ve işsizlik arasında bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır (Tiwari, 2014, s.681). İkinci hipotez ise, Blanchard ve Summers (1986) tarafından ileri sürülen doğal oran hipotezinin geçerliliğini sorgulayan ve işsizlik oranlarının uzun dönemde tekrar eski düzeyine geri dönmeyeceğini varsayan işsizlik histerisi hipotezidir.

Blanchard ve Summers (1986) tarafından ileri sürülen histerisi hipotezine göre, bir ekonomide ortaya çıkan konjonktürel dalgalanmalar işsizlik oranları üzerinde kalıcı etkiler yapmaktadır. Teorik araştırmalara göre, şokların işsizlik oranları üzerindeki kalıcı etkisi birkaç nedenden dolayı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenlerden en bilineni içerdekiler-dışardakiler modelidir. Bu modele göre, negatif bir talep şoku işsizliği artırarak ekonomide mevcut işsizleri emek piyasasının dışına itmektir. Bu durumda piyasanın dışında kalan işçiler pazarlık güçlerini kaybetmelerinden dolayı, asıl pazarlık gücü içerdekilerin lehine değişmektedir. Eğer içerdekiler ücret pazarlığı esnasında dışardakileri hiç dikkate almazlarsa, bu durum işsizlik oranlarının sürekli artmasına yol açacaktır. Çünkü dışardakiler rekabet dışı kaldıkları için ücretleri aşağı çekemeyeceklerdir. İçerdekiler ise, bu fırsat karşısında kendi istihdam düzeylerini devam ettirecek şekilde bir ücret belirleyecekleri için dışardakilerin işsizliği devam edecektir. İçerdekiler-dışardakiler modeline ek olarak negatif şoklar karşısında işsizlik oranlarındaki artışın kalıcı olmasının diğer nedenleri ise Pissarides (1992) tarafından ileri sürülen zamanla işçilerde görülen yetenek kaybı veya ekonominin beşeri sermaye düzeyinin azalmasıdır. Bu durum Sessions (1994), çalışmasında belirttiği işsizliğin bir leke (stigma) etkisi taşıması gibi durumlardır (Furuoka, 2015, s.633; Christopoulos & Leon Ledesma, 2007, s.81).

Teorik olarak bu açıklamalar ekonometrik çerçevede ele alındığında, eğer işsizlik serisi $I(1)$ sürecinde ise, serileri etkileyen şoklar kalıcı etkilere sahip olacak ve böylece işsizlik oranları uzun dönemde durağan durum seviyesinden uzaklaşacaktır. Bu koşullar altında, işsizlik serileri sınırlandırılmamış bir tesadüfi yürüyüş davranışı sergileyecektir. Diğer taraftan, işsizlik serileri $I(0)$ sürecinde ise, işsizlik serileri üzerindeki şokların etkileri geçici olacak ve işsizlik oranında görülen değişimler belli bir süre sonra eski denge seviyesine dönecektir. Bu durum işsizlik serilerinin durağan olduğunu, birim kök içermediğini göstermektedir. Sonuç olarak, işsizlik serilerinin $I(0)$ olması durumu NAIRU hipotezini, $I(1)$ olması durumu ise histerisi hipotezini doğrulamaktadır (Cheng, Wu, Lee & Chang, 2014, s.142).

3. UYGULAMALI LİTERATÜR: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BİR BAKIŞ

İşsizlik oranlarının davranışını ölçme konusunda literatürde gerek ülke grupları gerekse bireysel ekonomiler için yapılmış çok sayıda çalışma mevcuttur. Yapılan çalışmalarda işsizlik serileri için birim kök testleri sınanarak bu serilerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Blanchard ve Summers'ın (1986), DF (Dickey-Fuller) ve ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testlerini kullanarak yaptıkları çalışmada; Almanya, Fransa ve İngiltere için histerisi hipotezinin geçerli olduğunu, ABD için ise geçerli olmadığını ortaya koymuşlardır. 1990'lı yılların başlarında daha çok ADF testleri gibi tek değişkenli birim kök testleri kullanılarak analizler yapılmıştır. Örneğin, Brunello (1990), çalışmasında Japonya, Neudorfer vd. (1990), çalışmasında ise Avusturya için histerisi hipotezini destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Mitchell'in (1993), 15 OECD ülkesinde işsizlik serilerinin durağanlığını ölçmek için PP (Phillips-Peron) ve ADF testlerini kullanarak yapmış olduğu çalışmasında elde ettiği sonuçlar histerisi hipotezini doğrulamaktadır.

Roed (1996), 16 OECD ülkesi için 1970Q1-1994Q4 dönemi verileri ile ADF ve Maximum Likelihood testlerini kullanarak yaptığı çalışmada 15 ülkede histerisi hipotezini doğrulayan, ABD için ise bu hipotezi reddeden sonuçlar elde etmiştir. Song ve Wu'nun (1998), 15 OECD ülkesi için panel birim kök testleri uygulayarak yaptıkları çalışmada ise histerisi hipotezi reddedilmiş, NAIRU hipotezi doğrulanmıştır. Arestis ve Mariscal (1999), 26 OECD ülkesi için işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliğini test etmek amacıyla Clemente vd. (1998) ve Lumsdaine ve Papell (1997) tarafından geliştirilen iki kırılmalı birim kök testlerini kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre Avusturya, Kanada, Japonya ve ABD dışındaki diğer 22 ülkede histerisi hipotezi doğrulanmamıştır. İşsizlik histerisi konusunda literatürde bulunan diğer çalışmalar ve elde edilen farklı test sonuçları özetlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: İşsizlik Histerisi: Ampirik Literatür

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Yöntem	Dönem	Sonuçlar
Arestis and Mariscal (2000)	22 OECD Ülkesi	Perron (1997) birim kök testi	1960-1997 (Ç)	Avustralya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Lüksemburg, İsviçre ve İngiltere için histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Camarero and Tamarit (2004)	19 OECD Ülkesi	Sarno ve Taylor (1998) MADF ve	1956-2001 (Y)	Avusturya, Almanya, İtalya, Japonya, Norveç, Yeni Zelanda

		Breuer vd. (1999) SURADF testi		ve İsviçre için histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Chang vd. (2005)	10 Avrupa Ülkesi	Breuer vd. (2001) SURADF testi	1961-1999 (Y)	Belçika ve Hollanda dışındaki diğer ülkelerde histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Apergis (2005) Gustavsson ve Österholm (2006)	Yunanistan Avustralya, Kanada, ABD, Finlandiya, İsveç	Dickey-Fuller (1981) testi ADF (1981) ve Kapetanios vd. (2003) KSS testi	1983-2000 (Ç) 1978:2-2005:1 (A) 1976:1-2005:1 (A) 1948:1-2005:1 (A) 1960:1-2004:12 (A) 1970:1-2004:12 (A)	Histerisi hipotezi geçerli ve doğal işsizlik oranı yükselmektedir. Avustralya dışındaki diğer ülkelerde doğal oran hipotezi doğrulanmaktadır.
Christopoulos ve Leon- Ledesma (2007)	12 AB üyesi ülke	Panel birim kök testleri	1988-1999 (Ç)	Histerisi hipotezi reddedilmektedir.
Lee and Chang (2008)	14 OECD ülkesi	Lee and Strazicich (2003) LM testi	Ülkelere göre farklı dönemler (Y)	Histerisi hipotezi reddedilmektedir.
Lee and Chang (2008)	14 OECD ülkesi	Lee and Strazicich (2003) LM testi	Ülkelere göre farklı dönemler (Y)	Histerisi hipotezi reddedilmektedir.
Gomes ve Da- Silva (2008)	Brezilya ve Şili	Lee and Strazicich (2003) LM testi	1980:1-2002:4 (A)	İki ülke içinde histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Lin vd. (2008)	16 OECD ülkesi	Caner and Hansen (2001) Threshold birim kök testi	Ülkelere göre farklı dönemler (A)	Avustralya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Japonya ve ABD'de histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Camarero vd. (2008)	Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri	Carrion-i- Silvestre vd. (2005) PANKPSS testi	1991:1-2003:11 (A)	Histerisi hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 1: İşsizlik Histerisi: Ampirik Literatür (Devamı)

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Yöntem	Dönem	Sonuçlar
Lee vd. (2010)	9 Asya ülkesi	Lee ve Strazicich (2003) (LM), Im vd. (2005) testleri	1976-2004 (Y)	Malezya ve Filipinler dışındaki diğer ülkeler için histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Chang ve Lee (2011)	G7 Ülkeleri	Caner and Hansen (2001) Threshold birim kök testi	1992:1-2008:9 (A)	Fransa, Almanya ve İtalya için histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Güloğlu ve İspir (2011)	Türkiye-9 sektör	Carrion-i-Silvestre vd. (2005) PANKPSS testi	1988-2008 (Y)	Doğal oran hipotezi doğrulanmaktadır.
Liew vd. (2012)	14 OECD ülkesi	Levin vd. (2002), ve Im vd. (2003), testleri	1993:1-2007:5 (A)	Histerisi hipotezi reddedilmekte ve doğal oran hipotezi doğrulanmaktadır.
Chou and Zhang (2012)	G20 ülkeleri	Breuer vd. (2001) SURADF, Kapetanios vd. (2003) KSS testleri	1980-2008 (Y)	Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yeni Zelanda, Norveç ve Portekiz'de histerisi hipotezi reddedilmektedir.
Gözgör (2012)	Türkiye-26 Bölge	Birinci ve ikinci nesil panel birim kök testleri	2004-2011 (Y)	Histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Cheng vd. (2012)	51 ABD eyaleti	Bai ve Ng (2004) PANIC test	1976:1-2010:2 (Ç)	Histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Srinivasan ve Mitra (2012)	Almanya-Fransa	Kalman filter metodu	1955-2010 (Y)	Her iki ülke içinde doğal oran hipotezi geçerlidir.
Arı vd. (2013)	7 Doğu Asya ve Pasifik ülkesi	Carrion-i-Silvestre vd. (2005) PANKPSS testi	1985-2011 (Y)	Çin ve Güney Kore'de histeri hipotezi geçerli iken, diğer ülkelerde doğal oran hipotezinin

geçerlidir.

Çevik ve Diboğlu (2013)	ABD	Regime-Switching testi	1948:1-2011:3 (Ç)	Histerisis hipotezi doğrulanmaktadır.
Bolat vd. (2014)	17 Euro Ülkesi	Chortareas and Kapetanios (2009) SPSM Yöntemi ve Ucar and Omay (2009) Nonlinear Panel KSS Testi	2000:1 – 2013:1 (Ç)	11 ülkede doğal oran hipotezi geçerli iken, Hollanda, Slovakya, Slovenya, İtalya, Portekiz ve Kıbrıs'ta histerisi hipotezi geçerlidir.

Tablo 1: İşsizlik Histerisi: Ampirik Literatür (Devamı)

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Yöntem	Dönem	Sonuçlar
Cheng vd. (2014)	PIIGS (Portekiz, İrlanda, İtalya, Yunanistan ve İspanya) ülkeleri	Enders ve Lee (2012) Fourier testi	1960-2011 (Y)	Portekiz ve İspanya dışındaki diğer ülkeler için histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Chang ve Su (2014)	Tayvan	Birinci ve ikinci nesil panel birim kök testleri	1978:1-2012:6 (A)	Histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Furuoka (2015)	5 Estonya bölgesi	IPS (2003) ve Fourier IPS (2003) testleri	1993-2011 (Y)	Doğal oran hipotezi doğrulanmaktadır.
Garcia-Cintado vd. (2015)	17 İspanya bölgesi	Lee ve Strazicich (2003), Narayan ve Popp (2010) ve Carrión-i Silvestre vd.(2009) testleri	1976:3-2016:4 (Ç)	Histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.
Munir ve Ching (2015)	11 Asya ülkesi	Moon-Perron (2004), Choi (2006), Pesaran (2007) CADF ve Chang (2002) testleri	1980-2009 (Y)	Doğal oran hipotezi doğrulanmaktadır.
Marjanovic vd. (2015)	8 AB ülkesi	Kalman filter metodu ve Kwiatowski-Phillips-Schmidt-	2000:1-2012:4 (Ç)	Histerisi hipotezi doğrulanmaktadır.

		Shin (1992) KPSS testi		
Khraief vd. (2015)	29 OECD ülkesi	Harvey vd. (2008) linear, Kruse (2011) bireysel birim kök testleri ve panel birim kök testleri	1980-2013 (Y)	25 ülkede doğal oran hipotezi doğrulanmaktadır.
Klinger ve Weber (2016)	Almanya ve ABD	Regime-Switching testi	1960:1-2015:6 (A)	Almanya'da histerisi hipotezi, ABD'de ise doğal oran hipotezi doğrulanmaktadır.
Jiang ve Chang (2016)	ABD	Koenker and Xiao (2004) Quantile Autoregressive birim kök testi	1928-2014 (Y)	Doğal oran hipotezi doğrulanmaktadır.
Güriş vd. (2017)	Türkiye	Kapetanios vd. (2003) KSS, ve Kruse (2011) testleri	1970-2014 (Y)	Doğal oran hipotezi doğrulanmaktadır.

Not: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuş olup, Y: yıllık, Ç: çeyreklik, A: aylık verileri ifade etmektedir.

4. METODOLOJİK SINIRLAR: VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada, verilerin elde edilebilirliğine göre 7 Balkan ülkesine (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Makedonya, Romanya ve Slovenya) ait 2004Q1-2016Q1 dönemi veriler kullanılmıştır. Veriler IMF IFS (International Financial Statistics)'den elde edilerek derlenmiştir ve mevsimsellikten arındırıldıktan sonra analize tabi tutulmuştur.

Panel veri analizlerinin yapıldığı çalışmalarda paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin birbirlerinden bağımsız olması durumu, analiz sonuçları üzerinde oldukça önemlidir. Bu yüzden ilk önce ülkeler arasında bir bağımlılık olup olmadığını ortaya koymak için Breusch ve Pagan (1980) LM (Lagrange Multiplier) testi, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD (Cross Section Dependent) ve CD_{LM} testleri ile Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş LM_{adj} (Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier) testleri kullanılmıştır.

Çalışmada işsizlik serilerinin durağanlığı yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinden Breuer vd. (2002) tarafından geliştirilen SURADF, Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF ve Carrion-i-Silvestre vd. (2005) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı panel KPSS (PANKPSS) testleri ile incelenmiştir.

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığının Test Edilmesi

Panel veri modellerindeki hataların büyük ölçüde yatay kesit bağımlılığından kaynaklandığı iddia edilirken, özellikle son 20-30 yıl içerisinde ülkeler ve finansal kurumlar arasında ekonomik ve finansal bütünleşmenin giderek artması, ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın daha da güçlenmesine neden olmuştur. Mikroekonomik uygulamalardaki etkiler; genel şoklar, gözlenemeyen faktörler, bireysel eğilimler, sosyal normlar, çevresel etkiler, grup davranışı ve bağımsız tercihlerle daha uygun bir şekilde ortaya konmaktadır (Hoyos & Sarafidis, 2006, s.482).

Yatay kesit bağımlılık testlerinden ilki, Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen ve eşitlik (1)'de görülen LM testidir.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (1)$$

Bu testin zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük ($T > N$) olduğu durumlarda kullanılacağı varsayılmaktadır (Pesaran, 2004, s.4; Guloglu & Ivrendi, 2010, s.384). (2) numaralı eşitlikte görülen hem N hem de T 'nin büyük olduğu durumlar için uygulanabilen CD_{LM} testi, LM testinin Pesaran (2004) tarafından geliştirilmiş şeklidir.

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1)} \quad (2)$$

Ancak bu testte $N > T$ olduğu durumlarda önemli düzeyde bozulmalar gözlemlendiği için Pesaran (2004), $N > T$ olduğu durumlarda yatay kesit bağımlılığı için (3) nolu eşitlikteki CD testini geliştirmiştir (Pesaran, 2004, s.9; Guloglu & Ivrendi, 2010, s.384).

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}} \quad (3)$$

Yatay kesit bağımlılık testlerinden bir diğeri ise, Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş LM_{adj} testidir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)} \right) \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k) \hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}}} \quad (4)$$

Burada k regresör numarasını gösterirken, μ_{Tij} , $(T-k) \hat{\rho}_{ij}^2$ 'nin ortalamasını, v_{Tij}^2 ise $(T-k) \hat{\rho}_{ij}^2$ 'nin varyansını göstermektedir. Bu eşitliğe göre elde edilen test istatistiği, asimptotik olarak standart normal dağılım göstermektedir

(Pesaran, Ullah & Yamagata, 2008, s.108). Yatay kesit bağımlılık testlerinde hipotezler aşağıdaki biçimde oluşturulmaktadır.

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Test sonuçlarına göre, H_0 hipotezi kabul edilirse analize birinci nesil panel birim kök testleri ile devam edilir. Ancak, H_0 hipotezi reddedildiğinde ve ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilirse, analize ikinci nesil panel birim kök testleri ile devam edilmektedir (Baltagi, 2008, s.284).

4.2. SURADF Birim Kök Testi

Breuer vd. (2002) tarafından geliştirilen SURADF panel birim kök testini önceki versiyonlarından ayıran en önemli özellik, bu testte SUR (Seemingly Unrelated Regression) çerçevesinde boş ve alternatif hipotezlerin panelin her birimi için ayrı ayrı hesaplanabilir olmasıdır. SUR modeli, hata kovaryanslarındaki bilgileri kullanarak, etkin tahminçileri ve potansiyel olarak daha güçlü test istatistikleri üretmektedir. Ayrıca tek denklemlilerden panel birim kök testlerine geçişte daha güçlü özellikler kullanılmaktadır ve panelin hangi üyelerinin birim kök içerip içermediğinin belirlenmesini sağlamaktadır. SUR modelinde test istatistikleri standart normal dağılıma sahip değildir ve kritik değerler simülasyon yoluyla elde edilmektedir. Hesaplanan kritik değerler, test edilen seriler için tahmini kovaryans matrisi ve panelin örneklem boyutu ve sayısı için belirlenmektedir (Breuer, Mcnown & Wallace, 2002, s.531).

ADF testine dayalı SURADF testi (5) nolu eşitlikte ifade edilmektedir.

$$\Delta y_{1,t} = \alpha_1 + \beta_1 y_{1,t-1} + \sum_{j=1}^{k_1} \delta_{1,j} \Delta y_{1,t-j} + u_{1,t} \quad t = 1, \dots, T \quad (5)$$

$$\Delta y_{2,t} = \alpha_2 + \beta_2 y_{2,t-1} + \sum_{j=1}^{k_2} \delta_{2,j} \Delta y_{2,t-j} + u_{2,t} \quad t = 1, \dots, T$$

$$\begin{array}{c} \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{array} \quad \begin{array}{c} \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{array}$$

$$\Delta y_{N,t} = \alpha_N + \beta_N y_{N,t-1} + \sum_{j=1}^{k_N} \delta_{N,j} \Delta y_{N,t-j} + u_{N,t} \quad t = 1, \dots, T$$

Eşitlik (5)'te $\beta_j = (\rho_j - 1)$, ρ_j otoregresyon katsayısıdır. SURADF yönteminde her ülke için ayrı ayrı test edilen N sayıdaki boş ve alternatif hipotezler (6) nolu eşitliklerdeki gibi oluşturulmaktadır.

$$\begin{aligned}
H_0^1 : \beta_1 = 0 ; & \quad H_A^1 : \beta_1 < 0 & (6) \\
H_0^2 : \beta_2 = 0 ; & \quad H_A^2 : \beta_2 < 0 \\
\cdot & \quad \cdot \\
\cdot & \quad \cdot \\
\cdot & \quad \cdot \\
H_0^N : \beta_N = 0 ; & \quad H_A^N : \beta_N < 0
\end{aligned}$$

SURADF test istatistiğinin kritik değerlerden küçük olması durumu serinin durağan olduğunu göstermektedir.

4.3. CADF Birim Kök Testi

Pesaran (2007) tarafından geliştirilen bu testte CADF istatistiği ile hem panelin her birimine ilişkin bireysel sonuçlar, hem de kesit ortalamaları alınarak genişletilen CIPS (Cross sectionally IPS) istatistiği ile panelin geneline ilişkin sonuçlar elde edilmektedir. CADF testi, bireysel serilerin birinci farkları ve gecikme düzeylerinin yatay kesit ortalamaları ile ADF regresyonunun genişletilmiş bir şeklidir. Bu test, yatay kesit (N) ve zaman (T) boyutunun nispeten küçük olduğu durumlarda bile oldukça tutarlı sonuçlar vermekte, ayrıca hem $T > N$ hem de $N > T$ olduğu durumlarda kullanılabilir (Pesaran, 2007, ss.266-267). α_{it} 'nin t zamanında i. yatay kesit biriminde gözlemlenebilir bir değer olduğu varsayılmaktadır. Buna göre α_{it} , basit dinamik doğrusal heterojen panel veri modeline göre (7) nolu eşitlikteki gibi oluşturulmaktadır.

$$\alpha_{it} = (1 - \varphi_i)\mu_i + \varphi_i\alpha_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T) \quad (7)$$

Burada, başlangıç değeri α_{i0} , sıklık fonksiyonu ile sonlu ortalama ve varyansa, hata terimi ε_{it} ise tek faktörlü bir yapıya sahiptir. $\varepsilon_{it} = \rho_i f_t + u_{it}$ eşitliğinde f_t , her ülkenin gözlemlenemeyen ortak etkilerini, u_{it} ise bireysel spesifik hata terimini ifade etmektedir. α_{it} ve ε_{it} eşitlikleri manipüle edilerek (8) nolu eşitlik elde edilebilir.

$$\Delta \alpha_{it} = \chi_i + \beta_i \alpha_{i,t-1} + \rho_i f_t + u_{it} \quad (8)$$

(8) nolu eşitlikte, $\chi_i = (1 - \varphi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \varphi_i)$ ve $\Delta \alpha_{it} = \alpha_{it} - \alpha_{i,t-1}$ dir. Buna göre $\varphi_i = 1$ olmak üzere CADF testinin hipotezleri aşağıdaki gibi şekilde oluşturulur.

$H_0: \beta_i = 0$ (tüm i 'ler için) seri durağan değildir.

$H_A: \beta_i < 0$ ($i = 1, 2, \dots, N_1, \beta_i = 0, i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$) seri durağandır.

$N \rightarrow \infty$ ve δ , 0'dan büyük, 1'den küçük veya 1'e eşit ($0 < \delta \leq 1$) olmak üzere 0'dan farklı ve sabit bir değere yakınsadığında, N_1/N varsayımıyla bireysel sonuçların bir kısmında durağanlık ortaya çıkmaktadır. Im vd. (2003), çalışmasında da belirttiği gibi bu koşul panel birim kök testlerinin tutarlılığı için gereklidir. Buna göre CADF regresyonu (9) nolu eşitlikteki gibi yazılabilir.

$$\Delta \alpha_{it} = a_i + b_i \alpha_{i,t-1} + c_i \bar{\alpha}_{i,t-1} + d_i \Delta \bar{\alpha}_i + e_{it} \quad (9)$$

Bireysel CADF testinin ($\Delta \alpha_{it}$) kritik değerleri, EKK regresyonuna dayalı 50,000 replikasyon uygulanarak sabitsiz ($\alpha_{i,t-1}$), sabitli ($\bar{\alpha}_{i,t-1}$) ve sabitli-trendli ($\Delta \bar{\alpha}_i$) olmak üzere üç farklı durum için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Uygulamada tablo kritik değerler T ve N'nin boyutuna göre %1, %5 ve %10 anlamlılık derecesine göre belirlenmektedir (Pesaran, 2007, s.269).

Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF testinde her bir yatay kesite ait birim kök test istatistiklerinin ortalaması alınarak panelin geneli için birim kök test istatistiği (CIPS) hesaplanabilir. CIPS istatistiği, aşağıdaki gibi formüle edilebilmektedir.

$$CIPS(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (10)$$

4.4. Carrion-i Silvestre Birim Kök Testi

Hadri (2000) tek değişkenli KPSS testine dayalı, Carrion-i-Silvestre vd. (2005) tarafından geliştirilen panel KPSS (PANKPSS) testi, serilerde hem yatay kesit bağımlılığı hem de yapısal kırılmaların varlığı durumunda, paneli oluşturan serilerin durağanlığını test etmektedir. Bu test her bir yatay kesit birimi için en fazla beş kırılmaya kadar farklı tarihlerde ve sayılarda yapısal kırılmaları gösterip, hem panelin geneli hem de her yatay kesit birimi için serilerin durağanlığını hesaplayabilmektedir (Carrion-i-Silvestre, Barrio-Castro & López-Bazo, 2005, ss.160-172).

Serilerdeki yapısal kırılmaları dikkate alan model (PANKPSS testi) aşağıdaki gibi yazılabilmektedir:

$$y_{it} = \alpha_{i,t} + \beta_i t + \varepsilon_{i,t} \quad (i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T) \quad (11)$$

$$(11) \text{ nolu eşitlikte } \alpha_{i,t}, \quad \alpha_{i,t} = \sum_{k=1}^{m_i} \theta_{i,k} D(T_{b,k}^i)_t + \sum_{k=1}^{m_i} \gamma_{i,k} DU_{i,k,t} + \alpha_{i,t-1} + v_{i,t}$$

şeklinde tanımlanmaktadır. $\alpha_{i0} = \alpha_i$ olup bir sabittir. $\alpha_{i,t}$ eşitliğinde kukla değişkenler $D(T_{b,k}^i)_t$ ve $DU_{i,k,t}$ dir. $T_{b,k}^i$, i . yatay kesit için k . kırılma tarihi olmak üzere, ($k = 1, \dots, m_i, m_i \geq 1$) kukla değişkenler aşağıdaki şekilde tanımlanır.

$D(T_{b,k}^i)_t = 1 \quad t = T_{b,k}^i + 1$ ve diğer durumlarda 0, $DU_{i,k,t} = 1 \quad t > T_{b,k}^i$ ve diğer durumlarda 0. Ek olarak y_{it} ve $\alpha_{i,t}$ eşitliklerindeki hata terimlerinin ($\varepsilon_{i,t}$ ve $v_{i,t}$) karşılıklı bağımsız dağıldıkları varsayılmaktadır. Buna göre, testin hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır.

$$H_0 : \sigma_{v,i}^2 = 0 \text{ seri durağandır.}$$

$$H_A : \sigma_{v,i}^2 \neq 0 \text{ seri durağan değildir.}$$

Bu hipotezler altında y_{it} ve $\alpha_{i,t}$ eşitlikleri (12) nolu eşitlikteki gibi yeniden yazılabilir.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^{m_i} \theta_{i,k} DU_{i,k,t} + \beta_i t + \sum_{k=1}^{m_i} \gamma_{i,k} DT_{i,k,t}^* + \varepsilon_{i,t} \quad (12)$$

Eşitlik (12)'de kukla değişken, $t > T_{b,k}^i$ ve diğer durumlarda 0 olmak üzere $DT_{i,k,t}^* = t - T_{b,k}^i$ olur (Carrion-i-Silvestre vd., 2005, s.160-161). PANKPSS testi, Bai-Perron (1998) yöntemini izleyerek belirlenen yapısal kırılma tarihleri, hata kareler toplamının minimum olduğu noktalar olarak tespit edilmektedir. Bai-Perron (1998) bu işlem için iki farklı süreç önermektedir. Birincisi Liu, Wu ve Zidek (1997) (LWZ) tarafından geliştirilen, Bayesian bilgi kriteri ve değiştirilmiş Schwarz bilgi kriterine, ikincisi ise art arda F istatistiğinin hesaplanmasına dayanmaktadır. PANKPSS testinde yapısal kırılma sayısı belirlenirken trendli model için birinci süreç, trendsiz model için ise ikinci süreç kullanılmaktadır (Carrion-i-Silvestre vd., 2005, s.164).

5. BULGULAR

LM, CD_{LM} , CD ve LM_{adj} testlerinde işsizlik serisine ilişkin olasılık değerleri 0,05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi sabitli ve sabitli-trendli modellerin her ikisinde de anlamlı bir şekilde reddedilerek serilerde yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilmiştir. Balkan ülkeleri için işsizlik serilerinde

yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edildikten sonra analize ikinci nesil panel birim kök testleri ile devam edilmiş ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişken	Testler (Sabitli Model)				Testler (Sabitli-Trendli Model)			
	LM Testi	CD _{LM} Testi	CD Testi	LM _{adj} Testi	LM Testi	CD _{LM} Testi	CD Testi	LM _{adj} Testi
İşsizlik	263.336 [0.000]	37.085 [0.000]	-5.023 [0.001]	35.980 [0.000]	264.522 [0.000]	37.576 [0.000]	-5.014 [0.000]	52.206 [0.000]

Not: CD test istatistiklerinde tablodaki köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir. Olasılık değerlerinin asimptotik olarak normal dağıldığı varsayılmaktadır.

SURADF için 5.000 döngüyle Monte Carlo Simülasyonundan elde edilen bootstrap kritik değerleri kullanılmıştır. Gecikme uzunlukları (p) Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir. Breuer vd. (2002) tarafından geliştirilen SURADF panel birim kök testi ile her bir yatay kesit birimi için hesaplanan test istatistikleri kritik değerlerden küçük olduğu için boş hipotez reddedilememekte ve serilerin durağan olduğuna karar verilmektedir. Sabitli ve trendli olmak üzere her iki modelde de tüm ülkeler için işsizlik serilerinin durağan olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3).

Modelde kullanılan serilerin birim kök içerip içermediğini tespit etmek amacıyla Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF birim kök testi ile her bir yatay kesit birim için bireysel ve panelin geneline ilişkin hesaplanan istatistikler kritik değerlerden küçüktür.

Buna göre serilerde birim kökün olduğunu varsayan H_0 hipotezi reddedilmekte ve serilerin $I(0)$ olduğuna karar verilmektedir. Serilerin $I(0)$ yani durağan olması durumu, ilgili ülke ekonomisine gelen bir şokun etkisinin çok uzun sürmediğini işsizlik oranlarının önceki seviyesine yakınsadığını göstermektedir.

Test sonuçları gerek sabitli gerekse trendli modelde tüm ülkelerde ve panelin genelinde işsizlik serilerinin durağan olduğunu, birim kök içermediğini ortaya koymaktadır (Tablo 4).

Tablo 3: SURADF Panel Birim Kök Test Sonuçları

Ülkeler	Sabitli				Sabitli-Trendli			
	Test İst.	Kritik Değerler			Test İst.	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10		%1	%5	%10
Arnavutluk	-5.971***	-5.600	-4.796	-4.215	-6.052**	-6.390	-5.892	-5.377
Bulgaristan	-5.967***	-5.503	-4.203	-3.682	-6.002***	-5.958	-5.362	-4.927
Hırvatistan	-6.415***	-5.382	-4.773	-4.205	-6.449**	-6.928	-6.306	-5.885
Yunanistan	-6.550***	-5.572	-4.775	-4.426	-6.586***	-6.418	-6.134	-5.818
Makedonya	-6.593***	-4.927	-4.452	-4.117	-6.630***	-6.576	-5.772	-5.355
Romanya	-6.816***	-5.396	-4.288	-3.628	-6.854***	-5.716	-5.544	-5.079
Slovenya	-6.874***	-5.250	-4.151	-3.350	-6.912***	-5.649	-5.104	-4.647

Not: Tabloda ***, ** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4: CADF Panel Birim Kök Test Sonuçları

Ülkeler	Sabitli					Sabitli-Trendli				
	Test İst.	P	Kritik Değerler			Test İst.	P	Kritik Değerler		
			0.01	0.05	0.10			0.01	0.05	0.10
Arnavutluk	-5.310**	2	-3.94	-3.29	-2.94	-5.247***	2	-4.49	3.78	-3.44
Bulgaristan	-4.258***	3	-3.94	-3.29	-2.94	-4.182**	3	-4.49	-3.78	-3.44
Hırvatistan	-7.370***	2	-3.94	-3.29	-2.94	-7.536***	2	-4.49	-3.78	-3.44
Yunanistan	-6.178***	2	-3.94	-3.29	-2.94	-6.150***	2	-4.49	-3.78	-3.44
Makedonya	-8.472***	2	-3.94	-3.29	-2.94	-8.387***	2	-4.49	-3.78	-3.44
Romanya	-5.510***	2	-3.94	-3.29	-2.94	-5.506***	2	-4.49	-3.78	-3.44
Slovenya	-4.275***	2	-3.94	-3.29	-2.94	-4.214**	2	-4.49	-3.78	-3.44
PANEL (CIPS)	-5.910***		-2.55	-2.33	-2.21	-5.889***		-3.06	-2.84	-2.73

Not: Tabloda her ülke için bireysel kritik değerler, Pesaran (2007) çalışmasında s.275-276'daki Tablo I (b) ve Tablo I (c)'den, panelin geneli için kritik değerler ise aynı çalışmada s.280-281'deki Tablo II (b) ve Tablo II (c)'den elde edilmiştir. Test istatistikleri sonuçlarına göre ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. P: Gecikme sayısıdır.

Carrion-i Silvestre vd. (2005) yapısal kırılmalı panel birim kök testinde (PANKPSS), hesaplanan test istatistikleri bootstrap ile hesaplanan kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Analizde hesaplanan test istatistiği, kritik değerden küçük ise H_0 hipotezi reddedilemez ve serinin durağan olduğuna karar

verilmektedir. Elde edilen sonuçlar, ülkeler için bireysel ve panelin geneli için %5 anlamlılık düzeyinde hem sabitli hem de sabitli trendli modelde H_0 hipotezi reddedilememektedir, seriler durağandır.

Diğer yandan PANKPSS testi ile beş kırılma istenerek yapılan birim kök analizinde serilerin hepsinde her bir yatay kesit birimi için elde edilen yapısal kırılma tarihlerinin birçoğu oldukça isabetli bir şekilde tespit edilmiştir. PANKPSS test sonuçlarına göre elde edilen yapısal kırılma tarihleri; 2007 yılının son dönemlerinde ABD mortgage piyasasında başlayarak küresel boyut kazanan finansal kriz ve 2009 yılından itibaren bazı Avrupa Birliği ülkelerinde ortaya çıkan borç krizlerinin Balkan ülkelerinin işsizlik oranları üzerinde etkili olduğunu kanıtlamaktadır (Tablo 5).

Tablo 5: PANKPSS Test Sonuçları

Ülkeler	Sabitli				Sabitli - Trendli			
	Test İst.	M	Kırılma Tarihleri	Kritik Değer	Test İst.	M	Kırılma Tarihleri	Kritik Değer
Arnavutluk	0.097	3	2007Q4 2009Q3 2011Q3	0.223	0.068	3	2005Q3 2009Q3 2011Q3	0.157
Bulgaristan	0.078	3	2007Q4 2009Q3 2011Q3	0.219	0.070	3	2005Q3 2009Q3 2011Q3	0.158
Hırvatistan	0.077	3	2007Q4 2009Q3 2014Q1	0.228	0.025	2	2007Q2 2009Q2	0.158
Yunanistan	0.034	4	2007Q3 2009Q2 2011Q3 2014Q1	0.219	0.029	4	2005Q3 2007Q3 2009Q2 2011Q3	0.154
Makedonya	0.039	2	2005Q3 2011Q3	0.209	0.024	3	2005Q3 2008Q1 2011Q3	0.161
Romanya	0.064	3	2007Q3 2009Q2 2011Q2	0.210	0.054	3	2007Q3 2009Q2 2013Q2	0.154

Slovenya	0.054	3	2005Q3 2007Q2 2009Q2	0.208	0.051	3	2007Q3 2009Q2 2011Q2	0.154
Panel	1.324			6.939	6.301			28.538

Not: Kritik değerler bootstrap kullanılarak 5000 yineleme ile üretilmiş, %5 anlamlılık düzeyine sahip değerlerdir.

6. SONUÇ

Çalışmada Balkan ülkeleri için işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliği araştırılmıştır. Dünya ekonomisinde yaşanan küresel gelişmelerden dolayı herhangi bir ülkede ortaya çıkan bir makroekonomik şokun diğer ülkeleride etkileyeceği gözönünde bulundurularak çalışmada işsizlik serilerinin durağanlığı, yatay kesit bağımlılığını varsayan ikinci nesil panel birim kök testlerinden Breuer vd. (2002) SURADF, Pesaran (2007) CADF ve Carrion-i Silvestre vd. (2005) PANKPPS testleri ile analiz edilmiştir. Ampirik bulgulara göre, SURADF, CADF ve PANKPSS test sonuçlarına göre tüm ülkelerde işsizlik serilerinin durağan olduğu ve diğer ülkelerde meydana gelen şokların etkilerinin kalıcı bir etkiye sahip olmadığını gösteren deliller sunmuştur ve uygulanan üç test sonucu da birbirini desteklemiştir.

Bu sonuçlar, Balkan ülkelerinde geçici şokların işsizlik oranları üzerinde kalıcı etkilere yol açmadığını dolayısıyla Phelps (1967) ve Friedman (1968) tarafından ileri sürülen doğal oran hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca PANKPSS test sonuçlarına göre elde edilen yapısal kırılma tarihleri, ABD kaynaklı finansal krizin ve bazı AB ülkelerinde ortaya çıkan borç krizlerinin işsizlik oranları üzerinde doğrudan etkili olduğunu kanıtlamıştır.

Ampirik sonuçlar, literatürdeki Doğal Oran Hipotezi ile anılan işsizlik üzerindeki geçici şokların etkileri Friedman ve Phelps (1968) çalışmasından temellerini almaktadır. İşsizliğe neden olan dinamiklerin önemli ölçüde uzun vadeli etkilere sahip olmadığı, geçici etkilere sahip olduğu bilinmektedir ve cari işsizlik verilerinin Balkan ülkelerinde olduğu gibi uzun dönemli patikadaki seviyeye döndüğü görülmüştür, bu durum ayrıca işsizlikte yapısal değişmelere kaynaklık eden devresel şokların etkileri de kaybolmuştur.

Elde edilen sonuçlara göre, herhangi bir hükümet müdahalesine ve de politika yapıcıya gerek kalmaksızın Balkan ülkelerindeki işsizlik verilerinin doğal seviyesine dönmüştür. Kısa dönemde ekonomik krizler, riskler ve belirsizlikler sonrasında işsizlik oranları normal seviyelerinden daha yüksek düzeydedir. Çalışmada elde ettiğimiz bulgulara bakıldığında, Balkan ülkelerindeki doğal seviye ile gerçekleşen seviye arasındaki ayırım geçici sapmalar olarak görülmüştür. Geçici sapma olmasının temelinde ise işsizlik

seviyelerinin belirli bir süre sonra ortalamaya dönme eğiliminde olmasından kaynaklanmıştır. Bulgulara dayalı olarak Balkan ülkelerindeki işsizlik oranlarındaki denge seviyesindeki sapmaların kısa dönemli bir olgu olarak da görmek olanaklıdır. Bu nedenle, emek piyasalarındaki dengesizliklerin çözümündeki düzenlemeler, gelişen etkinlik düzeyi ve bölgesel emek piyasalarındaki işlevselliğin artırılması uzun dönemde iyi politika önerileri olarak sunulabilir. Ayrıca işsizlik politikalarındaki denge seviyesinin korunabilmesi ilerleyen insan kaynakları koşullarının ve demografik eğilimlerin de dikkate alınması politika yapımcıların gelecek planlarına katkı sağlayabilecektir.

Gelecekteki çalışmalarda da araştırmacıların daha yoğun ve detaylı emek piyasaları anketlerine dayalı verilerle bölgesel politikaların analizine yönelik, özellikle emek hareketliliği ve işsizlik, emek arzı ve işsizlik oranlarına yönelik ilişkilerin ele alınması işsizlik dinamiklerine yönelik bakış açısını geliştirebilir.

7. KAYNAKÇA

- Apergis, N. (2005). An estimation of the natural rate of unemployment in greece, *Journal of Policy Modeling*, 27(1), 91-99.
- Arestis, P. & Mariscal, I. B- F. (1999). Unit Roots and structural breaks in oecd Unemployment, *Economics Letters*, 65(2), 149-156.
- Arestis, P. & Mariscal, I. B- F. (2000). OECD Unemployment: Structural breaks and stationary, *Applied Economics*, 32(4), 399-403.
- Arı, A., Zeren, F. & Özcan, B. (2013). Doğu asya ve pasifik ülkelerinde işsizlik histerisi: panel veri yaklaşımı, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 35(2), 105-122.
- Baltagi, B. H. (2008). *Econometric analysis of panel data (fourth edition)*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Blanchard, O. J. & Summers, L.H. (1986). Hysteresis and the european unemployment problem, *nber working paper series, Macroeconomics Annual*, 1-78.
- Blanchard, O. J. & Summers, L.H. (1987). Hysteresis and unemployment, *European Economic Review*, 31(1-2), 288-295.
- Bolat, S., Tiwari, A.K. & Erdayı, A.U. (2014). Unemployment hysteresis in the eurozone area: evidences from nonlinear heterogeneous panel unit root test, *Applied Economics Letters*, 21(8), 536-540.
- Breuer, B., Mcnown, R. & Wallace, M. (2002). Series-specific unit root test with panel data, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(5), 527-546.
- Brunello, G. (1990). Hysteresis and the japanese experience: a preliminary investigation, *Oxford Economic Papers*, 42(3), 483-500.
- Camarero, M. & Tamarit, C. (2004). Hysteresis vs. natural rate of unemployment: new evidence for oecd countries, *Economics Letters*, 84(3), 413-417.
- Camarero, M., Carrion-i Silvestre, J. L. & Tamarit, C. (2008). Unemployment hysteresis in transition countries: evidence using stationarity panel tests with breaks, *Review of Development Economics*, 12(3), 620-635.

- Carrion-i Silvestre, J. L., Barrio-Castro, T. D. & Lopez-Bazo, E. (2005). Breaking the panels: an application to the gdp per capita, *Econometrics Journal*, 8(2), 159-175.
- Chang, T., Lee, K-C., Nieh, C-C. & Wei, C-C. (2005). An empirical note on testing hysteresis in unemployment for ten european countries: Panel SURADF Approach, *Applied Economics Letters*, 12(14), 881-886.
- Chang, T. & Lee, C-H. (2011). Hysteresis in unemployment for g-7 countries: threshold unit root test, *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 14(4), 5-14.
- Chang, M-J. & Su, C-Y. (2014). Hysteresis versus natural rate in taiwan's unemployment: evidence from the educational attainment categories, *Economic Modelling*, 43(C), 293-304.
- Cheng, K.M., Durmaz, N., Kim, H. & Stern, M. L. (2012). Hysteresis vs. natural rate of US Unemployment, *Economic Modelling*, 29(2), 428-434.
- Cheng S-C., Wu, T-P., Lee, K-C. & Chang, T. (2014). Flexible fourier unit root test of unemployment for pigs countries, *Economic Modelling*, 36(C), 142-148.
- Chou, H-C. & Zhang, Y-C. (2012). Unemployment Hysteresis in g20 countries: evidence from non-linear panel unit-root tests, *African Journal of Business Management*, 6(49), 11887-11890.
- Christopoulos, D.K. & Leon-Ledesma, M.A. (2007). Unemployment hysteresis in eu countries: what do we really know about it?, *Journal of Economic Studies*, 34(2), 80-89.
- Cuestas, J.C., Gil-Alana, L.A. & Staehr, K. (2011). A further investigation of unemployment persistence in european transition economies, *Journal of Comparative Economics*, 39(4), 514-532.
- Çevik, E. I. & Dibooglu, S. (2013). Persistence and non-linearity in us unemployment: A Regime-Switching Approach, *Economic Systems*, 37(1), 61-68.
- Friedman, M. (1968). The role of monetary policy, *American Economic Review*, 58(1), 1-17.
- Furuoka, F. (2015). Unemployment hysteresis in the "nordic kitten": evidence from five estonian regions, *Panoeconomicus*, 62(5), 631-642.
- Garcia-Cintado, A., Romero-Avila, D. & Usabiaga, C. (2015). Can the hysteresis hypothesis in spanish regional unemployment be beaten? new evidence from unit root tests with breaks, *Economic Modelling*, 47(C), 244-252.
- Gomes, F. & Silva, C.G. (2008). Histeresis vs. natural rate of unemployment in brazil and chile, *Applied Economics Letters*, 15(1), 53-56.
- Gözgör, G. (2012). Hysteresis in regional unemployment rates in turkey, *International Journal of Economics and Finance*, 4(9), 175-181.
- Gustavsson, M. & Osterholm, P. (2006). Hysteresis and non-linearities in unemployment rates, *Applied Economics Letters*, 13(9), 545-548.
- Güloğlu, B. & İvrendi, M. (2010). Output fluctuations: transitory or permanent? the case of latin america, *Applied Economics Letters*, 17(4), 381-386.
- Güloğlu, B. & İspir, M.S. (2011). Doğal işsizlik oranı mı? işsizlik histerisi mi? türkiye için sektörel panel birim kök sınaması analizi, *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 205-215.
- Güris, B., Tiftikçihil, B.Y. & Tıraşoğlu, M. (2017). Testing for unemployment

- hysteresis in turkey: evidence from nonlinear unit root tests, *Quality & Quantity*, 51(1), 35-46.
- Holmes, M.J., Otero, J. & Panagiotidis, T. (2013). Modelling the behaviour of unemployment rates in the us over time and across space, *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 392(22), 5711-5722.
- Hoyos, R.E.D. & Sarafidis, V. (2006). Testing for cross-sectional dependence in panel-data models, *The Stata Journal*, 6(4), 482-496.
- Jiang, Y. & Chang, T. (2016). Bring Quantile unit root test back in testing hysteresis in unemployment for the united states, *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 19(1), 5-13.
- Khraief, N., Shahbaz, M., Heshmati A. & Azam, M. (2015). Are unemployment rates in oecd countries stationary? evidence from univariate and panel unit root tests, *IZA Discussion Paper*, No.9571.
- Klinger, S. & Weber, E. (2016). Detecting unemployment hysteresis: a simultaneous unobserved components model with markov switching, *Economics Letters*, 144(C), 115-118.
- Lee, C.C. & Chang, C.P., (2008). Unemployment hysteresis in oecd countries: centurial time series evidence with structural breaks, *Economic Modelling*, 25(2), 312-325.
- Lee, H.Y., Wu, J.L. & Lin, C.H. (2010). Hysteresis in east asian unemployment, *Applied Economics*, 42(7), 887-898.
- Liew, V.K.S., Chia, R.C.J. & Pua, C.H. (2012). Does hysteresis in unemployment occur in oecd countries? evidence from parametric and non-parametric panel unit roots tests, *International Journal of Economics and Management*, 6(2), 446-458.
- Lin, C.H., Kuo, N.F. & Yuan, C.D. (2008). Nonlinear vs. nonstationary of hysteresis in unemployment: evidence from oecd economies, *Applied Economics Letters*, 15(6), 483-487.
- Marjanovic, G., Maksimovic, L. & Stanistic, N. (2015). Hysteresis and the nairu: the case of countries in transition, *Prague Economic Papers*, 5(15), 503-515.
- Mitchell, W.F. (1993). Testing for unit roots and persistence in oecd unemployment rates, *Applied Econometrics*, 25(12), 1489-1501.
- Munir, Q. & Ching, K.S. (2015). Revisiting the hysteresis hypothesis in unemployment in selected emerging economies, *International Journal of Economic Perspectives*, 9(3), 22-32.
- Neudorfer, P., Pichelmann, K. & Wagner, M. (1990). Hysteresis, NAIRU and long term unemployment in austria, *empirical economics*, 15(2), 217-229.
- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels, *University of Cambridge Working Paper*, No. 0435.
- Pesaran, M.H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M.H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM test of error cross section independence, *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Phelps, E.S. (1967). Phillips Curves, Expectations of inflation and optimal unemployment over time, *Economica, New Series*, 34(135), 254-281.

- Røed, K. (1996). Unemployment hysteresis-macro evidence from 16 oecd countries, *Empirical Economics*, 21(4), 589-600.
- Song, F.M. & Wu, Y. (1998). Hysteresis in unemployment: evidence from oecd countries, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 38(2), 181-192

POST KEYNESYEN İKTİSATTA TOPLUM YARARINA ÇALIŞMA PROGRAMLARININ ANALİZİ: TRA2 BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 25.07.2017   Yayına Kabul Tarihi: 30.10.2017

Levent ÖZŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Kafkas
Üniversitesi, İİBF İktisat
Bölümü,
ozlevent_76@hotmail.com

Kerem
KARABULUT
Prof. Dr. Atatürk
Üniversitesi, İİBF İktisat
Bölümü
kerem@atauni.edu.tr

ÖZİ Bu çalışmanın amacı Post- keynesyen'ler tarafından önerilen istihdam politikası ile Türkiye'de uygulanan Toplum Yararına Çalışma Programlarını karşılaştırmaktır. Bu amaçla TYPÇ kapsamında TRA2 Bölgesinde istihdam edilenler üzerinde bir anket çalışması yapılmış ve çıkan sonuçlar SPSS Paket Programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre TYPÇ nin işsizlikle mücadelede kısa süreli bir çözüm olduğu ve çalışanlarda bir memnuniyet yarattığı ortaya çıkmıştır. Ancak anketlerden elde edilen bir diğer sonuca göre program kapsamında istihdam edilenlerin program bittikten sonra özel kesimde iş bulma ümitlerinin olmadığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla işsizlikle uzun süreli bir mücadele için devlet tarafından Toplum Yararına Çalışma Programları kapsamında istihdam edilenlerin çeşitli eğitim programlarına katılmaları ve programların sürelerinin uzatılması gerektiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, işsizlik, Post- keynesyen İktisat

JEL Kodu: J21, E12, E23

Alanı: İktisat

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.015

Atıfta bulunmak için: Özşahin, L. & Karabulut, K. (2017). Post keynesyen iktisatta toplum yararına çalışma programlarının analizi: TRA2 bölgesi örneği, *KAÜİİBFD* 8(16), 319-352.

ANALYSIS OF EMPLOYMENT PROGRAMS FOR COMMUNITY IN POSTKEYNESIAN ECONOMICS: TRA2 REGION EXAMPLE

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 25.07.2017 Accepted Date: 30.10.2017

Levent ÖZŞAHİN
Asst. Prof.
Kafkas University /
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Economics
ozlevent_76@hotmail.com

Kerem KARABULUT
Prof.
Ataturk University,
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Department of Economics
kerem@atauni.edu.tr

ABSTRACT | The aim of this thesis is to compare the Post-keynesian employment policies with the utility program in order to evaluate and make some contributions to the utility program. For this, a questionnaire study was conducted on workers employed by the government in the region of TRA2 and the results were analyzed by using SPSS packaged program.

According to the results of the survey, it can be said that the utility program has in common with the Post Keynesian employment policy named the ELR program. The survey revealed that the utility program is a short run program in decreasing unemployment and workers feel appreciations from the program. Yet, one of the results put forward that workers are not hopeful of getting new jobs in the private sector after the program ended. Thereby, the government has to open some training program for the workers and has to extend the program date.

Keywords: *Employment, unemployment, Post-keynesian Economics.*

Jel codes: *J21, E12, E23,*

Scope: *Economics*

Type: *Research*

Cite this Paper: : Özşahin, L. & Karabulut, K. (2017). Analysis of employment programs for community in postkeynesian economics: TRA2 region example, *KAUJEASF* 8(16), 319-352.

1. GİRİŞ

Serbest piyasa sistemini benimseyen ekonomilerde fiyat istikrarının sağlanması sonucunda ekonomik büyüme ve istihdamın kendiliğinden sağlanacağı beklenmiştir. Fakat bu beklentiler gerçekleşmemiş ve işsizlik, fiyat istikrarını sağlamanın bir maliyeti olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye bağlı olarak istihdam ikinci plana atılarak fiyat istikrarını sağlamaya yönelik politikalar ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan fiyat istikrarını sağlamaya yönelik uygulanan iktisat politikaları işsizlik sorununun artmasına neden olmuştur. Bu durum son zamanlarda piyasalara devlet müdahalesinin gerekliliğini savunan iktisat politikalarının tekrar gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu görüş Post-keynesyen'ler tarafından ortaya konmuş ve geliştirilmiştir. Post-keynesyen görüşe göre, devlet yürüteceği uygun politikalarla fiyat istikrarını ve tam istihdamı birlikte sağlayabilir.

Bu çerçevede de devletin en son istihdam edici olmasıyla ilgili ilk uygulama örneği Arjantin'dir. 2002 yılında uygulamaya konulan program sonucunda istihdam artışı sağlanmış ve işsizlik oranı daha aşağı bir seviyeye çekilmiştir.

Ekonomik büyümesine paralel olarak istihdamdaki artışı sağlayamayan Türkiye'de işsizlikle mücadele kapsamında, 2003 yılında kurulan Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) aracılığıyla bazı istihdam artırıcı aktif politikalar uygulanmaktadır.

Post-keynesyen'lerin savunduğu devletin nihai işveren olma görüşü doğrultusunda Türkiye'de de buna benzer bir program Türkiye İş Kurumu aracılığıyla uygulamaya konulan Toplum Yararına Programları olmuştur. TYP'nin amacı devletin işsizliğin yoğun olduğu yerlerde veya dönemlerde doğrudan istihdam yaratarak çalışma olanaklarını genişletmektir. Ayrıca niteliksiz işgücünün emek piyasasında kalması sağlanarak, çalışma alışkanlıklarını kaybetmelerini engellemek ve söz konusu işgücüne program vasıtasıyla nitelik kazandırılarak, program sonunda özel sektörde iş bulma şanslarını arttırmaktır.

İşsizlikle mücadele de Post-keynesyen görüşün ortaya koymuş olduğu devletin en son istihdam edici rolünü ve İŞKUR'un TRA2 Düzey 2 Bölgesinde uyguladığı Toplum Yararına Çalışma Programı/ Toplum Yararına Programları (TYÇP/TYP)'ı konu alan bu çalışmanın amacı, devletin en son istihdam edici olarak piyasaya müdahale etmesinin gerekliliğinin ve TRA2 bölgesinde uygulanan TYP'nin hedeflerine yönelik programın istihdam üzerindeki sonuçlarını hem teorik hem uygulamalı olarak analiz etmektir.

Bu amaçla çalışmada Post-keynesyen görüşün işsizlikle mücadele yöntemi bağlamında en son istihdam edici olarak devlet yaklaşımı modeline benzer olarak Türkiye'de İŞKUR tarafından TRA2 bölgesinde uygulamaya

koyduğu Toplum Yararına Programlara ilişkin saha araştırmasına yer verilmektedir. Ayrıca teorik bilgiler ve saha araştırmasından elde edilen veriler doğrultusunda sonuçlar çıkarılmış ve uygun öneriler verilmeye çalışılmıştır.

2. POST- KEYNESYEN İKTİSAT TEORİSİN'DE İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

Post-keynesyen iktisatçıların istihdam ve işsizlik konularını ele alırken takip ettikleri yöntem Ana-akım iksattan farklıdır. İstihdam konusu temel iktisatta ele alınırken mikro temellerden hareket edilir ve makro ölçeğe doğru geçilir. İşçiler ve firmalar fayda ve kar maksimizasyonu çerçevesinde analiz edilir ve bireysel tercihlerden toplumsal tercihlere doğru geçiş yapılır; mikro analiz makro analizi önceler. Post-keynesyen'ler bu bakış açısına karşı çıkarlar ve mikro analizler için makro temellerin gerekli olduğunu ileri sürerler. Çünkü mikro kararlar makro bir çerçeve içerisinde gerçekleşir ve makro koşullar mikro kararları belirler. Ancak Post-keynesyen'ler buna rağmen mikro analizleri dışlamazlar ve koşullar değiştiğinde yerine göre mikro yerine göre makro analizin öncelikli olabileceğini ileri sürerler. Kısaca Post-keynesyen'lere göre mantıksal olarak mikro analizin makro analize ya da makro analizin mikro analize göre önceliği yoktur (King, 2001, s. 67).

Post-keynesyen iktisatçıların, kapitalizm, istihdam ve işsizlikle ilgili görüşleri, J. M. Keynes'in, Abba Lerner'in ve Hyman Minsky'nin çalışmalarından hareketle oluşturulmuştur. Post Keynesyenler işsizliği kapitalizmin özünde doğal bir olgu olarak görmektedir. Bu görüş onların kapitalizme yaklaşımından kaynaklanır. Çünkü Post-keynesyen'lere göre kapitalist sistem zaten aksak ve istikrarsızdır. Kriz doğurmaya yatkındır. İşsizlik yaratacak dinamikler de kapitalist sistem içerisinde yer almaktadır. Bu aksaklıklar işsizlik durumunda emeğe daırdır ancak emek gibi başka üretim faktörleri için de sisteme dışarıdan etki edilmese bile düzensizlikler ve aksaklıklar görülebilir (Forstater, 2001, s. 7).

Post-keynesyen'lere göre özel sektör sistem içinde çalışmak isteyen herkese iş imkânı sağlayamayacaktır. Bu nedenle bilhassa daralma dönemlerinde devlet istihdam edici olmalı ve bu konuda özel sektöre destek olmalıdır. Klasik görüşün aksine Post-keynesyen'ler ekonominin dışarıdan müdahale olmaksızın tam istihdam düzeyine ulaşabileceği görüşüne inanmazlar. Bu noktada durgunluk sonucunda fiyatların düşeceğini ve ekonominin yeniden dengeye geleceğini ifade eden "*Pigou Etkisi*" de reddedilir. Bu savunuya getirilen eleştirilerden biri de menkul değerlerin fiyatı düştüğünde gayrimenkul değerlerin de azalacağı ve tüketim eğiliminin buna bağlı olarak yine düşük kalacağıdır. Hatta menkul değerlerin paraya göre daha az likit olanlarında da aynı etki söz konusu olabilir. Aynı eleştirel bakış borçlar ve fiyatlar ilişkisinde

de borçluların tüketim eğiliminin düşük kalacağı yönünde görüş bildirir (Forstater, 2001, s. 10).

Post-keynesyen iktisatçıların kapitalist sistemin çalışma ilkelerini ana akım iktisatçılara göre daha farklı tanımladığından yukarıda bahsedilmişti. Davidson (1994, s. 88)'un da sözünü ettiği gibi ekonomi ve toplum tarihsel zaman içinde süregelmektedir ve bu durum faaliyetlerin belirsizlik durumu içinde devam etmesine sebep olur. Bu belirsizlik ise hesaplanamaz ve olasılık hesaplarına uymamaktadır. Geleceğe bağlı beklentiler vardır ve faaliyetler sonucunda bu beklentilere göre var olan sistemde dalgalanmalar yaşanılması kaçınılmazdır. Bu dalgalanmalar üretim sürecinde olduğu gibi tüketim sürecini de etkilemektedir. Sözü edilen belirsizliklerin var oluşu ekonomik sistemin kriz doğurma eğilimini güçlendirmektedir. Belirsizlikler karşısında alınan subjektif kararlar sistemi istikrarsızlaştırabilir (Rousseas, 1998, s. 134).

Kapitalist ekonomik sistemi benimsemiş ülkelerde para ve maliye politikalarının temel amaçlarından olan fiyat istikrarı ve genel istikrarın hedefi büyümeyi ve istihdam artışını sağlamaktır. Ancak zaman içinde ekonomilerde fiyat istikrarı ve işsizlik ters orantılı bir seyir izlemiş ve uygulanan fiyat istikrarı politikası sanki istihdam artışı ile çelişen ve birbirinin maliyeti olan olgular olarak algılanmıştır. Post-keynesyen'ler bu olguya tamamıyla karşı çıkarlar. Post-keynesyen'lere göre bu iki olgu arasında ters yönlü bir ilişki (trade-off) yoktur. Devlet düşük istihdamı, düşük enflasyonun bir maliyeti olarak görmemelidir, eğer doğru politikalar uygulanırsa düşük enflasyon ve yüksek istihdam eş zamanlı olarak bir ekonomik sistemde var olabilir (Tcharneva ve Wray, 2005).

Post-keynesyen'ler hem tam istihdamın hem de fiyat istikrarının aynı anda elde edilebileceğine inanmaktadırlar. Hükümet sıfır işsizlik oranını garanti edebilir; sosyal olarak belirlenmiş temel ücret düzeyinde çalışmak isteyen ve çalışabilecek durumunda olanlar bir iş bulabilirler. Hükümet aynı zamanda temel ücret düzeyi oluşturarak fiyat istikrarı amacına da hizmet edecek bir çapa oluşturabilir. Tam istihdam politikası bazı koşullar altında enflasyonist baskıları bile azaltabilir. Üstelik tam istihdam politikası ile birlikte iktisadi dalgalanmaların azaltılmasına bile, güçlü bir otomatik bir stabilizatör olması yönüyle, katkı da bulunabilir (Wray, 2000, s. 2).

Post-keynesyen iktisat sunduğu öneriler çerçevesinde hiçbir zaman tam istihdamı sağlama olgusunu enflasyon gibi diğer makroekonomik problemlerin kaynağı olarak görmemektedir. Büyük ekonomik ve sosyal maliyetlere yol açan işsizliğin kalıcı olması halinde ekonomide çok daha büyük hasarlar ortaya çıkabilir (Piachaud, 1997, s. 36).

Keynes ve Post-keynesyen'ler işsizlik sorunu üzerinde özel bir dikkatle durmuşlardır. Bu özel dikkatin nedeni şüphesiz işsizliğin yüksek maliyetleri ve

doğurduğu hasarlardır. Bu yüzden tam istihdamın sağlanması devlet müdahalesinin ana hedefidir. Neoklasiklerde ise tam ters yönlü olarak eğer ekonomide eksik istihdam varsa devlet dışarıda kalmalı ve piyasanın bu eksikliği kendi kendine tamamlamasını beklemelidir. Keynes (1936) meşhur eseri “*Genel Teoride*” Neo Klasik teoriyi çok yönlü olarak eleştirmiş ve yukarı da bahsedildiği gibi sistemin kendi kendine tam istihdama ulaşamayacağını ve özellikle ulaşıya bile yapısal, teknolojik v.b. değişimler yüzünden tam istihdamın sürdürülemeyeceğini öne sürmüştür.

Minsky hükümeti son istihdam edici olarak referans gösterirken, devletin Kamu Hizmet İstihdamı şeklinde çevirebileceğimiz, iş arayan ve çalışmaya istekli herkese işveren bir mekanizma ile bu soruna çözüm üretilebileceğini ifade etmiştir. Buna göre ekonomi genişledikçe özel sektörün emek talebi artar ve kamu hizmet istihdamı sektörü de büyür. Buradaki işçiler her türlü sosyal ve kamu hizmetinde çalıştırılabilirler. Bu durum aynı zamanda toplumun yararına olacaktır. İşsizliğin uzun süre engellenmesi emek verimliliğinde de potansiyel bir artışa sebep olur. Gelir güvensizliğine ve yoksulluğa bağlı ekonomik ve sosyal maliyetler düşer, suç oranları azalır. Efektif talep sorunu da gelirin yüksek seviyelerde toplanması ile aşılar. Ancak kamu hizmet istihdamı da diğer yaklaşımlar gibi yapısal değişim sorunu ile karşı karşıyadır. İnsanlar bu durumda, çalışıp çalışmama arasında değil, özel sektörde ya da kamu sektöründe çalışmak arasında seçim yapacaklardır. Burada kısaca yüksek istihdamın ve yüksek üretimin yol açacağı çevresel sorunlara ve kirliliğe de değinilmelidir. Bu bağlamda kamu hizmet istihdamı sektörü çevresel sorunlar göz önünde bulundurularak tasarlanmalı şeklinde değerlendirilebilir (Forstater, 1998, s. 123).

Bu temel tanımlamalar ve kavramlar ile birlikte istihdamın teorik olarak nasıl tanımlandığı ve sınıflandırıldığı Post-keynesyen istihdam modelini ortaya koymada ve kavramlaştırmada önemlidir. İstihdamın yapısını belirlemek Post-keynesyen istihdam modeli ve politikalarında belirleyici olmaktadır.

3. POST KEYNESYEN İKTİSATTA İŞSİZLİKLE MÜCADELE YÖNTEMİ OLARAK SON İSTİHDAM EDİCİ OLARAK DEVLET YAKLAŞIMI

Keynesyen iktisatta devlet, ekonomideki genel istikrarı sağlamak için piyasaya müdahale etmelidir. İstikrarsızlıkların temel nedeni ekonomideki toplam talep yetersizliğidir. Özellikle maliye politikalarıyla talep yetersizliği probleminin üstesinden gelinebilir ve ekonomi genişledikçe işsizlik problemi de ortadan kalkar.

İstikrarlı bir ekonomi için istihdam artışının devlet tarafından desteklenmesi gerekir. Bu bağlamda özel sektörü teşvik edici politikalar yeterli olmayabilir. Devletin özellikle toplumun alt kesiminde bulunan ve eğitim

fırsatlarından yeterince yararlanamamış kesimdeki işsizler için yeni iş alanlarını açması bir diğer politika önerisidir. Bu politika önerisi, özellikle istihdamsız büyüme olgusuyla karşı karşıya olan ekonomiler için daha bir önem arz etmektedir (Tokucu, 2012, s. 210).

Post-keynesyen'ler, Keynesyen istihdam analizini bir adım daha ilerleterek devletin gerektiğinde yeni işler yaratarak da işsizlikle mücadele etmesi gerektiğini ileri sürerler. Post-keynesyenlerin önerdikleri bu model "En Son İstihdam Edici Olarak Devlet Modeli – Employer of Last Resort" olarak bilinir. Aslında detayları aşağıda verilecek olan ELR Modeli Post-keynesyen'lerin işsizlikle mücadele için önerdikleri diğer politikalardan birisidir.

İşsizlikle mücadele için önerilen diğer politikalar (Wray, 2010, s. 2-3) ve bunlara ilişkin değerlendirmeler ise aşağıdaki gibidir:

➤ **Kamu tarafından yürütülecek konut projeleri.**

Kamu tarafından yürütülecek konut projeleri hem düşük gelirli ailelerin konut sahibi olmasını sağlar hem de bu alanlarda önemli oranda istihdam yaratılabilir. Konut projeleri aynı anda birden fazla sektörü de harekete geçireceği için işsizliğin çözümüne yönelik katkılar çok daha fazla olacaktır.

➤ **Eğitim, teknoloji ve bilim alanlarında kamu teşviklerinin artırılması, bu alanlardaki alt yapı harcamalarının devlet tarafından yerine getirilmesi.**

Daha fazla insanın eğitim sürecinden geçmesi sağlanır ve özellikle teknoloji ve bilim alanlarındaki yatırımlar doğrudan ve dolaylı olarak işçilerin niteliklerinin artmasını sağlar. Niteliği ve donanımı artan işçilerin hem iş bulması kolaylaşır hem de elde edilecek ücret düzeyleri yükselir.

➤ **Özel kesimde çalışanlarının niteliklerinin artırılması için vergi ve sübvansiyon politikalarının kullanılması.**

Özel kesimin kendisi de çalıştırdığı ya da çalıştırmak istediği işçileri eğitim süreçlerinden geçirmek ve değişen çalışma koşullarına adaptasyonlarını sağlamak isteyebilir. Özel kesimin bu konulardaki girişimleri de devlet tarafından desteklenmelidir.

➤ **Tüketim malları üreten kesimin teşvik edilmesi.**

Tüketim malları kesimi, özellikle son yıllarda çokça görülen finansal istikrarsızlıklar ve finansal krizlerden en az etkilenen kesimdir. Tüketim malları üreten kesimin desteklenmesi bu kesimdeki istihdamın istikrarlı olmasına ve bu kesimdeki işsizliğin düşük olmasına neden olacaktır.

➤ **Devletin doğrudan işler yaratması**

Devletin doğrudan işler yaratması tam istihdamın sağlanması ve istihdamın iktisadi dalgalanmalardan etkilenmemesi için önemli katkılar sağlayacaktır. Ekonomideki istihdam seviyesi yüksek düzeylerde seyrettikçe güven ortamı uzun vadeli olacak ve ekonomik istikrar artacaktır. Tam istihdam temel bir makroekonomik hedefdir ve devletin sorumluluğundadır.

ELR Modeli, devletin en son istihdam edici olduğu bir modeldir. Modeldeki temel anlayış, özel kesim tarafından istihdam edilmeyen işsizlerin devlet tarafından bir işe yerleştirilmesi ve bu yolla hem işsizlikle mücadele edilmesi hem de yoksullukla mücadele edilmesidir.

Post-keynesyen'lere göre kapitalist sistem özü itibariyle istikrarlı bir sistem değildir ve sistemin iç mekanizmaları istikrarsızlık yaratma potansiyeline sahiptir. İşsizlik de aynı bakış açısıyla ele alınmaktadır ve işsizliğin kapitalist sisteme özgü, sistemin işleyişinden kaynaklanan ve sistem tarafından düzeltilemeyen bir sorun olduğu kabul edilmektedir.

Sistemin kendi mekanizmaları işsizliği çözemediği için devletin piyasaya müdahale ederek işsizlik sorununun çözümüne katkıda bulunması gerekmektedir. Ancak Post-keynesyen'ler tarafından önerilen politika, yukarıda da değinildiği üzere geleneksel Keynesyen politikaları da aşan bir yöne sahiptir. Geleneksel Keynesyen modellerde işsizliğin çözümü için toplam talebi artırıcı politikalar önerilirken Post-keynesyen modellerde devletin yeni işler yaratarak ya da yeni işlerin yaratılmasına katkıda bulunarak işsizliği çözmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

İş yaratma ya da iş üretme olarak adlandırılan süreç aynı zamanda “son istihdam edici olarak devlet” kavramıyla da özdeşleşmiştir. Bu konunun esası oldukça basittir ve Minsky tarafından şu şekilde ortaya konulmuştur (Minsky,1986, s. 317-318):

“Politika sorunumuz, istikrarsızlığa, enflasyona ve işsizliğe yol açmayacak bir tam istihdam politikası oluşturmaktır. Böyle bir politikanın ana enstrümanı ya emek için belli bir zeminde sonsuz elastik talep yaratmak ya da iş dünyasının kısa veya uzun vadeli kar beklentilerinden bağımsız bir asgari ücret seviyesi belirlenmesidir. Böyle bir durumu ve politikayı da yalnızca devlet kurabileceğinden, sonsuz elastik bir emek talebi de hükümet tarafından yaratılmalıdır.”

ELR Modeli ya da programı, emek talebi açısından önemli derecede esneklik sağladığı için aynı zamanda gelir açısından da bir istikrar sağlamış olur. Bu modelin fakirlikle mücadelede doğrudan gelir desteğinden çok daha etkin olduğu ileri sürülmektedir (Tcherneva, 2012).

ELR modeli farklı ülkeler de uygulama alanı bulmuştur. Arjantin de 2002’de uygulanan Jefes Planı En Son İstihdam Edici Olarak Devlet Modeli uygulamaları için farklı ülke deneyimlerinden biridir.

1990’lı yıllar da başta finansal serbestleşme, özelleştirme ve kamunun küçültülmesi gibi IMF destekli politikalar birçok ülkede uygulamaya sokulmuştur. Arjantin de uygulanan ve 2000’li yıllarda yüksek enflasyon, işsizlik ve büyüme oranlarının düşmesiyle sonuçlanan IMF tabanlı politikalar ülkede ekonomik krize neden olmuştur.

Krizden çıkmak amacıyla hükümet tarafından 2002’de uygulamaya konulan “Jefes Planı” kısmende olsa ELR modeline benzer bir politika uygulamasıdır. Jefes Planı’nın temel hedeflerinden biri; 18 yaşın altında çocuk sahibi olan yoksul ailelere istihdam olanağı yaratarak onları emek piyasasına dahil etmektir. Jefes Planı uygulamaya konulduktan kısa bir süre içerisinde işgücünün %13’üne tekabül eden 2 milyon kişiye iş olanağı sağlaması planın başarılı olduğunun önemli bir göstergesi olarak sayılabilir.

Ayrıca Jefes Planı için yapılan toplam harcama ülke GSYİH’ının yaklaşık %1’ine denk gelirken; uygulama sonucu devreye giren çarpan mekanizmasının etkisiyle birlikte toplam talepteki artış GSYİH’ın %2,5 attırması da krizle mücadelede Jefes Planı’nın etkinliğinin bir kanıtı sayılabilir (Işık, 2009, s. 150-151).

4. TRA2 BÖLGESİ’NDE İŞKUR TARAFINDAN YÜRÜTÜLEN TOPLUM YARARINA ÇALIŞMA PROGRAMLARI

Türkiye’de ilk defa 1946 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK)’nin kurulmasıyla iş ve işçi bulmaya aracılık hizmetleri kamu görevi haline gelmiştir (Alabaş, 2007). Ancak İİBK zamanla kendisini yenileyememiş ve işgücü piyasasında yaşanan gelişmelere uyum sağlayamamıştır. İş ve işçi bulma faaliyetleri yürütülürken aynı zamanda işgücünün eğitilerek nitelikli hale getirilmesi için gerekli programları uygulayabilen bir teşkilat ve hizmet yapısına duyulan ihtiyaç İİBK’nin yeniden yapılandırılmasını zorunlu hale getirmiştir (DPT, 2007).

Bu nedenle İİBK yerini 2003 yılında Türkiye İş Kurumu (İŞKUR)’na bırakmış ve kurum aktif işgücü politikalarını yürütebilecek teşkilat ve hizmet yapısına kavuşturulmuştur (Erdil, Şahin & Sevimli, 2013, ss. 4). Bu bağlamda İŞKUR, işsizliği azaltırken aynı zamanda işgücüne de nitelik kazandırmak amacıyla işgücü yetiştirme ve uyum hizmetleri sunmaktadır (İŞKUR, 2012). Buna örnek olarak Toplum Yararına Programlar (TYP) gösterilebilir.

4.1 TYP’ nin Kapsamı ve Süresi

TYP, işsizliğin yüksek olduğu dönemlerde ve yerlerde ya da doğal afet, ekonomik kriz gibi hallerde işsizlerin kısa süreli istihdam ve eğitimini

amaçlayan, toplum yararına bir iş veya hizmetin gerçekleştirilmesi karşılığında programa katılanların belirli bir süre gelir elde etmelerini sağlayan programlardır (İŞKUR, 2010).

TYP' nın hedefi, işsizliğin artış gösterdiği dönemlerde ya da yerlerde doğrudan ya da bir yüklenici aracılığıyla toplum faydasına olabilecek bir iş veya hizmetin gerçekleştirilmesi yoluyla başta işe girmede güçlük çeken işsizlerin çalışma yeteneklerini kaybetmelerini önleyerek bunların emek piyasasına uyumlarını gerçekleştirmek ve yine bunların geçici ve kısa vadeli de olsa gelir elde etmelerini sağlamaktır (İŞKUR, 2015). Çoğunlukla son çare olarak uygulanan bu programlardan yararlananlar; belirli süreli olmak koşuluyla kamusal alanlarda, toplum yararına olabilecek yerlerde ya da kar amacı gütmeyen kuruluşlarda genelde temizlik ve beden işçisi olarak işe alınmaktadır (Diriöz, 2012).

TYP' dan yararlananlara aylık asgari ücret üzerinden ödeme yapılmakta ve İŞKUR, sigorta primlerini yatırmaktadır. Böylece bu programlar sayesinde işsizliğin birey dolayısıyla da toplum üstündeki sosyo-ekonomik maliyetleri azaltılmakta, bölgeler arası gelişmişlik farkları ve işsizlik oranlarındaki farklar giderilmeye çalışılmaktadır (İŞKUR, 2013).

TYP 2010 yılına kadar en fazla altı ay olacak şekilde düzenlenebilmekteydi (İŞKUR, 2010). Bu süre 2011 yılında uzatılarak en fazla sekiz ay olacak şekilde düzenlenmiştir (İŞKUR, 2012b: 26). 2012'de ise bu sekiz aylık süre bir ay aha uzatılarak dokuz aya çıkarılmıştır (İŞKUR, 2013). Bir kişinin on iki ay içerisinde TYP' den yararlanma süresi dokuz aydır. On iki ay tamamlandıktan sonraki gün o kişi yine on iki aylık süre içerisinde dokuz aylık yararlanma hakkına sahip olur (İŞKUR, 2015).

İŞKUR, söz konusu programlar kapsamında (İŞKUR, 2014):

- Çevre temizliği
  - Kamusal altyapının yenilenmesi
  - Milli eğitim bakanlığına bağlı resmi okullarda bakım onarım, temizlik işleri ve çevre düzenlemesinin yapılması
  - Restorasyon, tarihi ve kültürel mirasın korunması
  - Ağaçlandırma yapılması ve park düzenlemeleri
  - Vadi ve dere ıslahı
  - Erozyon önleme çalışmaları gibi alanlarda istihdam sağlamaktadır.
- TYP' den yararlanma koşulları ise şöyle özetlenebilir (İŞKUR, 2015):
- Kuruma kayıtlı işsiz olmak
  - 18 yaşını bitirmiş olmak

- Emekli, malul, dul ve yetim aylığı almıyor olmak
- Öğrenci olmamak (açık öğretim öğrencileri hariç)

TYP, Türkiye’de ilk defa 1999 yılında uygulanmıştır. Nedeni ise o yıl yaşanan Marmara depreminin zararlarını azaltmaktı (Bulut, 2010). Giderleri istihdam ve eğitim projesi bütçesinden karşılanan program 17 ağustos ve 12 Kasım 1999’da art arda yaşanan iki depremden en çok hasar gören iller olan Sakarya, Bolu, Düzce, Yalova ve Kocaeli’ de uygulanmıştır.

Bu çerçevede uygulanan 140 projeye 4605 kişi katılmıştır. Bu projelerden sonra, giderleri Özelleştirme Sosyal Destek Projesi (ÖSDP)’nden karşılanmış olan yeni programlar hazırlanmıştır (Tunalı, 2003: 98). Bu programlara katılanlardan en az %10’unun verilen hizmetler neticesinde, hizmet sağlayıcı tarafından bir işe alınması şart koşulmuştur (İŞKUR, 2007).

5. ARAŞTIRMANIN TASARIMI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın metodolojisi aşağıdaki alt başlıklar bağlamında ele alınarak detaylandırılmıştır.

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın genel amacı; son yıllarda piyasa mekanizmasının istihdam yaratma konusunda yetersiz olduğu düşüncesinden hareketle devletin en son istihdam edici rolü bağlamında uygulanan Toplum Yararına Programlarının (TYP) TRA 2 Bölgesindeki uygulamasının bölgedeki işsizlik ve kalıcı istihdama olan etkilerini analiz etmektir.

Ayrıca bu çalışma TRA 2 Bölgesinde yapılmış olan ilk çalışma olma özelliğinden dolayı oldukça önem taşımaktadır.

5.2. Araştırmanın Kapsamı, Sınırları ve Kısıtları

Araştırma TRA2 Bölgesini (Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan) kapsamaktadır. Dolayısıyla araştırmanın evrenini Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan’da TYP kapsamında çalışan bireyler oluşturmaktadır. Araştırma TYP kapsamında sadece il merkezlerinde çalışan bireylerlere sınırlıdır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır.

5.3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma modelinden hareketle 10 temel hipotez geliştirilmiştir. Söz konusu hipotezleri aşağıdaki şekilde belirtmek mümkündür.

H1: Çalışanlar TYÇP kapsamında çalışmakta oldukları işten genel olarak memnundurlar.

H2: Çalışanlar TYÇP kapsamında çalıştıkları işin mesleki açıdan faydalı olduğunu düşünüyor.

H3: Çalışanlar TYÇP kapsamında çalıştıkları işin yeteneklerine uygun olduğu kanaatindedirler.

H4: Çalışanlar TYÇP programı sonlandığında bu programın daimi bir iş bulma konusunda olumlu katkı sunacağını düşünüyor.

H5: Çalışanlar TYÇP programının sürekli bir iş bulma konusunda ümitlerinin arttığı kanaatindedir.

H6: Çalışanlar TYÇP programı kapsamında yaptığı iş ile ilgili mesleki eğitim verilmiş olsaydı program sonlandığında sürekli bir iş bulma şanslarının daha yüksek olacağını düşünüyor.

H7: Çalışanlar TYÇP programını genel hatlarıyla olumlu buluyor.

H8: Çalışanlar TYÇP programının süresinin daha uzun olması gerektiğini düşünüyor.

H9: Çalışanlar gelecek ile ilgili ciddi kaygıları olduğunu söylüyor.

H10: Çalışanlar gelecekte çok olumlu beklentileri olduğunu söylüyor.

5.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma anket yöntemi ile veri toplanması ve analiz edilmesine yönelik bir saha çalışması olarak tasarlanmıştır. Örnekte hareketle evren hakkında genellemelerin yapıldığı araştırmanın örneklem ve veri analizi sürecine aşağıdaki başlıklar altında yer verilmiştir.

5.5. Örneklem Süreci

Araştırmanın evrenini Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan'da TYP kapsamında çalışan bireyler oluşturmaktadır. Evreni temsil edecek düzeyde kolayda örneklem yoluyla 396 örneklem ulaşılmıştır. Bu örnek, %95 güvenilirlik seviyesinde, homojen bir evreni fazlasıyla temsil edecek niteliktedir (Altunışık vd., 2010, s. 135).

Tablo 5. 1. Araştırmanın Örneklemi

Anketin Yapıldığı Bölge	Evren	(%)	Gerekli Örneklem	Ulaşılan Örneklem
Ağrı	360	23	83	82
Kars	475	31	147	151
Iğdır	312	20	62	63
Ardahan	395	26	103	99
TOPLAM	1542	100	395	396

1542 kişiden oluşan evrene yönelik gerçekte uygun bir tabakalama yapıldığı söylenebilir.

5.6. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırma bulguları, katılımcıların sahip oldukları demografik özellikler bağlamında frekans analizleri yardımıyla tablolştırılmıştır.

Tablo 5.2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

CİNSİYET	Frekans (Sayı)	Yüzde (%)
Kadın	181	45,7
Erkek	215	54,3
Toplam	396	100,0
MEDENİ DURUM		
Evli	204	51,5
Bekar	192	48,5
Toplam	396	100,0
YAŞ DÜZEYİ		
30 ve altı	161	40,7
31-40	124	31,3
41 ve üzeri	111	28,0
Toplam	396	100,0
EĞİTİM DÜZEYİ		
okur yazar değil	11	2,8
okur yazar	29	7,3
İlkokul	68	17,2
Ortaokul	87	22,0
Lise	132	33,3
Üniversite	69	17,4
Toplam	396	100,0
GELİR DÜZEYİ		
500 ve altı	147	37,1
501-1000	168	42,4
1001-1500	50	12,6
1501-2000	14	3,5
2001-2500	15	3,8
2501 ve üzeri	2	,5
Toplam	396	100,0

6. VERİLERİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın verileri SPSS 18.0 paket programı ile bilgisayar ortamında değerlendirilmiştir. Verilerin incelenmesinde sayı, yüzdeler, min ve max değerlerin yanı sıra; İkili grupların karşılaştırılmasında t testi, üç ve üzerindeki grupların karşılaştırılmasında varyans analizi kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığı Shapiro-Wilk testiyle değerlendirilmiştir. Varyans analizinde anlamlı çıkan bulguların ileri karşılaştırmaları Duncan, LSD ve Tukey HSD ileri analizleriyle yapılmıştır.

Çalışmanın geçerlik ve güvenirlik bölümünde temel bileşenler analizi ile açıklayıcı faktör analizi kullanılmış, Veri setinin uygunluğu Kaiser-Meyer-

Olkin (KMO) ve Bartlett testleriyle belirlenmiştir. İç geçerlilikte ise Cronbach a katsayısı ve madde toplam korelasyonları kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi olarak $p < 0,05$ alınmıştır.

Tablo 6.1. Sürekli Verilerin Normal Dağılımlarının İncelenmesi

	Shapiro-Wilk		
	Test Değeri	SS	Önemlilik
Çocuk sayısı	0,942	220	0,000
Bakmakla yükümlü olunan birey sayısı	0,919	220	0,000
Toplam Puan	0,992	220	0,318

Tabloda görüldüğü gibi çocuk sayısı ve bakmakla yükümlü olunan birey sayısı normal dağılıma uymuyorken, ölçek toplam puanı normal dağılıma uymaktadır.

6.1. TYÇP Memnuniyet Ölçeğine Yönelik Geçerlik ve Güvenirlik Bulgularının İncelenmesi

TYÇP Memnuniyet Ölçeğine yönelik faktör analizinden önce örneklem yeterliliği ve faktör analizine uygunluğu değerlendirmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin(KMO) ve Bartlett'testleri uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO değeri 0,806 olarak saptanmıştır ve bu değer veri setinin temel bileşenler analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Barlett testi sonuçları da ($\chi^2 = 1491,080$, $p = 0,000$) verinin birbiri ile ilişki gösterdiği ve faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

TYÇP Memnuniyet Ölçeğine yönelik maddeler, faktör yükleri ve açıklanan varyans Tablo 5,2'de sunulmuştur. Bütün maddelerin faktör yükleri 0,40'ın üzerindedir ve açıklanan varyans %40,426'dir. Tablo incelendiğinde TYÇP Memnuniyet Ölçeğinin tek boyuttan oluştuğu görülmektedir.

Tablo 6.2. TYÇP Memnuniyet Ölçeğine Yönelik Faktör Analizi Bulguları

Maddeler	Faktör Yüğü
TYÇP kapsamında çalışmakta olduğum işten genel olarak memnunum	0,749
TYÇP kapsamında çalıştığım işin bana mesleki açıdan faydalı olduğunu düşünüyorum	0,713
TYÇP kapsamında çalıştığım bu işin benim yeteneklerime uygun olduğuna kanaatindeyim	0,708
TYÇP programı sonlandığında bu programın daimi bir iş bulma konusunda bana olumlu katkı sunacağını düşünüyorum	0,720
TYÇP programının sürekli bir işe sahip olma ümidimi artırdığına kanaatindeyim	0,644
TYÇP programı kapsamında yaptığım işle ilgili mesleki eğitim verilmiş olsaydı program sonlandığında sürekli bir iş bulma şansımın daha yüksek olacağını düşünüyorum	0,499

TYÇP programını genel hatlarıyla olumlu buluyorum	0,718
TYÇP programının süresinin daha uzun olması gerektiğini düşünüyorum	0,545
Gelecekle ilgili ciddi kaygılarım var*	0,442
Gelecekte çok olumlu beklentilere sahibim	0,515
Açıklanan Varyans (%)	40,426
KMO	0,806
Bartlett	1491,080, p=0,000

*Ters çevrilerek değerlendirilmeye alınmaktadır.

6.1.1. İç Geçerliliğe Yönelik Bulgular

Tablo 6. 3’de Madde toplam korelasyonları ve Cronbach α kat sayısı verilmiştir.

Tablo 6.3. TYÇP Memnuniyet Ölçeğine Yönelik Madde Toplam Puanları ve Cronbach α Katsayıları

Maddeler	n	Ort	SS	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Silinirse Cronbach α
TYÇP kapsamında çalışmakta olduğum işten genel olarak memnunum	396	3,67	1,12	0,649	0,801
TYÇP kapsamında çalıştığım işin bana mesleki açıdan faydalı olduğunu düşünüyorum	396	2,30	1,11	0,597	0,806
TYÇP kapsamında çalıştığım bu işin benim yeteneklerime uygun olduğu kanaatindeyim	396	2,24	1,10	0,592	0,807
TYÇP programı sonlandığında bu programın daimi bir iş bulma konusunda bana olumlu katkı sunacağını düşünüyorum	396	2,08	1,09	0,605	0,806
TYÇP programının sürekli bir işe sahip olma ümidimi artırdığı kanaatindeyim	396	2,01	1,08	0,516	0,815
TYÇP programı kapsamında yaptığım işle ilgili mesleki eğitim verilmiş olsaydı program sonlandığında sürekli bir iş bulma şansımın daha yüksek olacağını düşünüyorum	396	4,04	1,02	0,384	0,827
TYÇP programını genel hatlarıyla olumlu buluyorum	396	3,67	1,01	0,619	0,805

Maddeler	n	Ort	SS	Madde Toplam Korelasyonu	Madde Silinirse Cronbach a
TYÇP kapsamında çalışmakta olduğum işten genel olarak memnunum	396	3,67	1,12	0,649	0,801
TYÇP kapsamında çalıştığım işin bana mesleki açıdan faydalı olduğunu düşünüyorum	396	2,30	1,11	0,597	0,806
TYÇP kapsamında çalıştığım bu işin benim yeteneklerime uygun olduğu kanaatindeyim	396	2,24	1,10	0,592	0,807
TYÇP programı sonlandığında bu programın daimi bir iş bulma konusunda bana olumlu katkı sunacağını düşünüyorum	396	2,08	1,09	0,605	0,806
TYÇP programının süresinin daha uzun olması gerektiğini düşünüyorum	396	4,21	0,98	0,429	0,823
Gelecekle ilgili ciddi kaygılarım var	396	2,51	1,07	0,356	0,831
Gelecekte çok olumlu beklentilere sahibim	396	2,55	1,02	0,430	0,823
Cronbach Alpha	0,830				

Tablo 6.3’de görüldüğü Cronbach α katsayısı 0,830’dır ve tüm maddelere ait madde toplam korelasyonları 0,30’un üzerindedir.

Ölçekten alınan min, max ve ortalama puanların dağılımı Tablo 6.4’ de sunulmuştur.

Tablo 6.4. Ölçekten Alınan Min, Max ve Ortalama Puanların Dağılımı

Madde sayısı	n	Min	Max	Ort.	SS.
10	396	11	46	29,27	6,68

Tablo 6.4’de görüldüğü gibi TYÇP memnuniyet ölçeği 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçek ortalama puanı 29,27’dir ve ölçekten en az 11, en fazla 46 puan alınmıştır.

Ölçeğin 9. Sorusu ters çevrilerek kodlanmaktadır ve Ölçek 5’li Likert yapıda tasarlanmıştır. Ölçekten en az 5, en fazla 50 puan alma ihtimali bulunmaktadır. Ölçek puanının yükselmesi memnuniyetin arttığı anlamına gelmektedir.

6.1.2. Katılımcıların Tanıtıcı Özelliklerinin ve TYÇP Programından Memnuniyetle İlişkili Faktörlerin İncelenmesi

Katılımcıların tanıtıcı özellikleri tablolaştırılırken, araştırma bulguları, katılımcıların sahip oldukları demografik özellikler bağlamında frekans analizleri yardımıyla tablolaştırılmıştır.

Cinsiyete göre dağılım ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.5’de sunulmuştur.

Tablo 6.5. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı ve TYÇP ile Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analiz Sonuçları

	n	Ort.	%	SS	Önemlilik
Kadın	181	29,46	45,7	6,63	t=0,544 p=0,587
Erkek	215	29,10	54,3	6,73	

Tablo 6.5.’de görüldüğü gibi, katılımcıların %54,3 erkeklerden %45,7’si kadınlardan oluşmaktadır. Kadınların TYÇP memnuniyet puanı $29,46 \pm 6,63$, erkeklerin puanı ise $29,10 \pm 6,73$ ’tür ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır ($p > 0,05$). Dolayısıyla TYÇP programının cinsiyet açısından bir farklılık arz etmediği görülmüştür.

Katılımcıların medeni duruma göre dağılımları ve medeni duruma göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.6’ da sunulmuştur.

Tablo 6.6. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Evli	207	52,3	30,19	6,74	t=2,291 p=0,004
Bekâr	189	47,7	28,25	6,20	

Tablo 6.6’da görüldüğü gibi, katılımcıların %52,3’ü evli iken %47,7’si bekâr/duldur. Medeni duruma göre TYÇP memnuniyet puanı anlamlı olarak farklıdır ($p < 0,05$). Evlilerin puan ortalaması bekâr/dullardan düşüktür.

Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı ve yaş gruplarına göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.7’de sunulmuştur.

Tablo 6.7. Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımları ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
30 ve altı	165	41,7	27,27	5,71	F=18,349 P=0,000
31-40 Yaş	120	30,3	29,47	6,73	
41 ve üzeri	111	28,0	32,02	7,00	

Tablo 6.7’de görüldüğü üzere, katılımcıların %41,7’si 30 yaş ve altındadır. Yaş gruplarına göre TYÇP memnuniyet puanı anlamlı olarak farklıdır ($p < 0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan ileri analizde (LSD) tüm grupların birbirinden farklı olduğu belirlenmiştir. Bu

durumda sırasıyla en yüksek puan 41 yaş ve üzerinde olanlarda, en düşük puan 30 yaş ve altında olanlardadır ve 31-40 yaş arasında olanlar ise 41 yaş ve üzerinde olanlarda düşük, 30 yaş ve altında olanlardan yüksek puana sahiptir.

Katılımcıların eşlerinin çalışma durumuna göre dağılımları ve eşin çalışma durumuna göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.8' de sunulmuştur.

Tablo 6. 8. Katılımcıların Eşlerinin Çalışma Durumuna Göre Dağılımları ve TYÇP ile Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analiz Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Evet	88	42,5	30,14	7,02	t=0,104
Hayır	119	57,5	30,24	6,55	p=0,917

Tablo 6.8'de görüldüğü gibi, katılımcıların %57,5'nin eşi çalışmamakta iken %42,5'nin eşi çalışmaktadır. Eşi çalışanların TYÇP memnuniyet puanı $30,14 \pm 7,01$, çalışmayanların puanı ise $30,24 \pm 6,55$ 'tir ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır ($p > 0,05$).

Katılımcıların çalışan çocuk sahibi olma durumlarına göre dağılımı ve çalışan çocuk olması durumuna göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6. 9' da sunulmuştur.

Tablo 6.9. Katılımcıların Çalışan Çocuk Sahibi Olma Durumlarına Göre Dağılımı ve TYÇP ile Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analiz Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Evet	56	23,1	31,82	6,86	t=1,721
Hayır	186	76,9	30,07	6,62	p=0,086

Tablo 6.9'da görüldüğü gibi, katılımcıların %76,9'nun çalışan çocuğu bulunmamaktadır. Çalışan çocuğu olanların TYÇP memnuniyet puanı $31,82 \pm 6,88$, çalışan çocuğu olmayanların puanı ise $30,07 \pm 6,62$ 'dir ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır ($p > 0,05$).

Eğitim düzeylerine göre dağılım ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.10' da sunulmuştur.

Tablo 6.10. Eğitim Düzeylerine Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Okuryazar değil	10	2,5	35,50	7,84	F=17,163 P=0.000
Okur-yazar	29	7,3	31,76	7,07	
İlkokul	69	17,4	32,97	6,22	
Ortaokul	87	22,0	30,26	5,48	
Lise	132	33,3	27,96	5,86	
Üniversite	69	17,4	24,84	6,40	

Tablo 6.10’de görüldüğü gibi, katılımcıların %33,3’ü lise mezunudur. Eğitim düzeylerine göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farklıdır ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan ileri analizde (Tukey HSD) üniversite mezunlarının anlamlı olarak diğer eğitim seviyelerinden düşük tüm puan ortalamasına sahip oldukları belirlenmiştir.

Katılımcıların illere göre dağılımı ve yaşanan şehre göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.11’ de sunulmuştur.

Tablo 6.11. İllere Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Kars	151	38,1	27,12	6,53	F=16,164 P=0.000
Iğdır	64	16,2	28,77	6,69	
Ardahan	100	25,3	32,77	5,16	
Ağrı	81	20,5	29,33	6,91	

Tablo 6.11’de görüldüğü gibi, çalışmaya katılan kişilerin %38,1’i Kars, %16,2’si Iğdır, %25,3’ü Ardahan ve %20,5’ i Ağrı illerinde ikamet etmektedir.

Yaşanılan şehre göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farklıdır ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan ileri analizde (LSD) Ardahan’da yaşayanların anlamlı olarak diğer şehirlerden yüksek puan ortalamasına sahip olduğu belirlenmiştir.

Yaşanılan yerleşim yerinin özelliğine göre dağılım ile TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.12’ de sunulmuştur.

Tablo 6. 12.Yaşanılan Yerleşim Yerinin Özelliklerinin Dağılımı ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
İl	342	86,4	29,01	6,75	F=1,961 P=0.119
İlçe	23	5,8	29,78	4,41	
Belde	10	2,5	29,80	8,44	
Köy	21	5,3	32,57	6,20	

Tablo 6.12’de görüldüğü gibi, katılımcıların %86,4’ü il merkezlerinde yaşamaktadır. Yerleşim yerinin türüne göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farksızdır ($p>0,05$).

Yaşanılan evin kendisine ait olma durumuna göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.13’ de sunulmuştur.

Tablo 6. 13. Katılımcıların Ev Sahibi Olma Durumuna Göre Dağılımı ve TYÇP ile Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analiz Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Evet	149	37,6	29,72	6,75	t=1,064
Hayır	247	62,4	28,99	6,64	p=0,288

Tablo 6.13'de görüldüğü gibi, katılımcıların %62,4'nün oturduğu ev kendisine aittir. Ev kendilerine ait olanların TYÇP memnuniyet puanı $26,72 \pm 6,75$, evi kendine ait olmayanların puanı ise $28,99 \pm 6,64$ 'tür ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır ($p > 0,05$).

Katılımcıların ev haricinde gayrimenkul sahibi olma durumuna göre dağılım ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.14' de sunulmuştur.

Tablo 6. 14. Ev Haricinde Gayrimenkul Sahibi Olma Durumuna Göre Dağılım ve TYÇP ile Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analiz Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Evet	44	11,1	31,59	6,01	t=2,465
Hayır	352	88,9	28,97	6,71	p=0,014

Tablo 6.14'de görüldüğü gibi, katılımcıların %88,9'unun oturdukları evden başka gayrimenkulleri bulunmamaktadır. Gayrimenkul sahibi olanların TYÇP memnuniyet puanı $31,59 \pm 6,01$, gayrimenkul sahibi olmayanların puanı ise $28,97 \pm 6,71$ 'dir ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,05$). Gayrimenkul sahibi olanların TYÇP memnuniyet puanı anlamlı olarak daha yüksektir.

Katılımcıların daha önceden başka bir işte çalışma durumlarına göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.15'de sunulmuştur.

Tablo 6.15. Daha Önceden Başka Bir İşte Çalışma Durumuna Göre Dağılım ve TYÇP Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analiz Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Evet	276	69,7	29,24	6,78	t=0,117
Hayır	120	30,3	29,33	6,46	p=0,907

Tablo 6.15'da görüldüğü gibi, katılımcıların %69,7'si şimdiki çalıştıkları işten önce başka bir işte çalışmışlardır. Şimdiki işinden önce başka bir işte çalışmış olanların TYÇP memnuniyet puanı $29,24 \pm 6,78$, çalışmamış olanların puanı ise $29,33 \pm 6,46$ 'dır ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır ($p > 0,05$).

Katılımcıların daha önceden yapılan iş durumuna göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.16'de sunulmuştur.

Tablo 6. 16. Daha Önceden Yapılan İş Durumuna Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Esnaf	43	14,4	29,33	5,37	F=0,823 P=0.482
İşçi	163	53,62	30,07	7,23	
Tüccar	30	9,87	29,64	6,87	
Diğer	68	22,37	28,22	7,47	

Tablo 6.16’de görüldüğü gibi, katılımcıların %41,2’si daha önceki işlerinde işçi olarak çalışmışlardır. Daha önce yapılan işin türüne göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farksızdır ($p>0,05$).

Katılımcıların daha önceki işlerinde çalıştıkları statülerine göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.17’de sunulmuştur.

Tablo 6. 17. Daha Önceki İşlerinde Çalıştıkları Statülerine Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Ücretli veya maaşlı	147	47,1	27,88	6,67	F=5,094 p=0,001
Yevmiyeli	87	27,9	30,29	6,33	
Ücretsiz aile işçisi	20	6,4	33,10	5,42	
Kendi hesabıma	40	12,8	31,48	6,71	
İşveren	18	5,8	29,67	5,93	

Tablo 6.17’de görüldüğü gibi, katılımcıların %44,9’u daha önceki işlerinde ücretli veya maaşlı olarak çalışmışlardır. Daha önceki çalışılan işteki statüye göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farklıdır ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan ileri analizde (Tukey HSD) ücretli veya maaşlı çalışmış olanların puan ortalamasının işveren hariç tüm gruplardan düşük puan ortalamasına sahip oldukları belirlenmiştir.

Katılımcıların daha önceki işte aldıkları ücrete göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.18’de sunulmuştur.

Tablo 6.18. Daha Önceden Yapılan İşte Alınan Ücrete Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
500 ve altı	50	16,7	30,38	5,34	F=2,117 p=0,079
501-1000	168	56,2	28,62	7,05	
1001-1500	50	16,7	28,76	6,14	
1501-2000	14	4,7	28,79	8,30	
2001-2500	17	5,7	32,88	4,79	

Tablo 6.18’de görüldüğü gibi, katılımcıların %56,2’si daha önceki işlerinde 501-1000 TL arası ücretle çalışmışlardır. Daha önceki çalışılan işten kazanılan paraya göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farksızdır ($p>0,05$).

Katılımcıların daha önceki işlerinde veya işsizlik sürecinde sigortalı olma durumlarına göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.19’de sunulmuştur.

Tablo 6.19. Daha Önceden Yapılan İşte veya İşsizlik Döneminde Sigortalı Olma Durumuna Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analiz Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Evet	113	35,6	29,42	5,89	t=0,223 p=0,824
Hayır	204	64,4	29,25	7,11	

Tablo 6.19’de görüldüğü gibi, katılımcıların %66,4’ünün önceki işlerinde sigortasız çalışmışlardır. Daha önceden yapılan işte veya işsizlik döneminde sigortalı olanların TYÇP memnuniyet puanı $29,42\pm 5,89$, sigortalı olmayanların puanı ise $29,25\pm 7,11$ ’dir ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır ($p>0,05$).

Katılımcıların sürekli bir işte çalışmama sebeplerinin dağılımı ve sürekli bir işte çalışmama sebebine göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.20’de sunulmuştur.

Tablo 6.20. Sürekli Bir İşte Çalışmama Sebebine Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Sürekli bir iş bulamadığım için	235	59,9	28,36	6,46	F=4,907 p =0,000
Sürekli bir iş istemediğim için	10	2,6	27,70	6,67	
Sağlık durumum el vermediği için	18	4,6	35,11	5,18	
Çalışma koşulları uygun olmadığı için	38	9,7	31,34	7,11	
Sigortalı iş bulamadığım için	83	21,2	29,65	6,51	
Diğer	8	2,0	31,13	7,06	

Tablo 6.20’de görüldüğü gibi, katılımcıların %59,9 sürekli bir işte çalışmama sebebini “sürekli bir iş bulamama” olarak belirtmiştir. Sürekli bir işte çalışmama sebebine göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farklıdır ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan ileri analizde (Tukey HSD) sağlık durumu el vermeyenlerin puanı

sürekli iş bulamayanlardan, sürekli iş istemeyenlerden ve sigortalı iş bulamayanlardan daha yüksektir.

Katılımcıların iş aradıklarında buldukları konuma göre dağılımları ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.21’de sunulmuştur.

Tablo 6. 21. İş Aramaya Başlanıldığında Konuma Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
İş yerini kapatma-iflas	37	9,6	28,68	6,06	F=0,685 p=0,603
Ücretsiz aile işçisi	95	24,6	29,89	7,01	
Geçici işte çalışma	127	32,9	29,67	6,04	
İşten çıkarılma/emekli	65	16,8	28,62	7,73	
Kendi isteği ile ayrılma	62	16,1	28,65	6,61	

Tablo 6.21’de görüldüğü gibi, katılımcıların %33,33’ü iş ararken geçici bir işte çalışmışlardır. İş aramaya başlanıldığında konuma göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farklıdır ($p>0,05$).

Katılımcıların TYÇP kapsamında çalıştıkları işten haberdar olma durumuna göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.22’de sunulmuştur.

Tablo 6. 22. TYÇP’ den Haberdar Olma Şekline Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Kendi imkânları	58	14,9	28,78	5,87	F=6,844 p=0,000
İŞKUR kanalıyla	163	41,2	27,95	6,56	
Sosyal medya/Basın	25	6,3	28,20	5,14	
Eş dost	144	36,9	31,22	6,90	

Tablo 6.22’de görüldüğü gibi, katılımcıların %41,2’si TYÇP kapsamında çalıştıkları işten İŞKUR kanalıyla haberdar olmuşlardır. Haberdar olma şekline göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farklıdır ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan ileri analizde (Tukey HSD) İŞKUR kanalıyla haberdar olanların puanı eş dosttan haberdar olanlardan düşüktür.

Katılımcıların TYÇP kapsamında çalıştıkları kuruma göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 5.24’de sunulmuştur

Tablo 6.23. TYÇP Bünyesinde Çalışılan Kuruma Göre TYÇP ile Anlamli Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	Ort.	SS	Önemlilik
Belediye	41	27,44	7,68	F=1,927 p=0,040
MEB	191	30,10	6,60	
Özel idare	32	30,25	6,37	
Emniyet	2	21,50	7,78	
Üniversite	47	28,66	6,46	
Gençlik ve spor	8	30,13	4,39	
Kültür ve turizm	5	22,80	5,76	
Müftülük	23	28,30	5,27	
Organize sanayi	4	25,25	7,50	
Orman işletme	18	27,28	6,89	
Valilik	25	30,36	6,63	

Tablo 6.23'de görüldüğü gibi, katılımcıların %48'2'si TYÇP kapsamında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı kurumlarda çalışmaktadır. TYÇP bünyesinde çalışılan kuruma göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farklıdır ($p < 0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan ileri analizde (Tukey HSD) MEB, belediye ve kültür turizmden yüksek, Özel idare Kültür ve turizmden yüksek puana sahiptir.

Katılımcıların TYÇP kapsamında çalıştıkları işlere göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.24' de sunulmuştur.

Tablo 6. 24. TYÇP Kapsamında Yapılan İşe Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamli Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Çevre temizliği	146	37,8	28,44	6,84	F=1,743 p=0,140
Park ve bahçe düzenleme	32	8,3	29,31	6,64	
Ağaçlandırma	16	4,1	26,75	6,96	
Okullarda bakım onarım	173	44,8	30,07	6,58	
Kamusal alt yapı yenileme, erozyon engelleme veya restorasyon	19	4,9	29,11	6,18	

Tablo 6.24’de görüldüğü gibi, katılımcıların %44,8’i TYÇP kapsamında okullarda bakım onarım işlerinde çalışmaktadır. TYÇP bünyesinde yapılan işe göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farksızdır ($p>0,05$).

Katılımcıların TYÇP kapsamında yaptıkları işle ilgili mesleki eğitim alma durumlarına göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.25’de sunulmuştur.

Tablo 6.25. TYÇP Bünyesinde Çalışılan İşe Yönelik Mesleki Eğitim Alma Durumu ile TYÇP Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T- Testi Analiz Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Evet	8	2,0	31,88	4,09	t=1,119
Hayır	387	98,0	29,20	6,72	p=0,264

Tablo 6.25’de görüldüğü gibi, katılımcıların %98’i TYÇP kapsamında yaptıkları işle ilgili mesleki eğitim almamışlardır. TYÇP bünyesinde çalışılan işe yönelik mesleki eğitim alanların puanı $31,88\pm 4,09$, almayanların puanı ise $29,20\pm 6,72$ ’dir ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır ($p>0,05$).

Katılımcıların TYÇP kapsamında yaptıkları işten önce bir eğitim programına katılma veya kurs alma durumlarına göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.26’ da sunulmuştur.

Tablo 6. 26. TYÇP Kapsamında Yapılan İşten Önce Bir Eğitim Programına Katılma veya Kurs Alma Durumuna Göre Dağılım ve TYÇP ile Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analiz Sonuçları

	n	%	Ort.	O	SS	Önemlilik
Evet	9	2	7,01	2	5,96	t=3,656
Hayır	2	7	9,86	2	6,76	p=0,00
	96	5,9	9,86			0

Tablo 6.26’ da görüldüğü gibi, katılımcıların çalıştıkları bu işten önce çalıştıkları işle ilgili eğitim programına katılmamışlardır. TYÇP bünyesinde çalışılan işe yönelik kurs veya eğitim alanların puanı $27,01\pm 5,96$, almayanların puanı ise $29,86\pm 6,76$ ’dir ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Kurs veya eğitim almayanların puanı daha yüksektir.

Katılımcıların TYÇP kapsamında çalışırken mesai dışında başka iş yapma durumlarına göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.27’ de sunulmuştur.

Tablo 6.27. TYÇP Kapsamında Çalışırken Mesai Dışında Başka İş Yapma Durumu Dağılımı ve TYÇP ile Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analiz Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Evet	83	21,2	28,90	6,69	t=0,589
Hayır	308	78,8	29,39	6,67	p=0,556

Tablo 6.27’ de görüldüğü gibi, katılımcıların %77,8’i TYÇP kapsamında şu anki işlerinden arta kalan zamanlarda başka iş yapmamaktadırlar. TYÇP bünyesindeki işi yaparken mesai dışında başka iş yapanların puanı $28,90 \pm 6,69$, yapmayanların puanı ise $29,39 \pm 6,67$ ’dir ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamsızdır ($p > 0,05$).

Katılımcıların aynı maaş ile daimi çalışmak durumlarına göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.28’ de sunulmuştur.

Tablo 6.28. Aynı Maaşla Daimi Çalışma Durumuna Göre Dağılım ve TYÇP ile Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analiz Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Evet	291	73,9	30,79	6,15	t=8,435
Hayır	103	26,1	24,82	6,12	p=0,000

Tablo 6.28’de görüldüğü gibi, katılımcıların %73,5’i aynı maaşla daimi statüde çalışmak istemektedirler. Aynı maaşla daimi statü de çalışmayı isteyenlerin puanı $30,79 \pm 6,15$, istemeyenlerin puanı ise $24,82 \pm 6,712$ ’dir ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,05$). İsteyenlerin puanı daha yüksektir.

Katılımcıların TYÇP bünyesinde çalışırken başka iş arama durumuna göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.29’ da sunulmuştur.

Tablo 6.29. TYÇP Bünyesinde Çalışırken Başka İş Arama Durumuna Göre Dağılım ve TYÇP ile Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik T-Testi Analiz Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Evet	244	61,6	27,04	5,75	t=9,209
Hayır	150	38,4	32,83	6,55	p=0,000

Tablo 6.29’da görüldüğü gibi, katılımcıların %61,6’sı TYÇP kapsamında şu anki işlerinde çalışırken başka iş aramaktadırlar. TYÇP bünyesinde çalışırken başka iş arayanların puanı $27,04 \pm 5,75$, aramayanların puanı ise $32,83 \pm 6,55$ ’dir ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,05$). Aramayanların puanı daha yüksektir.

Katılımcıların aradıkları iş türlerine göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.30'da sunulmuştur.

Tablo 6.30. TYÇP Bünyesinde Çalışırken Aranılan İşin Türüne Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Kendi işimi kurmak istiyorum	46	19,0	26,83	5,08	F=2,83 p=0,025
Tam zamanlı iş arıyorum	112	46,3	26,73	5,67	
Tam zamanlı arıyorum yarıda olabilir	34	14,0	30,00	3,90	
Yarı zamanlı arıyorum	12	5,0	26,42	5,85	
Tam veya yarı zaman fark etmez	38	15,7	26,00	7,06	

Tablo 6.30'da görüldüğü gibi, katılımcıların %46,3'ü tam zamanlı iş aramaktadırlar. TYÇP bünyesinde çalışırken aranılan işin türüne göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farklıdır ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan ileri analizde (Duncan) tam zamanlı iş arıyorum yarı zamanlıda olabilir diyenlerin puanı, yarı zamanlı arayanlar hariç tümünden yüksektir.

Katılımcıların TYÇP bünyesinde çalışırken başka iş arama sebebine göre dağılımı ve TYÇP memnuniyet puan ortalamaları Tablo 6.31'de sunulmuştur.

Tablo 6.31. TYÇP Bünyesinde Çalışırken Başka İş Arama Sebebine Göre Dağılım ve TYÇP ile Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığına Yönelik Anova Analizi Sonuçları

	n	%	Ort.	SS	Önemlilik
Daha fazla gelir elde etmek için	56	23	27,23	4,41	F=3,868 p=0,010
Meslekle ilgili işte çalışmadığı için	35	14,4	24,23	5,73	
İşsiz kalmamak için	36	14,8	28,58	5,91	
Çalışılan iş geçici-mevsimlik olduğu için	116	47,7	27,25	6,04	

Tablo 6.31'de görüldüğü gibi, katılımcıların %47,7'si çalışılan iş geçici-mevsimlik olduğu için iş aramaktadır. TYÇP bünyesinde çalışırken başka iş arama sebebine göre TYÇP memnuniyet puan ortalamaları istatistiksel olarak farklıdır ($p<0,05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan ileri analizde (Tukey HSD) mesleğimle ilgili işte çalışmadığım için cevabını verenlerin puanı, işsiz kalmamak için ve çalışılan iş geçici-mevsimlik olduğu için cevabını verenlerin puanından düşüktür.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

1980 sonrası uygulanan neoliberal politikalar işsizliği önleme de başarısız olmakla beraber, bu sorunun iyice derinleşmesine de neden olmuştur. Bu bağlamda işsizlikle mücadelede devlet müdahalesinin gerekliliğini savunan Post-keynesyen görüş önemli bir hale gelmiştir.

Devletin en son istihdam edici modelini savunan Post-keynesyen görüşe göre kapitalist sistem içerisinde ekonomik yapıya dışarıdan müdahale edilmese bile eksik istihdam durumu görülebilecektir. Dolayısıyla devlet ekonomik daralma dönemlerinde istihdamı artırmak amacıyla piyasaya gerekli müdahaleleri yaparak doğrudan istihdam yaratmalıdır. Devlet ücretleri kendisi belirlediğinden dolayı istihdama sınırsız destek verebilmekte, belirlenen ücret düzeyinde çalışmak isteyen herkes iş bulabilmektedir.

Post-keynesyen iktisatçıların önerdikleri istihdam politikalarına çok benzeyen politika Arjantin’de uygulanmış ve başarılı sonuçlar elde edildiği belirtilmiştir. Arjantin’de işsizlikle mücadele kapsamında 2002 yılında uygulamaya konulan ELR programı ile devlet, istihdam olanaklarının kısıtlı olduğu yerlerde veya dönemlerde doğrudan işler açarak istihdam olanaklarını genişletmek ve özel sektörde iş bulamayan vasıfsız işgücünün istihdamını sağlamayı hedeflemiştir. Ayrıca vasıfsız işgücünün emek piyasasında kalması sağlanarak, çalışma alışkanlıklarını kaybetmeleri engellenmekte ve söz konusu işgücüne programlar vasıtasıyla nitelik kazandırılarak daha sonra özel sektörde iş bulma şanslarını arttırmak amaçlanmıştır.

“Nisan 2002’de başlayan Arjantin’deki Jefes Planı kısa bir süre içinde yaklaşık olarak nüfusun %5’i ve iş- gücünün %13’üne yani 2 milyon kişiye iş sağlayarak büyük başarı sağlamıştır. Bu plan için yapılan maksimum harcama, Arjantin’in GSYİH’sının yaklaşık olarak %1’ine tekabül etmekteydi. Jefes Planı çarpan etkisi de dikkat alındığında, toplam talebe yaptığı katkıyla GSYİH’yi yaklaşık olarak %2.5 arttırmıştır”(Işık, 2009, s. 150-151). Jefes programında yararlanıcıların verdikleri tepkilerin oldukça olumlu olduğu belirtilmektedir. Katılımcıların %90’ı programın verdiklerinden ve genel olarak programdan tatmin olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların %70’i “size böyle bir teklif geldiğinde ne hissettiniz” sorusuna, “saygı gördüğümüzü hissettik” cevabını vermişlerdir.

Benzeri bir uygulama Türkiye’de İŞKUR aracılığıyla devlet tarafından 2004 yılında uygulamaya başlanan Toplum Yararına Çalışma Programlarıdır. Bu programlar sonradan Toplum Yararına Programlar olarak isimlendirilmiştir. Programın hedefi,

“İşsizliğin arttığı dönemlerde ve bölgelerde doğrudan veya yüklenici aracılığıyla toplum yararına bir iş ya da hizmetin gerçekleştirilmesi yoluyla özellikle işgücü piyasasında iş bulma ihtimali düşük olan işsizlerin çalışma

alışkanlıklarını kaybetmelerini önleyerek işgücü piyasasına uyumlarını gerçekleştirmek ve bunlara kısa süreli de olsa bir gelir desteği sağlamaktır” (İŞKUR, 2013) şeklinde ifade edilmiştir.

Toplum Yararına Programlar ile ELR birçok açıdan benzerlik göstermektedir. Her iki programın temel hedefi işsizlikle mücadeledir. Mücadelede baş aktör devlettir; devlet en son istihdam edici olarak iş gücü piyasasına müdahale etmek suretiyle kamu sektöründe istihdamı artırarak işsizliği düşürmeyi hedeflemektedir.

Her iki programda da beşeri sermayenin körelmemesi amaçlanır. Böylece özel kesim talep ettiğinde hemen çalışabilecek durumda çok sayıda işçi olacaktır. Her iki program bu açıdan bir tampon staok işlevi görmektedir. Ekonomi daraldığında devlet istihdam yaratarak işsizliği engeller aynı zamanda çalışanlara verilecek mesleki eğitimler arcılığıyla donanım kazandırarak işsizlerin özel sektörde istihdamını kolaylaştırır.

Bu çerçevede İŞKUR’ un uyguladığı programlardan ELR programına en çok benzeyen programın TYÇP olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada işsizlik ve istihdam olguları söz konusu eksenlerde ve TRA2 Bölgesi özelinde ele alınıp incelenmiştir. Amaç; TRA2’de işsizlikle mücadele kapsamında uygulamaya konulan TYÇP’nin hedeflenen amaçlarına ulaşmış olup olmadığını test etmek ve elde edilen sonuçlardan hareketle istihdam politikalarına yönelik öneriler getirebilmektir.

Ulaşılmak istenen amaç doğrultusunda 396 kişiye uygulanan saha araştırmasının sonuçları şu şekildedir:

Programdan memnuniyet derecesi yaş gruplarına göre değişmektedir. 41 ve üzeri yaş grubunda çalışan personelin programdan memnuniyet derecesi 30 yaş ve altındaki çalışanlara kıyasla daha fazladır. İş bulma olanağı yaşa bağlı olarak değişmektedir. Şöyle ki genç işgücünün yeni bir iş bulma olanağı daha fazladır. Programın geçici olması ve ödenen ücretin asgari seviyede olması genç personelin memnuniyet derecesinin düşük olmasını etkileyen faktörler olarak değerlendirilebilir.

Programdan memnuniyet derecesi eğitim düzeyine göre değişiklik göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre, eğitim seviyesi artıkça programın memnuniyet derecesi azalmaktadır. Okuryazar olmayan personelin memnuniyet derecesi en fazla ortalamaya sahip iken, üniversiteli personelin memnuniyet derecesi en düşük seviyededir. Bu durumun temel nedeni çalışılan işin mesleki beceri gerektirmediğidir. İstihdam edilen kişiler genellikle kurumlarda temizlik, bakım ve onarım gibi özel nitelik gerektirmeyen beden gücüne dayalı işlerde çalıştırılmaktadır. Bu durum istihdam edilen lise ve üniversiteli personelin eğitimsel kazanımlarının değerlendirilememesine neden olmaktadır. Diğer bir

anlatımla meslekleriyle ilgili çalışma olanağı sunulmadığından dolayı eğitilmiş personelin çalışma alışkanlığı yitirmekte ve sürekli bir iş bulma ümidi kırılmaktadır.

Programdan memnuniyet derecesi kişilerin daha önce çalıştıkları statülerine göre değişiklik göstermektedir. Programdan önce ücretsiz aile işçisi olarak çalışmış personelin memnuniyet derecesi en yüksek iken, ücretli veya maaşlı çalışan personelin memnuniyet derecesi en düşük ortalamaya sahiptir. Bunun temel nedeni programın sağladığı geçici gelir desteğidir.

Programdan memnuniyet derecesi programdan haberdar olma şekline göre değişiklik göstermektedir. Personelin büyük bir çoğunluğu İŞKUR kanalıyla programdan haberdar olmasına rağmen, eş dost aracılığıyla programdan haberdar olan personelin memnuniyet puan ortalaması en yüksek iken, İŞKUR kanalıyla programdan haberdar olan personelin puan ortalaması en düşük seviyededir. Bu durum programın, İŞKUR kanalı ile haberdar olan personelin beklentilerini tam olarak karşılayamadığı şeklinde değerlendirilebilir.

Bu işte çalışmadan önce herhangi bir mesleki eğitim almış veya kursa katılmış personelin programdan memnuniyet derecesi mesleki eğitim almayan personele göre daha düşüktür. Bunun nedeni aldıkları mesleki eğitim kapsamında çalışmamaları olarak değerlendirilebilir.

Analiz sonuçlarına göre personelin büyük çoğunluğu aynı maaş düzeyi ile daimi statüde çalışmak istemektedir. Bu bağlamda çalışılan işin gelirinden ziyade sürekli bir iş olması durumu çalışan personel için daha çok önem arz etmektedir.

Program bünyesinde çalışırken başka iş arayanların memnuniyet derecesi iş aramayanlara kıyasla daha düşüktür. Personelin büyük çoğunluğunun başka bir iş aramasının sebebi çalıştıkları işin geçici olmasıdır.

Program bünyesinde çalışırken başka bir iş arama sebebine göre memnuniyet derecesi farklılık göstermektedir. Çalışanların yaklaşık %48'i çalışılan işin geçici-mevsimlik olmasından ötürü başka iş aramaktadır. İşsiz kalmamak için iş arayan personelin memnuniyet puan ortalaması en yüksek iken mesleği ile ilgili işte çalışmayan personelin memnuniyet derecesi diğerlerine kıyasla en düşük seviyededir. Programın geçici ve asgari ücret düzeyinde olmasına rağmen kişilerin işsiz kalmamak için çalışmalarını memnuniyet derecesini etkilemektedir.

Memnuniyet ölçeğine yönelik madde toplam puanlarına göre analiz sonuçlarını değerlendirildiği zaman; çalışanlar, program sonlandığında bu programın kendilerine daimi bir iş bulma konusunda olumlu katkı sunacağını düşünmemektedirler.

Çalışanlar, bu programın sürekli bir işe sahip olma ümitlerini arttırmadığı kanaatindedir. Çalışanlar, program kapsamında yaptıkları işle ilgili mesleki eğitim verilmiş olsaydı program sonlandığında sürekli bir iş bulma şanslarının daha yüksek olacağını düşünmektedirler.

Çalışanlar, program kapsamında yaptıkları işten geçici gelir ve istihdam olanağından dolayı genel olarak programdan memnun olmakla beraber programın süresinin daha uzun olması gerektiğini düşünmektedirler.

Programın amaçları arasında işsiz kişilere program vasıtasıyla çalışma alışkanlığı kazandırılıp işgücü piyasasında kalmaları hedeflenmiştir. Ama sonuçlar değerlendirildiğinde işin geçici ve kısa süreli olmasından dolayı istihdam edilenlerin çalışma alışkanlığı kazanmadığı, aksine program sonunda daimi bir işe sahip olma ümitlerinin kırıldığı ortaya çıkmıştır. Çalışanların büyük çoğunluğunun gelecekle ilgili olumsuz beklentilere sahip olması bunu kanıtlar niteliktedir. Programın diğer önemli bir hedefi de istihdam olanaklarının kısıtlı olduğu yerlerde veya dönemlerde devletin istihdam yaratarak işsizlikle mücadele etmekte ve özel sektör de iş bulamayan vasıfsız işgücünün program vasıtasıyla nitelik kazandırılarak daha sonra özel sektörde iş bulma şanslarını arttırmaktır. Fakat çalışanlara yaptıkları işle ilgili mesleki eğitim verilmediğinden özel sektöre kanalize edilmeleri zor görünmektedir.

Ortaya çıkan sonuçlar bağlamında genel olarak bir değerlendirme yapıldığında; Türkiye’de TYP’nin yoğun olarak uygulandığı bölgelerden biri TRA2 Düzey 2 bölgesidir. Yapılan bu çalışma sonucunda, bölgedeki istihdam olanaklarının son derece kısıtlı ve işsizliğin yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Bölge işgücünün genel olarak tarım sektöründe çalışıyor olması ve işsiz kişilerin diğer bölgelere göç etmesi gibi nedenlerden dolayı işsizlik oranlarının gerçek oranları yansıtmadığı görülmüştür. Bölgedeki niteliksiz işgücünün fazla olmasından dolayı özel sektörde istihdam olanaklarının düşük olduğu da varılan sonuçlar arasındadır. İstihdamın artırılması ve işsizlikle mücadele anlamında bölgede uygulanan program önemli bir adımdır. Ancak program kapsamı ve uygulama yöntemi bakımından işsizlikle mücadelede kalıcı değil geçici çözümler üretebilecektir.

Çalışmanın teorik ve uygulama kısımlarından elde edilen bu temel bilgiler doğrultusunda aşağıdaki öneriler yapılabilir;

❖ TYÇP’nin hedefleri, kapsamı ve uygulama yöntemleri yeniden değerlendirilerek geçici çözümler yerine kalıcı çözümler üretilmelidir. Vasıfsız da olsa istihdam edilen kişilere yaptıkları işlerle ilgili mesleki eğitimler verilerek belirli seviyelerde donanım kazandırılmalıdır. Örneğin, erozyonla mücadele kapsamında verilecek mesleki eğitimler, çevre temizliği kapsamında çalışan kişilere çevre düzenlenmesi ile ilgili eğitim veya restorasyon, tarihi ve

kültürel mirası korumaya yönelik mesleki eğitimlerle, çalışanlar en azından belirli bir mesleki bilgiye sahip olacaktır. Bu da onların program sonunda emek piyasasında kalmalarını ve program sonlandığında daimi bir iş bulma konusunda ümitlerini arttıracaktır.

❖ İşsiz kişilere program çerçevesinde kazandırılacak nitelikler, bu kişilerin program sonunda özel sektörde iş bulma şanslarını arttıracaktır.

❖ Girişimci sayının çok az olduğu ve bu nedenle özel kesimin yatırım yapmadığı bölgede en son istihdam edici olarak devletin etkin ve kalıcı politikalar uygulayarak bir taraftan istihdam yaratırken diğer taraftan yapacağı yatırımlarla bölgedeki insanları ve özel sektörü yatırım yapmaları için teşvik etmelidir

❖ Bu kısa ve geçici istihdam programları yerine, bölgenin istihdam ve işsizlik sorunları doğru teşhis edilip, bölgenin gerçekleriyle uyumlu kalıcı projeler hayata geçirilmelidir. Bu doğrultuda TYP daha uzun süreli olmalı, hedefleri ve kapsamı bu doğrultuda yeniden oluşturulmalıdır.

❖ Anket çalışmasından elde edilen sonuçlara göre program kapsamında istihdam edilenlerin en önemli isteklerinden birisi istihdam edildikleri işte uzun süreli çalışmaktır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında ortaya konulabilecek politika önerilerinden birisi de, Türkiye gerçeklerinden hareket ederek istihdam artışına katkıda bulunmaktır. Günümüz Türkiye ekonomisinin karşı karşıya kaldığı temel problemlerden birisi cari açık problemidir. Bu problemten dolayı ekonomi büyüyememekte ve literatür de Thirwall Yasası olarak bilinen yasa işlemektedir. Büyüme oranlarının düşük düzeylerde seyretmesi kişi başına gelir düzeyinin de bir noktada takılı kalmasına ve dolaylı yollardan orta gelir tuzağına yol açmaktadır. Cari açık problemine yakından bakıldığında temel nedenlerden birisinin ara malı ithalatı ve bir diğerinin enerji açığı olduğu görülmektedir. Cari açığın yaklaşık %50 - %60'lık kısmının ara malı ithalatından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Son yıllarda hükümetler ara malı ithalatına olan bağımlılığı azaltmak için çeşitli teşvik politikaları uygulamaktadır. Bu çerçevede vergi muafiyetleri, çeşitli hibeler vb. çok sayıda unsurla özel sektörün ara malı üretimine başlaması hedeflenmektedir.

❖ Son olarak çalışma kapsamında ortaya konulmak istenen özgün politika önerisi şudur: Devlet TYÇP kapsamında yaratacağı istihdam olanaklarını kamu kurumlarında değil de ara malı üretimine yönlendirmek istediği özel sektör kuruluşlarında gerçekleştirebilir. Yapılması gereken, ücret ve sigorta maliyetleri devlet tarafından karşılanan ve dokuzar aylık sürelerle kamu kurumlarında istihdam edilen işçilerin kamu kurumlarında değil, özel kesimde daha uzun bir

süreyle istihdam edilmesidir. Bu durum bütçeden bu amaçla ek kaynak yaratılmasını gerektirmeyecek, ara malı üreten özel kesimin istihdam yüklerinin azalmasına yol açarak ara malı üretiminin artmasına ve dolaylı olarak cari açığın azalmasına katkıda bulunacaktır. Örneğin beş yıllık program sonlandığında özel sektörde istihdam edilen ve önemli derecede deneyim kazanan işçilerin, ilgili iş yerlerinde uzun süreli çalışma fırsatı yakalamalarına neden olacaktır. Bu şekilde uygulanacak bir politika açıktır ki işsizlikle mücadelede uzun süreli ve kalıcı sonuçların elde edilmesine yol açabilecektir. Hatta devletin yapacağı ücret ödemesine ek olarak özel sektör de bir miktar daha ücret katkısında bulunursa çalışanların gelir düzeylerinin daha yüksek oranda iyileştirmeler de mümkün olabilecektir.

6.KAYNAKÇA

- Alabaş, A. (2007). Uzun süreli işsizler ve uzun süreli işsizliği azaltmada İŞKUR'un Önemi. (Uzmanlık Tezi). Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Altunışık, R. vd., (2010). Sosyal Bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Bulut, S. (2010). *Türkiye'de aktif istihdam politikası aracı olarak düzenlenen işgücü eğitim kurslarının istihdam açısından belirleyiciliği. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çapar Diriöz, S. (2012). İstihdamın artırılmasında aktif işgücü politikalarının rolü. (Uzmanlık Tezi). Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- Davidson, P. (1994). Post Keynesyen macro economic theory (A Foundation for Successful Economic Policies for Twenty-First Century). USA: Edward Elgar Publishing Company.
- Dirimtekin, H. (1981). *Makro iktisat*. İstanbul: Bizim Kitapevi.
- DPT. (2007). Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013): *İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu. (Rapor No: DPT :2709)*. Ankara: DPT.
- Forstater, M. (2001). *Full employment policies must consider effective demand and structural and technological change* (Paper No 14.). C-FEPS Working.
- Işık, S. (2009). İstihdam bağlamında neo liberal yaklaşıma Post Keynesyen karşı duruş: Devletin nihai işveren olma rolü. "*İş, Güç*" *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 11(2), 150-151.
- İŞKUR (2007). *2006 yılı faaliyet raporu*. Türkiye İş Kurumu. Erişim: 25.05.2016, <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/raporlar.aspx#dltop>
- İŞKUR (2010b). *2010 yılı faaliyet raporu*. Türkiye İş Kurumu. Erişim: 21.05.2016, <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/raporlar.aspx#dltop>
- İŞKUR (2012a). *Ardahan işgücü piyasası analizi raporu*. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ardahan Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü. Erişim: 28.05.2016, <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/raporlar.aspx#dltop>
- İŞKUR (2012b). *2011 yılı faaliyet raporu*. Türkiye İş Kurumu. Erişim: 21.05.2016, <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/raporlar.aspx#dltop>
- İŞKUR (2013a). *2012 yılı faaliyet raporu*. Türkiye İş kurumu. Erişim: 21.05.2016, <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/raporlar.aspx#dltop>

- İŞKUR (2014a). *2013 yılı faaliyet raporu*. Türkiye İş Kurumu. Erişim: 21.05.2016, [http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/ raporlar. aspx#dltop](http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/raporlar.aspx#dltop)
- İŞKUR, (21.07.2015). *Toplum yararına program genelgesi (2013/1)(14.11.2014 tarihli değişiklikler işlenmiş)*, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, İstihdam Hizmetleri Dairesi Başkanlığı. ([http://www.iskur.gov.tr/Portals/0/dokumanlar/Kurumsal%20Bilgi/Mevzuat/Genelgeler/Toplum%20Yararına%20Program%20Genelgesi%20\(14.11.2014%20tarihli%20değişiklikler%20işlenmiş\).pdf](http://www.iskur.gov.tr/Portals/0/dokumanlar/Kurumsal%20Bilgi/Mevzuat/Genelgeler/Toplum%20Yararına%20Program%20Genelgesi%20(14.11.2014%20tarihli%20değişiklikler%20işlenmiş).pdf))
- İŞKUR,(31.07.2015).İstatistik, <http://www.iskur.gov.tr/trtr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop>,
- King, J. E. (2001). “laborand unemployment”. In Holt Richard P.F. & Pressman Steven (Eds.). *A New Guide to Post Keynesian Economics* (pp.67). London: Routledge.
- Minsky, H. P. (1986). *Stabilizing an unstable economy*. New Haven: Yale University Press.
- Piachaud, D. (1997). A price worth paying? The costs of unemployment. In J. Philpott (Ed.). *Working for Full Employmen* (pp.49-62). London and NewYork: Routledge.
- Rousseas, S. (1998). *Post Keynesian monetary economics*. London: Macmillan Press.
- Rotheim, R.J. (1999). “Post Keynesian Economics and Realist Philisophy” [Post Keynesyen Ekonomi ve Gerçekçi Felsefe]. *Journal of Post Keynesian Economics*, 22 (1)
- Şahin Erdil, B. & Sevimli Y. (2013). Aktif istihdam politikaları kapsamında uygulanan işgücü yetiştirme kursları ve İşkur’ un önemi. *Hukuk ve İktisat Araştırma Dergisi*, 5(1), 4.
- Tcherneva, P. & Wray, R. (2005). *Is Argentina’s job creation project Jefes deHogar a true employer of last resort program? Center for full employment and price stability*. (Paper, No:4, www.cefes.org). Erişim Tarihi: 12.09.2015, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=603
- Tokucu, E. (2012). Hyman Minsky’ nin finansal istikrarsızlık hipotezi çerçevesinde finansal krizler ve çözüm önerileri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 67(2), 210.
- Tunalı, İ. (2003). *İstihdam durum raporu: “Türkiye’de işgücü piyasası ve istihdam araştırması”*. Türkiye İş Kurumu. Erişim: 20.03.2016, http://statik.iskur.gov.tr/tr/dis_iliskiler/istihdam_durum_raporu.pdf
- Wray, L. R. (2000b). *Public service employment: Full employment without inflation* (Paper No. 4). Center for Full Employment and Price Stability. Kansas City: University of Missouri.
- Wray, L.R. (July 2010). *Wall Street still doesn’t get it* [Poster]. New Economic Perspectives blogs, commend posted 16 Feburary <http://newecenomicperspectives.blogspot.com/2010/02/wall-street-still-doesnt-get-it.html>
- Yeldan, E. (2010). Global Crisis and Turkey [Küresel Krizler ve Türkiye], *International Labour Organization Publications*,9-39.

SAĞLIK HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: AVRASYA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 12.04.2017 Yayına Kabul Tarihi: 30.11.2017

Sıtkıcan
SARAÇOĞLU
Araştırma Görevlisi,
Gazi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi,
sitkicansaracoglu@gazi.ed
u.tr

Mehmet SONGUR
Araştırma Görevlisi,
Gazi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi,
mmtsng@gmail.com

ÖZ Sağlık harcamalarında meydana gelen artış, bireylerin yaşam süresini, yaşam beklentisini ve yaşam kalitesini artırarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Buradan hareketle, bu çalışmada Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 10 Avrasya ülkesinde 1995-2014 dönemi için kişi başına sağlık harcamaları ile kişi başına milli gelir arasındaki ilişki araştırılmıştır. Öncelikle, Pesaran et al. (2008) yatay kesit bağımlılığı testi kullanılmıştır. Sonrasında Hadri & Kurozumi (2012) panel birim kök testi, Westerlund & Edgerton (2007) panel eşbütünleşme testi ve Dumitrescu & Hurlin (2012) panel nedensellik testi yapılmıştır. Bulgular, kişi başına sağlık harcamaları ile kişi başına milli gelir arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık harcamaları, ekonomik büyüme, panel nedensellik analizi

JEL Kodu: C33, I10, O40

Alanı: İktisat

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.016

Atıfta bulunmak için: Saraçoğlu, S. & Songur, M. (2017) Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Avrasya ülkeleri örneği, *KAÜİİBFD* 8(16), 353-372.

HEALTH EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH NEXUS: AN EXAMPLE OF EURASIAN COUNTRIES

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 12.04.2017 Accepted Date: 30.11.2017

Sitkican
SARAÇOĞLU
Research Assistant,
Gazi University
Faculty of Economics
and Administrative
Sciences,
sitkicansaracoglu@gazi
.edu.tr

Mehmet SONGUR
Research Assistant,
Gazi University
Faculty of Economics
and Administrative
Sciences,
mmtsngur@gmail.com

ABSTRACT | An increase in health expenditures positively affects of economic growth by increasing lifetime, life expectancy and quality of life of individuals. From this point of view, in this paper the relationship between health expenditures per capita and GDP per capita in 10 Eurasian countries (including Turkey) during 1995-2014 period was investigated. Firstly, Pesaran et al. (2008) cross-section dependency test was applied. After that, Hadri & Kurozumi (2012) Panel Unit Root Test, Westerlund & Edgerton (2007) Panel Cointegration Test and Dumitrescu & Hurlin (2012) Panel Causality Test were applied. The results indicate that there exists bidirectional causality between per capita health expenditures and per capita GDP..

Keywords: *Employment, unemployment, Post-keynesian Economics.*

Jel codes: *C33, I10, O40,*

Scope: *Economics*

Type: *Research*

Cite this Paper: Saraçoğlu, S. & Songur, M. (2017) Health expenditures and economic growth nexus: An example of Eurasian Countries, *KAUJEASF* 8(16), 353-372.

1. GİRİŞ

İçsel büyüme teorileri, fiziki sermayeye verilen önemin aşırı olduğunu, beşeri sermayenin uzun vadeli büyüme bağlamında esas öneme sahip olan üretim faktörü olduğunu ileri sürmektedir (Kibritçioğlu, 1998, s. 223).

İşgücünün sahip olduğu bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler beşeri sermayeyi oluşturmaktadır (Tansel & Güngör, 1997, s. 532). Bu pozitif değerler üretim sürecinde yer alan diğer faktörlerin daha verimli bir biçimde kullanılmasına olanak vermektedir. Dolayısıyla, ekonomik faaliyetlerdeki rasyonellikte artış kaydedilmekte ve ülke ekonomisi daha hızlı bir biçimde kalkınma sürecine girebilmektedir (Karagül, 2003, s.81). Beşeri sermaye ekonomik büyümeyi, fiziki sermayenin verimliliğini artırmak, istihdam olanakları oluşturmak, teknolojik gelişme ve yayılma etkileri yaratmak yoluyla etkilemektedir (Çakmak & Gümüş, 2005, s. 61).

Easterly & Wetzel (1989)'e göre beşeri sermaye bağlamında, işgücünün sağlık ve beslenme ile ilgili iyi olma hali de beşeri sermayenin bir parçası olarak kabul edilmektedir (Aktaran Kibritçioğlu, 1998, s. 207). Mazgıt (2002)' e göre toplumların sağlık düzeyi, beşeri sermayenin gelişmesinde etkili olan unsurlar arasında yer alırken toplumların sağlık düzeyi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi oluşmaktadır. Ekonomik büyüme açısından belirli bir düzeye ulaşmış ülkelerde gerek sağlığa tahsis edilen kaynaklar gerekse bireylerin sağlık bilinci artış göstermektedir. Bunun yanı sıra, sağlık düzeyinin yükselmesi ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır (Aktaran Taban, 2006, s.33). Sağlık harcamaları, çalışma gücünü koruyarak ortaya çıkması muhtemel hastalık risklerini azaltarak olası sağlık harcamalarından tasarruf edilmesini sağlayabilmektedir. Sağlık hizmetleri ve yatırımları bireylerin sağlık sermayesi birikimini artırmak yoluyla beşeri sermayenin artmasına doğrudan katkıda bulunabilmektedir. Sağlık harcamalarında meydana gelen artış, bireylerin yaşam süresini, yaşam beklentisini ve yaşam kalitesini artırmakta ve bu durum ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilmektedir (Karataş & Çankaya, 2010, ss. 41-42).

Bu çalışmada Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 10 Avrasya ülkesinde 1995-2014 döneminde kişi başına sağlık harcamaları ve kişi başına milli gelir arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu çalışmanın ilgili literatüre katkısı, diğer çalışmalardan farklı olarak Avrasya Ülkeleri üzerine odaklanması ve son zamanlarda panel veri literatüründe geliştirilen güncel tekniklerin kullanılmasıdır. Bu çalışma dört bölüme ayrılmıştır. İkinci bölümde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisine dair literatür özetlenmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi ve elde edilen bulgular üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde ise bulgular doğrultusunda genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

İlgili literatürde, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden gerek zaman serisi çalışmaları gerekse panel veri çalışmaları mevcuttur. Dolayısıyla, öncelikle söz konusu yazındaki zaman serisi çalışmalarına sonrasında ise panel veri çalışmalarına yer vermek yerinde olacaktır.

2.1. Zaman Serisi Çalışmaları

Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi zaman serisi analizi yardımıyla ele alan çalışmaları içeren bu alt bölümde söz konusu çalışmaları, elde edilen ilişkilerin yönü bağlamında gruplandırarak ele almak yerinde olacaktır.

Kar & Ağır (2006)'ın Türkiye'nin 1926-1994 dönemini ele alan ve ADF testi, Johansen eşbütünleşme testi ve Vektör Hata Düzeltme Modelinin kullanıldığı çalışmasının bulguları ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Kıymaz, Akbulut & Demir (2006)'in Türkiye'nin 1984-1998 dönemini ele alan ve durağanlık ve eşbütünleşme testlerinin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre özel sağlık harcamaları ve GSYİH arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Arısoy, Ünlükaplan & Ergen (2010)'in Türkiye'nin 1960-2005 dönemini ele alan ve birim kök testi, Johansen ve Juselius eşbütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modelinin kullanıldığı çalışmasının bulguları sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Sülkü & Caner (2011)'in Türkiye'nin 1984-2006 dönemini ele alan ve Johansen eşbütünleşme yönteminin kullanıldığı çalışmasının bulguları kişi başına GSYİH ile kişi başına özel, kamu ve toplam sağlık harcamaları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğunu vurgulamaktadır. Balı Eryiğit, Eryiğit & Selen (2012)'in Türkiye'nin 1950-2005 dönemini ele alan ve eşbütünleşme analizinin kullanıldığı çalışmasının bulguları uzun dönemde sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yarattığını işaret etmektedir. Tıraşoğlu & Yıldırım (2012)'in Türkiye'nin Ocak 2006-Mart 2012 dönemini ele alan ve birim kök testi ve eşbütünleşme testinin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Aydemir & Baylan (2015)'in Türkiye'nin 1998-2012 dönemini ele alan ve Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmasının bulguları sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Atılğan, Kılıç & Ertuğrul (2016)'un Türkiye'nin 1975-2013 dönemini ele alan ve sınır testi, ARDL yöntemi ve Kalman filtresi modellemesinin kullanıldığı çalışmasının bulguları sağlık harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde gerek kısa dönemde gerekse

uzun dönemde pozitif etki yarattığını ifade etmektedir. Benzer biçimde, Esteve & Martinez-Zahonero (2007)'nin İspanya'nın 1960-2001 dönemini ele alan ve birim kök ve eşbütünleşme testlerinin kullanıldığı çalışmasının bulguları kişi başına sağlık harcamaları ve kişi başına GSYİH arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını işaret etmektedir. Bakare & Olubokun (2011)'un Nijerya'nın 1970-2008 dönemini ele alan ve EKK yönteminin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Tang (2011)'in Malezya'nın 1970-2009 dönemini ele alan ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmasının bulguları uzun dönemde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Ogungbenle, Olawumi & Obasuyi(2013)'nin Nijerya'nın 1977-2008 dönemini ele alan ve VAR modelinin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre kamu sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Alhowaish (2014)'in Suudi Arabistan'ın 1981-2013 dönemini ele alan ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmasının bulguları ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Yukarıda ifade edilen ve sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi gösteren çalışmaların aksine ilgili literatürde söz konusu değişkenler arasındaki negatif ilişkiyi işaret eden çalışmalar da bulunmaktadır. Kar & Taban (2003)'in Türkiye'nin 1971-2000 dönemini ele alan ve eşbütünleşme analizinin kullanıldığı çalışmasında sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yumuşak & Yıldırım (2009)'in Türkiye'nin 1980-2005 dönemini ele alan ve ADF birim kök testi, Johansen eşbütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modelinin kullanıldığı çalışmasının bulguları sağlık harcamalarının GSMH üzerindeki etkisinin küçük ve negatif olduğunu ifade etmektedir. Cömertler Şimşir, Çondur, Bölükbaş & Alataş (2015)'in Türkiye'nin 1975-2012 dönemini ele alan ve ARDL yönteminin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre kısa ve uzun dönemde toplam sağlık harcamalarının GSYİH'ya oranı ve ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur.

İlgili literatürde, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nötr ilişkiyi gösteren, bir başka deyişle sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını gösteren çalışmalar da söz konusudur. Hussain, Mushtaq & Saboor (2009)'un Pakistan'ın 1980-2004 dönemini ele alan ve ADF testi ve eşbütünleşme analizinin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre uzun dönemde kişi başına sağlık harcamaları ve kişi başına GSYİH arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Mehrara & Musai (2011a)'nin İran'ın 1970-2007 dönemini ele alan ve ARDL yönteminin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre sağlık harcamalarının ekonomik

büyüme üzerinde önemli bir katkısı bulunmamaktadır.

Bu çalışmaların yanı sıra, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki farklı ilişkileri bir arada bulunduran çalışmalar da mevcuttur. Akar (2014)'ın Türkiye'nin Ocak 2004-Mart 2013 dönemini ele alan ve eşbütünleşme analizi ve Vektör Hata Düzeltme Modelinin kullanıldığı çalışmasının bulguları sağlık harcamaları ve sağlık harcamalarının nispi fiyatı ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemde anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını; diğer taraftan uzun dönemde ise anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu vurgulamaktadır. Benzer biçimde, Hassan & Kalim (2012)'in Pakistan'ın 1972-2009 dönemini ele alan ve durağanlık testi, ARDL analizi ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmasının bulguları kişi başına sağlık harcamaları ve kişi başına GSYİH arasında kısa dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığını, diğer taraftan uzun dönemde ise çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını işaret etmektedir. Farazmand & Hasanpour (2013)'un İran'ın 1965-2011 dönemini ele alan ve ARDL analizinin kullanıldığı çalışmasının bulguları ise özel sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etki yaratmadığını diğer taraftan kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığını vurgulamaktadır.

2.2. Panel Veri Çalışmaları

Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yardımıyla ele alan çalışmalarını içeren bu alt bölümde söz konusu çalışmaları, elde edilen ilişkilerin yönü bağlamında gruplandırarak ele almak yerinde olacaktır.

Gerdtham & Löthgren (2000)'in 21 OECD üyesi ülkenin 1960-1997 dönemini ele alan ve durağanlık ve eşbütünleşme testlerinin kullanıldığı çalışmasının bulguları uzun dönemde sağlık harcamaları ile GSYİH arasındaki ilişkinin varlığını belirtmektedir. Heshmati (2001)'nin OECD üyesi ülkelerin 1970-1992 dönemini ele alan çalışmasının bulguları sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Erdil & Yetkiner (2009)'in 19 Düşük Gelirli, 22 Düşük-Orta Gelirli, 10 Üst-Orta Gelirli ve 24 Yüksek Gelirli ülkenin 1990-2000 dönemini ele alan ve VAR analizinin kullanıldığı çalışmasının bulguları kişi başına sağlık harcamaları ve kişi başına GSYİH arasında hakim nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğunu işaret etmektedir. Diğer taraftan, Düşük ve Orta Gelirli ülkelerde ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru; Yüksek Gelirli ülkelerde ise sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı söz konusudur. Narayan, Narayan & Mishra (2010)'nın 5 Asya ülkesinin (Hindistan, Endonezya, Nepal, Sri Lanka ve Tayland) 1974-2007 dönemini ele alan ve birim kök ve eşbütünleşme testlerinin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre sağlık harcamalarının GSYİH'ya

oranı kişi başına GSYİH üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır. Yerdelen Tatoğlu (2011)'nin 20 OECD üyesi ülkenin 1975-2005 dönemini ele alan ve birim kök testi, eşbütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modelinin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre sağlık harcamalarında meydana gelecek artışlar ekonomik büyümeyi gerek kısa dönemde gerekse uzun dönemde artıracaktır. Amiri & Ventelou (2012)'nin 20 OECD üyesi ülkenin 1970-2009 dönemini ele alan ve Toda-Yamamoto yaklaşımının kullanıldığı çalışmasının bulguları sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Kumar (2013)'in OECD üyesi ülkelerin 1960-2007 dönemini ele alan ve GMM analizi ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre kişi başına sağlık harcamaları ve kişi başına GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Sghari & Hammami (2013)'nin 30 Gelişmiş ülkenin 1975-2011 dönemini ele alan ve Toda-Yamamoto yaklaşımının kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre kişi başına sağlık harcamaları ve kişi başına GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Mehmood, Raza & Mureed (2014)'in 26 Asya ülkesinin 1990-2012 dönemini ele alan ve PMG, FMOLS ve DOLS analizinin kullanıldığı çalışmasının bulguları kişi başına gelirden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Öztürk & Topçu (2014)'nin G8 üyesi ülkelerin 1995-2012 dönemini ele alan ve Kao panel eşbütünleşme analizinin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre kısa dönemde sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru; uzun dönemde ise ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Selim, Uysal & Eryiğit (2014)'in 27 AB üyesi ülke ile Türkiye'nin 2001-2011 dönemini ele alan ve eşbütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modelinin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre kişi başına sağlık harcaması ile ekonomik büyüme arasında gerek kısa gerekse uzun dönemde pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Hayaloğlu & Bal (2015)'in 54 Üst-Orta Gelirli ülkenin 2000-2013 dönemini ele alan çalışmasının bulguları kamu, özel ve toplam sağlık harcamalarındaki artışın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığını vurgulamaktadır. Fazaeli, Ghaderi, Salehi & Fazaeli (2016)'nin 12 petrol ihracatçısı ülkenin 1995-2012 dönemini ele alan ve panel birim kök testleri, eşbütünleşme analizi ve Hata Düzeltme Modelinin kullanıldığı çalışmasının bulguları sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki güçlü bir ilişkinin varlığını işaret etmektedir.

Yukarıda ifade edilen ve sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi gösteren çalışmaların aksine ilgili literatürde söz konusu değişkenler arasındaki negatif ilişkiyi işaret eden çalışmalar da bulunmaktadır. Eggoh, Houeninvo & Sossou (2015)'nin 49 Afrika ülkesinin 1996-2010 dönemini ele alan ve EKK ve GMM yöntemlerinin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre kamu tarafından yapılan sağlık harcamaları ve

ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur.

Bu çalışmaların yanı sıra, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki farklı ilişkileri bir arada bulduran çalışmalar da mevcuttur. Elmi & Sadeghi (2012)'nin 20 Gelişmekte Olan ülkenin 1990-2009 dönemini ele alan ve panel eşbütünleşme yönteminin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre kısa dönemde ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusuyken sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Diğer taraftan, uzun dönemde söz konusu değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Mehrara & Musai (2011b)'nin 11 petrol ihracatçısı ülkenin 1971-2007 dönemini ele alan ve panel birim kök ve panel eşbütünleşme testlerinin kullanıldığı çalışmasının bulguları sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde gerek kısa dönemde gerekse uzun dönemde herhangi bir etkisinin olmadığını işaret etmektedir. Diğer taraftan, ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru güçlü bir nedensellik mevcuttur. Ayrıca, Öztürk & Altun Ada (2013)'nın 9 AB üyesi ülkenin 1980-2009 dönemini ele alan ve Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerinin kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre Avusturya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Portekiz ve İspanya için ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ve Belçika için ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusuyken Danimarka ve Yunanistan için söz konusu değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Bedir (2016)'in 16 Gelişmekte olan ülkenin 1995-2013 dönemini ele alan ve Toda-Yamamoto ve Dolado-Lütkepohl yaklaşımlarının kullanıldığı çalışmasının bulgularına göre Çek Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu için kişi başına sağlık harcamaları ve kişi başına GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Macaristan ve Filipinler için kişi başına sağlık harcamalarından kişi başına GSYİH'ya doğru; Yunanistan, Polonya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Endonezya için kişi başına GSYİH'dan kişi başına sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Diğer taraftan, Türkiye, Hindistan, Malezya ve Tayland için söz konusu değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı saptanmıştır. Halıcı-Tülüce, Doğan & Dumrul (2016)'un 25 Yüksek Gelirli ülkenin 1995-2012 dönemini ve 19 Düşük Gelirli ülkenin 1997-2009 dönemini ele alan ve dinamik panel veri analizi ile GMM yaklaşımının kullanıldığı çalışmanın bulgularına göre kısa dönemde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü; uzun dönemde ise ekonomik büyümeden kamu sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca, kamu sağlık harcamaları ekonomik büyüme üzerinde pozitif; özel sağlık harcamaları ise negatif etki yaratmaktadır. Çetin & Ecevit (2010)'in 15 OECD üyesi ülkenin 1990-2006 dönemini ele alan ve panel EKK yönteminin kullanıldığı çalışmasının

bulgularına göre sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında zayıf ve istatistiki açıdan anlamsız pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Veri Seti ve Model

Çalışmada, Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 10 Avrasya ülkesinde¹ kişi başına sağlık harcaması ile kişi başına milli gelir arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu amaçla çalışmada ele alınan ülkeler için 1995-2014 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Söz konusu veriler Dünya Bankası'nın yayınladığı Dünya Kalkınma Göstergeleri'nden (World Development Indicators) derlenmiştir. Diğer taraftan, modellerin tahmininde Gauss 9.0 ve Matlab 2015 paket programlarından yararlanılmıştır.

Çalışmada kişi başına sağlık harcaması ($\ln HE$) ve kişi başına milli gelir düzeyi ($\ln GDP$) değişkenleri kullanılmıştır. Tüm değişkenler 2011 yılı fiyatları ile reelleştirilmiş ve doğal logaritması alınarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişki panel veri tekniklerinden faydalanılarak araştırılmıştır. Bu bağlamda, ülkeler arasındaki bağımlılığın tespiti için Pesaran, Ullah & Yamagata (2008) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılığı testleri kullanılmıştır. Çalışmada ele alınan değişkenlerin durağanlığı Hadri & Kurozumi (2012) panel birim kök testi çerçevesinde incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi Westerlund & Edgerton (2007) tarafından geliştirilen Bootstrap panel eşbütünleşme testi çerçevesinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Nedensellik ilişkisi ise, Dumitrescu & Hurlin (2012) tarafından geliştirilen test ile araştırılmıştır.

3.2. Pesaran et al. (2008) Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Panel veri setinde yatay kesitleri oluşturan ülkelere birinde meydana gelen bir şok diğer ülkeleri etkiliyorsa söz konusu veri setinde yatay kesit bağımlılığı problemi ile karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığını araştırmak için, Pesaran et al. (2008) tarafından geliştirilen $CDLM_{adj}$ testi kullanılmıştır. Bu test, Breusch & Pagan (1980)² tarafından geliştirilen testin düzeltilmiş halidir. Pesaran et al. (2008) söz

¹ Çalışmaya konu olan 10 Avrasya ülkesi sırasıyla Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkiye ve Özbekistan şeklindedir.

² Breusch & Pagan (1980) tarafından geliştirilen $CDLM_{adj}$ testi grup ortalaması sıfır ancak bireysel ortalamalar sıfırdan farklı iken sapmalı olmaktadır. Breusch & Pagan (1980) yatay kesit bağımlılığı testi, zaman boyutu kesit boyutundan büyük iken geçerli olup aşağıdaki denklem yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$CD_{adj} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\beta}_{ij}^2$$

konusu sapmayı, test istatistiğine varyans ve ortalama dahil ederek düzeltilmiş ve aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir.

$$CDLM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \frac{(T-K-1)\hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (1)$$

Bu testte, $\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı ve v_{Tij} varyansını temsil etmektedir. “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” sıfır hipotezi altında test istatistiği, asimptotik olarak standart normal dağılıma sahiptir.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	CDLM _{adj}
lnHE	2.184 (0.014)**
lnGDP	3.317 (0.000)***
Eşbütünleşme Denklemi	47.943 (0.000)***

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 1’de yer alan yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına baktığımızda, iki değişkenin de en az istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde yokluk hipotezi reddedilebilmektedir. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığı içerdiği görülmektedir. Ayrıca eşbütünleşme denkleminde yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına baktığımızda da değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı sonuçları ile benzer şekilde modelinde yatay kesit bağımlılığı içerdiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle, hem birim kök testinde, hem eşbütünleşme testinde, hem de nedensellik testinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testler tercih edilmiştir.

3.3. Hadri & Kurozumi (2012) Panel Birim Kök Testi

Çalışmada serilerin durağanlığını araştırmak için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve seriyi oluşturan ortak faktörlerin neden olduğu birim kökü de dikkate alarak ortak faktörlerin varlığına izin veren Hadri & Kurozumi (2012) testi kullanılmıştır. Hadri & Kurozumi (2012) testi seriyi oluşturan süreçte otokorelasyonun olmasına izin vermektedir. Söz konusu otokorelasyon, Sul-Phillips-Choi (SPC) methodunda SUR (Seemingly Unrelated Regression) methoduna dayalı AR(p) süreciyle, Lag-Augmented (LA) methodunda ise, Choi (1993) ve Toda & Yamamoto (1995) metodlarına dayalı AR(p+1) süreciyle düzeltilmektedir. Hadri & Kurozumi (2012), Kwiatkowski, Phillips, Schmidt & Shin (1992)’in geliştirdiği KPSS testini panel

Burada $\hat{\beta}$ bireysel en küçük kareler (EKK) tahminlerinden elde edilen artıklar arasındaki yatay kesit korelasyonlarının tahminlerini göstermektedir. CD_{β} testinde yokluk hipotezi “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” önermesini sınamakta olup, test $N(N-1)/2$ serbestlik derecesine ve χ^2 dağılımına sahiptir.

veri için geliştirmişler ve aşağıdaki denklemi takip etmişlerdir:

$$y_{it} = z_t' \delta_i + f_t \gamma_i + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\varepsilon_{it} = \phi_{i1} \varepsilon_{it-1} + \dots + \phi_{ip} \varepsilon_{it-p} + v_{it} \quad (3)$$

Burada, z_t' , deterministik terimi; $z_t' \delta_i$, bireysel etkileri; f_t , tek boyutlu gözlemlenemeyen ortak faktörü; γ_i , yüklenme faktörünü ve ε_{it} ise AR(p) sürecini izleyen hata terimlerini ifade etmektedir. Hadri & Kurozumi (2012), her bir yatay kesite ait yatay kesit bağımlılığının giderilmesi için y_{it} 'leri $w_t = [z_t', \bar{y}_t, \bar{y}_{t-1}, \dots, \bar{y}_{t-p}]$ üzerine regresyona tabi tutar ve SPC yönteminde y_{it} serisi AR(p) süreci şeklinde açılarak aşağıdaki eşitliğe dönüştürülür.

$$y_{it} = z_t' \delta_i + \check{\phi}_{i1} y_{it-1} + \dots + \check{\phi}_{ip} y_{it-p} + \check{\psi}_{i0} \bar{y}_t + \dots + \check{\psi}_{ip} \bar{y}_{t-p} + \hat{v}_{it} \quad (4)$$

(4) numaralı modelin tahminine ait uzun dönem varyansı $(\hat{\sigma}_{vi}^2 = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \hat{v}_{it}^2)$ ve bu varyans kullanılarak SPC varyansı $(\hat{\sigma}_{iSPC}^2 = \frac{\hat{\sigma}_{vi}^2}{(1-\check{\phi}_i)^2})$ hesaplanmakta³ ve Z_A^{SPC} istatistiği elde edilmektedir⁴.

$$Z_A^{SPC} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{iSPC}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^w)^2 \quad (5)$$

LA yönteminde ise (4) numaralı denklemde yer alan seri AR(p+1) süreci şeklinde açılmaktadır:

$$y_{it} = z_t' \delta_i + \check{\phi}_{i1} y_{it-1} + \dots + \check{\phi}_{ip} y_{it-p} + \check{\phi}_{ip+1} y_{it-p-1} + \check{\psi}_{i0} \bar{y}_t + \dots + \check{\psi}_{ip} \bar{y}_{t-p} + \tilde{v}_{it} \quad (6)$$

(6) numaralı modelin tahminine ait uzun dönem varyansdan elde edilen LA varyansı $(\hat{\sigma}_{iLA}^2 = \frac{\hat{\sigma}_{vi}^2}{(1-\check{\phi}_{i1}-\dots-\check{\phi}_{ip})^2})$ hesaplanmakta ve Z_A^{LA} istatistiği elde edilmektedir.

$$Z_A^{LA} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{iLA}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^w)^2 \quad (7)$$

Hem serisel korelasyonu hem de yatay kesit bağımlılığını dikkate alan, ayrıca hem tüm panel veri setleri için geçerli olan testin yokluk hipotezi “seride

³ $\hat{\phi}_i = \min \left\{ 1 - \frac{1}{\sqrt{T}}, \sum_{j=1}^p \hat{\phi}_{ij} \right\}$

⁴ $S_{it}^w = \sum_{j=1}^t \hat{\varepsilon}_{ij}$

birim kök yoktur [$\varphi_i(1) \neq 0 \forall_i$ için]” ve alternatif hipotez “seride birim kök vardır [$\varphi_i(1) = 0 \exists_i$ için]” ı sınamaktadır. Hadri ve Kurozumi panel birim kök testine ait sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Hadri & Kurozumi (2012) Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	Z_A^{SPC}	Z_A^{LA}
lnGDP	2.893 (0.002)***	19.806 (0.000)***
lnHE	5.277 (0.000)***	6.385 (0.000)***
Δ lnGDP	-0.626 (0.734)	1.076 (0.141)
Δ lnHE	0.528 (0.299)	0.724 (0.235)

Not: Δ birinci dereceden fark işlemcisidir. Gecikme uzunlukları maksimum 4 olarak alınmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Serilere ilişkin yapılan testte sabitli ve trendli model kullanılmıştır. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait panel birim kök test sonuçları Tablo 2’de verilmiş olup, elde edilen sonuçlara göre düzeyde %5 anlamlılık düzeyinde yokluk hipotezi reddedilmektedir. Bu durum serilerin düzeyde birim kök içerdiğini göstermektedir. Diğer taraftan, serilerin birinci farkı alındığında durağan hale geldiği görülmektedir.

3.4. Westerlund & Edgerton (2007) Panel Eşbütünleşme Testi

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki, Bootstrap panel eşbütünleşme testi çerçevesinde araştırılmıştır. Westerlund & Edgerton (2007) tarafından geliştirilen test, McCoskey & Kao (1998)’nun geliştirdikleri ünlü Lagrange Çarpanı (LM) testine dayanmaktadır. Testin ilk aşamasında sayısal bir değişken olan y_{it} , (8) numaralı regresyon modelinin tam uyarlanmış en küçük kareler (Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS)) tahmininden hata terimleri (z_{it}) elde edilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_i + x'_{it}\beta_i + z_{it} \quad ; \quad z_{it} = u_{it} + v_{it} \quad (8)$$

İkinci aşamada LM istatistiği aşağıdaki eşitlikte yer alan test ile hesaplanmaktadır:

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_i^{-2} S_{it}^2 \quad (9)$$

(9) numaralı denklemde yer alan LM istatistiğinde S_{it} , (8) numaralı

tahminden elde edilen kalıntıların yani z_{it} 'nin kısmi toplam sürecini; $\hat{\omega}_i^2$, Δx_{it} üzerine koşullu u_{it} 'nin uzun dönem varyansını ifade etmektedir. Testin boş hipotezi “bütün yatay kesitler için eşbütünleşme vardır” ($H_0: \sigma_i^2 = 0$) önermesini, alternatif hipotez ise, “bazı yatay kesitler için eşbütünleşme yoktur” ($H_1: \sigma_i^2 > 0$) önermesini sınamaktadır (Westerlund & Edgerton, 2007, pp. 186-187).

Hesaplanan test istatistiği standart normal sağ kuyruk dağılımı göstermektedir. Fakat panelde yatay kesit bağımlılığı problemi var ise, standart normal dağılım kullanılamamaktadır. Bununla birlikte, yatay kesit bağımlılığının olduğu veri setlerinde, Westerlund & Edgerton (2007), Sieve yaklaşımı çerçevesinde “bootstrap” yönteminden elde edilen kritik değerlerin kullanılmasını önermektedirler.

Tablo 3: Westerlund & Edgerton (2007) Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Test İstatistiği
LM_N^*	0.195 (0.693)

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Westerlund & Edgerton (2007) Panel Eşbütünleşme Testinde parantez içerisindeki rakamlar bootstrap dağılımından elde edilen olasılık değerlerini göstermekte olup, rapor edilen olasılık değeri 1000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Panel eşbütünleşme testine ilişkin sonuçlar Tablo 3’de sunulmuştur. Eşbütünleşme denkleminin yatay kesit bağımlılığı içermesi nedeniyle bootstrap olasılık değerleri kullanılmış olup, yokluk hipotezi istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde reddedilememiştir. Bu bağlamda, test sonucuna göre değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı söz konusudur.

3.5. Dumitrescu & Hurlin (2012) Panel Nedensellik Analizi

Çalışmada kişi başına milli gelir ile kişi başına sağlık harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisi, Dumitrescu & Hurlin (2012) tarafından geliştirilen nedensellik testi çerçevesinde araştırılmıştır. Dumitrescu & Hurlin (2012) nedensellik testi, Granger (1969)’ın nedensellik testinin yatay kesit bağımlılığını dikkate alacak şekilde geliştirilmiş halidir. Söz konusu test eşbütünleşme ilişkisi olsun ya da olmasın kullanılabilir bir testtir. Dumitrescu & Hurlin (2012) x ve y durağan olmak üzere aşağıda yer alan denklemi takip etmişlerdir:

$$y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

Yukarıdaki denklemde k optimal gecikme uzunluğudur. Ayrıca bu testte, otoregresif katsayılar olan $\gamma_i^{(k)}$ 'nin ve regresyon eğim katsayıları olan $\beta_i^{(k)}$ 'lerin zaman içinde sabit oldukları kabul edilerek gruplar arası değişimlere izin verilmektedir.

Dumitrescu & Hurlin (2012) panel nedensellik testine yokluk hipotezi “bütün yatay kesitlerde x 'ten y 'ye nedensellik ilişkisi yoktur [$\beta_i = 0 \forall i = 1, \dots, N$]” önermesini sınarken alternatif hipotez “bazı yatay kesitlerde x 'ten y 'ye nedensellik ilişkisi vardır [$\beta_i = 0 \forall i = 1, \dots, N_1; \beta_i \neq 0 \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$]” önermesini sınamaktadır.

Dumitrescu & Hurlin (2012), bu hipotezleri sınamak üzere her bir yatay kesit için bireysel Wald istatistiklerini ($W_{i,T}$) hesaplanmakta ve bireysel Wald istatistiklerinin aritmetik ortalamasını alarak panele ait Wald istatistiğini ($W_{N,T}^{HNC} = \left(\frac{1}{N}\right) \sum_{i=1}^N W_{i,T}$) elde etmektedir.

Dumitrescu & Hurlin (2012) zaman boyutu kesit boyutundan büyük olduğunda asimptotik dağılıma sahip $Z_{N,T}^{HNC}$ test istatistiğinin kullanılmasını önerirken, kesit boyutu zaman boyutundan büyük olduğunda ise yarı asimptotik dağılıma sahip Z_N^{HNC} test istatistiğinin kullanılmasını önermektedirler.

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K) \quad (11)$$

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N} [W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N var(W_{i,T})}} \quad (12)$$

Çalışmada $T > N$ olduğu için Dumitrescu & Hurlin (2012)'nin önerdiği $Z_{N,T}^{HNC}$ test istatistiği sonuçları çerçevesinde seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığına karar verilmiştir.

Tablo 4: Dumitrescu & Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	K=1		K=2		K=3		K=4	
	$W_{N,T}^{HNC}$	$Z_{N,T}^{HNC}$	$W_{N,T}^{HNC}$	$Z_{N,T}^{HNC}$	$W_{N,T}^{HNC}$	$Z_{N,T}^{HNC}$	$W_{N,T}^{HNC}$	$Z_{N,T}^{HNC}$
$\ln HE \Rightarrow \ln GDP$	1.786	1.757 (0.079)*	3.365	4.315 (0.000)***	8.807	22.492 (0.000)***	10.684	29.893 (0.000)***
$\ln GDP \Rightarrow \ln HE$	1.221	0.494 (0.621)	5.663	11.594 (0.000)***	8.372	20.805 (0.000)***	9.883	26.311 (0.000)***

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. K, gecikme uzunluklarını göstermektedir. $\Rightarrow$ nedeni değildir anlamına gelmektedir.

Tablo 4’de Dumitrescu & Hurlin (2012) panel nedensellik sonuçları verilmiştir. Bulgular, kişi başına sağlık harcamalarının, kişi başına milli gelirin birinci gecikme uzunluğunda istatistiksel olarak %10 anlamlılık düzeyinde, diğer gecikme uzunluklarında ise istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde nedeni olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, kişi başına milli gelir, kişi başına sağlık harcamalarının birinci gecikme uzunluğu hariç diğer gecikme uzunluklarında istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde nedeni olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda kişi başına sağlık harcamaları ile kişi başına milli gelir arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

4. SONUÇ

İşsel büyüme teorileri, işgücünün sahip olduğu bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler olarak ifade edilen beşeri sermayenin uzun vadeli büyüme açısından temel üretim faktörü olduğunu işaret etmektedir. İşgücünün sağlık ve beslenmeye ilişkin iyi olma hali de beşeri sermayenin öğelerinden birini oluşturmakta; sağlık harcamalarında meydana gelen artış ise bireylerin yaşam süresini, yaşam beklentisini ve yaşam kalitesini artırarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, Türkiye’nin de aralarında yer aldığı 10 Avrasya ülkesinde 1995-2014 döneminde kişi başına sağlık harcamaları ve kişi başına milli gelir arasındaki ilişki araştırılmıştır. Öncelikle, Pesaran et al. (2008) yatay kesit bağımlılığı testi kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testi bulguları, yatay kesit bağımlılığının varlığını işaret etmektedir. Hadri & Kurozumi (2012) panel birim kök testi bulguları, serilerin düzeyde birim kök içerdiğini göstermektedir. Diğer taraftan, seriler birinci dereceden farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Westerlund & Edgerton (2007) panel eşbütünleşme testi bulguları, söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu işaret etmektedir. Dumitrescu & Hurlin (2012) panel nedensellik testi bulguları, söz konusu değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını

göstermektedir. Çalışmanın bulguları, literatür taramasında yer alan Tang (2011), Hassan & Kalim (2012), Ogungbenle et al. (2013), Kumar (2013), Sghari & Hammami (2013) ve Aydemir & Baylan (2015) çalışmaları ile uyumludur.

Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu 10 Avrasya ülkesinde sağlık harcamalarında meydana gelen artışın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğini, ekonomik büyümenin de sağlık harcamalarında bir artışı meydana getireceğini söylemek mümkündür. Sağlığa yönelik yatırımlarda meydana gelecek artış, sağlık hizmetlerinin kalitesinde ve bireylerin sağlık düzeylerinde meydana gelecek artışları beraberinde getirecektir. Beşeri sermayenin bir unsuru olan işgücünün sağlık düzeyinin iyileşmesi ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir. Buradan hareketle, ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılma arzusunda olan Türkiye ve diğer Avrasya ülkelerinin sağlık alanına daha fazla kaynak ayırmaları ve etkin sağlık politikası uygulamalarına ağırlık vermeleri yerinde olacaktır. Bunun yanı sıra, söz konusu ülkelerde sağlık hizmetleri kullanımında hakkaniyetin sağlanmasına yönelik politikalar uygulanmalı ve bu bağlamda varsıl kesimin ulaştığı sağlık hizmetleri kalitesine yoksul kesiminde ulaşabilmesinin yolu açılarak sağlık hizmetlerinden toplumların tüm kesimlerinin yararlanması sağlanmalıdır. Bu süreç, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çalışmamız sonucunda elde ettiğimiz çift yönlü nedensellik ilişkisinin daha da gelişmesine katkıda bulunacaktır.

5. KAYNAKÇA

- Akar, S. (2014). Türkiye'de sağlık harcamaları, sağlık harcamalarının nisbi fiyatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 311-322.
- Alhowsaish, A. K. (2014). Healthcare spending and economic growth in Saudi Arabia: A Granger causality approach, *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 5(1), 1471-1476.
- Amiri, A. & Ventelou, B. (2012). Granger causality between total expenditure on health and GDP in OECD: Evidence from the Toda-Yamamoto approach. *Economics Letters*, 116(3), 541-544.
- Arısoy, İ., Ünlükaplan, İ. & Ergen, Z. (2010). Sosyal harcamalar ve iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisinde 1960-2005 dönemine yönelik bir dinamik analiz. *Maliye Dergisi*, 158, 398-421.
- Atılğan, E., Kılıç, D. & Ertuğrul, H. M. (2016). The dynamic relationship between health expenditure and economic growth: Is the health-led growth hypothesis valid for Turkey? *The European Journal of Health Economics*, 1-8.
- Aydemir, C. & Baylan, S. (2015). Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 417-435.
- Bakare, A. S. & Olubokun, S. (2011). Health care expenditure and economic growth in

- Nigeria: An empirical study. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 2(2), 83-87.
- Balı Eryiğit, S., Eryiğit, K. Y., & Selen, U. (2012). The long-run linkages between education, health and defence Expenditures and economic growth: Evidence from Turkey. *Defence and Peace Economics*, 23(6), 559-574.
- Bedir, S. (2016). Healthcare expenditure and economic growth in developing countries. *Advances in Economics and Business*, 4(2), 76-86.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Choi, I. (1993). Asymptotic normality of the least-squares estimates for higher order autoregressive integrated processes with some applications. *Econometric Theory*, 9(2), 263-282.
- Cömertler Şimşir, N., Çondur, F., Bölükbaş, M. & Alataş, S. (2015). Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(604), 43-54.
- Çakmak, E. & Gümüş, S. (2005). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: ekonometrik bir analiz (1960 - 2002). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60(1), 59-72.
- Çetin, M. & Ecevit, E. (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- Dumitrescu, E.-I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Eggoh, J., Houeninvo, H. & Sossou, G.-A. (2015). Education, health and economic growth in African countries. *Journal of Economic Development*, 40(1), 93-111.
- Elmi, Z. M. & Sadeghi, S. (2012). Health care expenditures and economic growth in developing countries: Panel co-integration and causality. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 12(1), 88-91.
- Erdil, E. & Yetkiner, İ. H. (2009). The Granger-causality between health care expenditure and output: A panel data approach. *Applied Economics*, 41(4), 511-518.
- Esteve, V. & Martinez-Zahonero, J. L. (2007). Testing the long-run relationship between health expenditures and GDP in the presence of structural change: the case of Spain. *Applied Economics Letters*, 14(4), 271-276.
- Farazmand, H. & Hasanpour, S. (2013). The analysis of the effect of private and state educational and health care expenditures on the economic growth of Iran. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 2(3s), 1943-1952.
- Fazaeli, A. A., Ghaderi, H., Salehi, M. & Fazaeli, A. R. (2016). Health care expenditure and GDP in oil exporting countries: evidence from OPEC data, 1995-2012. *Global Journal of Health Science*, 8(2), 93-98.
- Gerdtham, U.-G. & Lothgren, M. (2000). On stationarity and cointegration of international health expenditure and GDP. *Journal of Health Economics*, 19(4), 461-475.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and

- cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Hadri, K. & Kurozumi, E. (2012). A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor. *Economic Letters*, 115(1), 31-34.
- Halıcı-Tülüce, N. S., Doğan, İ. & Dumrul, C. (2016). Is income relevant for health expenditure and economic growth nexus? *International Journal of Health Economics and Management*, 16(1), 23-49.
- Hassan, M. S. & Kalim, R. (2012). The triangular causality among education, health and economic growth: A time series analysis of Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 18(2), 196-207.
- Hayaloğlu, P. & Bal, H. Ç. (2015). Üst orta gelirli ülkelerde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 35-44.
- Heshmati, A. (2001). On the causality between GDP and Health Care Expenditure in Augmented Solow Growth Model. *SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance*, 423, 1-19.
- Hussain, M., Mushtaq, K. & Saboor, A. (2009). To investigate the long-run equilibrium relationship between health expenditure and gross domestic product: A case study of Pakistan. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 7(2), 119-122.
- Kar, M. & Taban, S. (2003). Kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerine etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(3), 145-169.
- Kar, M. & Ağır, H. (2006). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Eşbütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi, 1926-1994. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11, 51-68.
- Karagül, M. (2003). Beşeri sermayenin ekonomik büyümeyle ilişkisi ve etkin kullanımı. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(5), 79-90.
- Karataş, M. & Çankaya, E. (2010). İktisadi kalkınma sürecinde beşeri sermayeye ilişkin bir inceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 29- 55.
- Kıymaz, H., Akbulut, Y. & Demir, A. (2006). Tests of stationarity and cointegration of health care expenditure and gross domestic product. *The European Journal of Health Economics*, 7(4), 285-289.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1), 207-230.
- Kumar, S. (2013). Systems GMM estimates of the health care spending and GDP relationship: A note. *The European Journal of Health Economics*, 14(3), 503-506.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root? *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- McCoskey, S. & Kao, C. (1998). A residual-based test of the null of cointegration in panel data. *Econometric Reviews*, 17(1), 57-84.
- Mehmood, B., Raza, S. H. & Mureed, S. (2014). Health expenditure, literacy and economic growth: PMG evidence from Asian countries. *Euro-Asian Journal of Economics and Finance*, 2(4), 408-417.

- Mehrara, M. & Musai, M. (2011a). Health expenditure and economic growth: An ARDL approach for the case of Iran. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 3(4), 249-256.
- Mehrara, M. & Musai, M. (2011b). Granger causality between health and economic growth in oil exporting countries. *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, 1(8), 103-108.
- Narayan, S., Narayan, P. K. & Mishra, S. (2010). Investigating the relationship between health and economic growth: Empirical evidence from a panel of 5 Asian countries. *Journal of Asian Economics*, 21(4), 404-411.
- Ogungbenle, S., Olawumi, O. R. & Obasuyi, F. O. T. (2013). Life expectancy, public health spending and economic growth in Nigeria: A vector autoregressive (VAR) model. *European Scientific Journal*, 9(19), 210-235.
- Öztürk, F. & Altun Ada, A. (2013). Is health expenditure important for economic growth in selected EU countries? *The Empirical Economics Letters*, 12(7), 715-722.
- Öztürk, S. & Topçu, E. (2014). Health expenditures and economic growth: Evidence from G8 countries. *International Journal of Economics and Empirical Research*, 2(7), 262-267.
- Pesaran, M. H. Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Selim, S., Uysal, D. & Eryiğit, P. (2014). Türkiye’de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 13-24.
- Sghari, M. B. A. & Hammami, S. (2013). Relationship between health expenditure and GDP in developed countries. *IOSR Journal of Pharmacy*, 3(4), 41-45.
- Sülkü, S. N. & Caner, A. (2011). Health care expenditures and gross domestic product: the Turkish case. *The European Journal of Health Economics*, 12(1), 29-38.
- Taban, S. (2006). Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Sosyoekonomi*, 4(4), 31-46.
- Tang, C. F. (2011). Multivariate Granger causality and the dynamic relationship between health care spending, income and relative price of health care in Malaysia. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 52(2), 199-214.
- Tansel, A. & Güngör, N. D. (1997). The educational attainment of Turkey’s labour force: A comparison across provinces and over time. *METU Studies in Development*, 24(4), 531-547.
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Tıraşoğlu, M. & Yıldırım, B. (2012). Yapısal kırılma durumunda sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2(2), 111-117.
- Westerlund, J. & Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3), 185-190.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2011). The relationships between human capital investment and economic growth: A panel error correction model. *Journal of Economic and Social Research*, 13(1), 75-88.

- Yumuşak, İ. G. & Yıldırım, D. Ç. (2009). Sağlık harcamaları iktisadi büyüme ilişkisi üzerine bir ekonometrik inceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 57-70.
- Tokucu, E. (2012). Hyman Minsky' nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi Çerçevesinde Finansal Krizler ve Çözüm Önerileri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 67(2), 210.
- Tunalı, İ. (2003). *İstihdam Durum Raporu: "Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdam Araştırması"*. Türkiye İş Kurumu. Erişim: 20.03.2016, http://statik.iskur.gov.tr/tr/dis_iliskiler/istihdam_durum_raporu.pdf
- Wray, L. R. (2000b). *Public Service Employment: Full Employment Without Inflation* (Paper No. 4). Center for Full Employment and Price Stability. Kansas City: University of Missouri.
- Wray, L. R. (July 2010). *Wall Street still doesn't get it* [Poster]. New Economic Perspectives blogs, commend posted 16 February <http://neweconomicperspectives.blogspot.com/2010/02/wall-street-still-doesnt-get-it.html>
- Yeldan, E. (2010). "Global Crisis and Turkey"[Küresel Krizler ve Türkiye]. *International Labour Organization Publications*, 9-39.

KUŞAKLARIN KARIYER YAKLAŞIMLARI İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 03.07.2016 Yayına Kabul Tarihi: 07.09.2017

PINAR GÖKTAŞ
Yrd. Doç. Dr.
Süleyman Demirel
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
pinargoktas@sdu.edu.tr

ÖZ Küreselleşme, çalışma yaşamını etkileyen çok yönlü sosyo-ekonomik değişimlere bağlı olarak örgüt yapısında değişimlere neden olmuş ve dolayısıyla çalışanların nitelikleri de değişmiştir. Yoğun rekabet ortamında personelin geleceğe yönelik karar ve beklentilerini yönlendirmede farklı kariyer yolları ve yaklaşımlarının etkisi olmuştur. Bu kariyer yaklaşımları çeşitli yazarlara göre klasik (geleneksel) ve çağdaş (sınırsız, esnek, örgütsel/çift basamaklı, portföy, davranışsal/ağ tipi, kararlı, spiral, takım, çok yönlü, küresel) olarak sınıflandırılmaktadır. Kuşaklar arası farklılıkların ortaya çıkması ile geleneksel kariyer anlayışından yeni kariyer anlayışına geçiş olmuştur. Dolayısıyla her kuşak farklı kariyer yaklaşımlarını benimsemiştir. Bu çalışmanın amacı kuşaklar ile kariyer yaklaşımlarını ilişkilendirmektir. Bu bağlamda nitel araştırma yöntemlerinden biri olan sabit karşılaştırmalı yöntem kullanılmıştır. Böylece farklı kuşakların zaman içerisinde benimsedikleri kariyer yaklaşımlarının da farklılaştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kuşaklar, Kariyer Yaklaşımları, İnsan Kaynakları Yönetimi

JEL Kodu: O15, M12

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.017

Atıfta bulunmak için: Göktaş, P. (2017). Kuşakların kariyer yaklaşımları ile ilişkilendirilmesine yönelik bir çalışma, *KAÜİİBFD* 8(16), 373-393.

A RESEARCH ON RELATIONSHIP BETWEEN GENERATIONS AND CAREER APPROACH

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 03.07.2016

Accepted Date: 07.09.2016

PINAR GÖKTAŞ
Assistant Professor Doctor
Süleyman Demirel
University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
pinargoktas@sdu.edu.tr

ABSTRACT Globalization has caused to a lot of change in the organizational structure depending on the multidirectional socio-economic change that affecting the working life and thus the quality of employees has also changed. In a highly competitive environment, different career paths and approach has been effected to direct employees' decisions and expectations for the future. According to various authors, this career approach has been classified as classical (traditional) and contemporary (unlimited, flexible, organizational/double digits, portfolio, behavioral/network type, stable, spiral, team, multi-faceted, global). Along with the generational differences, it has been transition from traditional career approach to new career approach and career models began to gain unlimited quality. Therefore each generation has been adopted different career approach. The aim of this study is to relate generations with the career approach. In this context, fixed comparing method which is one of the qualitative reserach method, is used. Thus, it has been showed that different generation has been adopted different career approach in the time.

Keywords: Generations, Career Approach, Human Resources Management

JEL Code: O15, M12

Type: Research

Cite this Paper: Göktaş, P. (2017). A research on relationship between generations and career approach, *KAUJEASF* 8(16), 373-393.

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar olan süreçte ortak tarihsel dönemde yaşayan bireyler kuşakları oluşturmaktadır. Kuşakların oluşmasında çeşitli toplumsal olayların etkisi olmuştur. Yirminci yüzyılda yaşanan hızlı toplumsal değişimler sonucu eski değer yargıları ve yaşam anlayışı değişmiş ve kuşaklar arası farklılıklar belirginleşmiştir. Bu bağlamda eski kuşaklar geleneklerine bağlı iken yeni kuşaklar ise yeniliklere adapte olma ve gelişmeleri benimseme anlamında uyum sağlamaktadır (İzmirlioğlu, 2008: 42). Kuşakların sınıflandırılmasında hangi dönemi kapsadığıyla ilgili literatürde kesin bir bilgi olmamasına karşın, Kyles (2005)'e göre kuşaklar beş sınıfta toplanmakta olup belirtilen tarih aralığında doğanları içermektedir: 1945'li yıllardan önce doğanlar Sessiz kuşak, 1946-1964 yılları arasında doğanlar Patlama kuşağı, 1965-1979 yılları arasında doğanlar X kuşağı, 1980-1999 yılları arasında doğanlar Y kuşağı ve 2000 yılından sonra doğanlar ise Z kuşağı olarak ifade edilmiştir (Kyles, 2005: 54; Levickaite, 2010:173).

Bu çalışmada kuşaklar kariyer yaklaşımları açısından ele alınmıştır. Kariyer sahibi olan birey kimlik ve sosyal statü kazanmakta ve dolayısıyla bireyin kendisine olan saygısı artmakta, bir yere ait olma ihtiyacı giderilmekte ve toplumdaki diğer bireylerle daha kolay iletişim kurabilmesi sağlanmaktadır (Demirbilek, 1994: 72). Günümüzde çalışma hayatında yer alan sessiz kuşak, bebek patlaması kuşağı, X kuşağı ve Y kuşağı üyeleri kuşakların özellikleri itibarıyla farklı kariyer yaklaşımları benimsemişlerdir. Bu bağlamda bu çalışmada kuşaklar ile kariyer yaklaşımlarını ilişkilendirmek amaçlanmaktadır.

2. KARIYER YAKLAŞIMLARI

Yabancı dillerde kariyer kelimesinin kökleri, Latince “carrus” (at arabası) ve “carrera” (yol), Fransızca “carrière” (yarış yolu), İngilizce “career” (meslek) kelimelerinden türetilmiştir. Kariyer kelimesinin Türkçe kullanımında ise yaşam, iş ve meslek kavramlarını karşıladığı söylenebilir (Aytaç, 1997: 19). Kariyer, bireysel ve örgütsel amaçlara ulaşma doğrultusunda kişinin hayatı boyunca yaşayacağı ve kısmen kontrol altında tutacağı iş tecrübeleri ile ilgili bir süreçtir (Sabuncuoğlu, 2000: 148). Bu bağlamda birey açısından kariyer bir işe sahip olmanın yanında kişinin başarıma duygusu, psikolojik ödüller, karşılaşılabilecek imkanlar, daha iyi yaşam şekli ile yakından ilgili iken, örgüt açısından kariyer bireyin örgüte girmesiyle başlayan başlangıç (20-40 yaş dönemi), olgunluk (40-55 yaş dönemi) ve gerileme (50 veya 55 yaştan emekliliğe kadarki dönem) olmak üzere üç aşamadan oluşan bir süreçtir (Demirbilek, 1994: 72). Kariyer, “insanın davranış motifleri ile donanmış, yaşam boyu devam eden işler serisi olup seçilen bir iş hattında ilerlemek ve bunun sonucunda daha fazla para kazanmak, daha fazla sorumluluk üstlenmek, daha fazla statü, güç ve saygınlık elde etmek” şeklinde de tanımlanmaktadır.

Dolayısıyla kariyer; çalışan bireyin başarı derecesini simgeleyen, işle ilgili konumunda ilerleme göstermesi ve örgütte yükselmesini esas alan bir kavramdır (Bayraktaroğlu, 2008: 137).

Günümüzde örgütlerde dikey kariyer hareketliliği yerine yatay kariyer hareketliliğinin arttığı, kurumsal kariyer olanaklarının sunulmadığı, sürekli istihdamın söz konusu olmayıp yoğun iş değiştirmelerin yaşandığı, çalışan kişinin örgütsel tanımlama yerine mesleki tanımlamayı önemseydiği, yüksek gelir elde edebileceği ve kendi işini kurmayı amaçlayan bir yaklaşımın hakim olduğu yapılanmaya doğru gidilmektedir (Miner and Robinson, 1994:352-353; Baruch and Peiperl, 1997:10). Dolayısıyla küreselleşmenin de etkisiyle iş yaşamında örgütler ve bireyler ayakta kalabilmek için geleceğe yönelik karar ve beklentilerini yönlendirmede farklı kariyer yolları ve yaklaşımlarının etkisi olmuştur (Onay ve Vezneli, 2012: 194). Aşağıda klasik (geleneksel), sınırsız, esnek, örgütsel (çift basamaklı), portföy, davranışsal (ağ tipi), kararlı, spiral, takım ve doğrusal kariyer yaklaşımlarına yer verilmiştir (Seibert vd., 2001:1/21; Becker ve Haunschild, 2003:720; Higgins, 2001:595; Bakraktaroğlu, 2008; Cianni ve Wnuck, 1997: 111-112; Hall, 2002: 24; Sullivan, 1999: 457; Tremblay vd., 2002: 2).

2. 1. Klasik (Geleneksel) Kariyer Yaklaşımı

Geleneksel kariyer yaklaşımına göre, belli bir alanda eğitim aldıktan sonra bir kurumda eğitim gördüğü alanla ilgili olarak iş hayatına başlayarak zamanla o kurumda ilerleme gösterilmesi kariyer olarak anlaşılmaktadır (Özdemir, 2013: 260). Dolayısıyla geleneksel kariyer yaklaşımı bir ya da iki örgüt içerisinde doğrusal kariyer basamaklarında yükselerek ilerlemeyi anlatan gelişim aşamalarından oluşan bir süreci kapsamaktadır. Aynı zamanda bu anlayıştaki kariyerin başarısı örgüt tarafından belirlenmekte, terfi ve ücret artışı olarak ölçülmektedir (Sullivan, 1999: 457). Geleneksel kariyere yönelik bakış açısı 19. yüzyılın son çeyreğinde özellikle demiryolu ve çelik endüstrilerinde faaliyet gösteren çok büyük firmaların ortaya çıkmasıyla başlayan çoğunlukla büyük kurumları kapsayan bürokratik bir yapı sunmaktadır. Bu dönemde tipik olarak kariyer, aynı kurum içinde piramit şeklinde yükselme olarak ifade edilmektedir (Allred vd.,1996:19). Bu yaklaşımda yöneticilerin rolleri; kişisel gayretlerin, kaynakların ve bilgilerin koordinasyonu şeklinde genelleştirilmektedir. Sahip olunması arzulanan yetkinlikler fonksiyonel sistem ölçütleri ve uzmanlık seviyesini ortaya çıkaran yöntemler aracılığıyla tanımlanarak hizmet içi eğitimler yoluyla kazandırılmaktadır (Banai ve Harry 2004: 97-98).

Geleneksel kariyer yaklaşımında bürokratik ve örgütle sınırlı kariyer anlayışı hakimdir. Doğrusal ve dikey ilerleme söz konusudur. Kariyerin yapısal/objektif tarafı vurgulanmaktadır. Bireyin makam ve mevkisi kariyer

gelişiminin göstergesidir. Günümüzde ise dikey ilerleme yerini yatay ilerlemeye bırakmış ve eğitime uygun bir işte çalışma olanağı azalmıştır (Özdemir, 2013: 259-260; Özden, 2005).

2. 2. Çağdaş Kariyer Yaklaşımları

Örgütsel ve yönetsel değişimlerle birlikte kişilerin iş ve hayat tarzında değişimler meydana gelmekte ve dolayısıyla kariyer yönetimi konusunda da yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Geçmişten günümüze bakıldığında, klasik yönetim döneminde hakim olan örgüt merkezli kariyer anlayışından, günümüz post modern yönetim anlayışının bir uzantısı olan ben merkezli kariyer anlayışına doğru bir dönüşüm yaşanmaktadır. Geleneksel kariyer yaklaşımında verimliliğin maksimizasyonu amaçlanmakta iken, çağdaş kariyer yaklaşımlarında üretim süreçleri rasyonellik çerçevesinde ele alınmakta olup birey kendi kariyerini kendisi yönetir hale gelmektedir (Yeni Makale, 2009). Geleneksel kariyer yaklaşımından çağdaş kariyer yaklaşımlarına doğru kariyerin neden ve nasıl değiştiğine ilişkin olarak 1990'ların ikinci yarısında, çok sayıda araştırma yapılmıştır (Harley vd., 2004:340; Mayrhofer vd., 2004:473-474). Bu çalışmalarda gelecek dönemler için kariyerle ilgili önemli değişiklikler olacağı ve kişisel kariyer gelişimine yönelik alınacak kararlarda geleneksel yaklaşımın dışına çıkılacağı öne sürülmüştür (Hall, 1997:60; Sullivan, 1999:457). Çağdaş kariyer yaklaşımlarına bakıldığında (Bird,1994; Baruch ve Peiperl 1997), geleneksel kariyer yaklaşımında hakim olan iş tecrübeleriyle gelişme yerine, bilgi elde etmeye yönelik gelişmeler olduğu görülmektedir. Bu süreçte personel edindiği bilgi sayesinde uzmanlık becerilerini ve kurumsal iletişim ağını yeniden düzenleme imkanına sahip olmaktadır (Akın, 2005: 2). Aşağıda çağdaş kariyer yaklaşımlarından sınırsız, esnek, örgütsel (çift basamaklı), portföy, davranışsal (ağ tipi), kararlı, spiral, takım ve doğrusal kariyer yaklaşımlarına yer verilmiştir.

2.2.1 Sınırsız Kariyer Yaklaşımı

Küresel kariyer yaklaşımının ilk basamağını sınırsız kariyer yaklaşımı oluşturmaktadır (Bayraktaroğlu, 2008:164). Sınırsız kariyer, tek bir örgüte bağlı kalmadan, sınırları çizilmemiş kariyer olarak belirtilmektedir (Carson vd., 1995:301-302). Bu yaklaşıma göre işle ilgili faaliyetler açık sınırlarla tanımlı değildir. Hiyerarşiye dayalı geleneksel kariyer yaklaşımı yerine örgütler üstü bilgi ve beceriye dayalı anlayış hakim olup farklı işverenler arasında değişimler yoğun şekilde yaşanmaktadır. Sınırsız kariyer yaklaşımı, örgütsel kariyer veya sınırlı kariyer kavramlarının zıt anlamlarını taşımaktadır. Dolayısıyla geleneksel (örgütsel) kariyer ilkelerinden ve örgütten bağımsız olup örgütler arasında hareketlilik söz konusudur (Erdoğan & Koçer, 2009: 1473). Bu kariyer hareketliliği başka bir örgüte doğru yönelme şeklinde olabileceği gibi, eğer birey büyük bir örgütteyse, bu örgütün başka iş kollarına doğru da

olabilmektedir. Dolayısıyla sınırsız kariyer, çalışanları tek bir örgütte bağlı tutmak ve kaçırmamak üzerine odaklanan geleneksel kariyere farklı olarak kariyer hareketliliği ve çeşitliliği üzerinde durmaktadır. Buna göre kariyer safhaları içinde en önemli süreç olarak kariyer keşif süreci yer almakta ve kurumlarda büyüklük, rollerin açıklığı, uzmanlık ve kontrol yerine; değişim yeteneği, bütünleşik olma ve yenilik yapma önemli duruma gelmektedir (Pilavcı, 2007: 22). Ayrıca sınırsız kariyer yaklaşımını etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar; ekonomik, siyasi, kültürel, ailesel ve kariyer şeklinde sıralanmaktadır (Onay & Vezneli, 2012: 194). Sınırsız kariyer yaklaşımına ilişkin olarak Sullivan (1999) tarafından yapılan araştırmada bireylerin kariyer yetenekleri, cinsiyeti, kültürel ve bireysel farklılıklarının, onların fiziksel ve psikolojik hareketlilik olanaklarını nasıl etkilediği tespit edilmiştir (Sullivan, 1999: 458). Bu kariyer eğilimine sahip olan birey, örgüt hiyerarşisinde yükselmek yerine; yatay, dikey ve sarmal hareketleri tercih etmektedir (Currie vd., 2006: 771). Bu hareketler, bireyin öğrenme ve gelişim sürecine olumlu yansımakta; yeni beceri ve iş tecrübelerine açık olmasını sağlayarak güncel ve pazarlanabilir kalmasını ve bireyin istihdam edilebilirliğini kolay hale getirmektedir. Dolayısıyla sorumluluğun örgüt yerine bireyin kendisine geçmesiyle beraber birey esneklik, uyum ve kendini değerlendirme yeteneği ile kariyer geçişlerinde daha başarılı olması sağlanabilmektedir (Arthur, 1994: 304; Eby vd., 2003: 702).

2.2.2 Esnek Kariyer Yaklaşımı

Bilgi ve bilişim sektöründeki gelişmeler neticesinde ortaya çıkan esnek kariyer yaklaşımının temelinde geleneksel kariyer yaklaşımından farklı olarak mevki ve konum yerine, yetkinlik ve performansa önem verilmektedir (Aktaş, 2015: 29). Bu yaklaşıma göre kariyer yolunda en önemli unsur çalışanların rekabet edebilir yeteneklere sahip olmasıdır. Bu bağlamda esnek kariyer yaklaşımında işletme yöneticileri, çalışanlarına yetkinlik ve becerilerini artıracak imkânlar sunmakta, çalışanlara kendi kariyerlerini yönetme sorumluluğu vermekte ve böylelikle çalışanlar arasında güven esaslı bir ilişki kurulması beklenmektedir. Proje esasına dayalı görevlendirme yapılarak proje boyunca en yetkin personel projenin sorumlusu olarak görülmektedir (Şimşek ve Öge, 2011: 299). Esnek kariyerli çalışanlar hem sürekli öğrenmeye açık hem de değişimin üstesinden gelebilmek için kendisini yeniden keşfetmeye hazır bireylerdir. Dolayısıyla bu bireyler hem kendi kariyerlerini yönetme sorumluluğunu üstlenmekte hem de kendi güçlü ve zayıf yönlerini tanıyarak iş dünyasındaki değişime hızlı cevap verebilmektedir (Erdoğan, 2003: 169).

2.2.3. Örgütsel (Çift Basamaklı) Kariyer Yaklaşımı

Çift basamaklı kariyer yolu ya da örgütsel yaklaşım olarak adlandırılan bu modelde bireylerin teknik veya yönetsel alanda ilgi ve ihtiyaçlarına göre

düzenlenmiş bir terfi sistemi bulunmaktadır. Dolayısıyla hem teknik elemanlara yukarıya doğru ilerlemelerine imkan tanınarak uzmanlık bilgilerini artırmaları sağlanmakta hem de yönetsel alanda sorumluluk üstlenebilmeleri için fırsatlar yaratılmaktadır (Tremblay vd., 2002: 2). Bu yaklaşımın amacı teknik alanlarda çalışan iş görenlerin yönetim alanında kariyerlerinde daha kolay ilerlemelerine yardımcı olmaktır. Bir ar-ge sorumlusunun veya mühendisin yönetici olması halinde karşılaşılabileceği sorunların çözülmesi örnek olarak verilebilir (Bayraktaroğlu, 2008:165) Bir diğer örnek olarak belirli bir görev süresinden sonra kariyerlerine yönetici olarak devam etmek isteyen doktorların “Sağlık İşletmeciliği” alanında yüksek lisans eğitimini alarak yönetim konusundaki ihtiyaçlarını gidermeleridir (Şimşek ve Öge, 2011: 299).

2.2.4. Portföy Kariyer Yaklaşımı

Portföy kariyer kavramı ilk kez Handy tarafından ortaya atılmıştır (Mallon, 1999: 358). Ortaya çıkmasının temelinde istihdam ilişkilerinde oluşan değişiklikler yer almaktadır yani geleneksel olmayan çalışma şekillerinin artması sonucu portföy kariyer yaklaşımı oluşmuştur (Gold ve Fraser, 2002). Portföy çalışma modelinde bireyler kendilerine ait çalışma portföyü oluşturmakta ve bilgi ve becerilerini örgüte sunmaktadır (Mallon, 1999: 358). Bireyler bu modele göre sadece bir örgüte bağlı olup tam zamanlı çalışan ve oradan ücret alan kişiler olarak görülmemektedir. Bu bağlamda günümüz çalışanları için bağımsızlık ve yaptığı işin karşılığını tam olarak almanın önemli olduğu düşünüldüğünde, portföy kariyer yaklaşımında bireylerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni kariyer yollarını ortaya koyduğu söylenebilmektedir (Pilavcı, 2007: 23). Portföy kariyer yaklaşımının varsayımlarını Templer ve Cawsey (1999) şu şekilde sıralamışlardır: Örgütte çalışan personel belli bir görev için sözleşmeli olarak istihdam edilir. Eğitim ve kendini geliştirme örgütte çalışan personelin kendi sorumluluğundadır. Odak noktası kısa süreli performans sonuçlarıdır. Daha çok çekirdek çalışanlar için yedekleme ve kariyer geliştirme imkanı tanınmaktadır.

2.2.5 Davranışsal (Ağ Tipi) Kariyer Yaklaşımı

Davranışsal (Ağ tipi) kariyer yaklaşımında doğrusal ve sınırlayıcı bir terfi mekanizması yerine mevkiiler arasında pek çok terfi kombinasyonu elde etmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışanların terfisi için yaş ve kıdem gibi kriterler yerine tecrübe, işin gerektirdiği şartlar ve yetenek dikkate alınmaktadır (Mathis ve Jackson, 1994). Dolayısıyla hem yönetici hem de çalışanlar üstlenecekleri görevler için hangi niteliklere sahip olacaklarını bilmektedirler. Geleneksel kariyer yolunda birey bir üst mevkiye ulaşmak için kariyer basamaklarını tek tek çıkmak zorunda iken yani dikey ilerleme söz konusu iken ağ tipi kariyer yolunda ise birey örgüt içerisinde yatay geçişler ile de üst mevkiye çıkabilme imkanına sahiptir. Böylece bu yaklaşım ile örgütte

hıyerarşik kademelerin azaltılması mümkün olabilmektedir (Pilavcı, 2007: 19-20).

2.2.6. Kararlı Kariyer Yaklaşımı

Kararlı kariyer yaklaşımında kişinin kariyerinde çok az sayıda değişiklik olmaktadır. Bu kariyer modelinin temelinde güvenlik ve yeterlilik yer almaktadır (Erdoğmuş, 2003: 22). Devamlı durumdaki kariyer kalıbı olarak bilinen kararlı kariyer modelinde birey mezun olduktan sonra iş hayatına atılmakta ve çalışma hayatı boyunca aynı kariyerinde devam etmektedir. Birey çalışmış olduğu işletmeden farklı bir işletmeye geçse bile yapmış olduğu işler büyük ihtimalle farklılık göstermemektedir (Çalık & Ereş, 2006:74). Bu kişiler işsel motivasyon sürecini tamamlamış, psikolojik doyuma ulaşmış ve işlerinde uzman olarak görev yapmayı sürdürmektedirler. Tıp eğitimi almış bir hekimin kendi uzmanlık alanında seneler boyunca hizmet vermesi örnek olarak verilebilir (Eryiğit, 2007: 15). Kararlı kariyer yaklaşımına başka bir örnek olarak da inşaat mühendisleri, röntgen teknisyenleri gösterilebilmektedir (Çalık & Ereş, 2006:74).

2.2.7. Spiral Kariyer Yaklaşımı

Spiral kariyer yaklaşımında birey, birbirinden önemli farklılıklar göstermeyen fakat her biri farklı alanlarda farklı işlerle uğraşmaktadır. Örnek olarak 10 yıldır üniversitenin işletme bölümünde doçent olan bir akademisyenin üniversiteden ayrılıp büyük bir işletmenin insan kaynakları yönetimine geçmesi, daha sonra da o işletmeden ayrılıp işletme danışmanlığı yapmak için farklı bir işletmeye geçmesi verilebilir (Eryiğit, 2007: 16). Dolayısıyla orta yaşta olan bireyler geleneksel kariyer yaklaşımı yerine ilerleyen dönemlerde başka bir alana geçmekte ve atılımları bu türde olmaktadır (Şimşek vd., 2004: 22). Spiral kariyer kalıbına sahip kişiler belli bir zaman geçtikten sonra yaptığı işten sıkılarak işin temel niteliklerini taşıyan başka bir işe başlamaktadır (Cerit, 2007: 23).

2.2.8. Takım Kariyer Yaklaşımı

Bireyin kariyer gelişiminde devemliliğini amaçlayan bir yaklaşım olan takım kariyer modelinde takım genelinin performans seviyesinin yükseltilmesi hedeflenmekte ve ortak amaç doğrultusunda sinerji yaratarak takım üyelerinin kariyer gelişimi etkilenmektedir. Takım kariyer modeliyle kariyer geliştirme 3 aşamadan oluşmakta olup ilk aşamada takım üyelerinin nitelik, proje becerileri geliştirmesi, takım kurması ve beceri değerlendirmesi yer almaktadır. İkinci aşamada takımda problem çözme eğitimi verilmekte, farklı görevler arasında rotasyon düzenlenmekte, performans değerlendirilmesi yapılmakta ve özel rehberlik hizmeti (koçluk) sunulmaktadır. Üçüncü aşamada öğrenen örgüt amaçlarına uygun hareket edilmekte, liderlik potansiyeli ortaya çıkmakta, liderlik rotasyonu yapılmakta ve takım yönlendirilmektedir (Cianni ve Wnuck,

1997: 111-112).

2.2.9. Çok Yönlü Kariyer Yaklaşımı

Dinamik bir yapıya sahip olan çok yönlü kariyer yaklaşımında birey örgütten bağımsız olarak hareket etmekte ve dolayısıyla kendi değer ve tecrübelerine göre kariyerinde ilerleme göstermektedir. Çok yönlü kariyer yaklaşımında birey kendi kendine yönlendirilen davranışa sahip olmasından dolayı başarı odaklı motivasyona sahiptir. Bu bağlamda bireyin kronolojik yaşı yerine kariyer yaşı önemli hale gelmiştir. Sürekli bir öğrenme süreci hakim olup bilginin yerini öğrenme, iş güvencesinin yerini istihdam edilebilirlik, örgütsel kariyerin yerini çok yönlü kariyer almıştır (Hall, 2002: 24). Bu kariyer yaklaşımına sahip olan birey kendi kariyerini yönetme, kariyer ve yaşam tatmini, kişisel gelişim ve bireysel refah hususunda olumlu psikolojik sonuçlar oluşturur (King, 2004: 118). Bununla beraber birey kariyerinde inisiyatif alarak, ilerleme ve içsel tatmin konusunda başarılı olur (Seibert vd., 2001: 845; Crant, 2000: 442).

2.2.10 Küresel Kariyer Yaklaşımı

Küreselleşme sonucu çalışanlar sadece kendi ülkelerindeki çalışanlarla değil tüm dünya çalışanları ile rekabet halinde olup küresel bir kariyer anlayışı geliştirmek durumundadır (Bayraktaroğlu, 2008: 165). Dolayısıyla günümüz iş dünyasında çok iyi eğitilmiş, deneyimli ve uluslararası ilişkileri iyi bilen küresel yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda küresel yöneticiler, farklı ülkelerde kariyerini devam ettirme isteğinde olan kişiler arasından tercih edilmektedir (Şimşek & Öge, 2011: 299).

3. KUŞAKLAR

“Kuşak” kelimesini Türk Dil Kurumu, “İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar olan süreç içerisinde hemen hemen aynı yıllarda doğmuş, aynı dönemin koşullarını, dolayısıyla birbirine benzer problemleri, yazgıları yaşamış, benzer ödevlerle sorumlu olmuş kişilerin topluluğu” olarak tanımlamıştır (www.tdk.gov.tr). Ancak literatür araştırması sırasında, kuşak konusunun çok net kesin bilgiler içermediği ve kuşakların sınıflandırılmasıyla ilgili farklı görüşlerin olduğu gözlemlenmiştir. Kuşakların oluşumunda, o dönemde yaşanan önemli toplumsal ve politik olayların etkisi bulunmaktadır. Ancak hangi önemli olayların kişilere ya da toplumlara daha çok etki ettiği belli olmadığı için özellikle kuşak sınıflandırmalarında tarih aralıkları konusunda farklılıklar görülmektedir (Yiğit, 2010: 4-5). Bu çalışmada Kyles (2005)’in belirtmiş olduğu kuşak sınıflandırılmasından yola çıkılarak sessiz kuşak, bebek patlaması kuşağı, X kuşağı, Y kuşağı ve Z kuşağı ele alınmıştır (Kyles, 2005: 54). İnsanları bu şekilde kuşaklara göre sınıflandırma yapmak ve genellemek bazı durumlarda tehlikeli olabilmektedir. Ancak burada odaklanılması gereken asıl nokta kuşakların daha da ötesinde değişen dünya,

çağdaş iletişim becerileri ve insan ilişkileridir. Kuşakların sınıflandırılmasına aşağıda yer verilmiştir(Kyles, 2005:54):

1900-1945 yılları arasında doğanlar sessiz kuşak ya da gelenekseller olarak adlandırılmaktadır. Otoriteye meydan okumayan en eski grup olup temel değerleri arasında otoriteye saygı, dürüstlük ve tatmin yer almaktadır (Kyles, 2005: 54). Türkiye nüfusunun az bir kısmını oluşturan bu kuşak, son zamanlarda hızla değişen sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik koşullar nedeniyle, günümüze uyum sağlamaları zorlaşmaktadır (Etlican, 2012: 4).

1946-1964 yılları arasında doğanlar bebek patlaması kuşağı (Baby Boomers Kuşağı) olarak adlandırılmaktadır (Kyles, 2005: 54). Bu kuşağın “Baby Boomers” yani “bebek patlaması kuşağı” olarak adlandırılmasının sebebi İkinci Dünya Savaşı sonrasında sürekli artan nüfus hızıdır (Seçkin, 2000: 103). Uyumlu, amacını gerçekleştirmeye hevesli, pozitif düşünen, özgür olmayı seven, dünyayı keşfetmeyi ve yaşamın her anından keyif almayı isteyen, çatışmalardan kaçınmacı, hizmet odaklı, kadın erkek ilişkilerinde ise muhafazakâr tutum sergileyen kişilik yapısına sahiplerdir (Tarhan, 2009: 14).

1965-1979 yılları arasında doğanlar X kuşağı olarak adlandırılmaktadır (Kyles 2005: 54). Türkiye açısından X kuşağı, ara kuşak manasına gelen “geçiş dönemi çocukları” olarak ifade edilmektedir. Bu kuşağın geçiş dönemi olarak adlandırılmasının sebebi; 1965-1979’lu yıllarda dünyanın önemli değişim ve dönüşümler yaşamaya başlamasıdır (Senbir, 2004: 24). X kuşağı girişimci, pragmatist ve yaratıcı özellikleri ile kendilerini sürekli geliştirmeye ve yeni bilgiler edinmeye önem vermekte ve dolayısıyla kendinden önceki kuşaklara göre bir adım daha ileride yer almaktadır. (Reisenwitz ve Iyer, 2009: 94).

1980-1999 yılları arasında doğanlar Y kuşağı olarak adlandırılmaktadır (Kyles, 2005: 54). Bu kuşağın Y kuşağı olarak adlandırılmasının nedeni sorgulayıcı özelliklerinden dolayı “Y” harfinin “neden” anlamına gelen İngilizce “WHY” kelimesinden türetilmesidir (Uz, 2013). Y kuşağının özellikleri arasında teknolojiyi yakından takip eden, aile odaklı, başarıyı hedefleyen, takım çalışmasına inanan, ilgi odağı olmayı isteyen, kendilerini geliştirmeye odaklı, çevreye duyarlı, yeniliklere açık, dinamik olma yer almaktadır. Bununla beraber sosyal ağlardan ve iletişimden vazgeçmeme yönleri ön plana çıkmış olup, bu ortamları iş hayatında da bulma beklentileri bulunmaktadır (Brown, 2013: 1, 60).

2000 yılı sonrası doğanların Z kuşağı olarak adlandırılmasının sebebi, bazı sosyal bilimcilerin bu kuşağın son kuşak olduğuna inanmalarıdır (Mengi, 2012). Ancak Howe ve Strauss (2007)’un jenerasyon teorisinde Z kuşağından sonra yeni bir gelecek kuşak oluşacağı ve bu kuşağın Alfa Kuşağı olarak tanımlanacağı belirtilmektedir. Alfa kuşağının krizlerin, terörün, yiyecek ve su

kıtlığının, tüketimin en üst düzeyde olacağı bir dünyada yaşayacakları öngörülmektedir (McCrindle, 2011: 203). Z kuşağının, diğer kuşaklara göre en büyük farkı internetin ve teknolojinin içinde doğmuş olmalarıdır. Bireyselliğe önem veren, en yeni iletişim araçlarını kullanan, iş arkadaşlarıyla dost olmayı tercih eden, yeniliğe açık, haberleşmek için e-posta yerine sosyal medyayı kullanan, arkadaşlık ilişkilerini ise ağırlıklı olarak Facebook üzerinden yürüten, teknoloji bağımlısı ya da tutkunu olmayıp, teknolojiyi doğal yaşam standardı olarak algılayan bir kuşaktır. Temel değerleri; öğrenmek, paylaşmak ve üretmektir (Mengi, 2012).

Her bir kuşak hem içinde yaşadığı toplumdan etkilenmekte, hem de fikir ve aksiyonlarıyla toplumları da etkileyerek, toplumların değişimini sağlamaktadır. Bu değişimle beraber kuşaklar arasındaki farklılıklar ortaya çıkmakta ve değişimin bazı etkilerinin diğer kuşaklar tarafından da sürdürülmesi sağlanmaktadır (Altuntuğ, 2012: 204). Bir kuşaktan ötekine geçişte dönemin koşullarının değişmesi ve çağdaş teknolojik gelişmelere paralel olarak görülen hızlı toplumsal değişme sonucu kuşaklar arasındaki farklılaşma artmaktadır. Hatta aynı kuşak içinde yer alan bireyler arası birkaç yıllık yaş farklılıkları bile bazı koşullarda önem kazanmaktadır. Kuşaklar arası farklılıklar ele alındığında, gençler yaşlılara göre, genellikle daha ileri görüştedir. Orta yaşlı ve yaşlı kuşaklarda tutucu eğilimler artarken, genç kuşaklarda ise değişikliklerden yana olma eğilimi artmaktadır (Yiğit, 2010: 74).

4. YÖNTEM

Kyles (2005)'e göre sessiz kuşak, bebek patlaması kuşağı, X, Y ve Z kuşağı olarak sınıflandırılan kuşaklar ile kariyer yaklaşımları arasındaki ilişki nitel araştırma yöntemlerinden biri olan sabit karşılaştırmalı yöntemle göre irdelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada hangi kuşağın hangi kariyer yaklaşımıyla ilişkilendirilebileceği sorusuna cevap aranmaktadır. Glaser ve Strauss (1967) tarafından geliştirilen sabit karşılaştırmalı yöntem gömülü teorinin popüler yaklaşımlarından biri olup genel sorunlara ilişkin birçok kategorinin, özelliğın ve sayılıtının genellenmesi ve herhangi bir kanıt ya da evrenselliğın nedenler ya da başka özellikler önermesi yerine veri içine gömülen bir kuram oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu yöntem aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır:

- Her bir kategori için geçerli olan olayların karşılaştırılması,
- Kategorilerin ve özelliklerin bütünleştirilmesi,
- Kuramın sınırlarının belirlenmesi,
- Kuramın yazılması.

Sabit karşılaştırmalı yöntemde veri toplama ve analizi birbirinden farklı aşamalar değildir. Bu nedenle sabit karşılaştırmalı yöntem, önceden

tanımlanmış içerik/tematik analizinden farklı kılınmıştır (Ilgar & Ilgar, 2013: 207).

Bu çalışmada bu yönteme göre ilk iki aşamada her bir kuşağın özellikleri kendi kategorisi altında toplanmıştır. Böylece veriler belirli kavram ya da kategoriler altında toplanarak okunmakta ve birbirleri ile karşılaştırılması mümkün olmaktadır. Üçüncü aşamada kuramın sınırları belirlenmiştir. Kyles (2005)'e göre kuşak sınıflandırılmasının dikkate alınması ve belli başlı kariyer yaklaşımları ile ilişkilendirilmesi kuramın sınırlarını oluşturmaktadır. Son aşamada kuşakların özellikleri kariyer yaklaşımlarının özellikleri ile ilişkilendirilmiştir. Böylece bu kategorilerin ilişkilendirilmesi ile bir denence cümlesi oluşturulmuştur.

5. KUŞAK SINIFLANDIRMASINA GÖRE KARIYER YAKLAŞIMLARI

Aşağıda sabit karşılaştırmalı yönteme göre analiz edilmiş kuşak türleri ve kariyer yaklaşımları arasındaki ilişkiye yer verilmektedir:

5.1. Sessiz Kuşak İle Geleneksel Kariyer Yaklaşımı

1900-1945'li yıllar arasında doğanları kapsayan sessiz kuşak, geleneksel olarak da adlandırılmaktadır (Kyles, 2005: 54). Geleneksel olarak adlandırılmalarının nedenleri arasında, bu kuşakta olan bireylerin o dönemde yaşadıkları sıkıntılar, açlık, kıtlık, tasarruf etme ve işsizlik gibi birtakım önemli olayların oluşturduğu baskılardan dolayı emin olmadıkları durumlara karşı tedbirli davranmaları yer almaktadır. Tedbirli davranmalarının yanında bu kuşak risk alma konusunda isteksiz bir tavır sergilemektedir (Lehto vd., 2008). Sessiz kuşak çalışanlarının iş değerleri arasında hiyerarşik yapının kuralları, denge ve düzen önemli bir önceliğe sahiptir. Geleneksel bir yönetim anlayışını benimseyen bu kuşak çalışanları yöneticilerine ve otoriteye karşı son derece saygılı olup onlar için kıdem yaşa ve kurumda çalışma süresine bağlıdır (Demirkaya vd., 2015: 188). Onlar için işin eğlenceden önce gelmesi sebebiyle sıkı çalışmaya ve fedakarlık kavramına değer vermektedirler. Kurallara bağlı kalarak otoriter yönetim tarzını benimserler. Tecrübeye önem vermelerinden dolayı kendi deneyimlerine de değer verilmesini arzu ederler (Olson & Brescher, 2011: 3). Kariyerlerinde tutarlı ve istikrarlı bir yol izlemektedirler (Tolbize, 2008: 2).

Kariyer yaklaşımlarından biri olan geleneksel kariyer yaklaşımında birey istikrarlı ve hiyerarşik olarak yapılanmış bir ya da iki örgüt içerisinde kariyerinde doğrusal bir yol izleyerek ilerleme göstermektedir. Terfi ve ücret artışı kariyer başarısının göstergeleridir (Sullivan, 1999: 457). Dolayısıyla geleneksel olarak adlandırılan Sessiz kuşak üyeleri; geleneksel yaklaşımı benimsemeleri, tutarlı ve istikrarlı yol izlemeleri ve ileri sürülen özellikler ışığında geleneksel kariyer yaklaşımı ile ilişkilendirilmiştir.

5.2. Bebek Patlaması Kuşağı İle Takım Kariyer Yaklaşımı

1946-1964'lü yıllar arasında doğanlar bebek patlaması kuşağı (baby boomers kuşağı) olarak adlandırılmaktadır (Kyles, 2005: 54). Bebek patlaması kuşağı özellikleri itibariyle duygusal ve gelenekçi olmalarıyla birlikte hayata dair beklentilerinin karşılandığını düşünen, tatmin olmuş bir kuşaktır (Çelik, 2014: 10).

Ortaya çıkan en belirgin özelliklerinden biri, grupla birlikte hareket etme eğilimlerinin yüksek olmasıdır. Özellikle eğlence, eğitim, spor gibi pek çok alanda grup bazlı aktivitelerle ilgilenmeyi tercih etmektedirler (Twenge, 2009: 71). İş yaşamında ekip çalışmasına ve takım toplantılarına önem vermekte ve işkolik gibi görülmeyi arzu etmektedirler. Onlar için iş ortamındaki dayanışma, aktif olma ve ekip ruhu öncelik olmuştur (Families and Work Institute, 2002: 7-8). Dolayısıyla bebek patlaması kuşağının özellikleri dikkate alındığında bu kuşak ile ortak amaç doğrultusunda sinerji yaratarak takım üyelerinin kariyer gelişimini etkileyen takım kariyer yaklaşımı ilişkilendirilmiştir.

5.3. X Kuşağı İle Kararlı Kariyer Yaklaşımı

X kuşağı 1965-1979'lu yıllar arasında doğanları kapsamaktadır (Kyles 2005: 54). İş yaşamında X kuşağı üyeleri geleneksel iş odaklı çalışma şekli yerine sınırların daha az belirgin olduğu çalışma ortamlarında çalışmayı tercih etmektedirler. İş odaklı olup, tek başlarına çok iyi çalışırlar (Latif ve Serbest, 2014:140). Bu kuşak üyeleri aynı işte uzun yıllar çalışan, iş hayatında sadık, kanaat duyguları yüksek kişiler olarak bilinmektedir (Aydın ve Başol, 2014:3).

Bunun altında yatan sebeplerden biri işten ayrılmış anne babaların çocukları olmalarıdır. İşsizliği anne babalarında görmeleri sebebiyle işlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar ve mecbur kalmadıkları sürece işten ayrılmayı veya iş değiştirmeyi düşünmemektedirler (Yüzbaşıoğlu, 2012).

Dolayısıyla X kuşağı üyeleri devamlı durumundaki kariyer kalıbı olarak bilinen ve kişinin kariyerinde çok az değişiklik olduğu kararlı kariyer yaklaşımı ile ilişkilendirilmektedir. Bu ilişki X kuşağı üyelerinin eğitim dönemini bitirdikten sonra iş yaşamına katılarak aynı mesleği yaşamları boyunca sürdürdüklerini ortaya koymaktadır.

5.4. Y Kuşağı ile Sınırsız Kariyer ve Esnek Kariyer Yaklaşımı

Y kuşağı 1980 ile 1999 yılları arasında doğanları kapsamaktadır (Kyles, 2005: 54). Y kuşağında bulunan üyelerin göze çarpan özelliklerinden biri hayatlarının merkezine işi yerleştirmemeleridir. Dolayısıyla işi hayatlarının en önemli parçası olarak görmemeleri sebebiyle işyerinin sunduğu tatil (boş zaman) imkanlarına önem vermekte ve yavaş çalışabilecekleri, sıkı denetim altında olmayacakları işleri tercih etmektedirler (Twenge, 2009: 203-204).

Zemke (2001)'e göre Y kuşağı kariyer yaklaşımları açısından klasik kariyer yollarını takip etmekten uzak durmaları ve her iki yılda bir iş değiştirmeleri sebebiyle sınırsız kariyer kavramı ile ilişkilendirilmektedir (Saxena ve Jain, 2012: 116). Başka bir açıdan Y kuşağının işyerinde resmi kıyafetler yerine rahat yaşam tarzını tercih etmesi (Twenge & Campbell, 2008: 868), çalışma koşullarında esnekliğe ihtiyaç duyması (Morton, 2002: 46) sebebiyle esnek kariyer yaklaşımı ile ilişkilendirilmektedir.

Bu ilişkiyi doğrular nitelikte olan Effiom ve diğerleri (2012) tarafından yapılan araştırmada Y kuşağının diğer kuşaklara göre esnek zamanlama, kıyafet esnekliği, tatil zamanı gibi iş esnekliğine daha çok gereksinim duyduğu iddia edilmektedir (Effiom vd., 2012: 147).

Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 30 ülkede Deloitte tarafından yapılan Y kuşağı araştırması 2017'ye göre mevcut işyerlerinden 2 yıl içerisinde ayrılabilceğini düşünenlerin oranı Türkiye'de %46, globalde ise %38 (Deloitte, 2017). Bu bulgu Y kuşağının sınırsız ve esnek kariyer yaklaşımları ile ilişkilendirilebileceğini desteklemektedir.

5.5. Z Kuşağı İle Spiral Kariyer Modeli

Z kuşağı 2000 yılından sonra doğanları kapsamaktadır (Levickaite, 2010:173). Aynı anda çoklu iş (multitasking) yapabilir olmaları sebebiyle M kuşağı olarak da adlandırılmaktadır. Z kuşağı henüz iş hayatında yer almaması sebebiyle iş yaşamındaki davranışları tutumları hakkında net bir bilgi verilememekte olup bazı tahminler ortaya konulmaktadır. Bu tahminler; organizasyonlara karşı sadakatsiz olabilecekleri, azim ve hırslı bir şekilde çalışma sergilemeyecekleri, çabuk sıkılarak kolay vazgeçebilecekleri şeklindedir. Standart işler yapmaktan sıkılmaları sebebiyle her şeyi kişiselleştirmek istemektedirler. Aynı anda birden fazla konuyla ilgilenebilme becerileri yüksek olup yaratıcılığa izin veren aktivitelerden hoşlanmaktadırlar. Tatminsiz ve kararsızdırlar. (Toruntay, 2011: 83).

İş hayatına atıldıklarında her şey sistemler tarafından yapılacağı için sorgusuz kalacaklar ve kararlar yapay zeka tarafından verilecektir. Z kuşağının birden çok diplomaya sahip, uzman ve buluşçu olmaları beklenmektedir. Bu nedenle geleneksel eğitim sistemi Z kuşağına uygun değildir Otorite kavramı onlar için önemini yitirecektir (Mengi, 2009: 14).

Spiral kariyer yaklaşımında kişi belli bir zaman geçtikten sonra yaptığı işten sıkılarak işin temel niteliklerini taşıyan başka bir işe başlamaktadır (Cerit, 2007: 23). Dolayısıyla Z kuşağının bahsedilen özellikleri ışığında spiral kariyer modeli ile ilişkilendirilmektedir.

Kuşaklar ile kariyer yaklaşımları arasında kurulan ilişkiye özet olarak Tablo.1'de yer verilmiştir.

Tablo.1 Kuşaklar ile Kariyer Yaklaşımları

KUŞAKLAR	ÖZELLİKLERİ	KARİYER YAKLAŞIMLARI
Sessiz Kuşak (1900-1945)	Geleneksel bir yönetim anlayışını benimseme, Kariyerlerinde tutarlı ve istikrarlı bir yol izleme, Otorite kavramına önem verme	Geleneksel Kariyer Yaklaşım
Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964)	Grupla birlikte hareket etme eğilimleri yüksek, Grup bazlı aktivitelerle ilgilenmeyi tercih etme, Ekip çalışmasına ve takım toplantılarına önem verme	Takım Kariyer Yaklaşım
X Kuşağı (1965-1979)	Aynı işte uzun yıllar çalışma, İş hayatında sadık olma, Kanaat duygularının yüksek olması, İşlerine sıkı sıkıya bağlı olma İş değiştirmeyi düşünmeme	Kararlı Kariyer Yaklaşımı
Y Kuşağı (1980-1999)	Klasik kariyer yollarını takip etmekten uzak durma İş değiştirmekten çekinmeme	Sınırsız Kariyer Yaklaşımı
	İşyerinde resmi kıyafetler yerine rahat yaşam tarzını tercih etme, Çalışma koşullarında esnekliğe ihtiyaç duyma, Diğer kuşaklara göre esnek zamanlama, kıyafet esnekliği, tatil zamanı gibi iş esnekliğine daha çok gereksinim duyma	Esnek Kariyer Yaklaşımı
Z Kuşağı (2000-...)	Standart işler yapmaktan sıkılma, Aynı anda birden fazla konuyla ilgilenebilme becerilerinin yüksek olması	Spiral Kariyer Yaklaşımı

6. SONUÇ

Ortak tarihsel dönemde yaşayan, belli yaş grubundaki bireylerin oluşturduğu kuşaklar çeşitli toplumsal olayların etkisiyle farklılaşma göstermiştir. Türkiye’de çalışma hayatında yer alan sessiz kuşak, bebek patlaması kuşağı, X kuşağı ve Y kuşağı üyeleri işletmelerde aynı iş ortamında bir arada çalışmak zorunda kalmaları sebebiyle kuşak çatışmaları yaşanmaktadır. Bu doğrultuda işletmelerin insan kaynakları politikaları ve kuşakların benimsedikleri kariyer yaklaşımları da farklılık göstermektedir.

Bu çalışmada, sessiz kuşak, bebek patlaması kuşağı, X, Y ve Z kuşaklarının özellikleri doğrultusunda kariyer yaklaşımları ile ilişkilendirilmesine yer verilmiştir. Bu bağlamda;

- 1900-1945’li yıllar arasında doğanları kapsayan geleneksel bir yönetim anlayışını benimseyen kariyerlerinde tutarlı ve istikrarlı bir yol izleyen, otorite kavramına önem veren sessiz kuşak ile geleneksel kariyer yaklaşımı ilişkilendirilmiştir. Sessiz kuşağın hiyerarşik yapının göstermiş olduğu denge ve düzenine uyması, geleneksel yönetim anlayışında yer alan otoriteye saygı göstermesi ve yöneticilerin üstlendiği roller açısından kişisel gayretlerle yıllarca edindiği birikimler bu ilişkinin kurulmasında rol oynamaktadır.

- 1946-1964’lü yıllar arasında doğanları kapsayan bebek patlaması kuşağı, grupla birlikte hareket etme eğilimlerinin yüksek olması, grup bazlı aktivitelerle ilgilenmeyi tercih etmeleri, ekip çalışmasına ve takım toplantılarına önem vermeleri sebebiyle takım kariyer yaklaşımı ile ilişkilendirilmiştir.

- 1965-1979’lu yıllar arasında doğanları kapsayan X kuşağı aynı işte uzun yıllar çalışmaları, iş hayatında sadık olmaları, kanaat duygularının yüksek olması, işlerine sıkı sıkıya bağlı olmaları ve iş değiştirmeyi düşünmemeleri sebebiyle kararlı kariyer yaklaşımı ile ilişkilendirilmiştir.

- 1980-1999’lu yıllar arasında doğanları kapsayan Y kuşağı klasik kariyer yollarını takip etmekten uzak durmaları ve iş değiştirmekten çekinmemeleri sebebiyle sınırsız kariyer yaklaşımı ile ilişkilendirilmektedir. Bir diğer açıdan Y kuşağının işyerinde resmi kıyafetler yerine rahat yaşam tarzını tercih etmesi çalışma koşullarında esnekliğe ihtiyaç duyması, diğer kuşaklara göre esnek zamanlama, kıyafet esnekliği, tatil zamanı gibi iş esnekliğine daha çok gereksinim duyması sebebiyle esnek kariyer yaklaşımı ile ilişkilendirilmiştir.

- 2000’li yıllardan sonra doğanları kapsayan ve henüz iş hayatında yer almayan Z kuşağının çalışma yaşamında öngörülen özellikleri doğrultusunda standart işler yapmaktan sıkılmaları, aynı anda birden fazla konuyla ilgilenebilme becerilerinin yüksek olması sebebiyle spiral kariyer yaklaşımı ile ilişkilendirilmiştir.

Dolayısıyla aynı iş ortamında çalışmak durumunda kalan sessiz kuşak, bebek patlaması kuşağı, X kuşağı ve Y kuşağı üyelerinin farklı kariyer yaklaşımları benimsedikleri görülmüştür. Henüz iş ortamında çok fazla yer almayan Z kuşağı da özellikleri itibarıyla diğer kuşaklardan farklı bir kariyer yaklaşımı tercih etmektedir.

Bu çalışmada üzerinde durulan esas nokta kuşak türleri ile kariyer yaklaşımları arasında olan benzer ilişkileri bulup ilişkinin tespitini incelemektir. Dolayısıyla kurulan ilişki neticesinde kuşakların perspektifine girerek kariyer

yaklaşımları açısından bir değerlendirmeye ulaşılmaktadır. Ancak kuşak ayrımının daha çok Batı ülkeleri (Avrupa ve ABD) için geçerli olduğu ve Türkiye’de bu ayrımın geçerli olmadığına ilişkin çeşitli görüşlerin bulunmasına rağmen araştırmanın sınırlılıkları arasındadır. Ayrıca bu çalışma Kyles (2005)’in kuşak sınıflandırması ve belli başlı kariyer yaklaşımları ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda işletmeler genç nesli ellerinde tutmak ve önceki neslin tecrübelerinden yararlanma hususunda insan kaynakları politikaları açısından çalışanların kariyer planlarını onların kuşakları ile kariyer yaklaşımlarını dikkate alarak yapmalarının katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye’de kuşakların özelliklerine ilişkin akademik çalışmaların artmasıyla beraber kuşaklar ve kariyer yaklaşımları arasındaki ilişkinin daha fazla açıklık kazanması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, A. (2005). Takım kariyer modeli ile proje takımlarında kariyer geliştirme, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25: 1-18.
- Aktaş, K. (2015). Genel anlamda kariyer ve kariyer sorunları, *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri*, 1(1), 26-36.
- Allred, B. B., Snow, C. C. & Miles, R. E. (1996). Characteristics of managerial careers in the 21st century, *The Academy of Management Executive*, 10(4): 17-27.
- Altuntuğ, N., (2012). Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (1): 203-212.
- Arthur, M. (1994). The boundaryless career: A new perspective for organizational inquiry, *Journal of Organizational Behavior*, 15(4), 295-306.
- Aydın, Ç. G. ve O. BAŞOL (2014). X ve Y Kuşağı: çalışmanın anlamında bir değişme var mı?, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Aralık: 1-15.
- Aytaç, S. (1997), *Çalışma yaşamında kariyer*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Banai, M. & W. Harry (2004). Boundaryless global careers- The international itinerants, *International Studies of Management & Organization*, 34(3): 96-120.
- Baruch, Y. & M. Peiperl (1997). Back to square zero: post-corporate career, organizational dynamics, 25(4): 7-22.
- Bayraktaroğlu, S. (2008). *İnsan kaynakları yönetimi*, Sakarya Yayıncılık, Adapazarı.
- Becker, K. H. & Haunschild, A. (2003). The impact of boundaryless careers on organizational decision making: An analysis from the perspective of luhmann’s theory of social systems, *International Journal of Human Resource Management*, 713-727.
- Bird, A. (1994). Careers as repositories of knowledge: A new perspective on boundaryless careers, *Journal of Organizational Behavior*, 15: 325-344.
- Brown, M. (2013). *Y kuşağı inovasyon araştırması*, Deloitte Eğitim Vakfı.
- Carson, K. D., P. P. Carson & A. G. Bedeian (1995). Development and construct validation of a career entrenchment measure, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 68: 301-320.
- Cerit, U. Ö. (2007). *İşletmelerde kariyer planlaması ve çalışanların mesleki tükenme düzeyi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

- Cianni, M. & D. Wnuck (1997). Individual growth and team enhancement: moving toward a new model of career development, *The Academy of Management*, 11(1):105-115.
- Crant, J. M. (2000). Proactive behavior in organizations, *Journal of Management*, 26(3): 435-462
- Currie, G., S. Tempest & K. Starkey (2006). New careers for old? Organizational and individual responses to changing boundaries, *International Journal of Human Resource Management*, 17 (4): 755-774.
- Çalık, T. & F. Ereş (2006). *Kariyer yönetimi tanımlar, kavramlar, ilkeler*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Çelik, M. (2014). *Hizmet sektöründeki y kuşağı çalışanlarının iş hayatındaki beklentileri istanbul örneği*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Deloitte, (2017). Y kuşağı araştırması, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/about-deloitte/articles/millennialsurvey-2017.html>, 15.06.2017
- Demirbilek, T. (1994). Örgütlerde kariyer danışmanlığı hizmetleri, *DEÜ İİBF Dergisi*, 9(11): 71-85.
- Demirkaya, H., A. Akdemir, E. Karaman & Ö. Atan (2015). Kuşakların yönetim politikası beklentilerinin araştırılması, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7 (1): 186-204.
- Eby, L. T., M. Butts ve A. Lockwood (2003), “Predictors of success in the era of the boundaryless career”, *Journal of organizational behavior*, 24, 689–708.
- Effiom, J., D. Fields, A. Lynne ve P. Xiong (2012), Attitudes toward work flexibility across generations, 147-164.
- Erdoğan, N. ve S. Koçer (2009), Televizyon yayıncılığı sektöründe çalışan profesyonellerin kariyerinin sınırsız kariyer kuramı açısından incelenmesi, Uluslararası 7. Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, 30 Ekim-1 Kasım 2009, Yalova, 1469-1479.
- Erdoğan, N. (2003), Kariyer geliştirme, kuram ve uygulama, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Eryiğit, N. (2007), Örgütsel kariyer planlama sürecinde insan kaynakları yönetiminin etkinliği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Etlican, G. (2012), X ve Y Kuşaklarının online eğitim teknolojilerine karşı tutumlarının karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, İstanbul.
- Families And Work Institute (2002), Generation and gender in the workplace, (Çevrimiçi) <http://familiesandwork.org/site/research/reports/genandgender.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.06.2016)
- Glaser, B. G. ve A. L. Strauss (1967), *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*, adline publishing company, Chicago.
- Gold, M ve J. FRASER (2002), *Managing self-management: successful transitions to portfolio careers, work, employment and society*, 16(4): 579-597.
- Hall, D. T. (2002), *Careers in and out of organizations*, sage publications inc., thousand oaks.

- Hall, D. T. (1997), Special challenges of careers in the 21st century, *Academy of Management Perspectives*, 11(1): 60-61.
- Harley, S., M. Muller-Camen ve A. Collin (2004), From academic communities to managed organisations: the implications for academic careers in UK and German universities, *Journal of Vocational Behavior*, 64: 329-345.
- Higgins, M.C. (2001). "Changing careers: the effects of social context", *Journal of Organizational Behavior* 22: 595-618.
- Howe, N. ve Strauss, W., (2007), "The next 20 years: how customer and workforce attitudes will evolve", *Harvard Business Review*, ss.1-13.
- Ilgar, M. Z. ve Ilgar, S. C. (2013), Nitel bir araştırma deseni olarak gömülü teori (temellendirilmiş kuram), *İZU Sosyal Bilimler Dergisi*, 3: 197-247.
- İzmirlioğlu, K. (2008), Konumlandırmada kuşak analizi yardımıyla tüketici algılarının tespiti: Türk otomotiv sektöründe bir uygulama, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla*.
- Kyles, D. (2005), Managing your multigenerational workforce, *Strategic Finance*, 87 (6): 53-55.
- King, Z. (2004), "Career self-management: its nature, causes and consequences", *Journal of Vocational Behavior* 65, 112–133
- KUSAK Kavramı, (2016), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.594bfa21ce7b19.86171281 (30.01.2016).
- Latif, H. ve S. Serbest (2014), Türkiye’de 2000 kuşağı ve 2000 kuşağının iş ve çalışma anlayışı, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 2(2), Sayı 4:132-163.
- Lehto, Y. X., S. Jang, A. Francis ve J. O’leary (2008), Exploring tourism experience sought: a cohort comparison of baby boomers and the silent generation, *Journal of Vacation Marketing*, 14: 237-252.
- Levickaite, R. (2010), Generations x y z: how social networks form the concept of the world without borders the case of Lithuania, *LIMES*, 3(2): 170-183.
- Mallon, M. (1999), Going "portfolio": making sense of changing careers, *Career Development International*, 4(7): 358-370.
- Mathis, R. L. ve J.H. Jackson (1994), *Personnel/Human Resource Management*. 6th edit., West Pub Camp., New York.
- Mayrhofer, W., M. Meyer, A. Iellatchitch ve M. Schiffinger (2004), Careers and human resource management- a European perspective, *Human Resource Management Review*, 14 (4): 473-498.
- Mccrindle, M., (2011), "An Excerpt From The ABC of XYZ: Understanding the global generations beyond z: meet generation alpha", *UNSW Press*, ss.198-212.
- Mengi, Z. (2009), BB, x, y ve z kuşakları birbirinden çok farklı, *Hürriyet İK*, 11 Ekim 2009, 14.
- Mengi, Z. (2012), "Z kuşağı geliyor", <http://www.zeynepmengi.com/2012/06/z-kusagi-geliyor/>, (30.01.2016).
- Miner, A. S. ve D. F. Robinson (1994), Organizational and population level learning as engines for career transitions, *Journal Of Organizational Behavior*, 15: 345-364.
- Morton, L. P. (2002), Targeting generation y. (Segmenting Publics), *Public Relations Quarterly*, 47 (2): 46.

- Olson, P. ve H. Brescher (2011) The power of 4 the four generations: who they are, http://www.vertexsolutionsgrp.com/sites/default/files/docs/whitepapers/The%20Four%20Generations%202011-03_2.pdf (Erişim Tarihi: 22.06.2016)
- Onay, M. ve Z. Vezneli (2012), Sınırsız ve çok yönlü kariyer: akademisyenlerin kariyer yaşamı, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1):193-202.
- Özden, M. C. (2005), Kariyerimi baştan yarat!. insan kaynaklarında yeni eğilimler, Hayat Yayınları, İstanbul (s. 159-175), <http://www.mcozden.com/is-hukuku-ozluk-isleri/104-kariyer-yonetimi/201-kariyerimi-bastan-yarat> (Erişim Tarihi: 08.06.2016)
- Özdemir, Y. (2013), Marmara bölgesi'ndeki işletmelerin ik yöneticilerinin kariyer anlayışındaki değişime yönelik değerlendirmeleri, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1): 257-274.
- Pilavcı, D. (2007), Bilgi çağında değişen kariyer anlayışı ve üniversite öğrencilerinin kariyer tercihlerini etkileyen faktörler üzerine bir uygulama, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Reisenwitz, T. ve Iyer, R. (2009), "Differences in Generation X and Y: Implications For The Organization and Marketers", *Marketing Management Journal*, Cilt.19, Sayı.2, (91-103).
- Sabuncuoğlu, Z. (2000). İnsan kaynakları yönetimi, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Saxena, P ve R. Jan (2012), Managing Career Aspirations of generation y at work place, *International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering*, 2(7):114-118.
- Seçkin, F. S. (2000), "Türkiye'nin kuşak profili", *Capital Dergisi*, Sayı.12, (100-106).
- Seibert, S. E., M. L. Kraimer ve J. M. Crant (2001), "What Do proactive people do? a longitudinal model unking proactive personality and career success", *Personnel Psychology*, 54: 845-874
- Senbir, H. (2004), *Z son insan mı?*, O Kitaplar, İstanbul.
- Sullivan, S. E. (1999), The changing nature of careers: a review and research agenda, *journal of management*, 25(3):457-484.
- Şimşek, M. Ş. ve H. S. ÖGE (2011), İnsan Kaynakları yönetimi, Eğitim Akademi Yayınları, Konya.
- Şimşek, M. Ş., A. Çelik, T. Akgemci ve A. Soysal (2004), Kariyer yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Tarhan, U. (2009), "İşyerinde 3 Kuşak Çatışıyor", <http://www.yenibiris.com/HurriyetIK/Oku.aspx?ArticleID=6730>, (15.02.2016).
- Templer, A. J. ve T. F. Cawsey (1999), Rethinking career development in an era of portfolio careers, *Career Development International*, 4(2): 70-76.
- Tolbize, A. (2008), Generational differences in the workplace, *Research and Training Center on Community Living*, 1-21, http://rtc.umn.edu/docs/2_18_Gen_diff_workplace.pdf, (Erişim tarihi: 22.06.2016).
- Toruntay, H. (2011), Takım Rollerini çalışması: x ve y kuşağı üzerinde karşılaştırmalı bir araştırma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tremblay, M., T. Wils, ve C. Proulx (2002), Determinants of career path preferences among canadian engineers, *Journal of Engineering and Technology*

- Management Jet-M, 19: 1-23.
- Twenge, J. M. (2009), Ben Nesli, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Twenge, J. M. ve S. M. CAMPBELL (2008), Generational differences in psychological traits and their impact on the workplace, *Journal of Managerial Psychology*, 23 (8): 862-877.
- Uz, O. (2013), “Eyvah y kuşağı!”, *İndigo Dergisi*, Sayı.95, <http://indigodergisi.com/2013/08/eyvah-y-kusagi/>, (10.01.2016).
- Yeni Makale, (2009), Yeni kariyer yaklaşımları, <http://www.yenimakale.com/yeni-kariyer-yaklasimlari.html> (Erişim Tarihi:08.06.2016).
- Yiğit, Z. (2010), X ve Y kuşaklarının örgütsel tutumlar açısından incelenmesi ve bir örnek olay, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Yüzbaşıoğlu, S. (2012), Kuşaklar x,y,z diye ayrıştı pazarlamacıların kafası karıştı, (13.04.2012), <http://www.dunya.com/ozel-dosyalar/isim-iletisim/kusaklar-x-y-z-diye-ayristi-pazarlamacilarin-kafasi-kari-151507h.htm> (Erişim tarihi: 01.06.2016).
- Zemke, R. (2001). Here come the millenials, *Training*. 38(7): 44-49.

İŞİN ANLAMI KAVRAMI VE TERCÜME BİR ÖLÇEĞİN TÜRKÇE'DE GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ANALİZİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 23.03.2017 Yayına Kabul Tarihi: 02.10.2017

Mine AFACAN
FINDIKLI
Doç. Dr.
Beykent Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
minefindikli@beykent.edu.tr

Hatice Necla KELEŞ
Doç. Dr.
Bahçeşehir Üniversitesi,
Sağlık Bilimleri Fakültesi
necla.keles@vs.bau.edu.tr

Ceyda AFACAN
Doktora Öğrencisi
Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Üniversitesi,
Fen Bilimleri Enstitüsü
istatistiksel@gmail.com

ÖZ Bu araştırmanın amacı çalışanların iş anlam algısının ölçülmesinde Steger ve arkadaşları tarafından geliştirilen "İşin Anlamı Ölçeği"nin Türkçe geçerleme çalışmasının yapılmasıdır. Keşfedici Faktör Analizi ile Türkiye örnekleminde yapı geçerliliği ortaya çıkarılmış ve daha önceki çalışmaların aksine tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Daha sonra Doğrulamalı Faktör analizi ile sınanmış ve yapı doğrulanmıştır. Madde analizi ve iç tutarlılık bulguları yüksek kabul edilebilir seviyededir. Ölçeğin Türkçe'de güvenilirlik ve geçerliğini değerlendiren çalışma kapsamındaki uygulama ve analizler sonucunda on soruluk tek faktör yapısıyla geçerli ve güvenilir olduğu belirlenmiştir. Dili de oldukça anlaşılır olan ölçeğin işin anlamı ile ilgili olarak Türkçe yazında yapılacak araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşin Anlamı Ölçeği, Türkçe Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik

JEL Kodu: M54, M52, M10

Alanı: İşletme

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.018

Atıfta bulunmak için: Fındıklı, M., Afacan, K., Hatice, N. & Afacan, C. (2017) İşin anlamı kavramı ve tercüme bir ölçeğin Türkçe'de geçerlik ve güvenilirlik analizi, *KAÜİİBFD* 8(16), 395-413.

WORK MEANING CONCEPT AND A TRANSLATION SCALE ANALYSIS OF VALIDITY AND RELIABILITY IN TURKISH VERSION

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJAESF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 23.03.2017

Accepted Date: 02.10.2017

Mine AFACAN
FINDIKLI
Assoc. Prof.
Beykent University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
minefindikli@beykent.edu.tr

Hatice Necla KELEŞ
Assoc. Prof.
Bahçeşehir Üniversitesi
Faculty of Health
necla.keles@vs.bau.edu.tr

Ceyda AFACAN
PhD. Student
Mimar Sinan Fine Arts
University, Institute of
Science and Technology
istatistiksel@gmail.com

ABSTRACT The aim of this research is to use the "Work And Meaning Inventory" developed by Steger et al. adapting to Turkish literature. Exploratory Factor Analysis, construct validity was revealed in the sample of Turkey and a single factor structure was obtained unlike the previous studies. It was then tested with the Confirmatory Factor Analysis and the structure was verified. Item analysis and internal consistency are highly acceptable. Turkish determined to be valid and reliable with a single factor structure of ten items in content of research.

It is thought that the scale, which is also quite comprehensible language, will contribute to the research to be done in the Turkish literature about the work and meaning.

Keywords: *Work And Meaning Inventory, Turkish version, Reliability and Validity.*

Jel codes: *M54, M52, M10,*

Scope: *Business*

Type: *Research*

Cite this Paper: : Fındıklı, M., Afacan, K., Hatice, N. & Afacan, C. (2017) Work meaning concept and a translation scale analysis of validity and reliability in Turkish version, *KAUJAESF* 8(16), 395-413.

1. GİRİŞ

Hayatı yaşanmaya değer kılan faktörler insanın var oluşundan bu yana sürekli merak konusu olmuş ve “yaşanmaya değer” bir hayatın aslında insanın var oluşuna anlam katmasıyla mümkün olabileceği Frankl tarafından (1984) ifade edilmiştir. Bu bakış açısı çerçevesinde “anlam” arayışının, insanın en temel motivasyon aracı olduğu Sezer (2012) tarafından öne sürülmüştür. Günümüzde yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelerle birlikte, bireyin “anlam arayışı” toplum ve iş yaşamı içerisindeki rollerini yeniden sorgulamasına neden olmaktadır (Kesken & Ünnü, 2011, s. 12).

Anlam kavramı, bireyin hayatı boyunca yerine getirmek durumunda olduğu rolleri çerçevesinde, konum ve koşulların "an" lığına dikkat çekerek bütüncül ve sorumlu bir hayat felsefesi kazanılmasına yardımcı olmakta, bireyi sorumlu davranışa yönlendirmektedir (Bahadır, 2000, s. 2). Steger ve arkadaşları (2008) ise anlam arayışını; hayatın anlamı, önemi ve amacına yönelik bir anlayış oluşturma süreci olarak tanımlamaktadır. İnsan hayatının önemli bir kesitinin iş yaşamı olduğu dikkate alındığında, anlam arayışı iş yaşamı için de geçerli olmaktadır. Akademik yazında, hayatın anlamı ve/ veya işin anlamı kavramı ile psikolojik iyi oluş Melton ve Schulenberg (2008), Nielsen vd. (2008) , umut Feldman ve Snyder (2005), yaşam / iş doyumu Steger vd. (2012) ve örgütsel bağlılık Mendes ve Stander (2011) ilişkilerini doğrulanmaktadır.

Gerek iş hayatında giderek yoğunlaşan Y kuşağı gerekse gençleşen işgücünün kişisel fayda beklentilerinin –sosyal ve ekonomik refah düzeyini yükseltme, iş-yaşam dengesi vb.- giderek artması sebebiyle, işe yüklenen anlam konusuna olan ilginin artış göstermektedir.

Bu bilgilerin ışığı altında, günümüzde toplumsal, psiko sosyal ve demografik açılardan günümüz iş dünyasında çalışan beklentilerindeki değişimin işin anlamı aracılığı ile bireysel ve örgütsel performansa önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir. Ulusal yazın incelenecek olursa iş dünyasında son dönemlerde sıklıkla gündeme gelen işin anlamı kavramına yönelik araştırma sayısının kısıtlı olduğu görülecektir. Buradan hareketle mevcut ölçek uyarlaması araştırmasının, kavramın farklı sektörlerde yer alan işletmelerde farklı değişkenler ile olan ilişkisinin incelenmesi ile Türkçe yazına katkı sağlaması beklenmektedir.

2. KURAMSAL ARKA PLAN

2.1. İşin Anlamı Kavramı

Gerçekleştirilen akademik araştırmaların sonuçlarına göre, bireylerin anlam arayışlarında, üç temel soru etrafında (Nereye aitim?; başkaları ile nasıl ilişki kuruyorum? ve diğerlerine katkı, yarattığım değer nedir?) deneyimlerini düzenledikleri görülmekte (Chartwright & Holmes, 2006, 201) tarafından, ve

“anlam” tanımlamalarında aile ve işlerinden yararlandıkları öne sürülmektedir (Garner & Méda, 2006, s. 623). Ailenin bir ferdi olarak bireyin yaşamına anlam katan en büyük faktörün, bireyin iş yaşamı ve işine yüklediği anlam olduğu vurgulanmaktadır (Meitar, Carmeli, & Waldman, 2009, s.363). Diğer araştırmalarda ise işin anlamı kavramına; bireylerin ve ait olunan toplumun faydasına olacak görev ve etkinliklerinin, çalışan açısından taşıdığı önem, inançlar ve tanımlar şeklinde açıklama getirilmektedir (Dimitrov 2012, 355-57. Yapılan tanımların yanı sıra yaşanan ekonomik, teknolojik ve sosyo-demografik değişimlerin işe yüklenen anlamı değişime uğrattığını ve bireyin iş, aile ve diğer yükümlülükleri ile ilgili yeni bir denge arayışına girdiğini iddia etmektedir (Pahl, 1994). Nitekim, işi anlamlı hale getiren iş özelliklerinin; işin topluma sağladığı katkı, iş ahlakı açısından yapılan işin yerine getirilmesinden çok, sonuçları açısından doğruluk içermesi, sürekli öğrenme ve kariyer gelişimi, otonomi, kaliteli iş ilişkileri, takdir edilme ve ödüllendirmeyi içinde barındırdığı ve bireyi psikolojik olduğu kadar fiziksel yönden de olumlu biçimde etkilediği ifade edilmektedir (Morin, 2008: 10). İşin anlamının yokluğunun ise özellikle 25-35 yaş arası çalışanlarda hayal kırıklığı ile birlikte gelen ve bir anlamda “Çeyrek Yaşam Krizi” olarak adlandırılan, birey ve örgütler açısından olumsuz çıktılara sebep olabileceği öne sürülmektedir (Chartwright & Holmes, 2006, s. 202).

Meitar, Carmeli ve Waldman (2009)’a göre, işin anlamının kuramsal temelleri, sosyal kimlik kuramı ve özdeşlik kuramı ile açıklanabilmektedir. Sosyal kimlik kuramı, bireyin sosyal bir grubun üyesi olmakla kimlik kazandığını ve kendi rollerini ait olduğu sosyal grubun normlarına göre yeniden tanımladığını ve düzenlediğini savunmaktadır (Tajfel & Turner,1985, s. 10). Böylece, aynı grup içindeki bireyler, örgütün bir parçası olarak onun amaçlarını, değerlerini ve inançlarını anlamlı bulmakta; kendilerini bu çerçevede tanımlayabilmekte ve böylece “anlam” kişisel kimliğin rol ve üyelik ile bütünleşmesi olarak açıklanmaktadır (Pratt & Ashforth, 2003, s. 311). Özdeşlik kuramı ise, sosyal kimlik kuramından farklı yönde rol performansına yönelik anlam üzerinde yoğunlaşmaktadır. Diğer bir ifade ile özdeşlik kuramı çalışan bireyin örgüt içerisindeki rollerini yerine getirdiği süreçte sergilediği davranışların incelenmesidir (Stets & Burke, 2000, s. 224).

Kuramlar temel alındığında, kişinin işte geçirdiği süre arttıkça yaşamlarında anlam yakalamada ve kimlik hissi sağlamada işin daha fazla merkezi özellik kazandığı söylenebilir (Hoar, 2004, s. 47). İşin Anlamı arayışının giderek daha fazla merkezi konuma gelmesi ile birlikte akademik yazında da kavrama yönelik araştırma sayısındaki artış dikkat çekicidir. Araştırma sonuçları genel olarak yaşamın / işin anlamının psikolojik iyi oluş / mutluluk; iş motivasyonu; işte devamsızlık; iş davranışları; işe adanmışlık; iş tatmini; güçlendirme; psikolojik stres; örgütsel özdeşleşme; kariyer gelişimi;

bireysel performans ile anlamlı ilişkileri ortaya koymaktadır (Rosso, Dekas & Wrzesniewski, 2010, s. 93).

İşin anlamı üzerinde çalışmalar yapan araştırmacıların ortak görüşü; günümüzde çalışan bireyin yalnızca finansal açıdan değil, kişisel gelişim, kariyer olanakları, sosyal sorumluluk çerçevesinde de çalışma koşullarını değerlendirdiğidir. İşin Anlamı açısından gelinen noktada ABD’de tam zamanlı çalışma düzeninin giderek azalmakta olduğu, işgücünün özel yaşam ve diğer fırsatları değerlendirebilecek şekilde işlerini tasarımına eğiliminde olduğu, esnek ve yarı zamanlı çalışma oranının %30’u bulunduğu belirtilmektedir. Bireyin, çalışmayı yalnızca bir gelir aracı olarak değil, kendini gerçekleştirmesinin yollarından biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır (Reich, 2001, s. 6).

Anlam arayışındaki işgücünün, örgüt performansına katkıda bulunmanın ötesinde öncelikle kendisine katkı sağlama ve yeteneklerini geliştirme isteğinin, çalışanın işyerinde uzun süre tutundurulmasını zorlaştırabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple, işin anlamının tanımlanmasının hem işgücünün örgütte uzun süre tutundurulmasında hem de yüksek performans elde edilmesinde insan kaynakları politika ve uygulamalarını destekler yönde olumlu etkileri olacağına inanılmaktadır.

2.2. İŞİN ANLAMININ ÖLÇÜMÜ

Gerek uluslararası gerekse ulusal literatürde iş ve anlam ilişkisine yönelik çalışmalara giderek daha sık rastlanmaktadır. Farklı ülke kültürlerine mensup hizmet sektörü çalışanlarında işin anlamının öncüllerini araştırılmış ve iş ve çalışma ortamına yönelik algıların işin anlamını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Dimitrov, 2012). Diğer bir çalışmada işin anlamının öncüllerinin; yetkinliklerin geliştirilmesi, yönetim ve iş arkadaşları tarafından desteklenme ve işe yönelik otonomi olduğunu ortaya çıkarılmıştır (Vuori, San & Kira, 2012, 240). Başka bir çalışmada, işin anlamının dönüşümsel liderlik ve işe bağlılık arasındaki ilişkide aracılık etkisi belirlenmiş (Ghadi, Fernando & Caputi, 2013), ve aynı çalışmada çalışmada işin anlamını değerlendirmek için May ve arkadaşları tarafından (May, Gilson & Harter, 2004) geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Diğer bir çalışmada, işin anlamının yaratıcılığı desteklediği öne sürülmüş ve işin anlamı, Pratt ve Asforth (2003) tarafından kavramsallaştırılan “algılanan örgüt kimliği”, ve “algılanan dış prestij” olarak iki boyut ile ölçülmüştür (Meitar, Carmeli & Waldman, 2009). Literatürde “anlam” kavramını psikolojik güçlendirme yaklaşımının boyutlarından biri olarak ele alan çalışmalara da rastlanmaktadır (De Cicco, Laschinger & Kerr 2006, s. 53). Thomas ve Velthouse (1990) tarafından yeterlilik, anlamlılık, seçim ve etki şeklinde tanımlanan psikolojik güçlendirme boyutları; daha sonra Spreitzer (1995) tarafından anlam, yeterlilik, özerklik ve etki olmak üzere yeniden tanımlanmış ve bu boyutlara ilişkin bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Zyl ve

arkadaşları da (2010) işin anlamına yönelik çalışmalarında Spreitzer (1995)'in ölçeğinden yararlanmışlardır.

Son dönemde yapılan araştırmalar da işin anlamını yitirmesinin tükenmişlik sendromunun üç alt boyutundan biri olduğu ortaya konmuştur (Mashlach ve Leiter, 2016, s. 103). Ulusal yazında işin anlamı ile ilgili gerçekleştirilmiş olan çalışmalarda (örneğin: Çöl, 2008) Spreitzer (1995) tarafından geliştirilen üç ifadelik ölçeğin kullanıldığı görülmektedir. Akın ve arkadaşları (2013) ise, Steger ve arkadaşları (2012) tarafından geliştirilen “İşin Anlamı” ölçeğine geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapmışlardır. Ancak bu çalışmada farklı bir açıdan bakılmış, Keşfedici Faktör Analizi ile ölçeğin içindeki yapı Türkiye örnekleminde yeniden ortaya çıkarılmış ve Steger ve arkadaşları (2012) tarafından kullanılan paralel ölçek test edilmiştir.

3. YÖNTEM

Dil geçerliliği için “İşin Anlamı Ölçeği”nin Türkçe’ye çevirisi ve ardından geri çevirisi yapılmıştır. Türkçeye çevirisi yapılırken, dildeki en uygun cümle yapısının kullanılmasına dikkat edilmiştir. İlk hali ile son çevirideki ifadeler karşılaştırılıp değerlendirilerek anlaşılabilirlik açısından en uygun ifadeler seçilmiştir. Araştırmanın evreni, beyaz yakalı çalışanlar olarak belirlenmiştir. Örneklem grubu, kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 229 Sigorta sektörü çalışanından oluşmaktadır. Basılmış anket formları, bırak-topla tekniği ile doldurtulmuştur. Anketi doldurmak istemeyen ve eksik dolduranlar çıkarıldıktan sonra 201 katılımcının kullanılabilir anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Böylece ulaşılan çalışanlarda yaklaşık %88 oranında temsil kabiliyetinde olduğu hesaplanabilmektedir.

3.1. Sosyo-Demografik Dağılım

Araştırmaya katılan çalışanların 20'si (%10,0) 21-25 yaş, 89'u (%44,3) 26-30 yaş, 58'i (%28,9) 31-35 yaş, 34'ü (%16,9) 36 ve üstü yaş grubundadır. 108'i (%53,7) kadın, 93'ü (%46,3) erkektir. 16'sı (%8,0) lise ve önlisans, 138'i (%68,7) lisans, 42'si (%20,9) yüksek lisans, 5'i (%2,5) doktora mezunudur. 95'i (%47,3) evli, 106'sı (%52,7) bekârdır. 69'u (%34,3) çocuk sahibidir.

3.2. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Ölçekteki on ifadenin güvenilirliği Özdamar (2004)'da önerildiği şekilde hesaplanmış ve iç tutarlılık katsayısı olan Cronbach's Alpha=0,888 olarak bulunmuştur. İkinci bir kriter olarak Spearman-Brown Katsayısı = 0,868 ve Guttman Split-Half Katsayısı = 0,866 olarak hesaplanmış ve iç tutarlılık sağlanması desteklenmiştir. Steger ve arkadaşlarının (2012) çalışmasında ortaya çıkardığı faktörlerin bu çalışmanın örneklemini için elde edilen iç tutarlılık katsayıları “pozitif anlam” boyutu için 0,77; “işin kattığı anlam” boyutu için 0,81 ve “yüksek motivasyon” boyutu için 0,65 olarak bulunmuştur. Madde-

toplam korelasyonları ise 0,39 ile 0,81 arasında değişmekte ve Alpar (2010)'a göre 0,250'den yüksek olma kriterini sağlamaktadır (Tablo 1).

Her bir maddenin, ölçeğin geneline katkısı yüksek ve anlamlıdır. Maddelerin ayırt ediciliklerini incelemek için Tablo 1'de madde bazında alt %27'lik ve üst %27'lik dilim ortalamaları arasındaki fark için yapılan t testlerinin tümü anlamlıdır ($p<0,05$). Madde ayırt edicilik gücünün yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 1: İşin Anlamı Ölçeği İçin Madde Analizi

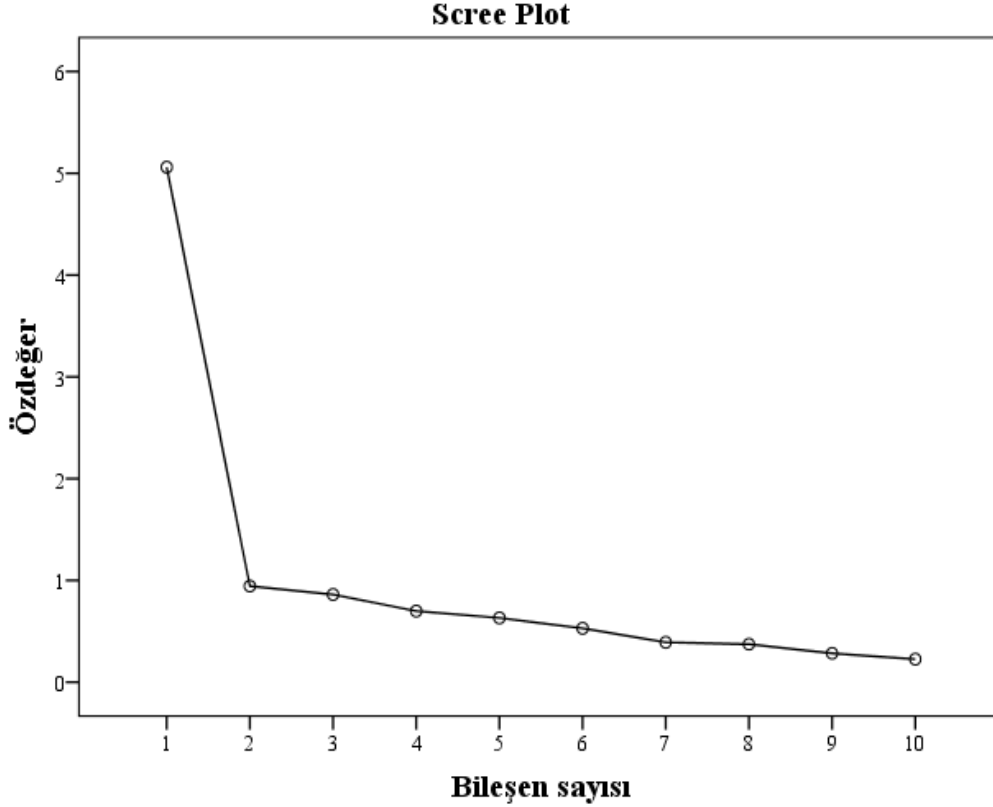
	Madde- toplam korelasyonu	Alt-Üst %27 t testi
1.Kariyerim benim için anlamlıdır.	0,393	-14,87*
2.İşim kişisel gelişimime katkı sağlar.	0,701	-21,87*
3.İşim dünyaya herhangi bir fark katmaz.	0,553	-25,45*
4.İşimin hayatımın anlamına nasıl katkı sağladığımı biliyorum.	0,553	-20,04*
5.İşimin anlamlı olduğuna dair olumlu hislerim var.	0,808	-18,85*
6.İşimin hizmet verdiğim müşterilere olumlu katkı sağladığımı biliyorum.	0,528	-17,43*
7.İşim kendimi daha iyi anlamama yardım eder.	0,645	-20,87*
8.İşimin tatmin edici bir amacı vardır.	0,767	-20,34*
9.İşim hayatımı anlamlı kılar.	0,669	-22,00*
10.Yaptığım iş büyük bir amaca hizmet eder.	0,619	-23,52*
<i>Cronbach's Alpha = %88,8</i>		<i>*p<0,05</i>
<i>Spearman-Brown Katsayısı = %86,8</i>		
<i>Guttman Split-Half Katsayısı = %86,6</i>		

Bu çalışmada ölçeğin, Türk kültüründe nasıl bir yapıya sahip olduğunu incelemek için Çokluk vd. (2010)'da belirtildiği gibi maksadıyla keşfedici faktör analizi ile ölçeğin yapısını doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur.

Faktör analizinin test edilebilmesi için ön varsayımlardan biri olan Barlett testi sonucunda ($p=0,000<0,05$) faktör analizine alınan değişkenler arasında Büyüköztürk vd. (2014)'da ifade edildiği gibi sıfırdan farklı anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

KMO testi sonucunda ($KMO=0,897>0,60$) Özdamar (2016)'a göre örnek büyüklüğünün faktör analizi uygulanması için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi uygulamasında Akgül ve Çevik (2005)'de olduğu gibi bütün maddelerdeki maksimum varyansı açıklayabilmek için temel bileşenler metodu tercih edilmiş, ayrıca Tabachnick ve Fidell (2012)'deki teoriye

dayandırılarak varimax rotasyonu seçilerek faktörler arasındaki ilişkinin yapısının aynı kalması sağlanmıştır.

Şekil 1: İşin Anlamı Ölçeği için Keşfedici Faktör Analizi Scree Plot

Faktör analizi sonucunda maddeler toplam açıklanan varyansı %50.6 olan tek faktör altında toplanmıştır ve varyans açıklama oranının tek faktör için Alpar (2010)'a göre %50'nin üzerinde olması sebebiyle yeterli olduğu görülmüştür. Ne Steger vd (2012) ne de Akın ve arkadaşları (2013) keşfedici faktör analizi bulgusu paylaşmamıştır. Bu çalışmada keşfedici faktör analizinde tek boyutlu bir yapı ortaya çıkmış, 2 ve 3 boyut denenmesine rağmen faktörlerde yer alan ifadelerin dağılımı, daha önceki çalışmalarda teorik olarak belirtilen benzer faktörlerde yer almamış ve isimlendirilememiştir.

Scree plot grafiğinden Şekil 1'de görüldüğü üzere Özdamar (2016)'a göre 1'in üzerinde sadece bir özdeğer mevcuttur ve birinci bileşenden itibaren eğim çizgisinin düzleştiği görülmektedir.

Tablo 2: İşin Anlamı Ölçeği İçin Keşfedici Faktör Analizi

	Faktör yükü
1.Kariyerim benim için anlamlıdır.	0,469
2.İşim kişisel gelişimime katkı sağlar.	0,776
3.İşim dünyaya herhangi bir fark katmaz. [#]	0,638
4.İşimin hayatımın anlamına nasıl katkı sağladığını biliyorum.	0,636
5.İşimin anlamlı olduğuna dair olumlu hislerim var.	0,864
6.İşimin hizmet verdiğim müşterilere olumlu katkı sağladığımı biliyorum.	0,614
7.İşim kendimi daha iyi anlamama yardım eder.	0,735
8.İşimin tatmin edici bir amacı vardır.	0,837
9.İşim hayatımı anlamlı kılar.	0,753
10.Yaptığım iş büyük bir amaca hizmet eder.	0,704

Varyans açıklama oranı = %50,6

[#]olumsuz madde, ters kodlanmıştır

İşin Anlamı ölçeğinin keşfedici faktör analizi değerlendirilmesinde (Tablo 2) faktör yükleri 0,469 ile 0,864 arasında değişmekte ve Çokluk ve arkadaşlarının (2010) verdiği kritere göre 0,30'un üzerindedir. Keşfedici faktör analizi sonucu ölçek yekpare bir yapıda olup, tek faktör ile açıklanabilmektedir.

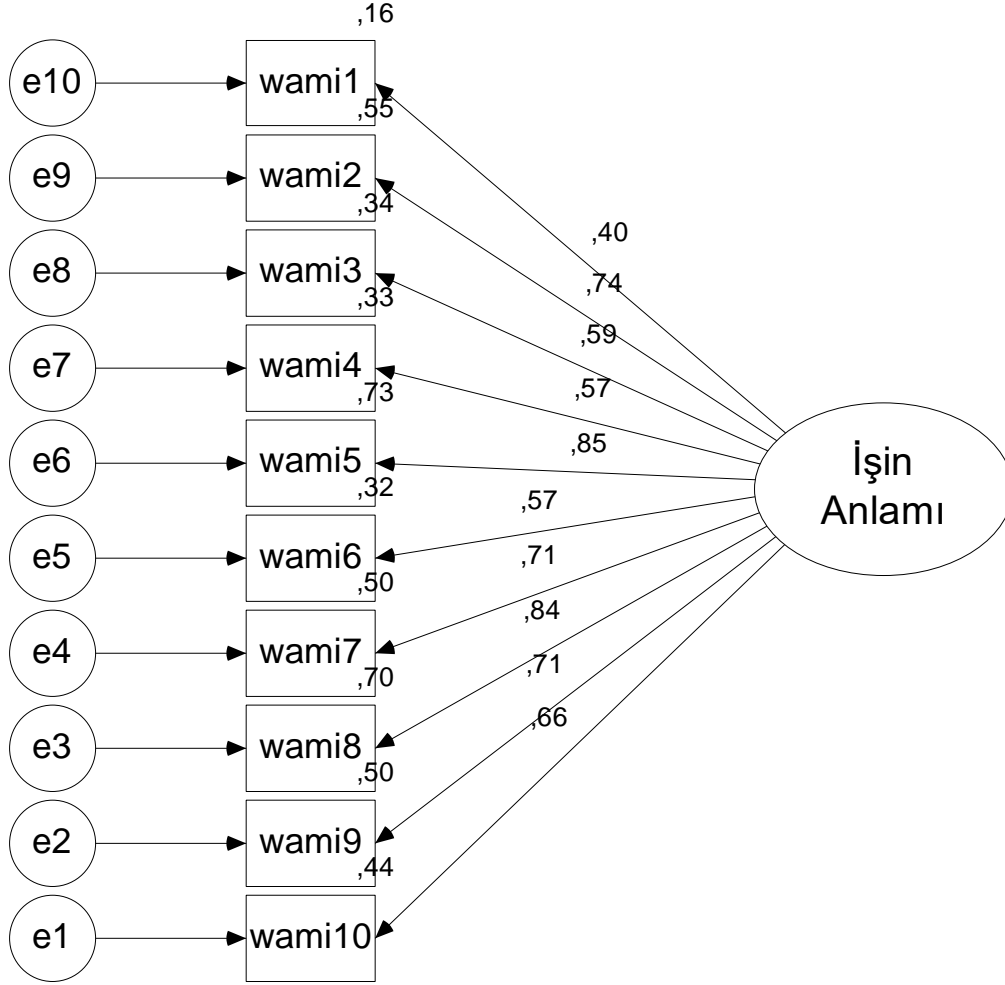
Tablo 3: İşin Anlamı Ölçeği İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Kriterleri

Uyum iyiliği	Kabul Edilebilir Değer	Tek Faktörlü Yapı İçin Sonuçlar	Üç Faktörlü Yapı İçin Sonuçlar
Ki-kare / SD	<3	2,95	2,35
RMSEA	<0,08	0,099 (%90 GA= 0,077 - 0,121)	0,082 (%90 GA= 0,058 - 0,107)
RMR	<0,08	0,050	0,044
NFI	>0,90	0,89	0,92
IFI	>0,90	0,92	0,95
CFI	>0,95	0,92	0,93
GFI	>0,85	0,91	0,95

GA: Güven aralığı

Türkiye örnekleminde elde edilen veri ile yapı geçerliliğini test etmek amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği kriterleri Tablo 3'te sırasıyla Ki-kare / SD = 2.95; RMSEA = 0.099 (%90 GA= 0.077 - 0.121); SRMR = 0.050; NFI = 0.89; IFI = 0.92; GFI = 0.92; CFI = 0.91 olarak

hesaplanmıştır. Hem Steger hem de Akın tarafından elde edilen üç faktörlü yapı test edildiğinde ise uyum iyiliği kriterleri Tablo 3'te sırasıyla Ki-kare / SD = 2.35; RMSEA = 0.082 (%90 GA= 0.058 - 0.107); SRMR = 0.044; NFI = 0.92; IFI = 0.95; GFI = 0.93; CFI = 0.95 şeklinde karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Uyum iyiliği kriterleri, gözlenen verinin hem tek faktörlü modele hem de üç faktörlü modele kabul edilebilir düzeyde uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır (Tabachnick & Fidell, 2012).

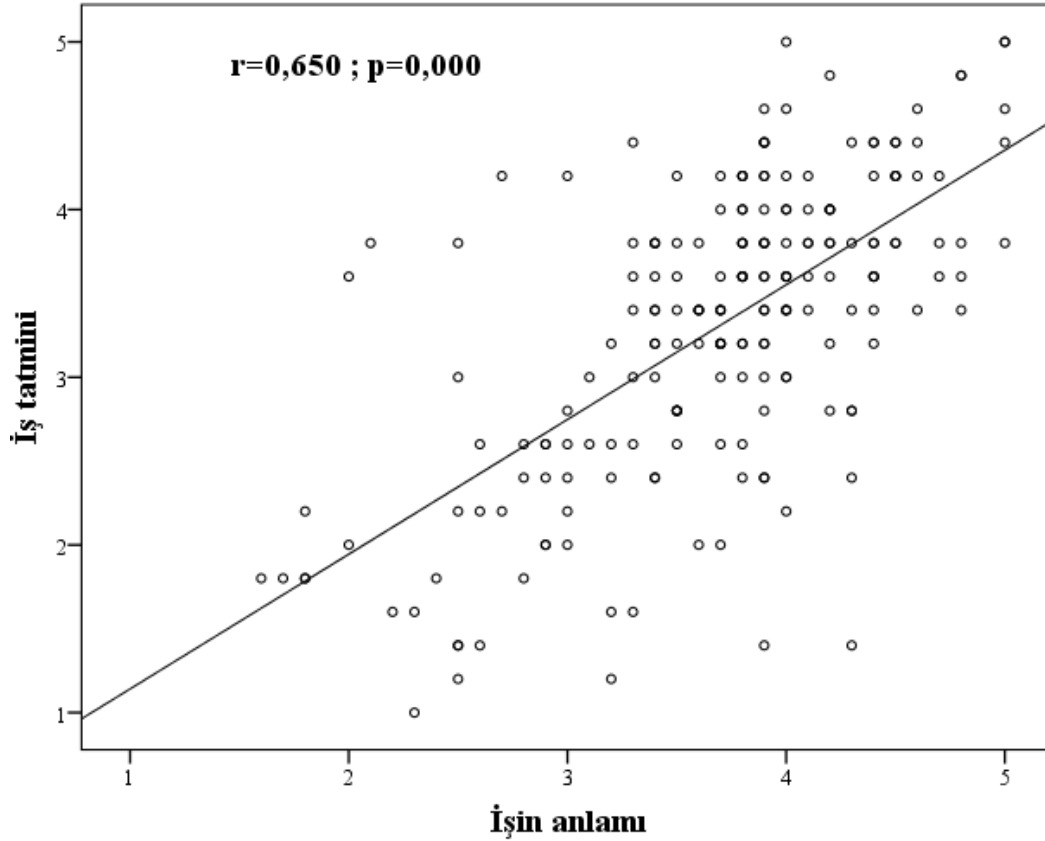

Şekil 2: İşin Anlamı Ölçeği İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi

İşin Anlamı ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi bulgularında; hem tek faktörlü hem de üç faktörlü yapının faktör yüklerinin 0,40 ile 0,86 arasında

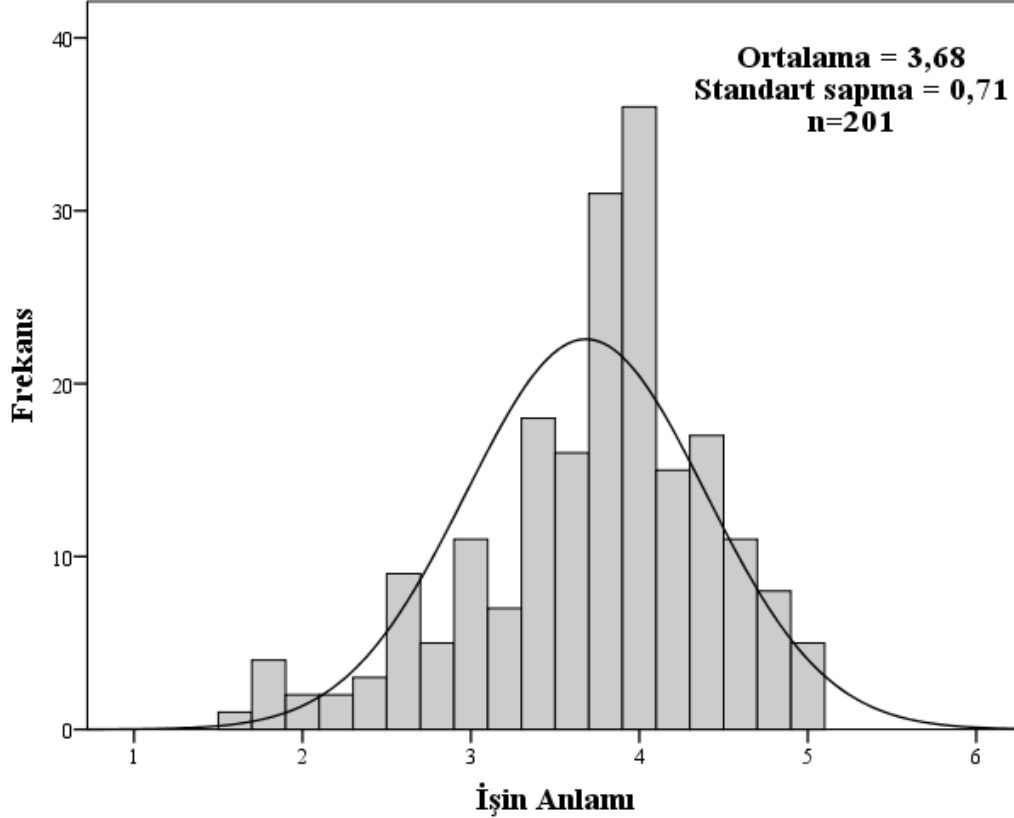
değiştği görülmektedir ve Bayram (2010)'a göre ölçüm modeli anlamlıdır ($p=0,000<0,05$).

Paralel test için literatür incelendiğinde, işin anlamını ölçmeye ikame olarak kullanılacak ve anlam olarak yakın bir ölçüğe rastlanmamıştır. Steger ve arkadaşları (2012) tarafından orijinal ölçek geliştirme çalışmasında da kullanılan Brayfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilen, 5 maddeden oluşan ve orijinal adı "Job Satisfaction Questionnaire" olan "İş Tatmini Ölçeği" uygulanmış ve Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Paralel form geçerliliği açısından Şekil 3 incelendiğinde; iş tatmini ile işin anlamı puanları arasında %65 düzeyinde pozitif yönde anlamlı korelasyon bulunmuştur ($p=0,000<0,05$). Buna göre iş tatmini puanı arttıkça işin anlamı puanı da artmaktadır. Tavşancıl (2014)'a göre Paralel ölçek geçerliliği sağlanmıştır.

Şekil 3: Paralel Test Korelasyonu – İşin Anlamı İle İş Tatmini Arasındaki İlişkiye İlişkin Korelasyon Analizi

Türkçe uyarlamasında, ölçeği geliştiren Steger ve arkadaşları (2012)'de olduğu gibi 5'li Likert Ölçek¹ tercih edilmiştir. Ölçek sonuçları 5.00-1.00=4.00 puanlık bir genişliğe dağılmışlardır. Bu genişlik beşe bölünerek işin anlamı düzey aralıkları belirlenmiştir. Buna göre; 1.00-1.79 puan aralığı, “çok düşük”, 1.80-2.59 “düşük”, 2.60-3.39 “orta”, 3.40-4.19 “yüksek” ve 4.20-5.00 arası “çok yüksek” olarak değerlendirilmektedir. “İşin Anlamı Ölçeği”nin puanları hesaplanırken her bir katılımcının verdiği yanıt toplandıktan sonra madde sayısına bölünerek ölçek puanı elde edilmiştir.

Şekil 4: İşin Anlamı Ölçeği Toplam Puanlarının Dağılımı

Ölçeğin yorumlanmasında, puan yükseldikçe kişinin işe yüklediği anlam artmakta, puan azaldıkça işe yüklediği anlamda azalmaktadır. Katılımcıların verdikleri yanıtlara göre “İşin Anlamı” ortalaması $3,68 \pm 0,71$ (Minimum: 1,6 - Maksimum: 5) bulunmuştur (Şekil 4). Ortalamaların 4 puan

¹ (5) Kesinlikle Katılıyorum, (4) Katılıyorum, (3) Kararsızım, (2) Katılmıyorum, (1) Kesinlikle Katılmıyorum

seviyesinde dağılmış olması çalışanların işe yüklediği anlamın yüksek olduğunun, çoğunlukla işlerine pozitif anlam yüklediklerinin bir göstergesidir. “Pozitif anlam” boyutu ortalaması $3,76 \pm 0,75$; “İşin kattığı anlam” boyutu ortalaması $3,54 \pm 0,86$; “Yüksek motivasyon” boyutu ortalaması $3,72 \pm 0,80$ bulunmuştur. En yüksek ortalamaya sahip alt boyutun pozitif anlam olduğu ancak tüm alt boyutların ortalamalarının $3,5$ ile 4 arasında değer sahip olduğu ve işin anlamının alt boyutlarının da genel olarak yüksek olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Günümüzde, “işletmeye piyasada rekabet avantajı sağlayan, işletme çalışanlarının bildiği her şeyin toplamı” olarak Stewart (1997, s. 72) tarafından tanımlanan entelektüel sermaye kavramının, çalışanların bilgi, yetenek ve yetkinliklerinin önemi akademik ve iş yaşamında kabul edilmiş durumdadır. Bunun doğal bir sonucu olarak, Du Toit (2003) bilgiyi yönetmek entelektüel sermayeyi bulup geliştirmek, saklamak, satmak, paylaşmak, bireyler, örgütler ve uluslar için öncelikli bir konu olarak kabul edilmektedir. Günümüz işletmelerinin rekabet gücünü belirleyen unsurların başında bilginin kendisi kadar ona sahip olan nitelikli bireylerin büyük bir öneme sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Çalışanların işten ayrılmaları ile kaybedilen, bazıları eşsiz ve bireye özgü olan- bilgi, beceri, deneyim ve yeteneklerinden oluşan insan sermayesi Bontis ve Keow (2000)’a göre işletmelerin ortak yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Bu ortak yetenek olan insan sermayesinin işletmeye bağlılığını uzun yıllar korumak ve istihdam etmek ise işletme yönetimi açısından giderek daha fazla zorlaşmaktadır. Rekabetçi ve ekonomik koşullar haricinde bunun sebeplerinden birisi de, Ünnü ve Kesken (2011)’e göre yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelerle birlikte bireyin toplum ve iş yaşamı içerisindeki rollerini yeniden sorgulamasıdır, diğer bir ifade ile anlam arayışıdır.

Pozitif psikoloji bilim insanı M. Seligman’a göre (2002) anlamlı hayat, kişinin inandığı; anlamı ve değeri olan şeyi yapması ile ilgilidir. Buna göre Bakker ve Leiter (2010)’da çalışanların görev veya işlerini anlamlandırarak iş niteliklerini bilfiil değiştirebilecekleri düşünülmektedir. Demografik değişimler, küreselleşme ve teknolojik gelişmeler gibi son 20 yılda yaşanan dönüşümler çalışanların davranışlarını ve işlerine yönelik algılarını önemli ölçüde etkilemiştir. İşin Anlamı sadece fiziksel yaşamı devam ettirmeye yönelik değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik ihtiyaçları da sağlamaya yöneliktir. Bu bağlamda, Kapız (2001, s. 79)’a göre işin anlamı ve işlevleri öncelikle birey ve akabinde ailesi için daha da önemli hale gelmiştir. Birey, bütünsel bir bakış açısı ile hayattaki rollerini, amacını, yönünü, yaptığı işin değerini diğer bir ifade ile “anlamını” belirli dönemlerde sorgulayabilmektedir. Sonuç olarak, çalışan bireyin örgüte sadakatinin ve bağlılığının azalmaya başladığı, bunun yerine bireysel gelişime ve işe bağlılığa verilen önemin arttığını gibi ifade etmek yanlış

olmamakla birlikte işin anlamına yönelik tek taraflı bir bakış açısı sağlayacaktır (Keser, 2005, s. 263).

Çalışan bireyin talep ettiği ya da ihtiyaç gördüğü kişisel gelişim imkanlarını, kariyer gelişimini destekleyen uygulamaları veya iş özelliklerinin kendisine sağladığı otonomiye sunarak, işin anlamını sorgulayan çalışanı kuruma uzun süreli kazandırmak insan kaynakları açısından yeni bir meydan okuma alanı olarak da kabul edilebilir. Cartwright ve Holmes (2006), İngiltere’de daha önceki yıllarda gerçekleştirilen araştırma sonuçlarının, çalışanların %80’ninin kuruma hiçbir bağlılık hissetmeden çalıştığını ortaya çıkardığını belirtmektedir. Elde edilen bu sonuçların yanı sıra, bireylerin özel yaşamları da dahil olmak üzere çalıştıkları kurumlara adanmışlıklarını sağlayacak bir anlam arayışında oldukları ve buna ihtiyaç duydukları da araştırma bulgularında yer almaktadır. Özetle, iş-yaşam dengesinin sağlanmasında ve bireyin kendisini üretken, tatmin olmuş ve adanmış hissetmesinde işin anlamının önemli bir yeri olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Çalışanların hayattaki dengelerini yeniden yakalamalarında işin anlamının işletme yönetimi tarafından yaratılabilmesi için uygulamalar yapılırken, işin anlamını ölçebilmek için geçerli ve güvenilir araçların belirlenmesi de son derece önemli olmaktadır. Türkçe literatürde “İşin Anlamlılığı” ile ilgili ölçüm aracı araştırılmış olup, Türkçe kullanılabilecek bir ölçeğe rastlanmamıştır. İngilizce elde edilen alt boyutların Türkçe karşılığı tam olarak ortaya konmadan kullanılması durumunda, eğitim seviyesi düşük çalışanlar ya da İngilizce bilmeyen araştırmacılar tarafından ölçüm aracının kullanılmasının zor olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede “İşin Anlamı” ölçeğinin Türkiye örnekleminde Türkçe literatüre kazandırılması amaçlanmıştır.

Steger, Dik ve Duffy (2012) tarafından geliştirilen ve Akın ve arkadaşları (2013) tarafından çalışılan “Work and Meaning Inventory”de yer alan ve bu çalışmada “İşin Anlamı” olarak Türkçe ifade edilen ölçeğin Dil Geçerliliği yapılmıştır.

On maddenin ölçek toplamına katkısı pozitif yönlü ve yüksek düzeydedir. Ölçekte dokuz madde pozitif anlam taşıırken, “İşim dünyaya herhangi bir fark katmaz” olumsuz ifadesi, kullanım açısından dikkat edilmesi ve ters kodlanarak ölçeğe katkı yapması gereken bir maddedir. Bu durum avantaja dönüştürülerek, ölçeğin güvenilirliğinin kontrol edilmesi açısından katkı sağlanabilir. Bu madde için madde-toplam korelasyonu düşük çıkmış olsaydı, katılımcıların 10 soruya arka arkaya tesadüfi olarak yanıt vermiş olabilecekleri sonucuna varılabilirdi. Bu açıdan 3 numaralı maddenin kontrol sorusu olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Faktör yükü en düşük (0,40) olan “1.Kariyerim benim için anlamlıdır.” maddesi incelendiğinde; diğer maddelerden farklı bir içeriğe sahip olduğu, yapılan işten ziyade kişinin

kariyerine ilişkin anlamı sorguladığı dikkat çekmektedir. Steger ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan faktör analizinde bu madde en yüksek faktör yüküne sahipken (0,92), Akın ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan faktör analizinde bu madde bizim çalışmamıza benzer şekilde en düşük faktör yüküne (0,35) sahip olmuştur. Bu bulgu Türk örnekleminde, yurtdışının aksine kariyer aracılığı ile algılanan iş anlamının, işe yüklenen anlamdan daha önemsiz olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada Cronbach's Alpha =0,88 katsayısı, Steger ve arkadaşlarının (2012) çalışmasında bulunan Cronbach's Alpha=0,93 değerine ile Akın ve arkadaşlarının (2013) çalışmasında bulunan Cronbach's Alpha=0,93 değerine yakın bulunmuştur. Ancak alt boyut güvenilirlikleri karşılaştırıldığında iki çalışmada da tüm alt boyutlar için %80'in üzerindeyken, bu çalışmada "Pozitif anlam" alt boyutu için 0,77 ve "Yüksek motivasyon" alt boyutu için 0,65 şeklinde daha düşük iç tutarlılığa sahip olduğu dikkat çekmektedir. Bu bulgu, keşfedici faktör analizinde 3 faktörlü bir yapı elde edilememesi ile paralel bir sonuç göstermektedir.

Benzer (paralel) ölçek geçerliliği, iş tatmini ile sınıanmış olup, korelasyon analizi sonucu beklendiği gibi anlamlı bulunmuştur. Akın ve arkadaşları (2013) paralel geçerlilik için "İş Becerikliliği Ölçeği" kullanmışlar ve %41 düzeyinde korelasyon katsayısına ulaşmışlardır. Steger ve arkadaşlarının (2012) çalışmasında korelasyon katsayısı %62 bulunmuşken, bu çalışmada %65 bulunması Türk kültüründe işin anlamlılığı ile iş tatmininin yüksek ilişkili olduğunu ancak iş becerikliliği ile daha düşük ilişki içinde olduğunu göstermektedir.

Açıklanan varyans oranı %50'nin üzerinde bulunmuş olup, ölçeğin tek bir toplam puanla ifade edilebilmesini destekler niteliktedir. Hem keşfedici hem de doğrulayıcı faktör analizinde faktör yük değerleri ve madde-toplam korelasyonlarının yüksek olması, ölçeğin güçlü bir faktör yapısına sahip olduğunu göstermiştir.

Steger ve arkadaşlarının (2012) çalışmasında ölçeğin teorik olarak "1.Kariyerim benim için anlamlıdır", "4.İşimin hayatımın anlamına nasıl katkı sağladığımı biliyorum", 5.İşimin anlamlı olduğuna dair olumlu hislerim var" ve "8.İşimin tatmin edici bir amacı vardır." maddelerinin pozitif anlam (positive meaning) ;" 2.İşim kişisel gelişimime katkı sağlar", "7.İşim kendimi daha iyi anlamama yardım eder" ve "9. İşim hayatımı anlamlı kılar" maddelerinin işin kattığı anlam (meaning making through work) ve son olarak "3. İşim dünyaya herhangi bir fark katmaz", "6.İşimin hizmet verdiğim müşterilere olumlu katkı sağladığımı biliyorum" ve "10.Yaptığım iş büyük bir amaca hizmet eder" maddelerinin yüksek motivasyon (greater good motivations) olarak isimlendirilen 3 faktörden oluştuğunu belirtmiş ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

ile test etmiştir. Akın ve arkadaşlarının (2013) çalışmasında da aynı boyutlar ilgili örneklem üzerinden test edilmiştir. İfadeler incelendiğinde ise tüm soruların tek bir odak noktası olduğu ve faktör isimlerinin birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Ölçek tek bir toplam puan ile ifade edilebilmekte ve ölçekten alınan yüksek puan, işin anlamına dair değerlendirmenin pozitif anlamda yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin toplam puandan ziyade ortalama puan alınarak hesaplanması yorum açısından kolaylık sağlamaktadır. Normal dağılıma uygunluğu ise istatistik açıdan parametrik yöntemler ile analiz edilmesini ve yorumlanmasını kolaylaştırmaktadır.

Araştırmanın kısıtlılıkları, test-tekrar test için katılımcılara ulaşılamaması ve kapsam geçerliliğinin eksik yapılmış olmasıdır. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda söz konusu ölçeğin ülkemiz için hem 10 sorudan oluşan tek faktörlü yapının hem de üç faktörden oluşan alt boyutların geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür. Ancak alt boyutların kullanılmasında dikkatli olunması ve kullanmadan önce mutlaka iç tutarlılığının ve faktör yapısının örneklem üzerinden yeniden analiz edilerek yorumlanmasına özen gösterilmelidir.

5. KAYNAKÇA

- Akın, A., Hamedoğlu, M. A., Kaya, Ç., & Sariçam, H. (2013). Turkish version of the work and meaning inventory (Wami): validity and reliability study. *Journal Of European Education*, 3(2), 11-16.
- Akgül, A., & Çevik, O. (2005). *İstatistiksel veri analizi: spss'te işletme yönetimi uygulamaları*. Ankara: Mustafa Kitabevi.
- Alpar, R. (2010). *Uygulamalı istatistik ve geçerlilik – güvenilirlik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bahadır, A. (2000). Psikoterapide yeni bir yaklaşım: logoterapi ve viktor frankl. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 2.
- Bakker, A. B., & Leiter, M.P. (2010). *Work engagement: a handbook of essential theory and research*. New York: Taylor & Francis.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş amos uygulamaları*. Bursa: Ezgi Yayınevi.
- Bontis, N., Keow, W. C. C. & Richardson, S. (2000). Intellectual capital and business performance in malaysian industries. *Journal of Intellectual Capital*, 1(1), 85-100.
- Brayfield, A., & Rothe, H. (1951). An index of Job satisfaction. *Journal Of Applied Psychology*, 5, 307-311.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Chartwright, S., & Holmes, N. (2006). The Meaning Of Work: The challenge of regaining employee engagement And reducing cynicism. *Human Resource Management Review*, 16, 199-208.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2010), *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: spss ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.

- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9 (1), 35-46.
- De Cicco, J., Laschinger, H. & Kerr, M. (2006). Perceptions Of empowerment and respect: effect on nurses organizational commitment in nursing homes. *Journal Of Gerontological Nursing*, 49-56.
- Dimitrov, D. (2012). Sources of meaningfulness in the workplace: a study in the us hospitality sector. *European Journal Of Training And Development*, 36(2), 351 – 371.
- Du Toit, A. (2003). Competitive intelligence in the knowledge economy: what is in it for south african manufacturing enterprises?. *International Journal Of Information Management*, 23(1), 111-120.
- Feldman, D.B., & Snyder, C.R. (2005). Hope and the meaningful life: theoretical and empirical associations between goal-directed thinking and life meaning. *Journal of Social And Clinical Psychology*, 24(3), 401-421.
- Frankl, V. E. (1984), *Man's search for meaning*. New York: Pocket Books.
- Garner, H., & Meda, D. (2006). La Place du travail dans l'identité des personnes, données sociales. *La Société Française*, 623-63.
- Ghadi, M.Y., Fernando, M., & Caputi, P. (2013). Transformational leadership and work engagement. *Leadership & Organization Development Journal*, 34(6), 532 – 550.
- Hoar, R. (2004). Work with meaning. *Management Today*, May, 44-50.
- Kapiz, S.Ö. (2001). İşin değişen anlamı ve birey yaşamında önemi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 3(2), 78-89.
- Kesken, J., & Ünnü, N. A. (2011). *Öteki Liderlik*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Keser, A. (2005). Çalışmanın değişen anlamı ve çalışmaya ilişkin trendler. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 49, 261-379.
- Maslach, C., & Leiter M. P. (2016). Understanding the burnout experience: recent research and its implications psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), 103-11.
- May, D.R., Gilson, R.L. & Harter, L.M. (2004). The psychological conditions of meaningfulness, safety and availability and the engagement of the human spirit at work. *Journal Of Occupational And Organizational Psychology*, 77(1), 11-37.
- Meitar, R.C., Carmeli, A. & Waldman, D.A. (2009). Linking meaningfulness in the workplace to employee creativity: The Intervening role of organizational identification and positive psychological experiences. *Creativity Research Journal*, 21(4), 361–375.
- Melton, A.M.A., & Schulenberg, S.E. (2008). On the measurement of meaning: logotherapy's empirical ontributions to humanistic psychology. *The Humanistic Psychologist*, 36, 31-44.
- Mendes, F., & Stander, M.W. (2011). Positive Organization: The role of leader behaviour in work engagement and retention. *Journal Of Industrial Psychology*, 37(1), 1-13.
- Morin, E. (2008). Sens Du Travail, *Santé mentale et engagement organisationnel*, *Santé Psychologique Études Et Recherches*. Rapport R-543 Irsst.

- Nielsen, K., Randall, R., Yarker, J. & Brenner, S. O. (2008). The effects of transformational leadership on followers' perceived work characteristics and psychological well-being: a longitudinal study. *Work And Stress*, 22 (1), 16-32.
- Özdamar, K. (2004). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdamar, K. (2016). *Eğitim, sağlık ve davranış bilimlerinde ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi*. Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Pahl, R. (1994). *After success, fin-de siècle anxiety and identity*. Cambridge: Polity Press.
- Pratt, M.G., & Ashforth, B.E. (2003). *Fostering meaningfulness in working and at work*. İçinde Cameron, K.S., Dutton, J.E. & Quinn, R.E. (Eds), *Positive organizational scholarship, Foundations Of A New Discipline*, San Francisco, Ca: Berrett-Koehler Publishers, 309-327.
- Seligman, M. E. P. (2002). *Authentic happiness*. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Reich, R. B. (2001). *The future of success working and livind in the new economy*. New York: Vintagebooks.
- Rosso, B.D., Dekas, K.H. & Wrzesniewski, A. (2010). On The Meaning Of Work: A Theoretical integration and review. *research in organizational behavior*, 30, 91-127.
- Sezer, S. (2012). Yaşamın anlamı konusuna kuramsal ve psikometrik çalışmalar açısından bir bakış. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, (45)1, 212.
- Spreitzer, G.M. (1995). Psychological empowerment in the workplace : Dimensions, measurement, and validation. *Academy Of Management Journal*, 38(5), 1442-1465.
- Steger, M. F., Kashdan, T. B. , Sullivan, B. A. & Lorentz, D. (2008). Understanding the search for meaning in life: personality, Cognitive style and the dynamic between seeking and experiencing meaning. *Journal of Personality*, 76(2), 199-228.
- Steger, M. F., Dik, B. J. & Duffy, R. D. (2012). Measuring meaningful work: the work and meaning inventory (Wami). *Journal of Career Assessment*, 00(0), 1-16.
- Stets, Jan E., & Burke, P. J. (2000). Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly*, 63(3), 224-237.
- Stewart, A.T. (1997). *Entellektüel Sermaye: kuruluşların yeni zenginliği*, Çev: Nurettin Elhüseyni, Mess Yayın No: 258, 72
- Tabachnick, B., & Fidell, L. (2012). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson Education.
- Tajfel, H., & Turner, J. (1985). *The social identity theory of intergroup behavior*, içinde Worchel, S. & Austin,W. (Eds.), *Psychology of inter-group relations*, (2), Chicago, Nelson-Hall, 7-24.
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Thomas, K. W., & Velthouse, B. A. (1990). Cognitive elements of empowerment: an "interpretive" model of intrinsic task motivation. *The Academy Of Management Review*, 15 (4), 666 – 681.

- Vuori, T., San, E., & Kira, M. (2012). Meaningfulness-making at work. qualitative research in organizations and management. *An International Journal*, 7(2), 231-248.
- Zyl, L.E., Deacon, E., & Rothmann, S. (2010). Towards happiness: experiences of work-role fit, meaningfulness and work engagement of industrial/organizational psychologists in south africa. *Sa Journal Of Industrial Psychology*, 36(1).

Y KUŞAĞI ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ETİK DAVRANIŞ ALGILARININ İNCELENMESİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 25.05.2017 Yayına Kabul Tarihi: 14.09.2017

Serol Karalar
Arş.Gör.Dr.
Trakya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi,
serolkaralar@trakya.edu.tr

Canan Çetin
Prof.Dr.
Marmara Üniversitesi
İşletme Fakültesi,
canancetin@marmara.edu.

Burçak Vatansever
Bahçeşehir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
burcak.vatansever@gss.ba
u.edu.tr

ÖZ Etik, sosyal hayatı ve iş dünyasını düzenleyen ve doğru kararlar alınmasına yardımcı olan bir kavramdır. Bireylerin etik ikilemler karşısında sahip oldukları algı ve sonucunda sergiledikleri davranış işletmeler üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler yaratmaktadır. Günümüz iş dünyasında yer almaya başlayan Y kuşağı bireylerin etik davranış algıları diğer kuşaklardan farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle, Y kuşağı mensubu olan ve hali hazırda işletmelerde görev yapan veya gelecekte iş dünyasına girecek olan öğrencilerin etik davranış ile ilgili algılarının incelenmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, iş yaşamında büyük bir yer edindiği görülen Y kuşağına mensup öğrencilerin etik davranış algılarının irdelenmesi olarak belirlenmiştir. Belirlenen amaçla, İstanbul'daki bir devlet ve bir vakıf üniversitesinde İşletme alanında lisans ve yüksek lisans öğrenimi gören 549 öğrenci üzerinde bir anket çalışması yürütülmüştür. Elde edilen verilere uygulanan analizler sonucunda; cinsiyet, medeni durum, öğrenim görülen üniversite, eğitim durumu ve yaş değişkenleri ile etik davranış algısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Y kuşağı, öğrenci, etik davranış

JEL Kodu: M10, M40, D23

Alanı: İşletme

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.019

Atıfta bulunmak için: Karalar, S., Çetin, C. & Vatansever Durmaz B. (2017). Y kuşağı üniversite öğrencilerinin etik davranış algılarının incelenmesi, *KAÜİİBFD* 8(16), 415-432.

ANALYZING GENERATION Y UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS of ETHICAL BEHAVIOUR

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 25.05.2017

Accepted Date: 14.09.2017

Serol KARALAR
Res.Assist., Ph.D.,
Trakya University
Faculty of Economic and
Administrative Sciences,
serolkaralar@trakya.edu.tr

Canan ÇETİN
Prof.
Marmara University
Faculty of Business
Administration,
canancetin@marmara.edu.tr

**Burçak
VATANSEVER
DURMAZ**
Bahçeşehir University
Institute of Social Sciences,
burcak.vatansever@gss.bau.
edu.tr

ABSTRACT | Ethics is a notion that organizes social life and business world and that helps to make right decisions. Perceptions of individuals' against ethical dilemmas and behaviours displayed afterwards have positive and negative effects on enterprises. Perceptions of ethical behaviour of Generation Y individuals who have started to appear in today's business world, might differ from other generations. Therefore, it is important to analyze students' perceptions of ethical behaviour who are members of Generation Y and work in the enterprises or who will join the business world in the future. In this context, the purpose of this study has been determined as examining perceptions of ethical behaviour of Generation Y students who gain a respectable place in business life. For this purpose, a questionnaire has been conducted on 549 undergraduate and graduate students who study in the department of business administration at one state and one private university in Istanbul. After analyzing the data; statistically significant differences have been found between gender, marital status, type of university, educational level, age variables and perception of ethical behaviour.

Keywords: *Generation Y, student, ethical behaviour*

Jel codes: *M10, M40, D23,*

Scope: *Business*

Type: *Research*

Cite this Paper: Karalar, S., Çetin, C. & Vatansever Durmaz B. (2017). Analyzing generation Y university students' perceptions of ethical behaviour, *KAUJEASF* 8(16), 415-432.

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana bir tartışma konusu olan etik kavramı, iş dünyasında görülen etik ikilemler ve etik sapmalar nedeniyle iş etiği kavramı adı altında araştırmacılar tarafından ele alınmaya başlamıştır. İşletme alanında bilimselliğin artması, iş etiği kavramının gelişmesine olanak sağlamıştır. İş etiğinin öneminin işletmeler ve paydaşları tarafından anlaşılması ve çeşitli mesleklere özgü etik ilkeler belirlenmesi zorunluluğunun ortaya çıkmasından dolayı meslek etiğini kavramı da gelişimini sürdürmektedir.

Kişilik, cinsiyet, eğitim durumu, gelir düzeyi gibi birçok farklı özelliğe sahip bireyler iş dünyasında bir arada çalışmaktadırlar. Yaş unsuru bu özelliklerden bir tanesini oluşturmaktadır. İş dünyası, emeklilik dönemine doğru ilerleyen çalışanların yanı sıra kariyerlerinin henüz başında olan genç çalışanları da bünyesinde barındırmaktadır. Bu bireyler arasındaki yaş farkı kimi zaman kuşak çatışmasına yol açabilmektedir. İş dünyasındaki kuşak farklılığı, etik ile ilgili konular üzerindeki algının da farklılaşmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan, iş dünyasında hali hazırda görev yapan veya yakın gelecekte iş dünyasına adım atmaya hazırlanan üniversite öğrencilerinin etik davranış algılarının irdelenmesinin önem taşıdığı söylenebilir.

Bu çalışmada, iş dünyasında büyük bir yer edinmeye başlayan Y kuşağı bireylerin etik davranış algılarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, İşletme alanında lisans ve yüksek lisans düzeyinde eğitim gören öğrenciler üzerinde bir anket çalışması uygulanmıştır. Etik davranış ve Y kuşağı ile ilgili yazına yer verilmesinin ardından, yapılan araştırmanın bulguları ortaya koyulmuştur.

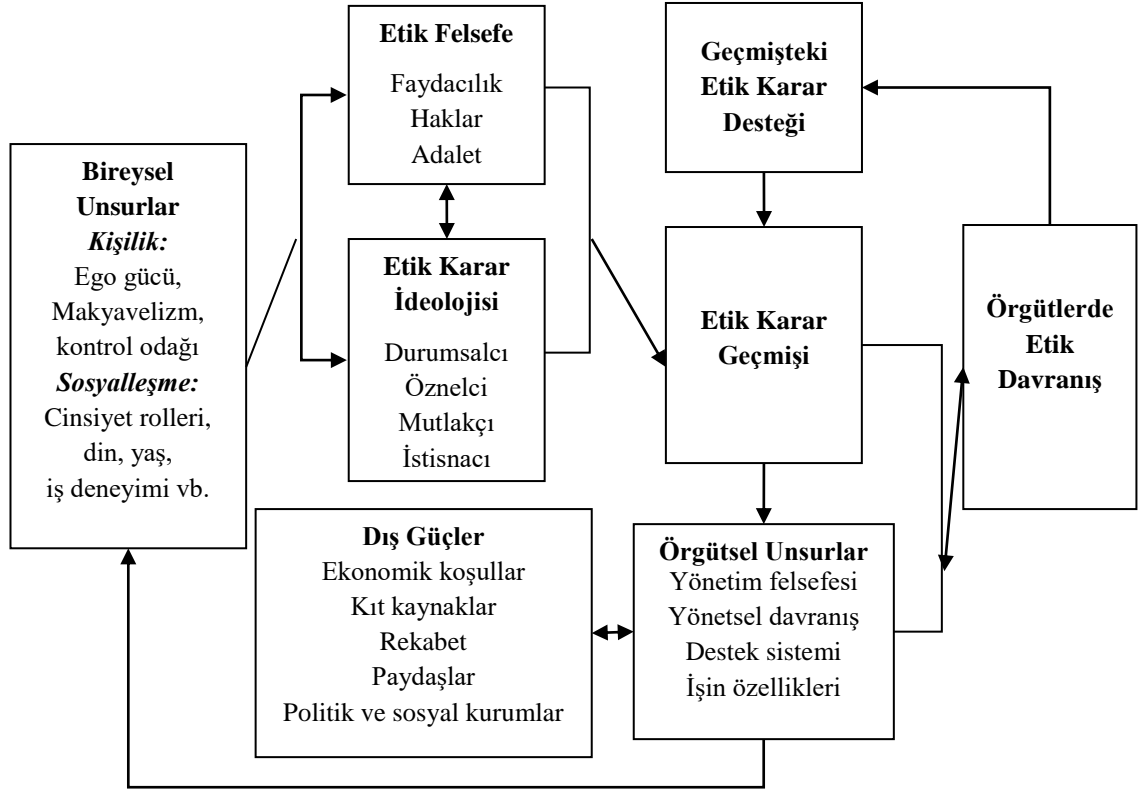
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Etik Davranış

İçinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında özellikle ABD'de yaşanan Enron ve WorldCom skandalları kamuoyunun dikkatini etik konusuna çekmiş, iş etiği ile ilgili yapılan araştırmalar ve verilen eğitimlerin sayısı hızla artmıştır (Suen, Cheung & Mondejar, 2007, s. 257). Örgütsel açıdan etik üzerindeki dikkatin önemli bir kısmı, geleceğin iş dünyası liderlerinin geçmişte yapılan hataları tekrarlamamaları için yüksek öğretim kurumlarında iş etiğinin öğretilmesi üzerine odaklanmıştır (Robbie & Keeping, 2004, s. 221). Yaşanan bu gelişmeler, iş etiğinin öğrenilip öğrenilemeyeceği konusundaki tartışmaları da ortaya çıkarmıştır. Günümüzde iş dünyası, sosyal sorumlu davranma konusunda büyük bir baskı altında kalmaktadır. Müşterilerin, devlet yetkililerinin ve işletme yöneticilerinin büyük bir çoğunluğu Milton Friedman'ın ünlü "*Bir işletmenin tek sorumluluğu kar elde etmektir.*" sözünün geçerli olmadığını düşünmektedir (Finegan, 1994, s. 747). Friedman karşıtı düşünce yapısının giderek yaygınlaşması, yaşanan etik skandallar ve konunun günden güne önem kazanması, işletmeleri ve çalışanları etik davranışa doğru

yöneltmektedir. İşletme alanı açısından etik davranış, kabul edilebilir ve iyi iş davranışına götüren işletme kurallarını ifade etmektedir (Van Zyl & Lazenby, 2002, s. 112). Kurallar, kanunlar, örgüt ilkeleri ve adalet tarafından yönlendirilen yasal temelli etik davranışların yanı sıra iş etiği kapsamında incelenen ve kişiler arası ilişkileri tanımlayan sosyal temelli etik davranışlar bulunmaktadır (Smith & Oakley, 1997, s. 40). Bu çalışma kapsamında, söz konusu etik davranışlar ele alınmaktadır. Örgütsel düzeyde uygulanan sosyal sorumluluk programları, daha çok bireysel bir uygulama olan etik olmayan davranışları da beraberinde getirmektedir (Barraquier, 2011, s. 28). Buradan yola çıkılarak, kurumsal açıdan sosyal sorumlu ve etik davranmanın bireyler temelinde etik davranışın sağlanması ile gerçekleştirilebileceği söylenebilir.

Anlaşılması ve yönetilmesi zor bir kavram olan etik davranış, birçok unsurun etkisi ile ortaya çıkmaktadır. Söz konusu unsurların oldukça fazla olması etik davranışın daha karmaşık bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır. Şekil 1'de çalışanların etik davranma ve davranmama nedenleri görülmektedir.

Şekil 1. Etik Davranış Modeli/Kaynak: Stead, Worrell & Stead, 1990, s. 237.

Şekil 1'de görüldüğü gibi; çalışanların etik davranışlarını etkileyen unsurlar genel olarak bireysel, örgütsel ve dışsal unsurlardır. Söz konusu unsurlar arasında tek yönlü veya karşılıklı ilişkilerin olduğu söylenebilir. Bu çalışmada; cinsiyet, yaş, iş deneyimi gibi bireysel unsurların etik davranış algısı üzerindeki etkileri incelenmektedir.

Örgütler etik farkındalık, etik eğitim, etik eylem ve etik liderlik aşamalarından oluşan süreci gerçekleştirmeleri halinde örgüt içinde etik davranışı sağlayabilmektedirler (Boone & Kurtz, 2013, s. 44). Söz konusu unsurlardan bir tanesinin eksik olması durumunda işletmelerde etik davranıştan söz etmek mümkün olmamaktadır. İşletmelerin etik dışı davranışlarının altında yatan nedenler ise şu şekilde sıralanabilir (Fassin, 2005, s. 270):

- Hissedarlar, personel, müşteriler, tedarikçiler ve medya gibi paydaşların baskıda bulunmaları
- Toplumun evrimleşmesi ve insanların kişiselleşmeleri
- Ekonominin küreselleşmesi
- Kısa dönemli taktiklerin uygulanması
- Finansal konuların baskın hale gelmesi
- İşletmelerin daha yasal hale gelmeleri, buna karşılık yasal sistemin zaman ve maliyet açısından etkin olmaması
- İletişim ve medyanın orantısız önem kazanması
- İşletmelerde ödül ve değerlendirme sisteminin bulunması
- Üst yönetimin belirlemiş olduğu bir stratejinin uygulamaya koyulmasının güç olması
- Para, güç ve başarı gibi unsurların işletmeleri motive etmesi
  - Girişimcilerin rasyonelleşme psikolojisine sahip olmaları

Birçok örgüt, etik davranış ile ilgili politikalarını çalışanlarına ve kamuya aktarabilmek için kurumsal etik kodlar oluşturma stratejisini kullanmaktadır. Genellikle geniş kapsamlı olan ve tüm üyeleri içeren ilkeleri benimseyen bu kodlar, bir çalışanın bazı özel durumlarda karşılaşacağı etik ikilemler için kullanılabilir bir rehber özelliği taşıyamamaktadır (Finegan, 1994, s. 747). Çalışanlar önceden oluşan değerleri nedeniyle farklı etik davranış algısına sahip olabilmektedirler.

2.2. Y Kuşağı ve Etik

Günümüz iş yaşamında aktif bir şekilde görev yapan dört kuşak olduğu kabul edilmektedir. Bu kuşaklar; 1927-1945 yılları arasında doğan gelenekselci kuşak, 1946-1964 doğumlu bebek patlaması kuşağı, 1965-1980 yılları arasında dünyaya gelen X kuşağı ve 1981-1999 doğumlu Y kuşağı olarak sıralandırılabilir (Castellano, 2014, s. 40). Bu çalışmada, bahsedilen kuşakların en genci olan Y kuşağı ele alınmaktadır.

İlgili yazında Y kuşağı; “*Bana bak*” kuşağı (Myers & Sadaghiani,

2010, s. 225), www kuşağı, dijital kuşak, E kuşağı, Net kuşağı, siber çocuklar gibi (Tolbize, 2008, s. 4) farklı isimlerle anılmaktadır. Çocukluk döneminde ebeveynleri tarafından zaman programları yapılan, riskten kaçınıp fırsatlardan yararlanmaları istenen, başarılı olmaya zorlanan Y kuşağı üyeleri yetişkinlikte kendilerine ve geleceklerine güvenen, gruplar halinde çalışmayı tercih eden, hedef odaklı, narsist ve iddialı bireyler haline gelmişlerdir (VanMeter, Grisaffe, Chonko & Roberts, 2013, s. 95). Dolayısı ile Y kuşağı üyelerinin, kendilerinden önce gelen kuşaklardan farklı özellikler gösterdikleri ve bu özelliklerin iş yaşamına da yansiyabileceği söylenebilir.

Bebek patlaması kuşağının ve X kuşağının çocukları olan Y kuşağı üyeleri satın alma gücü olan, ebeveyn kontrolü olmadan kendilerini ifade edebilen, yaşamlarının büyük bir çoğunda bilgisayara ve internete doğrudan erişme imkanına sahip olmuş bireylerdir (Freestone & Mitchell, 2004, s. 122). Devlete ve mevcut kurumlara karşı kuşkucu bir yaklaşıma sahip olduğu düşünülen Y kuşağı tutuculuk, iyimserlik ve idealistlik açısından bebek patlaması kuşağı ile ortak özellikler göstermektedir. Ayrıca Y kuşağı üyeleri siyasi ve sosyal olarak oldukça aktiftirler (Beard, 2003, s. 218). Y kuşağının, 1960'lardan bu yana sosyal açıdan aktif ilk kuşak olması beklenmektedir (Smola & Sutton, 2002, s. 365). Bu nedenle, Y kuşağı bireylerin sosyal temelli etik davranış algılarının daha yüksek olması beklenbilir.

Küreselleşme ve internet çağında doğup büyüyen Y kuşağı bireyler, işgücüne katılan en genç kuşağı oluşturmaktadır (Mosley, Mosley & Pietri, 2014, s. 222). 2015 yılı itibari ile ABD'deki işgücünün %25'ini oluşturan Y kuşağının, 2020 yılında küresel işgücünün %50'sini kaplayacağı tahmin edilmektedir (IBE, 2015, s. 1). Türkiye'de ise, Avrupa'nın pek çok ülkesindeki toplam nüfustan daha fazla sayıda Y kuşağı üyesi yaşamaktadır (Adıgüzel, Batur & Ekşili, 2014, s. 174). Buradan hareketle, Türkiye'de genç ve dinamik bir işgücü potansiyelinin olduğu söylenebilir.

Tablo 1'de, Y kuşağı üyelerinin özellikleri ve iş ile ilgili tutum ve görüşleri görülmektedir.

Tablo 1. Y Kuşağının Özellikleri

Özellik	Y Kuşağına Yansıması
Olumlu özellikler	Teknoloji meraklısı, farklılığa uyum sağlayan ve anlayış gösteren, çoğul görevlendirmede başarılı
Olumsuz özellikler	Yazın yeteneği konusunda eksiklik, kısa dikkat süresi, düşük örgütsel bağlılık
İşyeri özellikleri	Teknolojiyi işyerine uyumlaştırma konusunda çok iyi olma, anında geri besleme ve takdir talep etme, birden fazla işverene ve çoklu kariyere sahip olmayı isteme, kurallara ve düzenlemelere alışkın olma ve bunları uygulamaya hazır olma

Giyim	Rahat hissettiren her kıyafet
İş çevresi	Ofis ve evde esnek çalışma saatleri talep etme
Motivasyon	Özel hayatı devam ettirme
Danışmanlık	Sürekli geri besleme alma ihtiyacı duyma
Birikim	Kişisel ilişkiler
Kariyer hedefi	Birçok paralel kariyer oluşturma, aynı anda birçok işe sahip olma

Kaynak: ERC, 2013, s. 5.

Tablo 1’de görülen unsurların konu ile ilgili araştırmalardan derlendiği ve Y kuşağı bireylerini genel bir açıdan değerlendirdiği söylenebilir. Tabloda yer verilen unsurların bireyler temelinde değişiklik gösterebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Önceki kuşaklara kıyasla farklılığa daha fazla tolerans gösterme ve takım olarak daha kolay çalışma, iletişim ve bilgi teknolojileri konusunda yeteneğe sahip olma, sorunları ve fırsatları genç bakış açısı ile görme gibi olumlu özellikleri de bulunan Y kuşağı, sadakat ve iş etiği konusunda zayıf görülmektedir (Myers & Sadaghiani, 2010, s. 226).

Diğer taraftan enformasyon ve bilgi çağıının şekillendirdiği Y kuşağının bireyci, tüketimci, anlık zevklere odaklı ve sadakat duygusundan uzak olmakla birlikte, sürdürülebilirlik, etik, sosyal sorumluluk gibi kavramlara sahip çıkan bir profil çizdiği de belirtilmektedir (Altuntuğ, 2012: 204). Bu açıdan, iş dünyasında büyük bir yer edinen ve gelecekte iş yaşamının hakimi olması beklenen Y kuşağının etik davranış algısının irdelenmesi önem taşımaktadır.

Günümüzde iş dünyasında sahip olduğu konum nedeniyle Y kuşağını ele alan etik araştırmaların sayısı giderek artmaktadır. 2008 yılında yürütülen İş Dünyası Anketi’ne göre; Y kuşağı bireylerinin sadece %22’si akranlarının etik olduğunu, %58’i kendilerini etik bulduğunu belirtmiştir.

Buradan hareketle, Y kuşağı çalışanların %42 ila %78’inin etik olmayan iş uygulamalarına dahil olma olasılığı bulunduğu belirtilmektedir (Van Meter vd., 2013, s. 95). Söz konusu araştırma, Y kuşağı üyelerinin etik dışı davranışlarda bulunmaya eğilimli olduğunu ortaya koymaktadır.

Etik Kaynak Merkezi (ERC)’nin 2011 yılında ABD’de yapmış olduğu bir araştırmada ise Y kuşağı üyelerinin %35’inin iş yararı için etik dışı bir davranışa göz yumabileceği, kendilerinden büyük kuşaklara kıyasla etik dışı davranışları daha kolay gözlemleyebildikleri ancak bu davranışlarla başa çıkma konusunda daha az tecrübeye sahip oldukları ve sosyal etkileşimin etik ile ilgili algılarını daha çok etkilediği belirlenmiştir (ERC, 2013).

Yapılan bu araştırma, etik dışı davranma eğiliminin ve sosyal temelli etik davranış ile ilgili Y kuşağının algısının yüksek olması konusunu desteklemektedir.

Yapılan bir diğer araştırmaya göre, iş dünyasındaki davranışların etik olup olmadığına ilişkin Türkiye'deki Y kuşağı ile dünyadaki akranları arasında ilginç farklılıklar bulunmaktadır. Dünya'da Y kuşağı üyelerinden, iş dünyasının etik kurallara saygılı olduğunu düşünenlerin oranı %54 iken Türkiye'de bu oran %39'da kalmıştır (www.deloitteegitimvakfi.org.tr, 17.01.2014). Aynı kurum tarafından 2017 yılında yapılan araştırmaya göre dünyada bu oran %65'e yükselmiştir (www.deloitte.com, 2017).

Tarihteki en tüketim odaklı ve etik açıdan en farklı kuşak olması nedeniyle Y kuşağının, iş dünyasının görünüşünü değiştirebileceği düşünülmektedir (Pelton & True, 2004, s. 64). Buradan hareketle, Y kuşağı bireylerin etik davranış algısını inceleyen araştırmaların var olmakla birlikte sayısının artması gerektiği belirtilebilir. Ayrıca Demirkaya vd. (2015)'nin araştırmasında ortaya koyulduğu gibi; Türk toplum yapısı, bireylerinin kişilik özellikleri ve çalışma hayatı üzerindeki yönetim algısı ilgili uluslararası yazında yer alan kuşaklar arası farklılıklarla paralellik göstermemektedir.

Bu nedenle, etik davranış algısı anlamında da ülkemizin özelliklerine göre kuşaklar arası farklılıkların araştırılması ve iş yaşamında buna bağlı politikaların oluşturulmasının daha uygun olduğu görülmektedir.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde, İstanbul'da bir devlet ve bir vakıf üniversitesinde İşletme alanında lisans ve yüksek lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin etik davranış algılarının incelendiği araştırmanın sonuçlarına ve bu sonuçlar üzerinde yapılan yorumlara yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, iş yaşamında büyük bir yer edindiği görülen Y kuşağının üyeleri olan üniversite öğrencilerinin etik davranış algılarının irdelenmesi olarak belirlenmiştir.

Yeni milenyuma girilmesi ve değişen iş dünyasına yeni bir kuşağın katılması ile birlikte çalışanlar arasındaki kuşak farklılıklarının yöneticiler tarafından doğru yönetilmesinin önemi artmıştır. Kuşak farklılıklarının anlaşılması; çalışan verimlilik düzeyinin, inovasyonun ve örgütsel vatandaşlığın geliştirilmesi için yöneticiler tarafından kullanılabilir bir araç olarak görülmektedir (Smola & Sutton, 2002, s. 363).

Kuşaklar arasındaki farklılık, etik davranış algısı üzerinde değişikliğe neden olabilmektedir. Ayrıca, gelecekte karar alma pozisyonlarında görev alacak üniversite öğrencilerinin etik davranış algılarının incelenmesi gerekmektedir. Yapılan araştırmadan elde edilen sonuçların, ilgili yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, Y kuşağı öğrencilerin etik davranış algılarını ortaya koyan bu çalışmanın önem taşıdığı söylenebilir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini İstanbul'da bulunan bir devlet ve bir vakıf üniversitesinde İşletme alanında lisans ve yüksek lisans öğrenimi gören öğrenciler oluşturmaktadır. Belirlenen evrenin oldukça büyük olması nedeniyle bir örneklem seçme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Araştırmanın evreni içerisinden, tesadüfi örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile bir örneklem seçilmiştir.

Geçtiğimiz yıllarda yaşanan etik skandalların merkezinde İşletme bölümü mezunlarının olması ve bugünün öğrencilerinin geleceğin etik suçlusu olma olasılığının bulunması nedeniyle (Zopiatis & Krambia-Kapardis, 2007, s. 648) İşletme alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri araştırma kapsamına alınmıştır. Y kuşağı üniversite öğrencilerinin araştırmaya dahil edilme nedeni olarak ise nüfusun ve İşletme eğitimi gören öğrencilerin içerisinde büyük bir yer kaplamaları ve gelecekte etik çatışmaları da içeren karar alıcı roller üstlenecek olmaları (Pelton & True, 2004, s. 64) gösterilebilir.

Araştırmaya 549 öğrenci katılmış olup araştırma evreninden elde edilen örneklem büyüklüğünün; araştırmacıların genel olarak kabul ettiği %95 güvenilirlik düzeyinde $n=333$ ($N=2500$) ile $n=357$ ($N=5000$) arasında olmasının yeterli kabul edilmesi (Cohen, Manion & Morrison, 2007, s. 104) nedeniyle oldukça yeterli olduğu söylenebilir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan anket iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde, Smith & Oakley (1997) tarafından geliştirilen ve etik davranış ile ilgili senaryolardan oluşan 16 ifadeli ölçek kullanılmıştır. Ölçek yasal temelli (9 ifade) ve sosyal temelli (7 ifade) etik davranışlar olmak üzere iki boyuttan meydana gelmektedir. Kullanılan ölçek 5'li Likert tipi (1= Kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum) ifadeler içermektedir. Anketin ikinci bölümünde, etik davranış algısının katılımcıların sosyo-demografik özellikleri açısından farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla sorular yöneltilmiştir.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bilimsel çalışmaların en doğru sonuçlara ulaşmalarını engelleyen birtakım sınırlılıklar bulunmaktadır. Bu çalışmanın en temel sınırlılığı, anket çalışmasının İstanbul'daki bir devlet ve bir vakıf üniversitesinde yürütülmesidir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri okulların seçilmek zorunda kalınması ve araştırmanın katılımcı öğrencilerin verdikleri cevaplara göre şekillenmiş olması diğer sınırlılıkları oluşturmaktadır. Ayrıca etik davranış algısının ölçülmesi zor bir konu olduğu ve aslında gözlem yolu ile ölçülmesi gerektiği de göz önünde

bulundurulmalıdır. Ancak bu sınırlılık zaman kısıtı nedeni ile ortadan kaldırılamamıştır.

3.5. Araştırmanın Bulguları

İstanbul'da öğrenim lisans ve yüksek lisans öğrencileri üzerinde yürütülen anket çalışmasından elde edilen veriler SPSS 17.0 istatistik paket programı yardımı ile değerlendirilmiş ve ortaya çıkan sonuçlar üzerinde yorumlar yapılmıştır. Sonuçların elde edilmesinde faktör analizi, Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis testlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 2'de, araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
<u>Cinsiyet</u>			<u>Eğitim Durumu</u>		
Kadın	287	52,3	Lisans	351	63,9
Erkek	262	47,7	Yüksek Lisans	198	36,1
Toplam	549	100,0	Toplam	549	100,0
<u>Yaş</u>			<u>Lisans ise Sınıfı</u>		
18-23 yaş	337	61,4	1. Sınıf	98	17,9
24-29 yaş	165	30,1	2. Sınıf	74	13,5
30-36 yaş	47	8,6	3. Sınıf	79	14,4
Toplam	549	100,0	4. Sınıf	87	15,8
			4. Sınıf üzeri	13	2,3
			Yüksek Lisans	198	36,1
			Toplam	549	100,0
<u>Medeni Durum</u>			<u>İş Deneyimi</u>		
Bekar	504	91,8	Var	389	70,9
Evli	45	8,2	Yok	160	29,1
Toplam	549	100,0	Toplam	549	100,0
	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
<u>Üniversite</u>			<u>18 Yaşına Kadar Yaşanılan Yer</u>		
Devlet	371	67,6	Köy	46	8,3
Vakıf	178	32,4	İlçe merkezi	121	22,0
Toplam	549	100,0	İl Merkezi	90	16,4
			Büyükşehir	292	53,3
			Toplam	549	100,0

Tablo 2'de görüldüğü gibi; katılımcıların çoğunluğu kadın, 18-23 yaş aralığında, bekar, devlet üniversitesinde öğrenim gören, lisans öğrencisi, özellikle yüksek lisans öğrencileri arasında iş deneyimi olan ve 18 yaşına kadar büyükşehirde yaşamış bireylerden oluşmaktadır.

Etik davranış algısı alt boyutlarının ortaya koyulması amacı ile faktör analizi uygulanmıştır. Araştırma kapsamındaki veri setinin faktör analizine uygun olup olmadığını değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett testi kullanılmıştır. KMO değerinin 0,848 ve Bartlett testinin anlamlı (Sig. 0,000<0,05) bulunması (Eroğlu, 2010, s. 322) nedeniyle araştırmada kullanılan veri setinin faktör analizi için uygun olduğu belirtilebilir.

Uygulanan faktör analizinin sonucunda; tek başına bir boyut oluşturan bir ifade, binişik olduğu tespit edilen üç ifade ve orijinal boyutlara uymayan iki ifade analiz kapsamına alınmamıştır. Faktör analizi sonrasında geriye kalan ifadelerin dahil edildiği güvenilirlik analizi sonuçlarına göre; etik davranış algısı ölçeğinin Cronbach Alfa (α) katsayısının 0,760 (Sosyal temelli etik davranışlar alt boyutu için $\alpha=0,638$ ve yasal temelli etik davranışlar alt boyutu için $\alpha=0,648$) olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle, alt boyutların ve ölçeğin tamamının güvenilir olduğu söylenebilir.

Faktör analizi sonucunda ortaya koyulan faktör yüklerine Tablo 3'te yer verilmektedir.

Tablo 3. Keşfedici Faktör Yükleri

Madde No.	Faktör Bileşenleri	
	Faktör 1 (Sosyal Temelli)	Faktör 2 (Yasal Temelli)
S11	,699	
S8	,689	
S12	,678	
S6	,668	
S16	,659	
S13	,655	
S5		,838
S7		,798
S9		,700
S14		,572

Faktör yüklerinin belirlenmesinde ve faktörlerin isimlendirilmesinde varimax döndürme yöntemi kullanılmıştır. Faktör analizinde tespit edilen faktörler yazına uygun olarak iki alt boyutu oluşturmaktadır.

Faktör analizi sonucunda ortaya koyulan başlangıç özdeğerleri ve varyans yüzdeleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Faktör Özdeğerleri ve Varyans Yüzdeleri

Boyut	Başlangıç Özdeğerleri		
	Toplam	Varyans Yüzdesi	Kümülatif Yüzde
Sosyal Temelli Etik Davranış	3,198	31,984	31,984
Yasal Temelli Etik Davranış	1,853	18,525	50,509

Kaiser'in geliştirmiş olduğu kurala göre, özdeğeri 1'den büyük olan faktörlerin yorumlamaya dahil edilmesi gerekmektedir (Ledesma & Valero-Mora, 2007, s. 2). Faktör özdeğerleri ve varyans yüzdelerine göre; sosyal temelli etik davranış alt boyutu toplam varyansın %31,984'ünü açıklamaktayken yasal temelli etik davranış alt boyutu ile birlikte toplam varyansın %50,509'unu açıkladığı görülmektedir. Minimum varyans açıklama oranı araştırmacılar tarafından %50 olarak kabul edilmektedir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu & Yıldırım, 2005, s. 223). Buradan yola çıkılarak, faktör analizi sonucunda etik davranış ölçeğinde belirlenen boyut sayısının yeterli olduğu ve yazın ile örtüştüğü belirtilebilir.

Araştırmada kullanılan veri setinin normal dağılım varsayımının değerlendirilmesi için Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi uygulanmıştır (Eroğlu, 2010, s. 322). Likert tipli ölçeklerin kullanıldığı araştırmalarda, katılımcıların aynı maddeye yoğunlaşmaları nedeniyle dağılım normalden sapmaktadır (Bryne, 2010, s. 103). K-S testi uygulanmasının ardından verilerin normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Bu nedenle, araştırmada parametrik olmayan testler kullanılmıştır.

Etik davranış algısının sosyo-demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin değerlendirilmesi amacı ile Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis Testleri uygulanmıştır. Uygulanan test sonuçlarına göre; $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde iş deneyimi ile etik davranış algısı ve iki alt boyutu, öğrenim görülen sınıf ile etik davranış algısı ve iki alt boyutu, 18 yaşına kadar yaşanan yer ile etik davranış algısı ve iki alt boyutu, cinsiyet ile yasal temelli etik davranış algısı, eğitim durumu ile sosyal temelli etik davranış algısı, yaş ile sosyal temelli etik davranış algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Anlamlı bulunan ilişkilere ait Mann-Whitney U Testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	N	Z	Sig.
Etik Davranış Algısı	Cinsiyet	549	-4,749	,000
	Kadın	287		
	Erkek	282		
Sosyal Temelli Etik Davranış Algısı	Cinsiyet	549	-5,228	,000
	Kadın	287		
	Erkek	282		
Etik Davranış Algısı	Medeni Durum	549	-4,672	,000
	Bekar	504		
	Evli	45		

Sosyal Temelli Etik Davranış Algısı	Medeni Durum	549	-2,912	,004
	Bekar	504		
	Evli	45		
Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	N	Z	Sig.
Yasal Temelli Etik Davranış Algısı	Medeni Durum	549	-4,432	,000
	Bekar	504		
	Evli	45		
Etik Davranış Algısı	Üniversite	549	-3,387	,001
	Devlet	371		
	Vakıf	178		
Sosyal Temelli Etik Davranış Algısı	Üniversite	549	-3,450	,001
	Devlet	371		
	Vakıf	178		
Yasal Temelli Etik Davranış Algısı	Üniversite	549	-3,921	,000
	Devlet	371		
	Vakıf	178		
Etik Davranış Algısı	Eğitim Durumu	549	-3,521	,000
	Lisans	351		
	Yüksek Lisans	198		
Yasal Temelli Etik Davranış Algısı	Eğitim Durumu	549	-4,440	,000
	Lisans	351		
	Yüksek Lisans	198		

İstatistiksel olarak anlamlı bulunan ilişkilerde yer alan sıra ortalamalarına bakıldığında;

- Erkek katılımcıların etik davranış algısı ve sosyal temelli etik davranış algısının daha geniş olduğu, ankette yer alan ifadeleri kadın katılımcılara kıyasla daha etik buldukları, bir kadın yönetici tarafından yönetilmenin bazı çalışanların zoruna gidebileceği düşüncesiyle erkek adayın işe alınması ve işleri kötü giden bir restoran-bar sahibi olarak genç ve çekici garsonların istihdam edilmesi gibi ifadeleri daha etik bulabildikleri, bunun da erkek katılımcıların söz konusu ifadeleri daha normal karşılamaları ile kadın ve erkeğe yüklenen toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanabileceği söylenebilir.

- Bekar katılımcıların etik davranış, sosyal temelli etik davranış ve yasal temelli etik davranış algısının evli katılımcılara kıyasla daha yüksek olduğu ancak bu durumun katılımcıların büyük çoğunluğunun bekar olmaları nedeniyle gerçekleşebileceği veya evli katılımcıların bakmakla yükümlü oldukları ailelerine karşı sorumluluklarından dolayı etik dışı kabul edilebilecek durumlardan kaçındıkları, bekar katılımcıların ise bu konuda daha rahat davranabildikleri belirtilebilir.

- Devlet üniversitesinde öğrenim gören Y kuşağı öğrencilerin vakıf üniversitesinde okuyan katılımcılara kıyasla etik davranış, sosyal temelli etik

davranış ve yasal temelli etik davranış algısına ait beklentilerinin daha yüksek olduğu ve anketteki ifadelerin etik davranışa uygun olduğunu daha fazla düşündükleri görülmektedir.

- Lisans öğrenimi gören katılımcıların etik davranış ve yasal temelli etik davranış beklentilerinin yüksek lisans öğrenimi gören katılımcılara göre daha yüksek olduğu, bunun nedeninin ise lisans öğrenimi gören katılımcıların iş deneyimlerinin çok fazla olmaması, etik dışı davranışlara pek rastlamamaları ve ankette yer alan etik dışı kabul edilebilecek ifadeleri iş yaşamında yapmanın getirebileceği olumsuz sonuçları tahmin edememeleri olduğu söylenebilir.

Kruskal-Wallis Testi sonuçlarına göre, istatistiksel açıdan anlamlı bulunan farklılıklara ilişkin elde edilen bulgular Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	N	X ²	Sig.
Etik Davranış Algısı	Yaş	549	9,123	,010
	18-23 yaş	337		
	24-29 yaş	165		
	30-36 yaş	47		
Yasal Temelli Etik Davranış Algısı	Yaş	549	14,518	,001
	18-23 yaş	337		
	24-29 yaş	165		
	30-36 yaş	47		

Kruskal-Wallis Testi sonucunda belirlenen sıra ortalamaları değerlendirildiğinde;

- 18-23 yaş aralığında bulunan katılımcıların kendilerinden büyük olan Y kuşağı öğrencilerine kıyasla etik davranış ve yasal temelli etik davranış algısına ait skorlarının daha yüksek olduğu, ankette yer ifadeleri daha etik buldukları ortaya koyulmuştur. Y kuşağı içerisinde en genç grup olan 18-23 yaş arası katılımcıların iş deneyimlerinin olmaması veya çok az olması ve diğer gruplara göre daha genç olmaları nedeniyle etik dışı olarak algılanabilecek konularda daha cesur davranabildikleri belirtilebilir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Örgütler farklı özelliklere sahip çalışanları aynı amaçları gerçekleştirmek üzere bir araya getirmektedirler. Söz konusu farklılıklar bir sinerji yaratmanın yanı sıra örgüt içerisinde zaman zaman çatışmalara neden olabilmektedir. Bu çatışmaların oluşmasında en önemli sebeplerden bir tanesinin, çalışanlar arasındaki yaş farkı olduğu söylenebilir. Farklı kuşaklara mensup çalışanların fikir ayrılığına düştüğü unsurlardan biri etik davranışlardır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda yoğun bir şekilde iş dünyasına giren ve örgütlerde büyük bir yer edinen Y kuşağı, üniversite öğrencilerini de kapsamaktadır. Dolayısı ile, hem iş dünyasında aktif bir şekilde görev yapan

bireyleri hem de gelecekte karar verici rollerde yer alacak üniversite öğrencileri ile Y kuşağının etik davranış algısının incelenmesi önem taşımaktadır.

Belirtilen önem doğrultusunda gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre; diğer gruplara kıyasla erkek, bekar, devlet üniversitesinde öğrenim gören, lisans öğrencisi ve 18-23 yaş aralığında olan Y kuşağı katılımcıların etik davranış skorlarının daha yüksek olduğu, ankette yer alan ifadeleri (*Ürün pazarlama stratejisinin bir parçası olarak bir üretici, ürününün rengini değiştirmiş ve başka özellikleri değişmemiş olmasına rağmen “Yeni ve geliştirilmiş” olarak pazarlamıştır.; Bir şirket, yabancı bir ülkenin resmi bir yetkilisine 350.000 Dolar “danışmanlık” ücreti ödemiştir. Buna karşılık bu yetkili, şirkete 10 Milyon Dolar kar sağlayacak bir ticari anlaşma için yardımda bulunma sözü vermiştir.; Bir işveren, bir yönetici pozisyonu için eşit niteliklere sahip iki adayın başvurularını kabul etmiş, ancak bir kadın tarafından yönetilmenin bazı çalışanların zoruna gideceğini düşünmesi nedeniyle erkek adayı işe almıştır.; Bir denetçi yasal bir finansal raporlama yöntemi seçmiş, ancak kamusal bilgi olabilecek bazı yüz kızartıcı finansal olayları gizlemiştir. vb.*) daha fazla etik buldukları, etik dışı olarak algılanabilecek davranışlara göz yummaya daha çok eğilim gösterdikleri ortaya koyulmuştur. Bu sonuçlar, kadın katılımcıların sosyal temelli etik davranış algısının daha yüksek olduğunu, sosyal konularda etik dışı davranmaya eğilimli olabileceklerini ve yüksek lisans öğrencilerinin yasal temelli etik davranış algısının daha geniş olduğunu ortaya koyan ve bu çalışmada kullanılan ölçeğin alındığı Smith & Oakley (1997)'in çalışması, yaşı daha büyük öğrencilerin etik açıdan risk almaya daha eğilimli olduklarını belirleyen Ludlum & Moskaloinov (2005)'un araştırması, iş deneyiminin etik farkındalığı artırıp daha etik davranmaya yönelttiğini tespit eden Eweje & Brunton (2010)'in çalışması ve medeni durumun etik davranış algısı ile bir ilişkisi bulunmadığını ortaya çıkartan Başak, Uzun & Arslan (2010)'in araştırması ile ters düşmektedir.

Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar; öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalardan kadın katılımcıların etik konularda daha hassas olduklarını belirleyen Sleeper, Schneider, Weber & Weber (2006), Keith, Pettijohn & Burnett (2008), Stappenbelt (2013) ile Wang & Calvano (2015)'nin araştırmaları; daha genç öğrencilerin hile yapmaya ve etik dışı davranmaya daha eğilimli olduklarını belirleyen Klein, Levenburg, McKendall & Mothersell (2007) ile Smyth, Davis & Kroncke (2009) ve lisans öğrencilerinin kişisel olarak etik dışı davranmayı daha normal karşıladıklarını ortaya koyan Molnar, Kletke & Chongwatpol (2008)'un çalışmaları ile örtüşmektedir.

Araştırma sınırlılıklarının ortadan kaldırılması için; gelecekte yapılacak araştırmalarda anket çalışmasının yürütüldüğü örneklemin genişletilmesi, örneklemin tamamına ulaşılmaya çalışılması, farklı şehirlerde ve üniversitelerde

anket çalışmasının yapılması önem taşımaktadır. Ayrıca araştırma kapsamında ele alınan etik davranış algısı başka değişkenler ile birlikte incelenerek bu kavramlar arasındaki olası ilişkiler ortaya koyulabilir.

5. KAYNAKÇA

- Adıgüzel, O., Batur, H. Z., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 165-182.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Geliştirilmiş 4. Baskı, İstanbul: Sakarya Kitabevi.
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
- Barraquier, A. (2011). Ethical behaviour in practice: Decision outcomes and strategic implications. *British Journal of Management*, 22, 28-46.
- Başak, T., Uzun, Ş. & Arslan, F. (2010). Yoğun bakım hemşirelerinin etik duyarlılıklarının incelenmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 52, 76-81.
- Beard, K. F. (2003). College student attitudes toward advertising's ethical, economic, and social consequences. *Journal of Business Ethics*, 48, 217-228.
- Boone, E. L., & Kurtz, L. D. (2013). *Çağdaş işletme, 2. Bölüm: Bugünün iş etiği çevresi ve ilişkili sosyal sorunlar*. G. Acar (Çev.), A. Yalçın (Çev. Ed.), 14. Basımdan Çeviri, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS basic concepts, applications, and programming*. Second Edition, New York: Taylor and Francis.
- Castellano, G. W. (2014). *Practices for engaging the 21st century workforce: Challenges of talent management in a changing workplace*. New Jersey: Pearson Education.
- Cohen, L., Manion L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. 6th Edition, New York: Routledge.
- Demirkaya, H., Akdemir, A., Karaman, E. & Atan, Ö. (2015). Kuşakların yönetim politikası beklentilerinin araştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 186-204.
- Eroğlu, A. (2010). Bölüm 10: Çok değişkenli istatistik tekniklerin varsayımları. *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri içinde*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Ethics Resource Center-ERC (2013). *Generational differences in workplace ethics: A supplemental report of the 2011 national business ethics survey*. USA.
- Eweje, G. & Brunton, M. (2010). Ethical perceptions of business students in a New Zealand university: do gender, age and work experience matter?, *Business Ethics*, 19(1), 95-111.
- Fassin, Y. (2005). The reasons behind non-ethical behaviour in business and entrepreneurship. *Journal of Business Ethics*, 60, 265-279.
- Finegan, J. (1994). The impact of personal values on judgments of ethical behaviour in the workplace. *Journal of Business Ethics*, 13, 747-755.
- Freestone, O., & Mitchell, W. V. (2004). Generation Y attitudes towards e-ethics and

- internet-related misbehaviours. *Journal of Business Ethics*, 54, 121-128.
- Institute of Business Ethics-IBE (2015). Business ethics across generations. *Business Ethics Briefing*, 48, 1-6.
- Keith, N. K., Pettijohn, C. E. & Burnett, M. S. (2008). Ethics in advertising: Differences in industry values and student perceptions. *Academy of Marketing Studies Journal*, 12, 281-96.
- Klein, A. H., Levenburg, M. N., McKendall, M. & Mothersell, W. (2007). Cheating during the college years: How do business school students compare?. *Journal of Business Ethics*, 72(2), 197-206.
- Ledesma, D. R., & Valero-Mora, P. (2007). Determining the number of factors to retain in EFA: An easy-to-use computer program for carrying out parallel analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 2(2), 1-11.
- Ludlum, M. P. & Moskaloinov, S. (2005). Russian student views on business ethics: Post-Enron. *College Student Journal*, 39(1).
- Molnar, K. K., Kletke, G. M. & Chongwatpol, J. (2008). Ethics vs. IT ethics: Do undergraduate students perceive a difference?. *Journal of Business Ethics*, 83(4), 657-671.
- Mosley, C. D., Mosley, Sr. C. D., & Pietri, P. H. (2014). *Supervisory management: The art of inspiring, empowering and developing people*. Ninth Edition, Stamford: Cengage Learning.
- Myers, K. K., & Sadaghiani, K. (2010). Millennials in the workplace: A communication perspective on millennials' organizational relationships and performance. *Journal of Business Psychology*, 25, 225-238.
- Pelton, L. E., & True, L. S. (2004). Teaching business ethics: Why gen Y?. *Marketing Education Review*, 14(3), 63-70.
- Robbie, C., & Keeping, M. L. (2004). Perceptions of ethical behaviour among business faculty in Canada. *Journal of Academic Ethics*, 2, 221-247.
- Sleeper, J. B., Schneider, C. K. Weber, S. P. & Weber E. J. (2006). Scale and study of student attitudes toward business education's role in addressing social issues. *Journal of Business Ethics*, 68(4), 381-391.
- Smith, L. P., & Oakley III, F. E. (1997). Gender-related differences in ethical and social values of business students: Implications for management. *Journal of Business Ethics*, 16, 37-45.
- Smola, W. K., & Sutton, D. C. (2002). Generational differences: Revisiting generational work values for the new millennium. *Journal of Organizational Behaviour*, 23, 363-382.
- Smyth, L. S., Davis, R. J. & Kroncke, O. C. (2009). Students' perceptions of business ethics: Using cheating as a surrogate for business situations. *Journal of Education for Business*, 84(4), 229-239.
- Stappenbelt, B. (2013). Ethics in engineering: Student perceptions and their professional identity development. *Journal of Technology and Science Education (JOTSE)*, 3(1), 3-10.
- Stead, E. W., Worrell, L. D., & Stead, G. J. (1990). Integrative model for understanding and managing ethical behavior in business organizations, *Journal of Business Ethics*, 9, 233-242.

- Suen, H., Cheung, S., & Mondejar, R. (2007). Managing ethical behaviour in construction organizations in Asia: How do the teachings of Confucianism, Taoism and Buddhism and globalization influence ethics management?. *International Journal of Project Management*, 25, 257-265.
- Tolbize, A. (2008). *Generational Differences in the Workplace*. The Research and Training Center on Community Living at the University of Minnesota, USA.
- VanMeter, A. R., Grisaffe, B. D., Chonko, B. L., & Roberts, A. J. (2013). Generation Y's ethical ideology and its potential workplace implications. *Journal of Business Ethics*, 117, 93-109.
- Van Zyl, E., & Lazenby, K. (2002). The relation between ethical behaviour and work stress amongst a group of managers working in affirmative action positions. *Journal of Business Ethics*, 40, 111-119.
- Wang, C. L. & Calvano, L. (2015). Is business ethics education effective? An analysis of gender, personal ethical perspectives, and moral judgment. *Journal of Business Ethics*, 126(4), 591-602.
- Zopiatis, A. A., & Krambia-Kapardis, M. (2007). Ethical behaviour of tertiary education students in Cyprus. *Journal of Business Ethics*, 81, 647-663.
- <http://www.deloitteegitimvakfi.org.tr/UserFiles/Documents/Deloitte%20Millennials%20Turkey%20Report%2017.01.14.pdf>, 17.01.2014.
- <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/about-deloitte/articles/millennialsurvey.html>, The Deloitte Millennial Survey 2017.

DUYGUSAL ZEKÂ İLE GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR UYGULAMA

Makale Gönderim Tarihi: 28.07.2017 Yayına Kabul Tarihi: 02.10.2017

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Alpaslan YÜCE
Doç. Dr.
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
yucealp@gmail.com

Kamile MERİÇ
Arş. Gör.
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
kguner26@gmail.com

ÖZ bireyin kendini tanıması, duygularını akıllıca kullanması ve kişilerarası ilişkileri yönetebilmesi gibi yeteneklerini ifade eden duygusal zekâ girişimcilikte önemli bir etkidir. Bu çalışmada da duygusal zekâ ile girişimcilik arasındaki bu etkileşimin derecesi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede geliştirilen anket formu Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan ve girişimcilik dersi almış ve almakta olan öğrencilere uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda duygusal zekânın alt boyutlarından olan kişisel farkındalık ile şartlara ve çevreye uyum boyutlarının girişimcilik eğilimi ile pozitif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca duygusal zekânın alt boyutlarından olan kişilerarası ilişkiler boyutunun girişimcilik eğilimi ile ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Duygusal Zekâ, Girişimcilik Eğilimi, Duygusal Zekâ Alt Boyutları*

JEL Kodu: M10, M19, L26
Alanı: İşletme
Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.020

Atıfta bulunmak için: Yüce, Al. & Meriç, K. (2017). Duygusal zekâ ile girişimcilik eğilimi arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir uygulama, *KAÜİİBFD* 8(16), 433-446.

A CASE STUDY ON DETERMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ENTREPRENEURSHIP TENDENCY

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 28.07.2017 Accepted Date: 02.10.2017

Alpaslan YÜCE
Associate Professor
Kafkas University
Faculty of Economics
and
Administrative
Sciences
yucealp@gmail.com

Kamile MERİÇ
Research Assistant
Kafkas University
Faculty of Economics
and
Administrative
Sciences
kguner26@gmail.com

ABSTRACT | Emotional intelligence that expresses the ability of the individual to self-knowledge, to use his feelings wisely, and to manage relationships among people is an important influence on entrepreneurship. In this study, it tried to determine the degree of this interaction between emotional intelligence and entrepreneurship. In this framework, a questionnaire form developed for the students who have taken courses in entrepreneurship and who are studying at the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Kafkas University has been implemented. According to the result of the analyses, personal awareness and adaptation to conditions and environment, which are from sub-dimensions of emotional intelligence, are positively correlated with entrepreneurship tendency. In addition, it was determined that the interpersonal relationships which is from sub-dimensions of emotional intelligence, is not related to entrepreneurship tendency.

Keywords: *Emotional Intelligence, Entrepreneurship Tendency, Sub-dimensions of Emotional Intelligence.*

Jel codes: *M10, M19, L26*

Scope: *Business*

Type: *Research*

Cite this Paper: Yüce, Al. & Meriç, K. (2017). A case study on determining the relationship between emotional intelligence and entrepreneurship tendency, *KAUJEASF* 8(16), 433-446.

1. GİRİŞ

Bilim insanları duygusal zekânın IQ gibi ‘kader’ olmadığını aksine bireyin hayatı boyunca duygusal zekâsını geliştirilebileceğini belirtmektedirler. Bu durum da duygusal zekâyı önemli hale getirmektedir (Acar, 2002, s. 56). Duygusal zekânın üzerinde çok çalışılan ve çok araştırma yapılan bir kavram olduğunu belirten Doğan ve Şahin’e (2007) göre bu ilgede Daniel Goleman tarafından 1995’te yazılan ve en çok satan kitaplar listesinde ilk sıralarda bulunan ‘Duygusal Zekâ’ kitabının etkisi büyüktür.

Girişimcilik ise ekonomik kalkınmada, sosyal gelişmede ve istihdam yaratmada temel unsur olarak görülmekte ve girişimci kişiliğin oluşmasında kişinin doğuştan getirdiği özelliklerinin yanı sıra ailesi, eğitim düzeyi ve iş tecrübesi gibi çevreden kaynaklı faktörlerde etkili olmaktadır (Koçyiğit, 2013).

En basit ifade ediliş biçimi ile duyguların akıllıca kullanılması olan duygusal zekâ iş hayatında başarılı olmanın en temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yapılan araştırmalar başarılı girişimcilerin duygusal zekâlarını doğru yönde kullandıklarını göstermiştir. Çünkü bir girişimcinin en belirgin özelliği risk alabilmesidir ve belirsizlik içinde risk alabilen girişimciler duygusal zekâlarını kullanarak başarılı olabilmektedirler (Yelkikalan, 2006, s. 48).

Literatürde; duygusal zekânın girişimciliğe olan etkisinin ortaya çıkarılması amacı ile yapılmış değişik çalışmalar mevcuttur (Uluköy, Ülker, Kılıç, Yumuşak, & Azaklı, 2016; Rangaranjan, Jayamala, & Lakshmi, 2014; Cin & Günay, 2013; Khatoun, 2013; Javadi, Mehrabi, Jamkhaneh, & Samangoeei, 2012; Neqabi & Bahadori, 2012; Ahmetoğlu, Leutner, & Chamorro-Premuzic, 2011; Zampetakis, Beldekos, & Moustakis, 2009; Zampetakis, Kafetsios, Bouranta, Dewett, & Moustakis, 2009; Yelkikalan, 2006; Cross & Travaglione, 2003). Literatür taraması şeklinde ya da girişimciler üzerine araştırma yapılmış çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada bir devlet üniversitesi olan Kafkas Üniversitesi’nin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde öğrenim görmekte olan girişimcilik dersi almış ve almakta olan öğrenciler üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Gelecekte birer girişimci adayı olan ve girişimcilik üzerine ders almış bu öğrencilerin duygusal zekâları ile girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.

İki bölümden oluşan bu çalışmada duygusal zekâ ile girişimcilik eğilimi arasında ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İlk bölümde duygusal zekâ ve girişimcilik eğilimi ile ilgili teorik bilgilerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise yapılan anket sonucunda elde edilen verilere ve analize yer verilmiştir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Duygusal Zekâ

Duygusal zekâ kavramı, İngilizce’de “Emotional Intelligence - EI” veya “Emotional Quotient - EQ” olarak adlandırılmaktadır (Doğan & Şahin, 2007, s. 233). Duygusal zekâ en basit tanımı ile duyguların akıllıca kullanılmasıdır (Özdemir & Özdemir, 2007, s. 393). Duygusal zekâ kavramını 1990’da ilk kez Yale Üniversitesi’nden psikolog Peter Salovey ve New Hampshire Üniversitesi’nden psikolog John Mayer ortaya çıkarmıştır (Pehlivan, 2015, s. 28).

Salovey ve Mayer (1990, s. 189) duygusal zekâyı sosyal zekânın bir parçası olarak tanımlamaktadır. Onlara göre duygusal zekâ; bireyin kendisinin ve başkalarının hislerini ve duygularını izleme, fark etme ve elde ettiği bu bilgiyi kişinin düşüncesini yönlendirmek için kullanma yeteneğini kapsar.

Goleman (2016, s. 119) duygusal zekânın temel bir yetenek olduğunu ve diğer yetenekleri derinden etkileyen bir güç olduğunu belirtmektedir. Duygusal zekânın bireylerin bütün davranışlarına yön veren ihtiyaç, dürtü ve gerçek değerleri kapsadığını belirten Güllüce ve İşcan’a (2010, s. 10) göre duygusal zekâ kişilerarası ilişkilerin ve iş hayatındaki başarının belirleyicisi olmaktadır.

Duygusal zekâ kavramının kişisel farkındalık, kişilerarası ilişkiler, şartlara ve çevreye uyum, stres yönetimi ve genel ruh hali boyutları olmak üzere beş alt boyutu vardır. Kişisel farkındalık boyutunun alt boyutları ise duygusal benlik bilinci, kendine güven, kendine saygı, kendini gerçekleştirme ve bağımsızlıktır. Kişilerarası ilişkilerde kişinin başarısını gösteren empati, insan ilişkileri ve sosyal sorumluluk kişilerarası boyutun alt boyutlarıdır. Şartlara ve çevreye uyum boyutu; problem çözme, gerçeklik ve esneklik alt boyutlarından meydana gelmektedir. Stres yönetimi boyutunun alt boyutları stres toleransı ve dürtü kontrolü iken genel ruh hali; mutluluk ve iyimserlik alt boyutlarından oluşmaktadır (Acar, 2002).

Literatürde duygusal zekânın çeşitli kavramlarla ilişkisini ortaya çıkarmaya yönelik değişik çalışmalar mevcuttur. Örneğin duygusal zekâ ile satış performansı arasındaki ilişki (Varinli, Yaraş, & Başalp, 2009; Cruz, D’Urso, & Ellison, 2014), duygusal zekâ ve hizmet kalitesi (Basharat & Raja, 2013; Naeem, Saif, & Khalil, 2008), duygusal zekâ ve liderlik (Delice & Günbeyi, 2013; Kerr, Garvin, Heaton, & Boyle, 2006; Acar, 2001; George, 2000) ele alınan konular arasındadır.

2.2. Girişimcilik Eğilimi

Kişilerin girişimcilikleri giderek önem kazanmaktadır. Girişimcilik; üretim faktörleri olan emek, teknoloji, sermaye ve doğal kaynakları biraraya

getirerek mal veya hizmet üretme faaliyetlerinden oluşurken girişimci; amacı mal ve hizmet üretmek olan, bu amaç doğrultusunda pazardaki fırsatları değerlendirerek üretim faktörleri olan sermaye, doğal kaynaklar ve emeği bir araya getirerek risk alan kişidir (Yılmaz & Sünbül, 2009, s. 195).

Girişimcilik ile ilgili değişik tanımlar yapılsa da; risk alma, fırsatları yakalama, yeni bir iş kurma, yeni ürün üretme gibi kavramlar açısından ortak bir görüş mevcuttur (Bozkurt & Alparıslan, 2013, s. 9).

Kılıç, Keklik ve Çalış (2012) üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri üzerine yaptıkları araştırmada üniversite öğrencilerinin cinsiyetleri ve yenilik özellikleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu ve erkeklerin kızlara göre daha yenilikçi olduklarını ortaya çıkarmışlardır. Öğrencilerin aylık gelirleri ile arasında anlamlı bir ilişki olan kavramların yenilik, kendine güven, risk alma, dışa açıklık, başarıya inanma iken fırsatçılık ile anlamlı bir ilişki olmadığı bulunan diğer bir sonuçtur.

Yıldız ve Kapu (2012) tarafından hangi bireysel değerlere sahip olan kişilerin girişimcilik eğilimlerinin daha yüksek olduğunu belirlemeye yönelik yapılan çalışmada Kafkas Üniversitesi İİBF'deki 620 öğrenciye uygulanan anket katılımcıların yüksek derecede girişimcilik eğilimi gösterdiklerini ortaya çıkarmış ve girişimcilik eğilimi ile pozitif yönde en çok ilişkide olan bireysel değer "güç ve başarı" olurken "geleneksellik" değerinin ise negatif yönde ilişkide olduğu belirtilmiştir.

Bilge ve Bal (2012) ise çalışmalarında lisans ve ön lisans öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini karşılaştırmış ve genel olarak öğrencilerin girişimcilik ilgilerinin düşük seviyede olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı duygusal zekâ ile girişimcilik eğilimi arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Daha önce belirtildiği gibi en temel haliyle duygusal zekâ duyguların akıllıca kullanılmasıdır. Girişimcilik eğitimi almış ve almakta olan öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri ile girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Örnekleme

Araştırmanın kapsamını Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan girişimcilik dersi almış ve almakta olan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma grubundan duygusal zekâ ve girişimcilik eğilimine yönelik soruları cevaplandırmaları istenmiş ve duygusal zekâ ile girişimcilik eğilimi arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrenci İşleri'nden alınan bilgiye göre halen öğrenim görmekte olan öğrencilerden

242'si girişimcilik dersi almış ya da girişimcilik dersi almaktadır.

Ancak bu öğrencilerden kaydı olduğu halde okula devam etmeyenler ya da sadece sınav zamanları okula gelenler olduğu gibi ankete katılmak istemeyen öğrenciler bulunmaktadır. Bu nedenle yapılan tam sayım sonucu, öğrencilere verilen anket formlarından 185 tanesi geri dönmüş, bu anketlerden eksik ve hatalı olanların elenmesi sonucunda 173 kişiden oluşan bir örnek büyüklüğü elde edilmiştir.

Çalışma ile ilgili verilerin toplanmasına yönelik anket formunun uygun ve anlaşılır olduğunu belirleyebilmek için 25 kişiye ön anket uygulaması yapılmıştır. Bunun sonucunda anket formu son halini almıştır.

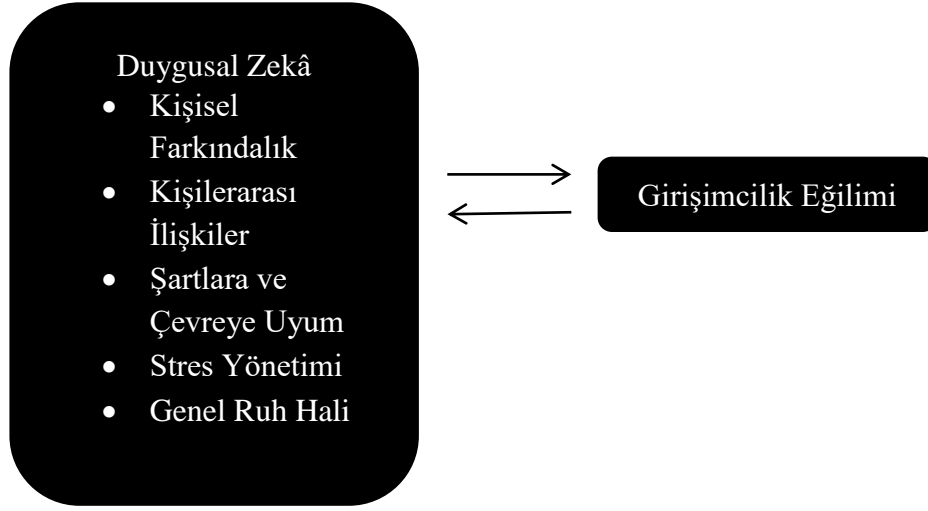
3.3. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölümde katılımcıların duygusal zekâ düzeylerini belirlemeye yönelik 88 soru yöneltilmiştir. Duygusal zekâ ölçeği 1996'da Reuven Bar-On tarafından geliştirilmiş ve güvenilirlik - geçerlilik çalışmaları yapılmıştır. Duygusal zekâ ile ilgili yapılan araştırmalarda en çok kullanılan ölçek bu ölçektir (Delice & Günbeyi, 2013).

Bu çalışmada Acar'ın (2001) Türkçe'ye çevirip sadeleştirdiği Bar-On Duygusal Zekâ ölçeği kullanılmıştır. Ölçek ayrıca Daştan (2013), Nazlı (2013), Delice ve Günbeyi (2013), Cin ve Günay (2013) tarafından yapılan çalışmalarda da kullanılmıştır. Anketin üçüncü bölümü ise katılımcıların girişimcilik eğilimini belirlemeye yönelik 36 sorudan oluşmaktadır.

Girişimcilik eğilimi ölçeği Yılmaz ve Sünbül (2009, ss. 202-203) tarafından yapılmış çalışmadan alınmıştır. Ölçek değişik çalışmalarda kullanılmıştır (Tiftik & Zincirkıran, 2014; Yıldız & Kapu, 2012; Kılıç vd., 2012; Bilge & Bal, 2012). İkinci ve üçüncü bölümde yer alan sorular 5'li likert ölçeği kullanılarak sorulmuştur. İstatistiki değerlendirme SPSS 15 Paket Programı ile yapılmıştır.

3.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri: Araştırma modeli Şekil 1' de gösterilmiştir. Model duygusal zekânın alt boyutlarını ve girişimcilik eğilimi boyutunu kapsamaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

H₁: Duygusal zekânın kişisel farkındalık boyutu ile toplam girişimcilik eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Duygusal zekânın kişilerarası ilişkiler boyutu ile toplam girişimcilik eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Duygusal zekânın şartlara ve çevreye uyum boyutu ile toplam girişimcilik eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Duygusal zekânın stres yönetimi boyutu ile toplam girişimcilik eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H₅: Duygusal zekânın genel ruh hali boyutu ile toplam girişimcilik eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

3.5. Verilerin Analizi ve Bulgular

Yapılan çalışmada duygusal zekâ ile girişimcilik eğilimi ölçeklerine ilişkin güvenilirlik katsayıları Tablo 1’de yer almaktadır.

TABLO 1: Ölçeklere İlişkin Güvenirlik Katsayısı Cronbach Alpha Değer Tablosu

Ölçekler	Cronbach Alpha (α)
Duygusal Zekâ Ölçeği	,704
Girişimcilik Eğilimi Ölçeği	,970

Tablo 1’de çalışmada yararlanılan ölçeklerin güvenilirliğini ortaya koymak amacıyla yapılan Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayıları yer almaktadır. Duygusal zekâ ölçeğinin güvenilirlik katsayısına ilişkin alfa değeri 0,704 ve girişimcilik eğilimi ölçeğine ilişkin alfa değeri ise 0,970 olarak bulunmuştur. Alfa değeri 0 ile 1 arasında değer alır ve en az 0,7 olan bir değer kabul edilebilirdir (Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu, & Yıldırım, 2015, s.

126). Buna göre ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan bireylere ait demografik ve ekonomik özellikler Tablo 2’de yer almaktadır.

TABLO 2: Katılımcıların Demografik ve Ekonomik Özellikleri (n=173)

YAŞ	Ort	Ss
	22,15	± 1,85
	(f)	%
20	21	12,1
21	35	20,2
22	56	32,4
23	34	19,7
24	15	8,7
Diğer	12	7,0
CİNSİYET	(f)	%
Kadın	95	54,9
Erkek	78	45,1
GELİR	(f)	%
0-1.500 TL	71	41
1.501-2.500 TL	56	32,4
2.501-3.500 TL	23	13,3
3.501-4.500 TL	13	7,5
4.501 TL ve üzeri	10	5,8
KARİYER	(f)	%
HEDEFİ		
Kamu sektörü	80	46,2
Özel sektör	32	18,5
Aile yanında	3	1,7
Kendi işini kurmak	41	23,7
Diğer	17	9,8
GİRİŞİMCİLİK	(f)	%
SERTİFİKASI		
Evet	54	31,2
Hayır	119	68,8

Tablo 2’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan kişilerin yaş ortalaması $22,15 \pm 1,85$ ’tir. Katılımcıların % 54,9’u kadınlardan ve % 45,1’i erkeklerden oluşmaktadır. Ayrıca katılımcıların % 41’inin aile geliri 1.500 TL’den daha azdır. Katılımcıların % 46,2’si kamu sektöründe kariyer hedeflemektedirken % 23,7’si kendi işini kurmak istemektedir. Son olarak katılımcıların % 31,2’si girişimcilik eğitimini başarı ile tamamlayarak girişimcilik sertifikasına sahip olan kişilerdir.

Duygusal zekâ ve girişimcilik eğilimi arasındaki ilişki belirlenmeye çalışırken elde edilen veriler korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Duygusal zekâ kavramının kişisel farkındalık, kişilerarası ilişkiler, şartlara ve çevreye uyum, stres yönetimi ve genel ruh hali boyutları olmak üzere beş alt boyutu vardır.

Korelasyon katsayısı bir orandır ve -1 ile +1 arasında bir değer alır. Korelasyon katsayısı pozitif ise değişkenlerin biri artıyorken diğeri de artıyordur ancak negatif ise değişkenlerin biri artıyorken diğeri azalıyordur (Nakip & Yaraş, 2016, s. 387). Mutlak değer olarak korelasyon katsayısı; 0.00-0.30 arasında ise düşük; 0.30-0.70 arasında ise orta; 0.70-1.00 arasında ise yüksek düzeyde ilişki söz konusudur (Büyüköztürk, 2016, s. 32).

TABLO 3: Duygusal Zekânın Alt Boyutları ve Toplam Girişimcilik Eğilimi Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Korelasyon Analizi

	Toplam Girişimcilik Eğilimi	Kişisel Farkındalık	Kişilerarası İlişkiler	Şartlara ve Çevreye Uyum	Stres Yönetimi	Genel Ruh Hali
Toplam Girişimcilik Eğilimi	1.000					
Kişisel Farkındalık	,304**	1.000				
Kişilerarası İlişkiler	-,122	-,204**	1.000			
Şartlara ve Çevreye Uyum	,176*	,309**	,028	1.000		
Stres Yönetimi	-,203**	-,357**	,393**	-,068	1.000	
Genel Ruh Hali	-,192*	-,199**	,437**	,079	,482**	1.000

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Yapılan korelasyon analizi sonucunda duygusal zekânın alt boyutları ile toplam girişimcilik eğilimi arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Tablo 3'te görüldüğü üzere duygusal zekânın kişisel farkındalık boyutu ile toplam girişimcilik eğilimi arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki vardır. ($r=,304$ ve $P<0.01$) Buradan duygusal zekânlarının kişisel farkındalık boyutu yüksek olan kişilerin girişimcilik eğilimlerinin de yüksek olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Acar'ın (2002, s. 62) belirttiği gibi duygusal zekânın kişisel farkındalık boyutu duygusal benlik bilinci, kendine güven, kendine saygı, kendini gerçekleştirme ve bağımsızlık alt boyutlarından meydana gelir ve insanların kendilerini iyi tanımları, duygularını dile getirebilmeleri, hayatlarına dair yapmak istedikleri hakkında iyimser olmaları gibi özelliklerini yansıtır. Duygusal zekânın kişilerarası ilişkiler boyutu ile toplam girişimcilik eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Empati, insan ilişkileri ve sosyal sorumluluk duygusal zekânın kişilerarası ilişkiler boyutunun alt boyutlarıdır. Bu kişiler karşısındaki kişileri anlar ve onlarla iyi ilişkiler kurarlar (Acar, 2002, s. 62). Duygusal zekânın şartlara ve çevreye uyum boyutu ile toplam girişimcilik eğilimi arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır. ($r =,176$ ve $P<0.05$) Yani bireylerin şartlara ve çevreye uyumları artarken girişimcilik eğilimleri de artış göstermektedir. Alt boyutları; problem çözme, gerçeklik ölçüsü ve esneklik olan şartlara ve çevreye uyum gösteren kişiler karşılaştıkları zorluklara en uygun çözüm yolunu bulabilirler

(Acar, 2002, s. 64). Duygusal zekânın stres yönetimi boyutu ile toplam girişimcilik eğilimi arasında negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır. ($r = -.203$ ve $P < 0.01$) Stres toleransı ve dürtü kontrolü olmak üzere iki alt boyutu olan stres yönetimi boyutu yüksek olan kişiler stresle baş etme konusunda gayet iyidirler (Acar, 2002, s. 64). Duygusal zekânın genel ruh hali boyutu ile toplam girişimcilik eğilimi arasında negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır. ($r = -.192$ ve $P < 0.05$) Mutluluk ve iyimserlik alt boyutları olan genel ruh hali boyutu hayata dair duyguları kapsar (Acar, 2002, s. 64). Buna göre araştırma sonuçlarından yaşamdan zevk alan ve iyimser olan kişilerin daha az girişimcilik eğilimi gösterdikleri ortaya çıkmıştır.

TABLO 4: Duygusal Zekânın Alt Boyutlarının Toplam Girişimcilik Eğilimine Etkisini Belirlemeye Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Değişken	Standart Hata	β	T	P	Düzeltilmiş R^2	F
Sabit	,766		3,379	,001	,098	4,737
Kişisel Farkındalık	,138	,224	2,739	,007		
Kişilerarası İlişkiler	,226	-,002	-,029	,977		
Şartlara ve Çevreye Uyum	,124	,114	1,478	,141		
Stres Yönetimi	,157	-,052	-,586	,559		
Genel Ruh Hali	,210	-,130	-1,488	,139		

Çoklu doğrusal regresyon analizinde hataların bağımsız olması koşulunu araştırmak amacıyla Durbin Watson değeri incelenmiştir. Bu değerin 1 ile 3 arasında yer alması beklenir (Seçer, 2015, s. 150). Durbin Watson değeri 1,932 olarak bulunmuştur ve dolayısıyla bir sorun olmadığı tespit edilmiştir.

Duygusal zekânın alt boyutlarının birlikte girişimcilik eğilimi üzerinde yaklaşık %9,8 değerinde etkiye sahip olduğu görülmektedir. ($R^2 = ,098$, $p < .01$). Duygusal zekânın alt boyutlarının girişimcilik eğilimine etkisi incelendiğinde ise sadece duygusal zekânın kişisel farkındalık boyutunun girişimcilik eğilimini pozitif yönde ($,224$) ve anlamlı ($p = ,007$) düzeyde etkilediği görülmüştür. Bir diğer ifadeyle bireylerin kişisel farkındalıklarının artmasıyla girişimcilik eğilimlerinin de artacağı belirlenmiştir. Duygusal zekânın kişilerarası ilişkiler, şartlara ve çevreye uyum, stres yönetimi ve genel ruh hali boyutları $p > 0,05$ olduğundan girişimcilik eğilimini anlamlı düzeyde etkilememiştir.

Benzer çalışmalara bakıldığında; Uluköy ve diğerleri (2016) duygusal zekânın alt boyutlarından empatik duyarlılık dışındaki boyutların girişimcilik özellikleri ile pozitif yönlü ilişkisini saptamışlardır. Ancak empatik duyarlılığın girişimcilik üzerinde her hangi bir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Ghorbani, Johari ve Moghadam'ın (2012) yaptıkları araştırma sonucunda duygusal zekânın; kişisel farkındalık, kişilerarası ilişkiler ve genel ruh hali alt boyutları ile girişimcilik arasında anlamlı ve zayıf bir ilişki ortaya çıkarken; şartlara ve çevreye uyum ile stres yönetimi boyutları ile girişimcilik arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Polat ve Aktop'un (2010, s. 14) çalışmasında duygusal

zekâ ile girişimcilik arasında pozitif orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada duygusal zekâ ve girişimcilik eğilimi arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla oluşturulan model test edilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda sırasıyla korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda duygusal zekânın kişisel farkındalık ve şartlara ve çevreye uyum boyutları ile toplam girişimcilik eğilimi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yani kişilerin kişisel farkındalıkları ile şartlar ve çevreye uyumları arttıkça girişimcilik eğilimleri de artmaktadır. Duygusal zekânın kişilerarası ilişkiler boyutu ile toplam girişimcilik eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki çıkmazken duygusal zekânın stres yönetimi ve genel ruh hali boyutları ile toplam girişimcilik eğilimi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Yani bireyler stres yönetiminde başarılı iseler ya da genel ruh halleri iyi ise girişimcilik eğilimleri azalmaktadır. Diğer yandan stres yönetimi veya genel ruh hali bakımından iyi durumda olmayan kişilerin girişimcilik eğilimleri artmaktadır. Korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişki tespit edildikten sonra araştırmanın amacına uygun olarak çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda toplam girişimcilik eğilimi bağımlı değişken ve duygusal zekânın her bir boyutu ise bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Analizde duygusal zekânın tüm boyutlarının bulunduğu bir modelde sadece kişisel farkındalık boyutu toplam girişimcilik eğilimini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilemiştir. Dolayısıyla kişilerin kendilerini iyi tanımaları, duygularını ifade edebilmeleri ve yaşamları ile ilgili yapmak istediklerine dair iyimser olmaları gibi özelliklerinin girişimcilik eğilimlerini etkilediği ortaya çıkmıştır.

Araştırmaya katılan kişilerin yaş ortalaması 22,15'tir. Kadın katılımcı oranının erkek katılımcı oranına göre görece yüksek olduğu çalışmada katılımcıların yarıya yakını kamu sektöründe kariyer hedeflemektedir ve katılımcıların yaklaşık üçte biri girişimcilik sertifikasına sahiptir.

Araştırmanın diğer devlet üniversitelerinde ve vakıf üniversitelerinde girişimcilik dersi alan öğrencilere uygulanması konu hakkında daha fazla bilgi sağlayacaktır. Özellikle girişimcilik dersinin zorunlu ders değil de seçmeli ders olduğu üniversitelerin öğrencilerinin tercih edilmesi de konu hakkında farklı bir bakış açısı sunabilecektir. Araştırma sadece öğrencileri kapsadığından girişimcilik eğitimi almakta olan ya da bu eğitimi alarak kendi işinin sahibi olmuş kişileri de kapsayacak şekilde de yapılabilir. Bu noktada KOSGEB gibi girişimcilere eğitim ve maddi destek veren kuruluşların yardımlarından yararlanmış ya da yararlanmak isteyen kişiler araştırmaya dâhil edilebilir.

5. KAYNAKÇA

- Acar, F. T. (2001). *Duygusal zekâ yeteneklerinin göreve yönelik ve insana yönelik liderlik davranışları ile ilişkisi: Banka şube müdürleri üzerine bir alan araştırması*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Acar, F. (2002). Duygusal zekâ ve liderlik. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 53-68.
- Ahmetoğlu, G., Leutner, F., & Chamorro-Premuzic, T. (2011). EQ-nomics: Understanding the relationship between individual differences in trait emotional intelligence and entrepreneurship. *Personality and Individual Differences*, 51, 1028-1033. doi: 10.1016/j.paid.2011.08.016.
- Basharat, M. R., & Raja, N. S. (2013). Emotional intelligence and service quality: An empirical study of Pakistani telecommunication sector. *IOSR Journal of Business and Management*, 7(6), 92-95.
- Bilge, H., & Bal, V. (2012). Girişimcilik eğitimi: Celal Bayar Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 131-148.
- Bozkurt, Ö. Ç., & Alparslan, A. M. (2013). Girişimcilerde bulunması gereken özellikler ile girişimcilik eğitimi: Girişimci ve öğrenci görüşleri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 7-28.
- Büyükoztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cin, H., & Günay, G. Y. (2013). Girişimcilerin girişimcilik tipleri ile duygusal zekâları arasındaki ilişki: Edirne örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(2), 7-32.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Cross, B., & Travaglione, A. (2003). The untold story: Is the entrepreneur of the 21st century defined by emotional intelligence? *The International Journal of Organizational Analysis*, 11(3), 221-228.
- Cruz, H., D'Urso, P. A., Ellison, A. (2014). The relationship between emotional intelligence and successful sales performance in the Puerto Rico market. *Journal of Psychological Issues in Organizational Culture*, 5(3), 6-39.
- Daştan, Z. (2013). *Çalışanların duygusal zekâ düzeyleri ile iş etiğine bakış açıları arasındaki ilişki ve bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Delice, M., & Günbeyi, M. (2013). Duygusal zekâ ve liderlik ilişkisinin incelenmesi: Polis teşkilatı örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 209-239.
- Doğan, S., & Şahin, F. (2007). Duygusal zekâ: Tarihsel gelişimi ve örgütler için önemine kavramsal bir bakış. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 231-252.
- George, J. M. (2000). Emotions and leadership: The role of emotional intelligence. *Human Relations*, 53(8), 1027-1055.
- Ghorbani, M., Johari, S., & Moghadam, A. A. (2012). Analysis of the relationship between emotional intelligence and entrepreneurship. *Middle-East Journal Of Scientific Research*, 11(5), 679-689.
- Goleman, D. (2106). *Duygusal zekâ neden IQ'dan daha önemlidir?* İstanbul: Varlık

Yayınları.

- Güllüce, A. Ç., & İşcan, Ö. F. (2010). Mesleki tükenmişlik ve duygusal zekâ arasındaki ilişki. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 7-29.
- Javadi, M. H. M., Mehrabi, J., Jamkhaneh, H. B., & Samangooei, B. (2012). Studying the impact of emotional intelligence and spiritual intelligence on organizational entrepreneurship. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 6(9), 378-384.
- Kerr, R., Garvin, J., Heaton, N., & Boyle, E. (2006). Emotional intelligence and leadership effectiveness. *Leadership & Organization Development Journal*, 27(4), 265-279.
- Khatoon, N. (2013). The impact of emotional intelligence on the growth of entrepreneurship. *International Journal of Business Management & Research*, 3(3), 1-8.
- Kılıç, R., Keklik, B., & Çalış, N. (2012). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri üzerine bir araştırma: Bandırma İİBF işletme bölümü örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 423-435.
- Koçyiğit, E. (2013). *Üniversite öğrencilerinin girişimcilik özelliklerinin belirlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Naeem, H., Saif, M. I., & Khalil, W. (2008). Emotional intelligence and its impact on service quality – Empirical evidence from the Pakistani banking sector. *International Business & Economics Research Journal*, 7(12), 55-62.
- Nakip, M., & Yaraş, E. (2016). *SPSS uygulamalı pazarlama araştırmalarına giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Nazlı, S. (2013). *Hemşirelerde duygusal zekâ ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Konya ili örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Neqabi, S., & Bahadori, M. (2012). Relationship between emotional intelligence and entrepreneurial behavior. *Iranian Journal of Military Medicine*, 14(2), 123-128.
- Özdemir, A. Y. & Özdemir, A. (2007). Duygusal zekâ ve çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Üniversitede çalışan akademik ve idari personel üzerine uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 393-410.
- Pehlivan, Ş. (2015). *Duygusal zekânın (EI) satış elemanlarının algıladıkları satış performansına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Polat, S., & Aktop, E. (2010). Öğretmenlerin duygusal zekâ ve örgütsel destek algılarının girişimcilik davranışlarına etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 22, 1-19.
- Ranganarajan, R., Jayamala, C., & Lakshmi, R. (2014). Influence of emotional intelligence on business sustainability of entrepreneurs: A study with special reference to select entrepreneurs in Chennai. *Management Insight*, 10(2).
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185-211.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tiftik, H., & Zincirkıran, M. (2014). A survey of entrepreneurial tendencies candidate

- young entrepreneurs: Foundation university sample. *Journal of Management Research*, 6(2), 177-200.
- Uluköy, M., Ülker, Y., Kılıç, R., Yumuşak, S., & Azaklı, S. (2016). Duygusal zekânın girişimcilik üzerine etkisi: Küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerine bir analiz. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 119-136.
- Varinli, İ., Yaraş, E., & Başalp, A. (2009). Duygusal zekânın müşteri odaklılık ve satış performansı üzerine etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 9(1), 113-130.
- Yelkikalan, N. (2006). 21. yüzyılda girişimcinin yeni özelliği: Duygusal zekâ. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(2), 39-51.
- Yıldız, S., & Kapu, H. (2012). Üniversite öğrencilerinin bireysel değerleri ile girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişki: Kafkas Üniversitesi'nde bir araştırma. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(3), 39-66.
- Yılmaz, E., & Sünbül, A. M. (2009). Üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 195-203.
- Zampetakis, L. A., Beldekos, P., & Moustakis, V. S. (2009). "Day-to-day" entrepreneurship within organisations: The role of trait emotional intelligence and perceived organisational support. *European Management Journal*, 27, 165-175.
- Zampetakis, L. A., Kafetsios, K., Bouranta, N., Dewett, T., & Moustakis, V. S. (2009). On the relationship between emotional intelligence and entrepreneurial attitudes and intentions. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 15(6), 595-618. DOI 10.1108/13552550910995452.

DESTİNASYON MARKALAMASINDA TEMEL KONULAR: SARIKAMIŞ KIŞ TURİZMİ DESTİNASYONU ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

Makale Gönderim Tarihi: 01.11.2017 Yayına Kabul Tarihi: 11.11.2017

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Levent GELİBOLU
Doç.Dr.
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi,
lgelibolu@gmail.com

Çağlar SAMSA
Arş.Gör.
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi,
cglrsms@gmail.com

Ömer CENGİZ,
Öğr.Gör.
Kafkas Üniversitesi
Sarıkamış Meslek Yüksek
Okulu,
omercengiz99@gmail.com

ÖZL Çalışmada, kış turizmi açısından oldukça büyük bir potansiyele sahip olan Sarıkamış kış turizmi destinasyonunun markalaması üzerine mevcut durumun belirlenmesi ve eksiklerin paydaş bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda destinasyonda turizm konusunda bilgi, tecrübe ve yönetsel yetkinliğe sahip yerel yöneticiler, özel sektör yöneticileri ve akademisyenlerden oluşan toplam 16 paydaş ile görüşülmüştür. Çalışma verileri yüz yüze derinlemesine mülakat yoluyla elde edilmiş ve elde edilen verilerin yorumlanması konusunda içerik analizine başvurulmuştur. Çalışma sonucunda; Sarıkamış'ın kış turizmi açısından büyük bir potansiyele sahip olduğu, fakat potansiyelini beklenen düzeyde harekete geçiremediği görülmüştür. Yine çalışmada paydaş grubunun, bölgenin özellikle kış turizmi açısından gelişmesi hususunda önerilerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kış Turizmi, Destinasyon Markalaması, Sarıkamış

JEL Kodu: M30, M31, M37

Alanı: İşletme

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.021

Atıfta bulunmak için: Gelibolu, L., Samsa, Ç. & Cengiz, Ö. (2017). Destinasyon markalamasında temel konular: Sarıkamış kış turizmi destinasyonu üzerine nitel bir çalışma, *KAÜİİBFD* 8(16), 447-462.

FUNDAMENTAL ISSUES ON DESTINATION BRANDING: A QUALITATIVE STUDY ON SARIKAMIS WINTER TOURISM DESTINATION

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 01.11.2017 Accepted Date: 11.11.2017

Levent GELIBOLU
Assoc.Prof. Faculty of
Economics &
Administrative
Sciences,lgelibolu@gmail.
com

Çaglar SAMSA
Research.Assistant.
Faculty of Economics &
Administrative Sciences,
cglsrms@gmail.com

Ömer CENGİZ
Lecturer. Sarikamis
Vocational School,
omercengiz99@gmail.com

ABSTRACT In this study, it is aimed to determine the current situation on the branding of Kars / Sarikamis winter tourism destination which has a considerable potential for winter tourism and to evaluate the shortcomings from a stakeholder point of view. In this direction, a total of 16 stakeholders consisting of local authorities, private sector managers and academicians, who have knowledge, experience and managerial competence in tourism, were interviewed. Data for the study were obtained through face-to-face in-depth interviews and content analysis was used to interpret the data obtained. As a result it was seen that Sarikamis has a great potential in terms of winter tourism, but has not been able to move its potential to the expected level. In addition, the study revealed also stakeholder group's proposals for the development of the region in terms of winter tourism, in particular.

Keywords: *Winter Tourism, Destination Branding, Sarikamis*

Jel codes: *M30, M31, M37*

Scope: *Business*

Type: *Research*

Cite this Paper: Gelibolu, L., Samsa, Ç. & Cengiz, Ö. (2017). Fundamental issues on destination branding: A qualitative study on Sarikamis winter tourism destination, *KAUJEASF* 8(16), 447-462.

1. GİRİŞ

Turizm sektörü hem bölgesel hem de ülke bazında gelişimin anahtarı niteliğindedir. Kış turizmi ise birçok bölgede gelişimin temelini oluşturmaktadır. Doğal ve kültürel kaynakları ile kış turizmin gelişmesinde büyük potansiyele sahip olduğu düşünülen Kars/Sarıkamış destinasyonu ise ulusal ve uluslararası bağlamda önemli bir bölgedir.

Sarıkamış kış turizmi destinasyonu; markalama bağlamında gerek doğal kaynakları, gerek iklim yapısı ile büyük potansiyeli olan bir bölgedir. Özellikle son yıllarda turizm kaynakları ve potansiyeli ile çok sayı ve çeşitte turistlerin uğrak yeri olan bölge daha fazla gelişebilecek bir potansiyele sahiptir.

Eldeki veriler çerçevesinde; Sarıkamış kış turizmi destinasyonunun markalaması açısından temel konuların belirlenmesi amacıyla bölgede turizm ile ilgilenen ve yeterli bilgiye sahip olduğu düşünülen 16 paydaş üzerine çalışma gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler yorumlanarak bölgenin markalaması hususunda destek olmak amaçlanmıştır.

2. DESTİNASYON

Destinasyon kavramı Türkçede “turizm bölgesi” kavramına yakın anlamda kullanılmaktadır. Ancak “turizm bölgesi” kavramı destinasyon kavramını tam olarak açıklayamamaktadır. Çünkü “turizm bölgesi” denildiği zaman bu kavramın “turistin çıkış noktasını mı?” yoksa “turizm olayının gerçekleştirileceği hedef bölgenin mi?” kastedildiği bir belirsizlik oluşturmaktadır (Turkay,2014:1). Bu nedenle İngilizce ve Fransızca kökenli olan destinasyon kavramı Türkçe literatürde kendine yer bulmuştur. Kavramın kelime anlamı; gidilecek yer, varılacak hedeftir (<http://www.etimolojiturkce.com>).

Turizm açısından değerlendirildiğinde ise; çeşitli amaçlar doğrultusunda turistik faaliyetlerini yerine getiren kişilerin ilgisini çeken ziyaret ettikleri yerler olarak tanımlanmaktadır (Öztürk,2013:3-4). Ancak destinasyon kavramını sadece coğrafik bir yer olarak tanımlamak yetersiz olacaktır.

Çeşitli yazarlara göre destinasyon kavramı farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Pike (2011:11)'ye göre destinasyon, tüketicilerin geçici ziyaretleri için dikkat çeken, kıta ülkelerden köylere kadar uzanan tatil beldesi alanları ve bu alanların bileşenleridir.

Buhalis (2000:97)'e göre destinasyon geçmişte ülke, bölge, şehir, alan olarak tanımlanırken güncel olarak tüketicilere bütünleşik deneyimler sunan turizm ürünlerinin karışımı olarak tanımlanmaktadır. Yani destinasyon kavramı sadece turistik faaliyetin gerçekleştirildiği yeri değil, tüketicilerin bu yerden elde ettikleri tüm faydaları kapsamaktadır.

Turizm açısından destinasyon oldukça önemli bir yere sahiptir.

Turistler, turizm faaliyetini yerine getirecekleri destinasyonu seçerken birçok faktöre önem vermektedir. Bu faktörlerin başında ise; kültürel miras, bölgenin olanakları, tüketiciye sunulan hizmet kalitesi yer almaktadır.

Turizm faaliyetlerini yerine getirdikleri destinasyondan memnuniyet düzeyleri gelecek faaliyetleri için bu destinasyonu seçmelerine yada destinasyonun gönüllü pazarlamacısı olmalarına sebep olacaktır (İpar ve Doğan, 2013:131). Turistler, gittikleri bölgelerde alışveriş, eğlence, spor, dinlenme, konaklama gibi birçok faaliyeti gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetleri gerçekleştirirken bölgeye büyük katkılar sağlarlar. Bu açıdan destinasyon ile bölgenin gelişmişliği arasında doğrusal bir ilişki olduğu söylenebilir (Yamaç, 2015:14).

Tüketicilerin seyahat ettikleri yerlerin destinasyon niteliği taşıyabilmesi için bir takım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Buhalis (2000:98) bu özellikleri çekicilik, ulaşılabilirlik, tesisler, paket turlar, etkinlikler ve destekleyici hizmetler olarak 6 kategoriye ayırmıştır.

Çekicilik; doğal, yapay el sanatları, kültürel miras, özel etkinlikler vb., ulaşılabilirlik; tüm ulaşım sistemleri, rotalar, terminaller, araçlar, tesisler; konaklama, ikram tesisleri, ticaret vb., paket turlar; araçlar vasıtasıyla önceden düzenlenmiş paketler ve etkinlikler; tüketicilere sunulacak tüm etkinlikler ve destekleyici hizmetler ise bankalar, telekomünikasyon, hastaneler vb. olarak ifade edilmektedir.

3. DESTİNASYON PAZARLAMASI

Yerlerin turizm amaçlı pazarlaması olarak da bilinen destinasyon pazarlaması, bir alanın veya bir bölgenin çekici ve uygun olduğunu göstermek amacıyla gerçekleştirilen pazarlama faaliyetleri olarak tanımlanabilir. Destinasyonlar rekabet avantajı elde edebilmek için pazarlama faaliyetlerine önem vermelidirler.

Bu açıdan değerlendirildiğinde destinasyon pazarlaması, bir turizm bölgesinin/alanının küresel anlamda ayakta kalabilmesi için yapılan faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir (Çelik,2009:26-26).

Günümüzde şehrin geleceği ile ilgili planlama yapan kişiler şehirlerin dünya çapında tanınması ve şehir imajını arttırmak için şehir pazarlamasına büyük önem vermişlerdir (Avraham,2004:471).

Bu faaliyet yerine getirilirken şehirlerin hedef kitleye etkin bir şekilde pazarlanması gerekmektedir (Giritlioğlu ve Avcıkurt, 2010:77). Ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma şeklinde ifade edilen pazarlama karması elemanları destinasyon pazarlaması açısından Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Destinasyon Pazarlaması Elemanları

Destinasyon Ürünü	Şehirdeki faaliyetler, Şehrin canlılığı, Ulaşılabilirlik, Konaklama işletmeleri destinasyon ürünü oluşturmuştur.
Destinasyon Fiyatlandırması	Turistlerin destinasyonda bulunan ürün ve hizmetlere değer vermesi sürecidir.
Destinasyon Dağıtım	Destinasyon ürünü hakkında bilgi sunan ve satışı gerçekleştirmeyi sağlayan tur operatörleri ve seyahat acentaları yer almaktadır.
Destinasyon Tutundurulması	Destinasyon ürünü hakkında imaj oluşturmaktır (reklam ve tanıtım gibi yollarla)

(Kaya, 2014: 21-24)

4. DESTİNASYON MARKALAMASI

Günümüz küreselleşen dünyasında şehirler, bölgeler ve milletler ziyaretçi çekebilmek için çok daha fazla rekabet içindedirler (Rehmet ve Dinnie, 2013:31). Bu tarz bir rekabetin öneminin artmasındaki temel sebep, milletlerin ve bölgelerin artık paydaşlarını yöneten veya en azından onları etkileyen bir imaja veya “marka” ya sahip olmalarıdır (Clifton, 2014: 122). Böyle bir bölgeye veya yere ait imaj, ziyaretçileri ile yakınlık ve bir ilişki yansıtır (Vasudevan, 2008:335).

Bu bağlamda destinasyon markası, turistlerin bir yere ilişkin algıları, düşünceleri ve hislerinin toplamı olarak tanımlanır. Destinasyon markalaması ise mümkün olduğunca değerli, ayırt edici özellikleri olan, ilgi uyandırıcı ve unutulmaz deneyimler sağlayan yerlere ilişkin tecrübeler ve mesajların planlanması ve organizasyonudur (Baker, 2007: 26). Destinasyonda sunumu gerçekleştirilen bütün mal ve hizmetler yani bütünleşik deneyimler, tüketiciler tarafından destinasyonun markası ile ilişkili olarak algılanır ve destinasyonun marka ismi ile birlikte tüketilir (Buhalis, 2000:98).

Destinasyon markalamasının önemi neredeyse 20 yıl önce turizm araştırma literatüründe kabul edilmiştir. Destinasyon markalaması gereksinimi ile ilgili ilk iki makale Hırvat yazar Ozretic Dosen, Vranesevic, ve Prebezac (1998) ve Morgan ve Pritchard (1999) tarafından yayınlandı (Milicevic, Mihalic ve Sever, 2017:210). Her ne kadar Destinasyon markalama konusu 1990'ların sonlarına kadar turizm literatüründe görünmese de işletme ve ürün markalaması gibi o da son yıllarda gittikçe önem kazanmaktadır (Pike, 2004:75).

Destinasyon markalaması sürecinde coğrafi yerler de tıpkı işletmeler veya ürünler gibi markalaştırılabilir. Bu tür bir marka bilinci oluşturma hedeflerinin amacı, insanların bu yerler hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlayarak, belli zamanlarda ziyaret ve ticaret amacıyla ilişkilerin kurulmasını sağlamaktır (Keller, 2003:48).

Ancak destinasyonların markalanması süreci diğer ürün ve hizmetlerin

markalamasından aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı daha karmaşık ve zordur (Pike, 2005: 258- 259):

- Destinasyonlar, tüketim malzemelerinden ve hizmetlerden daha çok boyutludur.
- Çeşitli gruplarda yer alan paydaşların pazara olan ilgileri heterojen olduğu için pazardaki bölümlere göre geniş bir kitleye ulaşmak gerekmektedir.
- Markanın ana temasına kimin karar verdiği ve markayı nereye konumlandığı önemlidir. Bu durum bir ürün yada hizmet için üretici firma söz sahibi iken, destinasyon markalaması sürecinde destinasyonun hangi yönünün ön plana çıkarılacağı ve kimin söz sahibi olacağı konularında karar verme güçlüğü yaşanmaktadır.
- Destinasyon markası için ortaya atılan teori ile toplumun ortak görüşü arasında denge olmalıdır. Aksi durumda tepeden aşağı bakan yaklaşımın başarılı olma şansı düşüktür.
- Marka sadakati, tüketici tabanlı eşitlik modelinin köşe taşlarından birisidir. Ancak, destinasyon markasına olan müşteri sadakatini belirlemek zordur. Destinasyon marka sadakati tekrar eden ziyaretleri ölçerek belirlenebilir.
- Destinasyon pazarlama faaliyetleri için fon önemli bir problemdir. En büyük pazarlama organizasyonlarına ait fonlar bile şirketlerin ayırdıkları fon miktarlarının gerisinde kalabilmektedir.

Belirtilen bu zorluklar göz önünde bulundurularak, Özdemir'in (2008) belirttiği destinasyon marka gelişimi için prensipler şu şekilde sıralanabilir:

- *Turiste yönelik olmak*: Marka oluşumu açısından destinasyonun sahip olduğu ya da turistin istediği düşünülen konuları değil, bizzat turistlerin isteklerini temel almak.
- *Odaklanmak*: Belirli bir hedef pazara odaklanarak onu çekici kılacak şekilde teklifler geliştirmek.
- *Bağlılık kurmak*: Ziyaretçilerin yalnızca rasyonel değil duygusal tepkilerine de odaklanmak.
- *Temel almak*: Destinasyon yönetim örgütlerinin ana stratejilerini desteklemek.

Baker ve Cameron (2008:93) destinasyon markalamasına ilişkin yürütülen araştırmaları incelemiş ve başarılı bir destinasyon markalamasının hangi temel unsurları içermesi gerektiği ile ilgili olarak bir analiz yapmışlardır. Bu analize göre destinasyon markasının 4 temel başarı faktörü (stratejik yönelim, destinasyon kimliği ve imajı, paydaş katılımı ve uygulama-izleme ve değerlendirme) ve içerikleri aşağıdaki gibidir:

Stratejik Yönelim: -Ziyaret istatistikleri dikkate alınarak ve destinasyonun ana pazarları nicelleştirilir ve bölümlere ayrılır. -Temel rekabet stratejisi tanımlanır. -Turizm eğilimleri belirlenir. -Uzun vadeli bir yönelim

belirlenir. -Uluslararası rekabetçiliğin önemi kabul edilir. -Altyapısal gelişim vurgulanır. -Ulusal ve bölgesel turizm planlarının birleştirilmesi gerekliliği belirtilir. -Halkın turizme karşı tutumları gözden geçirilir. -Yerel kültürler, değerler ve yaşam biçimleri göz önünde bulundurulur. - Halkın refahı için, iş imkânları ve zenginlik oluşturmak öncelikli olarak amaçlanır. -Aşırı kalabalıklaşma konusuna dikkat edilir. -Çevresel problemler oluşması konusuna dikkat edilir. -Mevsimsellik konusuna dikkat edilir. -Turizmin destinasyona faydaları sayısallaştırılır. -Senaryolar geliştirilir.

Destinasyon Kimliği ve İmajı: -Marka kimliği geliştirme gerekliliği kabul edilir. -Marka ile ilgili çağrışımlar tanımlanır. -İmaj geliştirme gerekliliği kabul edilir. -Konumlandırılacak yer tartışılır. -Endüstri tanıtım materyalinin koordinasyonuna duyulan ihtiyaç belirlenir. -Pazarlama iletişimi yoluyla sunulan vaatlerin ziyaretçilere ulaşp ulaşmadığından emin olunur. -Yeni ve yenilikçi iletişim kanallarına vurgu yapılır. -Markalama ve marka farkındalığı yaratma gerekliliği kabul edilir. -Somut önermelerden çok tecrübelerin turistler için önemli olduğu kabul edilir.

Paydaş Katılımı: - Kamu kurum ve kuruluşları planlamaya dâhil edilir. -Yerel kurum ve kuruluşlar planlamaya dâhil edilir. -Bölge turizm birliği veya bölge turist ofisi planlamaya dâhil edilir. -Yerel halk planlamaya dâhil edilir. -Yerel ticari işletmeler planlamaya dâhil edilir. -Paydaşlarla (kamu, özel, halk) iletişimin geliştirilmesi gerekliliği kabul edilir. -Destinasyon Liderliği'nin paydaşlara önemli oranda rehberlik olanağı sunacağına vurgu yapılır.

Uygulama, İzleme ve Değerlendirme: -Her bir görev için bir zaman cetveli oluşturulması gerektiği kabul edilir. -İzleme ve gözden geçirme gerekliliği tesis edilir.

Destinasyon markalaması, akademisyenler ve araştırmacılar arasında, destinasyonların da markalanabileceğine dair fikir birliği meydana getirmiş ve böylece ülkeler, bölgeler ve şehirler şimdiden destinasyon marka oluşturma konusuna büyük bir hızla ayak uydurmaya başlamışlardır (İlban, 2008: 124).

5. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmada kış turizmi olanakları ve doğal güzellikleri ile bilinen Sarıkamış ilçesinin destinasyon markası olma yolunda paydaş görüşleri incelenmiştir. Bu çerçevede; Sarıkamış'ın kış turizm merkezi olmasında etken olan faktörler, rakiplerine göre üstün yönleri, kayak merkezinin altyapı ve üstyapı problemleri, tanıtım faaliyetleri ve hizmet düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Amaçlar doğrultusunda Sarıkamış'a yatırım yapacak kamu/özel yatırımcılarının Sarıkamış destinasyonu hakkında bilgi sahibi olması, üstün ve zayıf yönlerini dikkate alması ve yatırımlarını bu doğrultuda şekillendirmesi hedeflenmiştir. Yanı sıra çalışmanın Sarıkamış turizm destinasyonu ile ilgili

gelecek çalışmalar açısından oldukça önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

5.2. Araştırma Evren ve Örneklemi

Araştırmanın ana kütlesi Sarıkamış ilçesinde faaliyetlerini yürüten ve turizm konusunda etkin olduğu düşünülen üst düzey yöneticiler ve turizm ile doğrudan ilgili olan bireylerden oluşmaktadır. Bu doğrultuda örneklem grubu olarak ilçede bulunan ve turizm ile doğrudan ilgisi olan; ilçe kaymakamı, belediye başkanı, otel sahipleri, özel sektör işletme sahipleri, Sarıkamış Turizm Fakültesi'nin turizm alanında çalışan öğretim elemanları ve kayak antrönörlerinden oluşan 16 kişilik paydaş grubu seçilmiştir.

5.3. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerinin toplanması amacıyla 13 sorudan oluşan derinlemesine mülakat formu oluşturulmuştur. Görüşme formunun oluşturulmasında uzman görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca görüşme formunun oluşturulması aşamasında seçilen uzmanlar bölgede yaşamını sürdüren ve bölge hakkında bilgi sahibi kişilerdir. Bu yönüyle görüşme formunun bölge özelliklerine uygun olması amaçlanmıştır.

Görüşme formunun uygulanması esnasında ise nitel araştırma yöntemlerinden biri olan görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşme esnasında paydaşların önerileri yazılı doküman olarak kayıt altına alınmıştır. Bu doğrultuda görüşme formuyla 13 adet soru yöneltilmiş, Sarıkamış kış turizmi destinasyon markalaması sürecinde paydaşların bilgileri, yargıları, deneyimleri, algıları ve duyguları bağlamında önerilerine başvurulmuştur.

Araştırmanın analizi aşamasında ise içerik analizinden faydalanılmıştır. İçerik analizi temel anlamda belirli konulara dayalı verileri karakterize etme konusunda kullanılır. Temel amaç karakterize edilen katılımcı görüşlerini içerik olarak sistematik bir şekilde gruplandırıp yorumlamaktır (Coşkun vd.,2015:324). Bu doğrultuda Sarıkamış destinasyonunda bulunan ve turizm ile iç içe yaşayan katılımcıların verdiği cevaplar sistematik olarak kaydedilmiş, verilen cevapların yoğunluğu esasına göre yorumlanmıştır.

6. BULGULAR

Sarıkamış kış turizmi destinasyonunda yapılan görüşme formunu cevaplandıran kişilerin Sarıkamış kış turizmi merkezi ile ilgili görüşleri aşağıda belirtilmektedir;

Katılımcı 1: *“Sarıkamış kış turizmi açısından oldukça önemli doğal güzelliklere sahiptir. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi de kayak için en elverişli kar olarak bilinen **kristal toz kardır**. Yine Türkiye’de rakımdan dolayı **karın yerde kalma süresinin** en fazla olduğu turizm destinasyonu Sarıkamış kış turizmi destinasyonudur. **Geniş kayak alanlarının** bulunması turizm*

destinasyonu açısından oldukça büyük avantajlar sağlamaktadır. Yanı sıra **Sarıçam ormanları** doğal güzellikler sunmasının yanında bölgede çıkış tehlikesini büyük oranda ortadan kaldırarak **güvenli turizm** faaliyetlerinin önünü açmıştır. Bölgede altyapı ile ilgili önemli problemler bulunmamaktadır. Var olan problemlerin düzeltilmesi için ise çeşitli projeler uygulama aşamasındadır. Ayrıca bölgeye gelen turistlerin bölgeden huzurlu bir şekilde ayrıldığı görülmektedir. Toplum yapısı gereği şehir halkı turistlere müşteri değil misafir gözüyle bakmaktadır. Yine kış turizmi bölgesinde **sağlık hizmetleri hususunda gerekli tedbirler alınmıştır**. Ayrıca bölgede bulunan Kafkas Üniversitesi Turizm Fakültesi, Kafkas Üniversitesi Sarıkamış Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu ve Kafkas Üniversitesi Sarıkamış Meslek Yüksek Okulu bölgenin turizmine önemli katkılar sunmaktadır.”

“Ancak bu olumlu yönlerin dışında bölgede bazı eksiklikler de bulunmaktadır. Bölgede bulunan turizm potansiyelinin artırılması için tanıtım çabalarının üst seviyeye çıkarılması gerekmektedir. Ayrıca doğal kaynaklara oranla pistlerin yetersiz olması turizm konusunda verimliliği azaltmaktadır. Yanı sıra bölgedeki turizm ve kayakçılık tarihinin çok eskiye dayanması beraberinde **bölgedeki mekanik tesislerin eski olmasını** da beraberinde getirmiştir. Bu durum bölgenin rekabet avantajını kaybetmesine neden olmaktadır. Konumu gereği bu konuda devlet desteğine ihtiyaç olduğu aşikârdır. Bölge hakkında oldukça önemli projeler var ama bu projelerin sürdürülebilirliği sağlanmalı. Diğer önemli faktör ise insan gücü faktörü; bölgede hizmet veren iş gücü yeterli eğitime sahip değil. Tesislerin fiziki imkânlarının yeterli olmadığı ise diğer bir konu. Ayrıca yerel lezzetlerin çok iyi tanıtılmadığı kanısındayım. Gelen misafirlerimize bölgeye özgü yerel lezzetler sunulmalı.”

Katılımcı 2: “**Kristal kar** Sarıkamış ile özdeşleşmiş bir özelliği ile dikkat çekmektedir. **Karın yerde kalma süresinin uzunluğu** bölgenin kış turizmi açısından rekabet avantajı sağlamaktadır. **Çam ağaçları** ile çevrili olması bölgenin görsellik açısından ilgi çekmesini sağlamaktadır.”

“Bu doğal güzelliklerin yanı sıra eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşmakta fayda olacağı düşüncesindeyim. Kış turizmi açısından **ulaşımın büyük problem** olduğu fikrindeyim. Uçak seferlerinin yetersiz olması bölgeye gelen turistlere gün kaybı yaşatmaktadır. Yanı sıra otellerin 12 ay endeksli çalışmaması nitelikli **iş gücü yetersizliğine** neden olmaktadır. Bir diğer önemli faktör ise bu doğa harikası yerlerin tanıtımının yeterince yapılmıyor olması. Medyada yer alan abartılı haberler turizme balta vurmaktadır. Dürüst olmak gerekirse turizm açısından yetersiz yönlerimiz oldukça fazla ama Sarıkamış doğal güzellikleri gereği daha fazla yatırımı ve daha iyi yerlerde olmayı hak ediyor. Rakiplerin siyasi gücü bölgede rakiplerle başa çıkmayı

zorlaştırmaktadır. Güvenlik tedbirleri oldukça iyi durumda ancak güvenlik personelinin silahlı olması turistleri tedirgin etmektedir. Hatta TSK'nun bölgedeki atış talim sesleri bile turistlerin güven problemi yaşamasına sebep olmaktadır. Özel sektör ile kamu işbirliği mevcut ancak yeterli düzeyde olduğunu düşünmüyorum.”

Katılımcı 3: “Türkiye'nin hiçbir yerinde bulunmayan **kar kalitesi** Sarıkamış dağlarında mevcuttur. Yani sıra **doğal güzellikleri** gereği marka olmayı hak etmektedir. Ancak henüz böyle bir marka imajına sahip değildir. Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise; dışarıdan gelen bir birey gözüyle değerlendirdiğimde; **çevresel, sosyal, kültürel olumsuzlukların yaşanmadığı ve güvenle tatil** yapılabilecek bir yer olduğu görüşündeyim. Bölgedeki oteller **hijyen konusunda oldukça iyi** durumdadır. Bölgede bulunan tesislerin fiziki olanakları ise oldukça tatminkârdır. **Güvenlik** açısından değerlendirilecek olunursa; misafirlerin huzur içerisinde tatilini geçirebilecekleri yerlerin başında gelmektedir.”

“Eleştirel bakış açısıyla değerlendirildiğinde; ulaşım büyük bir problemdir. Bölgenin havaalanına uzak olması ve günümüz tüketicilerinin zamanı etkin kullanma isteği turizmi olumsuz yönde etkilemektedir. Altyapı ve üstyapı hizmetlerinin yetersizliği bölge turizmi için sorun teşkil etmektedir. Ayrıca turistlerin bölgeye sadece kayak için değil eğlenmek için geldiği de unutulmamalıdır. Bölgede eğlence tesislerinin sayısı artırılmalıdır. 2023 hedefleri doğrultusunda Sarıkamış destinasyonuna 12.000 yatak kapasitesi hedefiyle yola çıkılmış ancak günümüzde yatak kapasitemiz sadece 833'dür. Bu durum henüz turizm destinasyonun yeterli olmadığını göstermektedir. Ayrıca tanıtım faaliyetlerinin de yeterli olmadığı kanısındayım. Yeterli sayıda kişiye ulaşmak için destinasyonda bulunan paydaşların bir araya gelmesi ve destinasyon ile ilgili tüm turistik ürünleri birlikte tanıtılmalıdır. Son önerim ise turizm destinasyonunda özel sektör-kamusal yönetim arasında koordinasyonun yeterli düzeyde olduğunu düşünmüyorum. Bu birlikteliği sağlayacak bir kurum kurulmalı ve turizm faaliyetleri tek elden yönetilmelidir.”

Katılımcı 4: “Sarıkamış doğal güzellikleriyle ön planda olan bir destinasyondur. **Doğası, kar kalitesi, turizme istekli yerel halk, konaklama tesisleriyle** oldukça büyük avantajlara sahip ve birçok konuda turist beklentilerini karşılamaktadır. Yani sıra güvenlik tedbirleri açısından insanların **güvenle ziyaret edip**, huzurlu bir şekilde ayrılacağı bir destinasyondur. Kış sporları açısından gerekli tüm güvenlik tedbirlerine sahiptir.”

“Ancak bölge için yeterli midir diye sorulacak olunursa; tabi ki değil cevabı verilebilir. Destinasyonun en büyük problemi ulaşım sorunudur. Hava alanına uzak olması, sefer sayısının yetersizliği günümüz tüketicisinin zaman

kısıtı ile birleşince destinasyon üzerine olumsuz etki yarattığı söylenebilir. Ayrıca bölgede eğlence imkanlarının yetersizliği, yetersiz alışveriş merkezlerinin bulunması oldukça önemli problemlerdendir. Yansın bu doğa harikası destinasyonun yapay desteğe ihtiyacı olduğu fikrindeyim. Yine bu eşsiz doğanın yeterince tanıtılmadığını düşünüyorum.”

Katılımcı 5: “Sarıkamuş destinasyonunun kış turizmi açısından büyük potansiyele sahip olduğu fikrindeyim. Özellikle **Sarıçam ormanları, kristal kar özelliği, karın yerde kalma süresi, iklimsel özellikleri** bölgeyi kış turizmi açısından cazip kılmaktadır.”

“Ancak destinasyonda çeşitli altyapı ve üstyapı problemleri mevcut. Bu problemler; yolların tamamlanmaması, aydınlatmanın yetersiz olması, su şebekesindeki problemler olarak sıralanabilir. Bu problemlerin dışında eğlence açısından turistlere cazip gelecek yeni fikirlere ihtiyaç var. En önemli konulardan biri ise kuşkusuz ki tanıtım. Bu eşsiz coğrafyanın tanıtımının yeterli olmadığı kanısındayım. Turizm kamu iş birliğinin kesinlikle olmadığı kanısındayım. Turizm yöneticilerin Üniversite başta olmak üzere birçok kamu kurumundan yararlanması gerektiği görüşündeyim.”

Katılımcı 6: “Doğa güzelliği, kar kalitesi, her seviyede kayak severler için pistler, ikliminden dolayı karın yerde kalma süresi ve buna paralel olarak kayak süresinin uzunluğu,, sarıçam ormanlarının doğa içerisinde mükemmel görüntüsü Sarıkamuş’ı bir destinasyon markası olarak görmek için oldukça yeterlidir. Bu özelliklerin yanında kültürel yapısı gereği Sarıkamuş **halkının misafirperverliği** ise destinasyona ayrı bir güzellik katmaktadır.”

“Ancak bu iyi yönlerin yanında eleştirel bir bakış açısıyla bakılması gerekmektedir. Teknolojik olanakların yetersiz olması ve inovasyon faaliyetlerine yeteri kadar önem verilmemesi destinasyonu olumsuz etkilemektedir. Eğlence sektöründeki eksiklik ve eğitimsiz insan gücü ise bölge turizmine zarar vermektedir. Yanı sıra tanıtım faaliyetleri, mekanik aletlerin eski olması(telesiyej gibi) ve kültürel yiyecek-içeceklerin sunulmaması turizm açısından bölgenin gelişimi önünde bariyer durumundadır.”

Katılımcı 7: “Sarıkamuş destinasyonu kayak sporuyla anılan bir destinasyon özelliği taşımaktadır. Kuşkusuz bunun en büyük nedeni de **tarihinin** çok eskilere dayanmasıdır. **Kar ve pistleri ile doğal güzellikleri** ile tüm kesimlere hitap edecek konaklama hizmetleriyle oldukça önemli bir destinasyondur. Turizm merkezlerinde sunulan **hizmet kalitesi** bölgenin **kültürü** ile özdeşleşmiş ve **misafirperverlik** temel felsefesi olmuştur.”

“Ancak bölgede birçok altyapı problemi mevcuttur(ışıklandırma sistemi, yol problemi, elektrik altyapısı, kanalizasyon sistemi ve çevre düzeni). Yine sağlık kurumlarının iyileştirmesi gerekmektedir. Yine bölgede eğlence merkezlerinin olmaması bölgenin en büyük sorunlarından biridir. Tüm müşteri

kitlesine hitap edecek alkollü-alkolsüz mekanların bulunması gerekmektedir. Bu doğal güzelliğin tanıtımı için reklamların aktif kullanılması ve kamu-özel sektör iş birliği ön plana çıkmalıdır.”

Katılımcı 8: “Sarıkamuş kış turizmi destinasyonunun en önemli özellikleri; **doğal güzellikler, kar kalitesi ve pistlerin her seviyeye uygun olmasıdır. Güvenli kayak** yapmak isteyenler için oldukça önemli bir destinasyondur. Sarıkamuş ilçe merkezinde altyapı problemi olsa da Sarıkamuş kayak merkezi ve oteller bölgesinde altyapı problemine rastlanmamaktadır. Tüketicilerin bu bölgeden ayrılırken mutlu ve huzurlu ayrıldığını görmekteyiz.”

“Ancak dürüst olmak gerekirse birçok eksiklerimiz bulunmaktadır. Bu eksiklerin başında eğlence merkezi yetersizliği, kalifiye iş gücü yetersizliği, reklam ve tanıtım yetersizliği gibi problemler mevcuttur. Bu problemlerin giderilmesi hususunda kamu-özel iş birliği yapılmalıdır. Sarıkamuş doğal güzellikleri gereği daha fazla yatırımı ve daha fazla desteği hak ediyor.”

Katılımcı 9: “Sarıkamuş 2500 metre rakımı ile **çam ağaçlarının** arasında keyif kaynağı şirin bir destinasyondur. **Kristal kar** özelliği ile dünyanın nadir pistlerindedir. **Sarıçam ormanları** ile çevrili keyifli bir kayak için biçilmiş kaftandır.”

“Ancak Sarıkamuş destinasyonu bu doğal güzelliğin yanında altyapı problemleri ve teknik aksam problemleri ile müşteri beklentilerinin altındadır. Eğlence merkezlerinin yetersizliği, hizmet kalitesi yetersizliği gibi nedenler üst sınıf müşterilerin bu destinasyonu tercih etmemesine neden olmaktadır. Yine bu eşsiz doğanın tanıtımında faaliyetler yetersiz kalmaktadır. Her ne olursa olsun bu eşsiz destinasyon hak ettiği yerde değildir. Kış turizminde tüketici beklentilerinin ancak yarısını karşılamaktadır.”

Katılımcı 10: Sarıkamuş kış turizmi destinasyonu **doğası ve kar kalitesi** gereği ülke turizminde oldukça önemli yere sahiptir. Bölgede **fiyatların diğer bölgelere göre daha avantajlı olması, son dönemlerde devlet destekli yapılan sosyal tesisler, pist çeşitliliği ve güvenlik** faktörü destinasyonu turizm yönünden oldukça cazip kılmaktadır.

Ancak bölgede bulunan altyapı problemleri, eğlence merkezlerinin yetersizliği, tanıtım faaliyetlerinin eksik olması gibi faktörler turizmi negatif etkilemektedir. Yine turizm bölgesi ile ilçe arasında bir bütünlük olmaması ve kamu-özel işbirliğinin olmaması destinasyon için önemli eksiklerdir.

Katılımcı 11: Sarıkamuş kış turizmi destinasyonu kendine özgü özellikleri yönü ile bir marka özelliği taşımaktadır. **Kar kalitesi, bitki örtüsü, pist uzunluğu, kış turizmi yapılacak sürenin uzunluğu, kayak sporu ile ilgili tüm sportif olanaklara sahip olması** bölgenin ön plana çıkmasını sağlamaktadır.

Ancak bazı eksiklerinin olduğu muhakkak; Kalifiye personel için eğitimler verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Tanıtım faaliyetlerinde büyük eksiklikler var. Bölgede yeni potansiyel yaratacak ve bu potansiyeli karşılayacak çalışmalara yer verilmeli.

Katılımcı 12: Sarıkamış özgün yapısı ve doğal güzellikleri ile kış turizminin tüm gereklerini karşılayacak güçtedir. Bölge halkının kültürü gereği turistik faaliyetlere çok uygun olduğu söylenebilir. Yanı sıra doğal güzellikleri, kar kalitesi, sezonun uzunluğu gibi faktörler bölgeyi oldukça cazip hale getirmektedir. Ancak bu eşsiz doğanın ve kültürün yeterince tanıtılmadığı kanısındayım. Bu konuda sosyal medyanın aktif kullanılması gerektiğini düşünüyorum. Turistler ile iletişime geçildiğinde %65'lik bir oranın destinasyondan çok memnun kaldığı ve tekrar ziyaret etmek istediği görülmektedir. Fakat birçok eksiğinin olduğunun da bilincinde olmamız gerekiyor. Bölgede eğlence sektörü yok denilecek kadar az durumda, tüketici buraya sadece kayak için gelmiyor, eğlence sektörü ile daha genç kitleler de bölgeye çekilebilir. Son olarak ulaşım çok büyük bir eksik bu konunun üzerinde durulması gerekiyor.

Katılımcı 13: Sarıkamış bir kış turizmi markasıdır. Doğası, pistleri, kar kalitesi gibi faktörler destinasyonu olumlu yönde etkilemektedir. İlçe halkının kültürel özellikleri bölgeyi daha cazip hale getiriyor. Ancak bölgede eksiklerin olduğu aşikar. Altyapı problemleri, eğlence ve alışveriş merkezlerinin olmayışı, tanıtım faaliyetlerinin yetersizliği destinasyonu olumsuz yönde etkilemektedir. Yanı sıra tesislerin yetersiz ve eski olduğu görüşündeyim. Gelen konukların büyük bölümü bölgeden huzurlu bir şekilde ayrılmaktadır. Ancak yetersizliklerden de şikayet etmektedir. Güvenli bir kayak merkezi konumundadır. Ancak özel sektör ile kamu arasında işbirliği eksikliği olduğu söylenebilir. Kamu, özel tesisler, bölge halkı, esnaflar bir bütün olarak faaliyetlerini gerçekleştirmelidir.

Katılımcı 14: Sarıkamış kış turizmi markası olarak diğer kayak merkezlerinden farklı özelliklere sahiptir. Bu özellikler; kristal kar ve doğal güzellikleridir. Sarıkamış kayak merkezi tesislerinin daha modern olması şarttır. Türkiye'de en uzun sezon bu destinasyonda geçmektedir. Ancak daha da uzatmak için suni kar uygulamasının gerçekleşmesi gerekir. Bunun yanında eğlence sektöründeki eksikler, tesislerin yetersizliği ve tanıtımdaki eksiklikler bölgeyi olumsuz etkilemektedir.

Katılımcı 15: Sarıkamış kış turizmi markası olarak tercih edilebilirliği yüksek bir yerdir. Bölge doğal güzellikleri ile bir turizm cennetidir. Son yıllarda tercih edilebilirlik açısından yükselen bir eğilimdedir. Ancak fiziki imkanlar, tanıtım faaliyetleri, kamu-özel koordinasyonu oldukça büyük eksikliklerdir. Son yıllarda turist sayısında oldukça büyük bir artış olduğu aşikar. Ancak Sarıkamış

birçok özelliği gereği daha fazlasını hak ediyor..

Katılımcı 16: Sarıkamış **kar kalitesi** bakımından bir marka olmayı hak ediyor. Günümüzde ulaşım şartlarındaki gelişmeler, **kış mevsiminin uzun olması** gibi faktörler de marka olma yolunda destinasyonu desteklemektedir. Teknolojik altyapıda eksikliklerin olduğu aşikar. Yanı sıra şehir merkezinde turizme hitap edecek çok fazla yer bulunmamaktadır. Bu konuda eksiklerin giderilmesi bölgeye büyük katkı sağlayacaktır. Kış turizmini sadece bir spor aktivitesi olarak düşünürsek yeterli olabilir. Ancak eğlence turizmin parçası eğlence merkezleri yapılmalı. Yanı sıra tüketicilere üst düzey hizmet sunulduğu kanısındayım. Ancak bu konuda kamu-özel işbirliği yapılmalı. Ayrıca bölge güvenlik ve huzur açısından sayılı merkezlerden bir tanesi, fiziki imkanlarda son yıllarda gelişmeler var, ancak yeterli seviyede olduğunu düşünmüyorum.

7. SONUÇ

Sarıkamış kış turizmi destinasyonu ile ilgili bölgede bulunan ve turizm konusunda etkin olduğu düşünülen paydaşlar seçilerek bir çalışma yapılmıştır. Çalışma sonucunda paydaşların görüşleri alınmış, nitel analiz teknikleri ile analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Çalışma sonucunda paydaşların söylemlerine göre; Sarıkamış kış turizmi destinasyonunun bir marka olması hususunda gerekli doğal kaynaklara sahip olduğu değerlendirilmiştir. Bu doğal kaynakların başında bulunan bölgede bulunan ve eşsiz olarak tabir edilen “**Kristal kar**” gelmektedir. Ayrıca bölgeyi çevreleyen “**Sarıçam Ormanları**” destinasyona büyük bir görsellik katmakta ve bölgeyi cazip hale getirmektedir. Yine bölge halkının kültürel açıdan “**misafirperverliği**” ile tanınan ve turizm için uygun kültürel özelliklere sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Yanı sıra destinasyonda “**kış mevsiminin uzun sürmesi**” turizm faaliyetleri açısından oldukça önemli bir avantaj olarak belirtilmektedir. Yine paydaş yorumları dikkate alındığında; bölgede bulunan pistlerin Türkiye’de bulunan en “**uzun pistlerden**” olduğu ve “**pist çeşitliliği**” bakımından oldukça büyük avantajlar sunduğu görülmektedir. Ayrıca bölgede **sağlık ve güvenlik önlemlerine** oldukça önem verildiği görülmektedir. Bu veriler dışında bölgeyi çevreleyen **Sarıçam Ormanları** bölgede **çığ riskinin en alt seviyelere inmesini** sağlamıştır.

Araştırma verileri destinasyona eleştirel bir bakış açısıyla bakmanın gerekli olduğunu da ortaya çıkarmıştır. Destinasyonda eksikliği hissedilen ve düzeltilmesi gereken bazı hususlar ise; destinasyonun kayak için yeterli olduğu ancak tüketicilerin kayak hizmeti yanında **eğlence hizmeti de beklediği** ve bu hizmetin Sarıkamış kış destinasyonunda karşılanamadığı görülmüştür. İkinci önemli husus bölgede kültürel öğeleri sunan iş yerlerinin eksik olmasıdır. Bu konuda **özel sektör-kamu işbirliği** oldukça önemlidir. Yine bölgenin **kayak tarihinin** oldukça eskiye dayanması; bölgedeki mekanik tesislerin eski olduğu

ve günümüz şartlarına ayak uyduramadığı gerçeğini gün yüzüne çıkarmaktadır. Ayrıca paydaş grubunun büyük bir kısmı bölgenin doğal güzelliklerinin tanıtımı açısından büyük eksikler olduğu kanısındadır. Destinasyonun **tanıtım faaliyetleri yoğunlaştırılmalı** ve bu sayede talep arttırılmalıdır. Bölgede turizmin mevsimlik olması kalifiye personel bulmayı zorlaştırmaktadır. Bölgede bulunan Kafkas Üniversitesi'nin çeşitli birimleri tarafından eğitimler verilmesi ve kamu-özel sektör işbirliği sağlanması tavsiye edilmektedir. Bölge'nin gelişmesi için son zamanlarda farklı projeler geliştirilmektedir. Bu projelerin hayata geçmesi hususunda çalışmaların hızlandırılması oldukça önemlidir. Son olarak paydaşlar Sarıkamış ilçe merkezi ile Sarıkamış Oteller Bölgesi arasında bütünlüğün olmadığını ve bu durumun tüketiciler açısından ikilemlere neden olduğunu belirtmektedir. Bu karışıklığın düzeltilmesi için ise ilçe merkezinin **cazibesinin arttırılması** ve tüketiciye turizm faaliyetlerinin "Paket Tur" halinde sunulması önerisinde bulunmuşlardır. Yine "**Erzincan-Erzurum-Kars Kış Turizmi Koridoru Projesi**"nin uygulanmaya konması halinde bölgenin kalkınmasında büyük etken olacağı belirtilmiştir.

Veriler dâhilinde paydaşların önerisi de dikkate alınarak; Sarıkamış kış turizmi destinasyonunun marka olma yolunda tüm doğal ve kültürel kaynaklara sahip olduğu sonucuna varılabilir. Ancak yukarıda belirtilen çeşitli eksikliklerinin giderilmesi gerektiği belirlenmiştir. Son dönemlerde olumlu yönde birçok gelişme olmasına rağmen bu gelişmelerin sürdürülebilirliği bölge açısından oldukça önemli bir faktördür. Konu ile alakalı destinasyonun diğer destinasyonlardan farklılıklarını ortaya koyabilecek ve yanı sıra gelen turistlerin de önerilerinin yer alacağı çalışmalara gereksinim vardır.

KAYNAKÇA

- Baker, B. (2007). *Destination branding for small cities*. USA: Creative Leap Books.
- Baker, M. J., Cameron, E. (2008). Critical success factors in destination marketing, *Tourism and Hospitality Research*, vol. 8, 2. p.79-97.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future, *Tourism Management*, 21(1) , 97-116.
- Buhalis, D. (2000). "Marketing the competitive destination of the future". *Tourism Management*, 25, p.623-636.
- Coşkun, R. , Altunışık, R. , Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2005) , "Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri" , Sakarya Kitabevi, Sakarya.
- Clifton, N. (2014). Towards a holistic understanding of county of origin effects? Branding of the region, branding from the region. *Journal of Destination Marketing and Management*, p. 122-132.
- Çelik, A. (2009), *Destinasyon pazarlama unsuru olarak etkinlik turizmi ve etkileri-İstanbul örneği*, Gazi üniversitesi eğitim bilimleri enstitüsü turizm işletmeciliği eğitimi anabilim dalı, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Ankara.
- Giritlioğlu, İ. , & Avcıkurt, C. (2010). *Şehirlerin turistik bir ürün olarak pazarlanması, örnek şehirler ve Türkiye'deki şehirler üzerine öneriler*, Adıyaman Üniversitesi

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2010(4).
<http://www.etimolojiturkce.com/kelime/destinasyon>
- İlban, O. M. (2008). Seyahat acente yöneticilerinin destinasyon marka imajı algıları üzerine bir araştırma, *Ege Akademik Bakış*, cilt: 8, sayı:1, s.121-152.
- İpar, M.S. & Doğan, M (2013). Destinasyonun turist açısından önem memnuniyet modeli ile değerlendirilmesi: Edremit üzerine bir uygulama. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(6), 129-154.
- Kaya, F. (2014). *Destinasyon markalaşması sürecinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nin doğal ve kültürel kaynaklar açısından değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Keller, K. L. (2003). *Strategic brand management: building, measuring and managing brand equity*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Miličević, K., Mihalič, T. & Sever, I. (2017). An investigation of the relationship between destination branding and destination competitiveness, *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 34, p. 209-221.
- Özdemir, G. (2008). *Destinasyon Pazarlaması*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Öztürk, Y.(2013). *Destinasyon yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Pike, S. (2004). *Destination marketing organisations*. Oxford: Elsevier.
- Pike, S. (2005). Tourism destination branding complexity, *Journal of Product and Brand Management*,14 (4), p. 258-259.
- Pike,S. (2011). Destination marketing organization, *Advances In Tourism Research Series*, New York, USA.
- Rehmet, J. & Dinnie, K.(2013). Citizen brand ambassadors: motivations and perceived effects. *Journal of Destination Marketing Management*, 2(1), p.31-38.
- Türkay, O. (2014). *Destinasyon Yönetimi*, Detay Yayıncılık, Ankara
- Vasudevan, S. (2008). The role of internal stakeholders in destination branding: observations from kerala tourism. *Place Branding and Public Diplomacy*, 4(4), p.331-335.
- Yamaç, Z. (2015). *Sakarya destinasyonunun imaj algısına yönelik Sakarya Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Sakarya.

ENTELEKTÜEL SERMAYE, KURUMSAL YÖNETİM DERECELENDİRME NOTU VE İŞLETME PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 02.10.2017 Yayına Kabul Tarihi: 01.11.2017

Emre HORASAN
Yrd. Doç. Dr.
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
ehorasan@yahoo.com

CebraİL MEYDAN
Yrd. Doç. Dr.
Kafkas Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
cebrailmeydan@hotmail.com

Sebahattin YILDIZ
Doç. Dr.
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
syildiz@kafkas.edu.tr

ÖZ Kaynak temelli görüşe göre şirketlerin değerli, nadir, ikame edilemeyen ve taklit edilemez olan stratejik kaynaklarının şirketlerin rekabet avantajı yaratmasında hayati önemi vardır. Stratejik bir kaynak olarak değerlendirilen entelektüel sermayenin gelişmişliğinin de şirketlerin kurumsal yönetim düzeyi ve performansı ile ilişkili olabileceği varsayılmaktadır. Bu araştırmanın amacı entelektüel sermaye, kurumsal yönetim derecelendirme notu ve işletme performansı arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın yöntemi, hipotez içeren niteliktedir. Araştırmada ikincil veriler kullanılacaktır ve veri toplama araçları Borsa İstanbul (BİST), Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) ve Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yetkilendirilmiş derecelendirme kuruluşlarının yayınladığı kurumsal derecelendirme raporlarıdır. Çalışmada entelektüel sermaye; Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) Oranı, Piyasa Değeri – Defter Değeri (PD-DD) farkı ve Tobin's Q ile işletme performansı ise; Aktif Kârlılık Oranı (ROA) ve Özsermaye Kârlılık Oranı (ROE) ile ölçülecektir. Kurumsal yönetim derecelendirme notu ise ilgili şirketlerin raporlarından elde edilecektir ve pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulları ana bölümleri dikkate alınacaktır. Araştırmanın muhtemel bulguları olarak değişkenler arasında pozitif yönlü ilişkiler beklenmektedir. Araştırmanın temel kısıtı, ikincil verilerin bazılarının yayımlanmamış olması nedeniyle, analizlerin yapılırken 2015 yılı verilerini dikkate alacak olmasıdır. Sonuç kısmında ilerleyen çalışmalar için öneriler getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel Sermaye, Kurumsal Yönetim, İşletme Performansı, Kaynak Temelli Görüş, Borsa İstanbul

JEL Kodu: L25, G30

Alanı: İşletme

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.022

Atıfta bulunmak için: Horasan, E. Meydan, C. & Yıldız, S. (2017) Entelektüel sermaye, kurumsal yönetim derecelendirme notu ve işletme performansı arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma, *KAÜİİBFD* 8(16), 463-482.

A RESEARCH ON RELATIONSHIP BETWEEN INTELLECTUAL CAPITAL, CORPORATE GOVERNANCE RATING NOTES AND BUSINESS PERFORMANCE

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 02.10.2017 Accepted Date: 01.11.2017

Emre HORASAN
Asst. Assoc. Dr.
Kafkas University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
ehorasan@yahoo.com

CebraİL MEYDAN
Asst. Assoc. Dr.
Kafkas University,
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
cebrailmeydan@hotmail.
com

Sebahattin YILDIZ
Assoc. Dr.
Kafkas University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
syildiz@kafkas.edu.tr

ABSTRACT | According to the resource-based view, companies's valuable, rare, irreplaceable and inimitable strategic resources are vital for companies to create competitive advantage. It is assumed that the development of the intellectual capital, which is considered as a strategic resource, may be related to the corporate governance level and performance of the companies. The purpose of this research is to reveal the relationship between intellectual capital, corporate governance rating note and company performance. The method of research includes hypothesis. Secondary data will be used in the research and the data collection tools are the Corporate Governance Compliance Rating Reports published by the rating agencies which authorized by the Capital Markets Board (CMB) and the reports published by Borsa Istanbul (BIST) and the Public Disclosure Platform (PDP). While Intellectual Capital will be measured by the Market to Book Value Ratio (MV / BV), Market Value – Book Value (PD – DD) and Tobin's Q Ratio, corporate performance will be measured by the Return on Assets (ROA) and Return on Equity (ROE). The corporate governance rating notes will be derived from the reports of the relevant companies and main sections of the reports that are shareholders, public disclosure and transparency, stakeholders and boards of directors will be taken into consideration. In the probable findings of the research, it is expected that positive correlations between variables. The main limitation of the study is that since some of the secondary data have not been published, it will be taken into account the 2015 data when the analyzes are done. Proposals will be made for further work in the conclusion section.

Keywords: *Intellectual capital, Corporate Governance, Business Performance, Resource-Based View, Borsa İstanbul*

Jel codes: *L25, G30*

Scope: *Business*

Type: *Research*

Cite this Paper: : Horasan, E. Meydan, C. & Yıldız, S. (2017) A research on relationship between intellectual capital, corporate governance rating notes and business performance, *KAÜİİBFD* 8(16), 463-482.

1. GİRİŞ

Kaynak temelli görüşe göre şirketlerin değerli, nadir, ikame edilemeyen ve taklit edilemez olan stratejik kaynaklarının şirketlerin rekabet avantajı yaratmasında hayati önemi vardır. Barney'in bu görüşü maddi olmayan varlıklar olarak da ifade edilen entelektüel sermaye için de geçerlidir. Sürdürülebilir bir rekabet avantajı için entelektüel sermaye de işletmelere değer katan, sektördeki tüm işletmelerde bulunmayan, yerine ikamesi olmayan ve taklit edilmesi zor olan unsurlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla stratejik bir kaynak olarak değerlendirilen entelektüel sermayenin gelişmişliğinin de şirketlerin kurumsal yönetim düzeyi ve performansı ile ilişkili olabileceği varsayılmaktadır. Bu araştırma ile entelektüel sermaye, kurumsal yönetim derecelendirme notu ve işletme performansı arasındaki ilişki incelenerek alandaki bir boşluk doldurulacaktır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Entelektüel Sermaye

“Entelektüel sermaye, bir şirketin bilançosunda tam olarak gösterilemeyen fakat şirketin gerçek değerini yansıtan akla ve bilgiye dayalı görünmeyen nitelikteki hayati varlıkları” (Yıldız, 2010a, s. 31) olarak tanımlanabilir. Entelektüel sermayenin unsurları genel olarak bilgi, yetenek, beceri vb gibi kriterlerden oluşan insan sermayesi, örgüt kültürü, entelektüel mülkiyet, bilgi teknolojileri vb kriterlerden oluşan yapısal ve müşteri bağılılığı, müşteri ilişkileri, dağıtım kanalları vb kriterlerden oluşan müşteri sermayesi şeklinde üçe ayrılmaktadır (Stewart, 1997; Yıldız, 2010b, s. 38).

Entelektüel sermayenin ölçümü ile ilgili literatürde kabul gören net bir sınıflama olmamasına rağmen günümüzdeki önemi nedeniyle ölçüm yöntemlerinin fazlalığı göze çarpmaktadır ve genel olarak bir bütün olarak ölçen yöntemler ve unsurları bazında ölçen yöntemler şeklinde sınıflandırılmaktadır (Yıldız, 2011a, s. 10). Bir bütün olarak ölçen yöntemler piyasa değeri defter değeri farkı, piyasa değeri defter değeri oranı, Tobin's Q oranı ve hesaplanmış katma değer iken (Çıkrıkçı ve Daştan, 2002, s. 24), unsurları bazında ölçen yöntemler dengeli puan kartı, Skandia kılavuzu, teknoloji simsarı, entelektüel katma değer katsayısı, maddi olmayan varlıklar göstergesi, entelektüel sermaye endeksi vb yöntemlerdir (Şamiloğlu, 2002; Yıldız, 2010a).

Entelektüel sermaye hem ikincil veriler yoluyla bir bütün olarak objektif biçimde ölçülebilirken, örneğin PD/DD oranı (Bramhadkar, Erickson ve Applebee, 2007; Akbulut, 2009) hem de birincil veriler yoluyla unsurları bazında algısal (anket yoluyla) ölçülebilmektedir (Bontis, 1998; Yıldız, 2010c). Özevren ve Yıldız (2010)'ın yaptığı çalışmada entelektüel sermayenin bir bütün olarak objektif biçimde ölçümünde PD/DD oranının ve Tobin's Q oranının kullanıldığı gözlenmiştir.

Çalışmada Tobin's Q oranı, literatürde de (Ünlü vd., 2011, s. 205; Canbaş vd. 2009, s. 27) kullanılmış olan, aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır:

$$\text{Tobin's } Q = \frac{\text{Toplam Borçlar} + \text{Piyasa Değeri}}{\text{Toplam Varlıklar}}$$

2.2. Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu

Kurumsal Yönetim dar anlamda, yatırımcıların bir şirkete yaptıkları yatırımdan elde etmeyi bekledikleri getiriler konusunda o şirketin yatırımcılara verdiği taahhütlerin bir bütünü olarak tanımlanabilir. Bu tanım şirketlerin sosyal rollerini de içine alacak şekilde genişletilirse, yani geniş anlamda kurumsal yönetim, firmanın değer yaratma sürecine katkıda bulunan bütün grupların (paydaşların) ortaya çıkarılan değerden pay alma ilkelerinin dayandığı sistemlerin bir bütünü olarak ifade edilebilir (İç Denetim Dergisi, Yaz /2003 - 2004, s. 6).

Kurumsal yönetim, firma yönetiminde, iş süreçlerinde ve paydaşlarla ilişkilerde; eşitlik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluk yaklaşımıyla firma faaliyetlerinin etkinliği ve verimliliği, raporlama güvenilirliği, yatırımcılarının hak ve menfaatlerinin korunması için düzenlemelere uygunluk, paydaşlara güvence sağlayan yaklaşım ve ilkeleri ifade etmektedir. İyi bir kurumsal yönetim, etkin bir faaliyet yönetimi, daha yüksek firma değeri ve daha fazla getiri ile yakından ilişkili olmasının yanı sıra aynı zamanda işletmenin performansını da pozitif yönde etkilemektedir (Sakarya, 2011, s. 148).

Kurumsal Yönetim İlkeleri ise ekonomik verimliliği, sürdürülebilir büyümeyi ve finansal istikrarı desteklemek amacıyla politika yapıcılara, kurumsal yönetime ilişkin hukuki, düzenleyici ve kurumsal çerçeveyi değerlendirme ve geliştirmelerine yardım etmesi için OECD tarafından ilk defa 1999 yılında yayımlanmıştır. Bu tarihten sonra bu ilkeler, dünya genelinde politika yapıcılar, yatırımcılar, şirketler ve diğer çıkar grupları için uluslararası bir referans noktası olmaya başlamıştır (OECD, 2016, s. 3).

OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri'nde kurumsal yönetim dört temel ilke üzerine kuruludur. Bu ilkeler adillik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluktur (Kobirate, 2015):

“Adillik ilkesi, yönetimin bütün menfaat sahiplerine karşı eşit davranmasını ifade eder.”

“Sorumluluk ilkesi, kuruluşun toplumsal değerleri yansıtan yasa ve düzenlemelere uyacak şekilde faaliyet göstermesini ifade etmektedir. Kurumsal yönetim ilkeleri, kanunların sorumluluk açısından minimum standartları oluşturduğunu, gerçek anlamda sorumlu davranışın ise yasal zorunlulukların ötesine geçilerek yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.”

“Şeffaflık ilkesi, bir kuruluşun kamuya (halkla) doğru, açık ve karşılaştırılabilir bilgi paylaşımını, uygun zamanda yapması gerekliliğini ifade etmektedir. Şeffaflık ilkesi yalnızca faaliyet sonrasında değil, faaliyetin gerçekleştirilmesi esnasında ve öncesinde de geri bildirim sağlanmasına yönelik düzenlemeleri teşvik etmektedir.”

“Hesap verebilirlik, kuruluşun stratejik rehberliğini, yönetim kurulu tarafından yönetimin etkin denetimini ve yönetim kurulunun, şirkete ve hissedarlara karşı hesap verme yükümlülüğü taşımasını ifade etmektedir.”

Kurumsal Yönetim derecelendirmesi ise; Kredi derecelendirmesinin etkinliğini artırmak maksadıyla, firmaların yönetim yapısının ve kalitesinin, yöntem süreçlerinin, iç kontrol mekanizmalarının, verimliliğinin ve bilimum şirket kültürünün niteliksel yönden doğruluk, şeffaflık, hesap verilebilirlik, sorumluluk ve adil davranma ilkelerine göre değerlendirilmesidir. Kurumsal yönetim derecelendirmesi finansal olmayan verilere ilişkin olup hissedar, yönetim kurulu, üst yönetim, yönetim ve menfaat sahipleri arasındaki ilişkilerin prensiplerini, yetki ve sorumluluk alanlarının dağılımını ve örgütlenmesini belirleyen; şeffaflığı ve güvenilirliği, temel koşul konumuna getiren, etik, yasal ve çevreci anlayışla hareket eden süreçler bütünüdür (JCR Eurasia Rating, 2015).

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), kurumsal yönetim ortamını geliştirmek ve sermaye piyasasını dünya finansal piyasaları ile bütünleştirmek amacıyla 2003 yılında kurumsal yönetim ilkelerini yayınlamıştır. 2005 yılında da bu ilkeleri gözden geçirerek son halini vermiştir (Yenice ve Dölen, 2013, s. 201).

Sermaye Piyasası Kurulu, kurumsal yönetim ilkelerine uyumu derecelendirmek için sermaye piyasasında derecelendirme faaliyetine ilişkin ilk derecelendirme tebliğini (Seri:VIII, No:31 sayılı Tebliğ) 06.03.1997 tarihinde yayımlamıştır. Bu ilk tebliğ sadece kredi derecelendirmesini içermekteydi. Daha sonra, dünyadaki gelişmeler doğrultusunda 2003 yılında Seri:VIII, No:40 sayılı Tebliğ ile derecelendirme faaliyeti tanımlanmış, derecelendirme kuruluşlarının kuruluş, faaliyete geçme ve listeye alınma şartları belirlenmiş ve derecelendirme faaliyetine ilişkin ilkeler saptanmıştır. 2007 yılında ise Seri:VIII, No:40 sayılı Tebliğ yeniden düzenlenmiş ve Seri:VIII, No:51 “*Sermaye Piyasasında Derecelendirme Faaliyeti ve Derecelendirme Kuruluşlarına İlişkin Esaslar Tebliği*” 12.07.2007 tarihli ve 26580 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu tebliğ ile birlikte, derecelendirme faaliyetinin bağımsız, tarafsız ve çıkar çatışmasından uzak bir şekilde ve kaliteli olarak gerçekleştirilmesini sağlayacak, yeni hükümler getirilmiştir.

Bu tebliğin 6. Maddesinin 1. fıkrasına göre, Kurumsal Yönetim İlkeleri’ne uyum derecelendirmesi, “*işletmelerin Kurulca yayımlanan Kurumsal*

Yönetim İlkeleri'ne uyumlarının derecelendirme kuruluşları tarafından bağımsız, tarafsız ve adil olarak değerlendirilmesi ve sınıflandırılması faaliyeti” olduğu ifade edilmektedir. Aynı maddenin 2. fıkrasında ise, **“Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne uyum derecelendirmesinde bir bütün olarak tüm ilkelere uyum ile pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu ana bölümleri itibarıyla ayrı ayrı olmak üzere, 1 ile 10 arasında not verilir. Bu değerler arasında kalan (iki haneye kadar) küsuratlı notlar, tama iblağ edilmeksizin kamuya açıklanacağı”** belirtilmektedir.

Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum derecelendirmesinde SPK tarafından ağırlıklar “Pay Sahipleri için % 25, Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık için % 25, Menfaat Sahipleri için % 15 ve Yönetim Kurulu için % 35” olarak belirlenmiştir (SPK - 01.02.2013 tarih ve 4/105 sayılı toplantısı). Şirketlerin, kurumsal yönetime ilişkin yapılarını ve süreçlerini belirlerken esas alacakları Kurumsal Yönetim İlkeleri ve alt başlıkları aşağıda özetlenmiştir (SPK -Seri: IV, No: 56):

“1. PAYSAHİPLERİ

- a. Pay Sahipliği Haklarının Kullanımının Kolaylaştırılması
- b. Bilgi Alma ve İnceleme Hakkı
- c. Genel Kurula Katılım Hakkı
- d. Oy Hakkı
- e. Azlık Hakları
- f. Kar Payı Hakkı
- g. Payların Devri

2.KAMUYU AYDINLATMA VE ŞEFFAFLIK

- a. Kamuyu Aydınlatma Esasları ve Araçları
- b. İnternet Sitesi
- c. Faaliyet Raporu

3. MENFAAT SAHİPLERİ

- a. Menfaat Sahiplerine İlişkin Şirket Politikası
- b. Menfaat Sahiplerinin Şirket Yönetimine Katılımının Desteklenmesi
- c. Şirketin İnsan Kaynakları Politikası

4. YÖNETİM KURULU

- a. Yönetim Kurulunun İşlevi
- b. Yönetim Kurulunun Faaliyet Esasları
- c. Yönetim Kurulunun Yapısı
- d. Yönetim Kurulu Toplantılarının Şekli
- e. Yönetim Kurulu Bünyesinde Oluşturulan Komiteler
- f. Yönetim Kurulu Üyelerine ve Üst Düzey Yöneticilerine Sağlanan Mali Haklar”

Seri:VIII, No:51 Tebliğ'inin "Derecelendirme Faaliyetinde Bulunabilecek Kuruluşlar" başlıklı 7'nci maddesinde derecelendirme faaliyetinin, "Türkiye'de kurulan ve derecelendirme faaliyetinde bulunmak üzere Kurulca yetkilendirilen derecelendirme kuruluşları ile Türkiye'de derecelendirme faaliyetinde bulunması Kurulca kabul edilen uluslararası derecelendirme kuruluşları tarafından yapılacağı" düzenlenmiştir.

Bu çerçevede en güncel haliyle SPK tarafından sermaye piyasasında kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecelendirmesi yapabilecek derecelendirme kuruluşları aşağıdaki gibidir:

- Saha Kurumsal Yönetim ve Kredi Derecelendirme Hizmetleri A.Ş.
- Kobirate Uluslararası Kredi Derecelendirme ve Kurumsal Yönetim Hizmetleri A.Ş.
- JCR Avrasya Derecelendirme A.Ş.

Bu derecelendirme şirketleri, kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecelendirmesini, derecelendirmesi yapılacak firma ile yapılan derecelendirme sözleşmesi çerçevesinde ve kullandıkları "derecelendirme metodolojileri" aracılığıyla firmanın, SPK'nun yayımlamış olduğu kurumsal yönetim ilkelerine uyum derecesini 0 – 10 ölçeğinde değerlendirirler. Bu şirketlerin kullandıkları sembollerin ve verdikleri notların anlamları aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Tablo – 1. Bağımsız Derecelendirme Şirketlerinin Kurumsal Yönetim Uyum Derecelendirmesi Notasyonları ve Tanımları

JCR EURASIA RATING					KOBİRATE		SAHA	
Ana Not Sembolü ve Ülke Kodu	Kurumsal Yönetim İlkelerine Yakınsama Düzeyi	Eşikler		Not Derecesi ve Değerlendirilmesi	NOT	TANIMLAR	NOT	TANIMLAR
		Alt	Üst					
AAA (Trk)	Liyakat Üstü	9,50 9,00 8,50	10,00 9,49 8,99	aaa- Olağanüstü aa – Çok Üstün a – Üstün	9-10	Şirket, KY İlkelerine büyük ölçüde uyum sağlamıştır.	9-10	Şirket, KY İlkeleri'ne büyük ölçüde uyum sağlamış ve tüm politika ve önlemleri uygulamaya sokmuştur.
AA (Trk)	Liyakat	8,00 7,50 7,00	8,49 7,99 7,49	bbb- Seçkin bb – İyi b – Yeterli	7-8,9	Şirket, KY İlkelerine önemli ölçüde uyum sağlamıştır.	7-8	"Şirket, KY İlkeleri'ne önemli ölçüde uyum sağlamış ve çoğu gerekli politika ve önlemleri uygulamaya sokmuştur."

A (Trk)	Tatmin Edici	6,50 6,00	6,99 6,49	ccc – Ortalama cc – Eşik Üstü	6-6,9	Şirket, KY İlkelerine orta düzeyde uyum sağlamıştır.	6	“Şirket, KY İlkeleri’ne orta derecede uyum sağlamış ve gerekli politika ve önlemlerin bir kısmını uygulamaya sokmuştur.”
B (Trk)	Yetersiz	5,50	5,99	c – Eşik	4-5,9	Şirket, KY İlkelerine asgari düzeyde uyum sağlamıştır.	4-5	“Şirket, KY İlkeleri’ne gereken asgari derecede uyum sağlamış ve gerekli politika ve önlemlerin standartların altında bir kısmını uygulamaya sokmuştur.”
C (Trk)	Zayıf	4,00	5,49		< 4	Şirket, KY İlkelerine uyum sağlayamamıştır.	< 4	“Şirket KY İlkeleri’ne uyum sağlamamıştır ve gerekli politika ve önlemleri zayıftır.”
D (Trk)	Başarısız	--	3,99					

Kaynak: Derecelendirme Şirketlerinin Web sayfalarından derlenmiştir.

2.3. İşletme Performansı

Öncelikle; bu çalışmada kullanılacak işletme performansı kavramını, işletmenin finansal verileri açısından bir değerlendirme olduğu için, finansal performans olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Performans, belirli bir zaman dilimi sonucunda ya da belirli bir iş/görev bakımından herhangi bir sisteme sokulan girdilerle ve çıktılarla belirlenen bir amaca ulaşıp ulaşılamadığı ya da o zaman dilimi sonucunda elde edilen başarı olarak tanımlanabilir. Buradan hareketle işletme performansı (gelir tablosunu da göz önüne alarak ve ortakların bakış açısı ile geleneksel anlamda); işletmenin belirli bir dönem sonucunda elde ettiği başarı (kârlılık) ve bu başarıyı elde ederken sarf ettiği çaba olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla bir işletmenin başarısından söz edebilmek için; girdiler, çıktılar ve elde edilen sonuçlar arasındaki ilişkiye dair bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

İşletme performansı ikinci veriler yoluyla objektif (nicel) veya birinci veriler yoluyla sübjektif (algısal) olarak ölçülmektedir (Yıldız, 2010d, s.181).

Literatürde, işletme performansının temsilcisi olarak çeşitli finansal veriler kullanan birçok çalışma mevcuttur. Bu çeşitli finansal veri içinde, en yaygın olarak kullanılan verilerden iki tanesi Özsermaye Kârlılığı (ROE) ve Aktif Kârlılığı (ROA)’dır.

ROA; Net kârın, toplam aktiflere bölünmesiyle hesaplanan bir kârlılık oranıdır. Bir birim aktif kullanımı başına işletmenin ne kadar kâr ettiğini, diğer bir ifadeyle; varlıkların ne kadar verimli kullanıldığını gösterir.

$$ROA = \frac{Net\ Kâr}{Toplam\ Aktifler}$$

ROE; Net kârın, özsermayeye bölünmesiyle hesaplanan bir kârlılık oranıdır. İşletme özsermayenin ne kadar verimli kullanıldığını, diğer bir ifadeyle; bir birim özsermayenin karşılığında ne kadar kâr elde edildiğini gösterir.

$$ROE = \frac{Net\ Kâr}{Özsermaye}$$

İşletme performansının ölçüsü olarak ve işletme performansının, işletmenin sahiplik yapısı, entelektüel sermaye, kurumsal yönetim ve finansal yönetim kararları gibi yönleriyle ilişkilendiren ve test eden pek çok çalışmada ROA ve (ROE) kullanılmıştır.

Kurumsal yönetim notunun firma performansını öngörmede kullanımına ilişkin Ertuğrul ve Hegde (2009) tarafından yapılan çalışmada; firma performansının ölçüsü ROA bağımlı değişken olarak alınmıştır (Ertuğrul ve Hegde, 2009, s.147) .

Şamiloğlu ve Ünlü (2010) sahiplik yapısı ve firma performansı ilişkisini test ettikleri çalışmalarında, firma performansına ilişkin ROA'yı kullanmışlardır (Şamiloğlu ve Ünlü, 2010, s.69).

Yıldız ve Karakaş (2012, s. 1095) literatürde yer alan işletme performansı ile ilgili yapılan çalışmaları incelenmiş ve literatürde işletme performansının objektif ölçümünde en fazla aktif kârlılığı (ROA) ve özsermaye kârlılığı (ROE) gibi geçmişe dönük muhasebe tabanlı ölçümlerin kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

Abdullah ve Sofian (2012), entelektüel sermaye ve kurumsal performans ilişkisi üzerine yaptıkları çalışmada, Malezya'daki 144 halka açık işletmeye uygulanan ankete göre; firmaların %55,6'sının performans ölçümünde; ROA, ROE ve vergi öncesi kâr gibi finansal verileri kullandığını belirtmişlerdir (Abdullah ve Sofian, 2012, s.539).

Finansal performans göstergelerinin Ürdün borsasındaki hisse senedi fiyatlarına etkisi üzerine yaptıkları çalışmada AlOmoush ve Al-Shubiri (2013); (kâra dayalı) finansal performans göstergesi olarak ROA ve ROE'nin hisse senedi değerine etkisini incelemişlerdir (AlOmoush ve Al-Shubiri, 2013, s.6).

Munisi ve Randoy (2013)yaptıkları çalışmada, Sahra Altı Afrika

ülkelerindeki şirketlerin performansları ve kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi muhasebe tabanlı performans ve piyasa değerlemesi açısından incelemiştir. Çalışmada, muhasebe performansı ROA ile ölçülmüştür (Munisi ve Randoy, 2013, s.93).

Sumedrea (2013), kriz dönemlerinde entelektüel sermaye ve firma performansı arasındaki dinamik ilişkiyi incelediği çalışmada; finansal performans ölçüsü olarak ROA, ROE ve işletmenin büyüme oranını kullanmıştır (Sumedrea, 2013, s.138).

Gupta ve Sharma (2014), kurumsal yönetim uygulamalarının Hindistan ve Güney Kore'deki firmaların performansına ilişkin yaptıkları çalışmada; yatırımcıların gözüyle ROA ve ROE'nin kullanımının uygun olduğu belirtmişlerdir (Gupta ve Sharma, 2014, s.6)

Andreou vd. (2014), denizcilik firmalarında kurumsal yönetimin finansal yönetim kararları ve firma performansı ile ilişkisini inceledikleri çalışmalarında; ROA'yı faaliyet performansının göstergesi olarak kullanmışlardır (Andreou vd., 2014, s.69).

Piyasa varlıkları, entelektüel sermaye ve firma performansı arasındaki ilişkinin ölçülmesi üzerine yaptıkları çalışmada Pucci vd. (2015); entelektüel sermaye ile (temel kârlılık ölçütleri olarak) ROI (yatırım kârlılığı), ROS (satışların kârlılığı), CT (sermaye devri), ROA ve ROE arasındaki korelasyona bakmışlardır (Pucci vd., 2015, s.597).

Díaz-Fernandez vd. (2015), tepe yönetiminin entelektüel sermayesi ve firma performansı ilişkisi üzerine yaptıkları çalışmada; performans ölçüsü olarak ROS ve ROE yi kullanmışlardır ve bununla birlikte ROE'nin en baskın kullanımı olan performans ölçüsü olduğunu belirtmişlerdir (Díaz-Fernandez vd., 2015, s.326).

BİST teknoloji endeksindeki işletmelerin finansal performanslarını değerlendirdikleri çalışmalarında Örs,Takıl ve Altın; ROA ve ROE'yi de performans değerlemesi için kullanmışlardır (Örs, vd., 2015, s.66).

Vintilă ve Nenu (2015) Bükreş borsasında yaptıkları ve kurumsal finansal performansı etkileyen faktörleri analiz ettikleri çalışmalarında, muhasebe tabanlı bağımlı değişken olarak ROA ve ROE'yi finansal performans göstergesi olarak kullanmışlardır (Vintilă ve Nenu, 2015, s. 736).

Kurumsal yönetim uygulamaları ve firma performansı arasındaki ilişkiyi Malezya'daki en üst düzey 100 halka açık şirket üzerinden analiz ettiği çalışmalarında Zabri vd. (2016) firma performansını ölçüsü olarak, literatürden de örnekler vererek, ROA ve ROE'yi kullanmışlardır (Zabri vd., 2016, s. 289).

Rose (2016), Danimarka firmalarının Danimarka Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne uygunluğunun veya kurumsal yönetime ilişkin açıklamalarının firma

performansı ile ilişkisini araştırdığı çalışmasında; firma performansını, literatürde en sok kullanılan firma performansı ölçüleri olarak ifade ettiği, ROA ve ROE ile ölçmüştür (Rose, 2016, s.207).

Yeni teknoloji teşebbüslerinde kurumsal yönetim ve firma performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen Berardino (2016), firma performansını muhasebe temelli performans endeksleri ile ölçmüştür. Muhasebe temelli performans endeksleri olarak da ROS, ROA ve ROE'yi saymıştır (Berardino, 2016, s.415).

2.4. Değişkenler Arası İlişkiler

Literatürde entelektüel sermaye ve işletme performansı arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi inceleyen çalışmaların (Bontis, 1988; Yıldız, 2011b; Sharabati, Jawad ve Bontis, 2010) yanında, kurumsal yönetim ve işletme performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar (Bauer, Frijns, Otten, Tourani-Rad, 2008; Epps ve Cereola, 2008; Sakarya, 2011) da vardır. Fakat literatürde entelektüel sermaye, kurumsal yönetim derecelendirme notu ve işletme performansı arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Yazarları bu değişkenler arasındaki ilişkileri incelemeye iten nedenler (1) Literatürdeki bir boşluğu doldurmak, (2) Kurumsal yönetim derecelendirme notunun yükseltilmesinde entelektüel sermaye bir gösterge olabileceğini göstermek, (3) Şirket performansını artırmada kurumsal derecelendirme notunun etkili olabileceğini göstermektir ve dolayısıyla bu üç değişken ilişkili olabilir.

Barney'in (1991) kaynak temelli görüşüne göre şirketlerin kıt, nadir, ikame edilemeyen ve taklit edilemez olan stratejik nitelikteki kaynaklarının şirketlerin sürdürülebilir rekabet avantajı yaratmasında ve performansının iyileşmesinde hayati önemi vardır. Bu bağlamda literatürde yapılan çalışmalara atıf yapmak bu çalışmanın kuramsal temellerini güçlendirecektir.

Literatürde, entelektüel sermaye ile işletme performansı arasında ilişkiler olduğunu ortaya çıkaran çalışmalar oldukça fazladır. Bontis (1998)'in Kanada'da doktora öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada entelektüel sermayenin üç unsurunun subjektif işletme performansını pozitif yönde etkilediği otaya çıkmıştır.

Sharabati vd. (2010, s.116)'in Ürdün'deki eczacılık sektöründe yaptığı çalışmalarında entelektüel sermaye unsurları ile subjektif işletme performansı arasında pozitif ilişkiler gözlenmiştir.

Yıldız (2011b, s.24)'ın Türkiye'deki bankacılık sektöründe yaptığı çalışmada entelektüel sermaye unsurlarının hem objektif hem de subjektif işletme performansı pozitif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır.

Literatürde, entelektüel sermayenin farklı değişkenlerle

ilişkilendirildiği çalışmalar da vardır. Meydan ve Yıldız (2014)'ın Borsa İstanbul'a kayıtlı işletmeler üzerinde yaptığı çalışmada şirketlerin derecelendirme şirketlerinden almış oldukları kredi derecelendirme notları ile entelektüel sermayeleri arasında anlamlı ilişki olmadığı gözlenmiştir.

Ayrıca literatürdeki çalışmalar, kurumsal yönetim özellikleri ve işletme performansı arasında önemli ilişkilerin olduğunu göstermiştir. Bauer, Frijns, Otten, Tourani-Rad (2008), Japonya'da şirketlerinin performansı üzerinde kurumsal yönetimin etkisini incelemişlerdir. Kurumsallaşma için altı boyut (board accountability, financial disclosure and internal control, shareholder rights, remuneration, market for control, corporate behavior) kullanılmışken şirket performansı hisse fiyatı (stock price) ile ölçülmüştür ve kurumsallaşma provizyonları yüksek olan şirketlerin düşük olanlara göre daha iyi performans gösterdiğini ortaya çıkarmışlardır.

Sakarya (2011) İMKB kurumsal yönetim indeksi kapsamındaki 11 şirkette yaptığı vaka çalışmasında şirketlerin kurumsal yönetim derecelendirme notu ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir ve iyi kurumsal yönetim derecelendirme notunun ilanı ile hisse senedi getirisi arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Tükenmez, Gençyürek ve Karakelleoğlu (2017) BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan mali sektör şirketleri hariç 15 işletmenin Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Derecelendirme Puanları (pay sahipleri, menfaat sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, yönetim kurulu puanları) ile finansal performansları (ROA ve Tobin's Q) arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir ve toplam aktif logaritması, kaldıraç oranı ve şirketin yaşı değişkenlerin kontrol edildiği panel veri analizine göre kamuyu aydınlatma ve şeffaflık puanları ile ROA ve Tobin's Q değişkeni arasında negatif ilişki gözlenmiştir. Ayrıca pay sahipleri ve menfaat sahipleri ile Tobin's Q arasında pozitif ilişki gözlenmiştir. Berthelot, Morris ve Morrill (2010) Kanada'da 289 firmada 4 yıllık sürede panel veri analiziyle kurumsal yönetim oranları ve finansal performans ilişkisi incelenmiştir ve kurumsal yönetim skorunun hem piyasa değeri hem de muhasebe ölçümleri ile ilişkili olduğu gözlenmiştir.

Literatürde iki değişken arasında ilişkinin ortaya çıkmadığı çalışmalar da vardır. Epps ve Cereola (2008) çalışmasında bir şirketten elde edilen gerçek kurumsal yönetim derecelendirme notu ile şirket performansındaki ilişki incelenmiştir. Şirketin faaliyet performansı olarak ROA ve ROE kullanılmıştır. Neticede performans ile kurumsal hissedar hizmetleri (institutional shareholder services) veri tabanından elde edilen kurumsal derecelendirme oranı (corporate governance quotient rating) arasında bir ilişki gözlenmemiştir.

Donker ve Zahir (2008)'nın derleme çalışmasında şirket performansı ve kurumsal yönetim oranları arasındaki ilişki mercek altına alınmış, eleştirilmiş

ve neticede zayıf bir ilişki olduğu ve mevcut oran sisteminin eksiklerinin iyileştirilmesi önerilmiştir.

Ertuğrul ve Hegde (2009), kurumsal derecelendirme notları ve firma performansı arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalarında; önde gelen üç Amerikan derecelendirme kuruluşunun vermiş olduğu kurumsal derecelendirme notlarının, firma performansının birincil (faaliyet performansı) ve ikincil ölçümlerinin (hisse senedi getirileri) çok zayıf belirleyicileri olduğu sonucuna varmışlardır.

Aksu ve Aytakin (2015) BİST Kurumsal Yönetim İndeksi kapsamında 50 şirketin kurumsal yönetim ilkelerine uyum notu ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkileri incelenmiş ve notların açıklanmasından önceki ve sonraki hisse senedi getirileri arasında bazı yıllarda fark varken bazı yıllarda fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Karakoç, Tayyar ve Genç (2016) BİST Kurumsal Yönetim indeksindeki 5 şirketin finansal performansları (likidite, mali yapı, faaliyet ve karlılık oranları) ve kurumsal derecelendirme notlarını karşılaştırmışlardır ve gri ilişki analizi ile yapılan sıralamada kurumsal yönetim notları ile finansal performans sıralamaları arasında ilişki olmadığı gözlenmiştir.

Kurumsal çerçeve ve literatürdeki ampirik çalışmalar neticesinde, çalışmaya konu olarak geliştirilen hipotezler şunlardır:

H1: Kurumsal yönetim derecelendirme notu ile işletme performansı arasında pozitif ilişki vardır.

H2: Kurumsal yönetim derecelendirme notu ile entelektüel sermaye arasında pozitif ilişki vardır.

H3: Entelektüel sermaye ile işletme performansı arasında pozitif ilişki vardır.

2.5. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmanın temel kısıtı, ikincil verilerin bazılarının yayımlanmamış olması nedeniyle, analizlerin yapılırken 2015 yılı verilerini dikkate alacak olmasıdır. İlerleyen çalışmalarda diğer yıllarda dikkate alınabilir. Ayrıca piyasa temelli olan farklı performans göstergeleri kullanılabilir. Yine entelektüel sermaye farklı şekillerde ölçülebilir.

3. YÖNTEM

Araştırmanın yöntemi, hipotez içeren niteliktedir. Araştırmada ikincil veriler kullanılmıştır, dolayısıyla hem entelektüel sermaye hem de işletme performansı objektif (nicel) olarak ölçülmüştür. Veri toplama araçları Borsa İstanbul (BİST), Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) ve Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yetkilendirilmiş derecelendirme kuruluşlarının (Saha

Rating, Kobirate, JCR Eurasia) yayınladığı 49 şirketin kurumsal derecelendirme raporlarıdır. Entelektüel sermaye, Piyasa Değeri Defter Değeri (PD/DD) Oranı Piyasa Değeri – Defter Değeri (PD-DD) ve Tobin'nin Q Oranı ile; işletme performansı ise, Aktif Karlılık Oranı (ROA) ve Özsermaye Karlılık Oranı (ROE) ile ölçülecektir. Kurumsal yönetim derecelendirme notu ise ilgili şirketlerin raporlarından elde edilecektir ve pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulları ana bölümleri dikkate alınmıştır. Araştırma hipotezlerini test etmek üzere Pearson (normal dağılan değişkenler için) ve Spermans (normal dağılmayan değişkenler için) korelasyon analizleri yapılmıştır ve ayrıca tanımlayıcı istatistikler yapılmıştır.

4. BULGULAR

Analiz yapılan 49 işletme ile ilgili tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de gösterilmektedir. Kurumsal yönetim ortalamalarına bakıldığında en yüksek skorun kamuyu aydınlatma (9,29) olduğu, bunu 9,0757 ile menfaat sahipleri, 9,0739 ile pay sahipleri izlemektedir. En düşük skorun ise yönetim kurulu (8,89) olduğu gözlenmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	Standart Sama	N
Kurumsal yönetim genel	9,0978	,40084	49
Pay sahipleri	9,0739	,44106	49
Kamuyu aydınlatma	9,2963	,49222	49
Menfaat sahipleri	9,0757	1,44782	49
Yönetim kurulu	8,8965	,43605	49
PD/DD oranı	2,0010	2,37900	49
Roa	,0341	,06992	49
Roe	,0816	,17883	49
PD-DD farkı	6,8209	1,02452	49
Tobin Q	,7093	,84592	49

Değişkenler arası analiz sonuçları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Korelasyon Analizleri

	KYG	PS	KA	MS	YK	PD / DD	ROA	ROE	PD - DD	Tobin Q
KYG	1									
PS	,626**	1								
KA	,851**	,324*	1							
MS	,414**	,182	,341*	1						
YK	,904**	,353*	,741**	,382**	1					
PD / DD	,089	,018	,016	,092	,078	1				
ROA	,030	,024	-,026	,064	,033	,322*	1			
ROE	-,007	-,082	-,008	-,005	,056	,511**	,770**	1		
PD – DD	-,084	-,194	,091	-,060	-,093	,821**	,453**	,456**	1	
Tobin Q	,037	-,073	-,082	,400**	,102	,759**	,494**	,365**	,699**	1

* 0,05 anlamlılık seviyesidir., ** 0,01 anlamlılık seviyesidir.

KYG: Kurumsal yönetim genel; PS: Pay sahipleri; KA: Kamuyu aydınlatma; MS: Menfaat sahipleri; YK: Yönetim kurulu

Buna göre Kurumsal yönetim ve kurumsal yönetim unsurları ile işletme performansı göstergeleri (ROA, ROE) arasında anlamlı ilişkili olmadığı gözlenmiştir. Buna göre H1 hipotezi reddedilmiştir.

Kurumsal yönetim ve kurumsal yönetim unsurları ile entelektüel sermaye göstergeleri (PD-DD, PD/DD) arasında anlamlı ilişkili olmadığı gözlenmiştir. Ancak kurumsal yönetim unsurlarından menfaat sahipleri ile entelektüel sermaye göstergelerinden Tobin’s Q arasında anlamlı pozitif ilişki gözlenmiştir. Buna göre H2 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Entelektüel sermayenin tüm göstergeleri ile (Tobin Q, PD/DD oranı, PD-DD farkı) ile işletme performansının tüm unsurları (ROA, ROE) arasında anlamlı pozitif ilişkileri gözlenmiştir. Buna göre H3 hipotezi kabul edilmiştir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada entelektüel sermaye, kurumsal yönetim derecelendirme notu ve şirket performansı arasındaki ilişkileri incelemek amaçlanmıştır.

Analiz sonuçlarına göre kurumsal yönetim unsurlarının ortalama notları dikkate alındığında öncelik sıralamasının kamuyu aydınlatma, menfaat sahipleri, pay sahipleri ve yönetim kurulu olduğu görülmüştür. Bu bağlamda SPK tarafından açıklanan kurumsal yönetim ilkelerine en yüksek uyumun kamuyu aydınlatma ve şeffaflık alanında olduğu, en az uyumun ise yönetim kurulu alanında olduğu söylenebilir. Bunun nedeni olarak çalışmada incelenen şirketlerin tamamının halka açık olması ve kamuyu aydınlatıcı bilgiler yayınlamak zorunda olmaları gösterilebilir. Yalnız kurumsal yönetim ve unsurlarına ilişkin verilen notların ortalamasının 9 üzerinde olması da ayrıca inceleme konusu olabilir.

Kurumsal yönetim ve kurumsal yönetim unsurları ile işletme performansı göstergeleri (ROA, ROE) arasında anlamlı ilişkili olmadığı da bir diğer gözlemdir. Bu sonuç literatürdeki Epps ve Cereola (2008), Donker ve Zahir (2008), Aysu ve Aytekin (2015) ve Karakoç vd. (2016) çalışmalarının sonuçlarıyla benzerdir. Bu bağlamda derecelendirme şirketleri tarafından verilen kurumsal yönetim notlarına bakılarak işletmelerin performans değerlendirmesinin yapılamayacağı ve kurumsal yönetim ilkeleri içinde işletme performansını yansıtan herhangi bir unsurun ağırlık kazanmadığı söylenebilir. Bu durumda; işletmelerin kurumsal yönetim notu almayı talep etmelerinin piyasada meşruiyet ve itibar elde etme amaçlı olduğu sonucu çıkarılabilir.

Kurumsal yönetim ve kurumsal yönetim unsurları ile entelektüel sermaye göstergeleri (PD-DD, PD/DD) arasında anlamlı ilişkili olmadığı gözlenmiştir. Sadece kurumsal yönetim unsurlarından menfaat sahipleri ile entelektüel sermaye göstergelerinden Tobin's Q arasında anlamlı pozitif ilişki gözlenmiştir. Entelektüel sermaye unsurları açısından bu durum ele alındığında, kurumsal yönetimin entelektüel sermaye bileşenlerinden yapısal sermayenin unsurlarından birisi olması nedeniyle, entelektüel sermaye ile kurumsal yönetim notu arasında pozitif ilişkilerin çıkması teorik olarak beklenir. Ancak çalışmada sadece kurumsal yönetim unsurlarından menfaat sahipleri ile entelektüel sermaye göstergelerinden Tobin's Q arasında ilişki çıkmasının Tobin's Q hesaplamasında menfaat sahiplerinden olan borç sağlayanların da kullanılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü, entelektüel sermaye unsurlarında birisi olan ilişki sermaye içerisinde aslında menfaat sahipleri de yer almaktadır.

Entelektüel sermayenin tüm göstergeleri ile (Tobin Q, PD/DD

oranı, PD-DD farkı) ile işletme performansının tüm unsurları (ROA, ROE) arasında anlamlı pozitif ilişkileri gözlenmiştir. Bu sonuç literatürdeki Bontis (1998), Sharabati vd. (2010) ve Yıldız (2011b) ile benzerdir.

Son tahlilde entelektüel sermaye, kurumsal yönetim derecelendirme notu ve işletme performansı değişkenleri arasında üçlü bir ilişki çıkmamıştır. Belirtilen kısıtlar göz önüne alınarak; daha uzun dönemlere ilişkin verilerle bu ilişkinin varlığı test edilerek literatüre katkı sağlanabilir.

6. KAYNAKÇA

- Abdullah, Dewi Fariha ve Sofian Saudah (2012). The relationship between intellectual capital and corporate performance, *The 2012 International conference on asia pacific business innovation & technology management, procedia - Social and Behavioral Sciences*: 537-541.
- Akbulut, Ramazan (2009). İMKB’de işlem gören imalat sektöründeki işletmelerde entelektüel sermayeyi ölçmeye yönelik bir uygulama, *Finans Politik & ekonomik yorumlar*, 46 (527): 101-111.
- Aksu, Melek ve Sinan Aytakin (2015). Kurumsal yönetim ilkelerine uyum notu ile hisse senedi getirisi ilişkisi: BİST kurumsal yönetim endeksi üzerine bir uygulama, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 6(3): 201-219.
- AlOmoush, Bashar Hamad ve Faris Nasif AL-Shubiri (2013). The impact of multiple approaches financial performance indicators on stocks prices: an empirical study in Jordan, *Journal of Global Business and Economics*, 6 (1): 1-11.
- Andreou, Panayiotis, Christodoulos Louca C., ve Photis M. Panayides (2014). Corporate governance, financial management decisions and firm performance: Evidence from the maritime industry, *Transportation Research Part E*,(63): 59-78.
- Barney, Jay (1991). Firm resources and sustained competitive advantage, *Journal of Management*, 17(1): 99-120.
- Bauer, Rob, Frijns Bart., Otten, Roger ve Alireza Tourani-Rad (2008). The impact of corporate governance performance: evidence from japan, *Pasific-Basin Finance Journal*, (16): 236-251.
- Berthelot, Sylvie, Tania Morris ve Cameron Morrill (2010). Corporate governance rating and financial performace: A canadian study, *Corporate Governance: The International Journal OF Business İn Society*, 10(5): 635-646.
- Bontis, Nick (1998). Intellectual capital: An explotary study that develops measures and models, *Management Decision*, 36(2): 63-76.
- Bramhadkar, Alka., Scott Erickson. ve Ian Applebee (2007). Intellectual capital and organizational performance: an empirical study of the pharmaceutical industy, *The Electronic Journal Of Knowledge Management*, 5(4): 357-362.
- Canbaş, Serpil, Hatice Doğukanlı, Hatice Düzakın ve Ömer İskenderoğlu (2005). Performans ölçümünde tobin q oranının kullanılması: hisse senetleri İMKB’de işlem göre sanayi işletmeleri üzerinde bir deneme, *Muhasebe ve Finansman*

- Dergisi*, 28: 24-36.
- Çıkrıkçı, Mustafa ve Abdulkerim Daştan (2002). Entelektüel sermayenin temel finansal tablolar aracılığıyla sunulması, *Bankacılar Dergisi*, 43: 18-32.
- Diaz-Fernandez, M.Carmen, M. Rosario Gonzalez-Rodríguez, ve Biagio Simonetti (2015). Top management team's intellectual capital and firm performance, *European Management Journal*, (33): 322-331.
- Donker, Han ve Saif Zahir (2008). Towards an impartial and effective corporate governance rating system, *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 8(1): 83-93.
- Epps, Ruth W. ve Sandra J. Cereola (2008). Do institutional shareholder services (ISS) corporate governance ratings reflect a company's operating performance?, *Critical Perspectives on Accounting*, (19): 1135-1148.
- Ertuğrul, Mine ve Shantaram Hegde (2009). Corporate governance ratings and firm performance, *Financial Management*, 38(1): 139-160.
- Gupta, Pooja. ve Aarti Mehta Sharma (2014). A study of the impact of corporate governance practices on firm performance in Indian and South Korean companies, *ICTMS-2013, Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (133): 4-11.
- JCR Eurasia Rating (2015). JCR Eurasia rating kurumsal yönetim derecelendirme, <http://www.jcravrasyarating.com/Pages.aspx?Page=kurumsal-yonetim> (15.05.2017).
- Karakoç, Mehtap, Nezh Tayyar ve Erhan Genç (2016). Gri ilişkisel analiz yöntemiyle kurumsal yönetim endeksinde yer alan şirketlerin finansal performanslarının ölçümü ve kurumsal derecelendirme notları ilişkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59): 1327-1338.
- Kobirate, (2015). 2014/2 Revizyon halka açık şirketlerde kurumsal yönetim uyum derecelendirme metodolojisi, <http://www.kobirate.com.tr> (15.05.2017).
- Meydan, Cebrail ve Sebahattin Yıldız (2014). Şirketlerin entelektüel sermayesi ve kredi derecelendirme notu arasındaki ilişki, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (23): 95-112.
- Munisi, Gibson. ve Trond Randøy (2013). Corporate governance and company performance across Sub-Saharan African countries, *Journal of Economics and Business*, 70: 92-110.
- OECD (2016). G20/OECD Principles of Corporate Governance (Turkish version), OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264257443-tr> (15.05.2017).
- Örs, Tuğba, Davut Takıl ve Meltem Altın (2015). Borsa istanbul teknoloji endeksinde faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesi, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 1(1): 62-81.
- Özevren, Mina ve Sebahattin Yıldız (2010). Entelektüel sermayenin ölçüm yöntemleri ve kriterlerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 29(2): 275-289.
- Pucci, Tommaso, Christian Simoni ve Lorenzo Zanni (2015). Measuring the relationship between marketing assets, intellectual capital and firm performance, *Journal of Management and Governance*, 19(3): 589-616.

- Sakarya, Şakir (2011). İMKB kurumsal yönetim endeksi kapsamındaki şirketlerin kurumsal yönetim derecelendirme notu ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin olay çalışması (Event Study) yöntemi ile analizi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 7(13): 147-162.
- Sharabati, Abdel-Aziz A., Shawqi Naji Jawad ve Nick Bontis (2010). Intellectual capital and business performance in pharmaceutical sector of Jordan, *Management Decision*, 48(1): 105-131.
- Stewart, Thomas A. (1997). *Entelektüel sermaye-örgütlerin yeni zenginliği*, (İstanbul: Mess Yayınları) (Çev. Nurettin Elhüseyni).
- Sumedrea, Silvia. (2013). Intellectual capital and firm performance: A dynamic relationship in crisis time, *International Economic Conference of Sibiu 2013 Post Crisis Economy: Challenges and Opportunities, IECS 2013, Procedia Economics and Finance*, 6: 137-144.
- Şamiloğlu, Famil (2002). *Entelektüel sermaye*, (Ankara: Gazi Kitabevi).
- Şamiloğlu, Famil ve Ulaş Ünlü (2010). Sahiplik yapısı ve firma performansı arasındaki ilişki: imkb 100 endeksi firmaları üzerine bir uygulama, *MUFAD Journal*, 46: 66-73.
- Türkiye İç Denetim Enstitüsü (TİDE). Kurumsal yönetim moda bir kavram gibi değerlendirilmemeli, *İç Denetim Dergisi*, Yaz 2003 -2004: 3-63.
- Tükenmez, Mine, Ahmet Galip Gençyürek ve Mehmet İlker Karakelleoğlu, (2017). Kurumsal yönetim derecelendirme notlarının şirketlerin finansal performansı üzerindeki etkisi, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 1-18.
- Ünlü, Ulaş, Ali Bayrakdaroğlu ve Famil Şamiloğlu (2011). Yönetici sahipliği ve firma değeri: imkb için ampirik bir uygulama, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(2): 201-214.
- Vintilă, Georgeta. ve Elena Alexandra Nenu (2015). An analysis of determinants of corporate financial performance: evidence from the bucharest stock exchange listed companies, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(3): 732-739.
- Yenice, Sedat ve Tuğba Dölen, (2013). İMKB’de işlem gören firmaların kurumsal yönetim ilkelerine uyumunun firma değeri üzerindeki etkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19): 199 – 214.
- Yıldız, Sebahattin (2010a). *Entelektüel sermaye - teori ve araştırma*, (İstanbul: Türkmen Kitabevi).
- Yıldız, Sebahattin. (2010b). Entelektüel Sermaye faaliyet raporu önerisi: özel sermayeli mevduat bankalarında bir araştırma, *Bankacılar Dergisi*, 75: 34-50.
- Yıldız, Sebahattin (2010c). *Entelektüel Sermayenin İşletme Performansına etkisi: bankacılık sektörü üzerinde bir araştırma*, Yayımlanmamış doktora tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Yıldız, Sebahattin (2010d). İşletme performansının ölçümü üzerine bankacılık sektöründe bir araştırma, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 36: 179-193.
- Yıldız, Sebahattin (2011a). Entelektüel sermayenin ölçümü üzerine bankacılık sektöründe bir araştırma, *İstanbul Üniversitesi İİE Yönetim Dergisi*, 22(68): 9-28.
- Yıldız, Sebahattin (2011b). Entelektüel sermayenin işletme performansına etkisi:

bankacılık sektöründe bir araştırma, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3): 11-28.

Yıldız, Sebahattin ve Adem Karakaş (2012). The defining methods and criteria for business performance: the literature in turkey and foreign, *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 58: 1091-1102.

Zabri, Shafie Mohammed, Kamilah Ahmad ve Khaw Khai Wah (2016). Corporate governance practices and firm performance: evidence from top 100 public listed companies in malaysia, *7th International Economics & Business Management Conference, 5th & 6th October 2015, Procedia Economics and Finance*, 35: 287-296.

<http://www.kobirate.com.tr/> (15.05.2017).

<http://www.saharating.com/> (15.05.2017).

<http://www.jcravrsyarating.com/> (15.05.2017).

GENERATION Z AND CSR: ANTECEDENTS OF PURCHASING INTENTION OF UNIVERSITY STUDENTS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 23.02.2017

Accepted Date: 01.10.2017

Çağla ARIKER
Assistant Professor
Istanbul Kultur
University
Faculty of Economics
and Administrative
Sciences
c.ariker@iku.edu.tr

Andaç TOKSOY
Research Assistant
Istanbul Kultur
University
Faculty of Economics
and Administrative
Sciences
a.toksoy@iku.edu.tr

ABSTRACT Objective of this research is to examine hierarchy between three factors that affect purchasing intention of Generation Z for products of companies implementing CSR projects. Since Generation Z will become target market of many companies in the short-run, studies regarding their purchasing intention, sign of actual purchase, are valuable. Three independent factors include “Perception of Primary Motives”, “General Attitudes”, and “Preconditions to Prefer”. Data was collected through a survey with scales measuring research variables. Four Regression Models were tested to see hierarchical effect of independent variables. The results showed that positive perceptions and attitudes alone aren’t sufficient to create strong purchasing intention for CSR related products. Determination coefficient increased as “Preconditions to Prefer”, namely affordable price and good quality products, were entered into the model, respectively. Managers targeting Generation Z are suggested to implement CSR projects but not at the expense of affordable price and expected quality standards.

Keywords: *Generation Z, CSR, preconditions to prefer*

Jel codes: *M3, M31, M14*

Scope: *Business*

Type: *Research*

DOI:10.9775/kauibfd.2017.023

Cite this Paper: Ariker, Ç. & Toksoy, A. (2017). Generation Z and Csr: Antecedents Of purchasing intention of university students, *KAUJEASF* 8(16), 483-502.

Z JENERASYONU VE KSS: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SATIN ALMA EĞİLİMİNİN ÖNCÜLLERİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBF
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 23.02.2017 Yayına Kabul Tarihi: 01.10.2017

Çağla ARIKER
Yrd. Doç. Dr.
İstanbul Kültür
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
c.ariker@iku.edu.tr

Andaç TOKSOY
Arş. Gör.
İstanbul Kültür
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
a.toksoy@iku.edu.tr

ÖZ Bu araştırmanın amacı, Z jenerasyonunun, kurumsal sosyal sorumluluk projeleri (KSS) uygulayan şirketlerin ürünlerine yönelik satın alma eğilimini etkileyen üç faktörün arasındaki hiyerarşiyi incelemektir. Z jenerasyonu yakın gelecekte pek çok şirketin hedef pazarını oluşturacağından, satın alma eğilimlerine yönelik araştırmalar değerlidir. Üç bağımsız değişken “Algılanan Birincil Güdüler”, “Genel Tutumlar” ve “Tercihin Önşartları”dır. Veriler araştırma değişkenlerini ölçmeye yönelik ölçekleri içeren bir anket kullanılarak toplanmıştır. Bağımsız değişkenlerin “Satın Alma Eğilimi” üzerindeki hiyerarşik etkisini görmek için dört adet Regresyon Modeli test edilmiştir. Sonuçlar, olumlu algılamaların ve tutumların KSS uygulayan şirketlerin ürünlerine yönelik güçlü satın alma eğilimi yaratmakta tek başına yeterli olmadığını göstermiştir. Belirlilik katsayısı, “Tercihin Önşartları” arasında bulunan “Ulaşılabilir Fiyat” ve “İyi Kalitede Ürünler” değişkenleri modellere eklendikçe yükselmiştir. Bu nedenle, hedef pazarları arasında Z jenerasyonu bulunan yöneticilere, KSS projelerini uygularken, ulaşılabilir fiyat ve beklenen kalite standartları konularındaki önşartları sağlamaya devam etmeleri önerilir.

Anahtar Kelimeler: Z Jenerasyonu, KSS, Tercihin Önşartları

JEL Kodu: M3, M31, M14

Alanı: İşletme

Türü: Araştırma

Atıfta bulunmak için: Arıker, Ç. & Toksoy, A. (2017). Z jenerasyonu ve Kss: Üniversite öğrencilerinin satın alma eğiliminin öncülleri, *KAÜİBFD* 8(16), 483-502.

1. INTRODUCTION

Generation Z consisting of consumers born after the middle of 1990s is the new target market of companies. Nevertheless, the perceptions, attitudes, intentions and consumption behaviors of this new generation are almost untouched issues. The main contribution of this research is to examine the hierarchy between factors that affect purchasing intention of Generation Z for the products of companies implementing CSR (Corporate Social Responsibility) projects. As is known purchasing intention may result in actual purchase although other factors, affecting final purchasing decision, may occur (Fishbein & Ajzen, 1975; Ajzen, 1991).

Much of the previous research on the topic employed the factors affecting purchasing intention of Generation Y, the former age group before Generation Z (Cui, Trent, Sullivan, & Matiru, 2003; Hyllegard, Ogle, & Yan, 2009; Hyllegard, Ogle, Yan, & Attmann, 2010; Vilela & Nelson, 2016; Nga & Soo, 2013; Yoon, Littrel, & Niehm, 2012; Furlow, 2011). There are studies examining the effect of “Perceived Primary Motives” (perceived reasons of companies’ CSR activities) on “Purchasing Intention” (Webb & Mohr, 1998; Handelman & Arnold, 1999; Ellen, Mohr, & Webb, 2000; Forehand & Grier, 2003; Bhattacharya & Sen, 2004; Yoon, Gürhan-Canlı, & Schwarz, 2006; Ellen, Webb, & Mohr, 2006; Becker-Olsen, Cudmore, & Hill, 2006; Lee, et.al., 2009; Kim, 2011; Gao, 2012). Consumers’ “General Attitudes” toward CSR projects on “Purchasing Intention” was also handled in previous research (Brown & Dacin, 1997; Sen & Bhattacharya, 2001; Mohr & Webb, 2005; Chen & Kong, 2009). Most of those studies have found that positive perceptions and attitudes are not sufficient to create “Purchasing Intention” unless some “Preconditions to Prefer” (price, quality, brand) exist (Baron, Miyazaki, & Taylor, 2000; Bray, Johns & Kilburn, 2011; Mohr & Webb, 2005; Rampal & Bawa, 2008; Chen & Kong, 2009; Erdoğan, Torun, & Gönüllüoğlu, 2014).

On the other hand, Generational Theory holds that generational dissimilarities may result in different approaches for the same issue (Strauss & Howe, 1991). Generation Z is expected to be more involved in environment, justice, and problems of others (Jain, Reshma, & Jagani, 2014; Arman, 2013). As a result, they may ignore above mentioned preconditions when purchasing CSR related brands. Therefore, our research objective was determined as to highlight the degree of effect of “Preconditions to Prefer” on transforming “Perception of Primary Motives” and “General Attitudes” to “Purchasing Intention”.

To our knowledge, our research is the first to examine the hierarchical impact of three factors on purchasing intention for the CSR related products and within the frame of Generation Z. The goal of this paper is to provide answers

to the following research questions: (1) How does Generation Z perceive the inner reasons of companies CSR implementations? (2) What kind of attitudes does Generation Z develop toward implementations of CSR projects by companies? (3) What is the level of purchasing intention of Generation Z for the products of socially responsible companies? (4) What is the degree of correlation between “Perception of Primary Motives” and “General Attitudes”? (5) What is the degree of impact of three independent factors (perception of primary motives, general attitudes and preconditions to prefer) on purchasing intention of Generation Z consumers for CSR related brands? (6) Do Generation Z consumers also have some preconditions to prefer brands of companies that develop CSR projects? If yes, what is the degree of effect of preconditions to prefer on transforming “Perception of Primary Motives” and “General Attitudes” to “Purchasing Intention”.

The present paper is organized as follows: In the next section, the literature about Generation Z is briefly reviewed. Then, hypotheses and research model are developed to address above mentioned research questions. Data collection, sample characteristics and data analysis methods are explained under research methodology. Finally, results are presented, managerial implications are discussed and suggestions for future research are developed.

2. THEORY AND HYPOTHESES DEVELOPMENT

2.1. Generation Z

Generational Theory was developed by Strauss & Howe in 1991. Accordingly, the authors categorize generations into five main cohorts (Strauss & Howe, 1991, p. 74):

“The civics, born between 1901-1924,
The adaptives, born between 1925-1942,
The Idealists (Baby Boomers), born between 1943- 1960,
Generation X, born between 1960-1980,
Generation Y, born between 1981-1995,
Generation Z, born post 1995”.

Each generation has unique expectations, experiences, generational history, lifestyles, values, attitudes, world views, styles of consumption, and demographics that influence their buying behaviors (Williams, 2011, p.1; Levickaite, 2010, p. 171; Gardiner & King, 2014, p.706; Groapa & Caescu, 2014, p.65). Therefore, generational cohorts can be considered as major market segments (Levickaite, 2010, p.174; Hume, 2010, p.387). The members of the newest generation, Generation Z, are the new target markets of many companies in the short-run. Generation Z is identified as children born after the middle of

1990s (Malone, 2007, p.515; Tulgan, 2013, p.1; Levickaite, 2010, p.172; Veiga Neto, 2013, p.113; Williams, 2011, p.50; Ziembra & Eisenhardt, 2014, p.45, Berkup, 2014, p.219). Unlike the previous generations, they were born into the technology instead of being accustomed to it (Berkup, 2014, p.223). They do not know a world without computers and the Internet and called as The Digital Natives and iGeneration (Mrowka & Pindelski, 2012, p.517). Addiction to technology and speed, freedom, individualism and reliance are the distinctive terms that can be used to define Generation Z (Berkup, 2014, p.223). The members of Generation Z are also expected to have more positive attitudes toward community, environment, emotionalism, justice, friendship, sensibility for the problems of others, spirituality and so on in comparison to the Generation Y (Jain, Reshma, & Jagani, 2014, p.19, Arman, 2013). Generation Z people can distinguish the right and wrong and believe that they can impact the world (Williams, 2011, p.11). Groapa & Caescu defined Generation Z as “the new conservatives” embracing traditional beliefs, valuing the family unit, self-controlled and more responsible (2014, p.67).

2.2. Perception of Primary Motives and General Attitudes

Attribution Theory, developed by social psychologist Fritz Heider in 1958, holds that individuals need to understand and interpret inherent reasons behind the behaviors of others. Therefore, people tend to draw inferences from behaviors (Gilbert & Malone 1995, p.21, Kağıtçıbaşı, 2010, p.248). In other words, they develop judgments regarding the inner motives of behavior. People find reasons for the behaviors of others, since they know that their own behaviors do not appear, randomly (Ay & Kahraman, 2014, p.115). As a result of these attributions, people develop attitudes and make decisions (Kelley, 1973, p.127). Attribution Theory is also used by consumer researchers to understand the content of consumer attributions and how these attributions will affect the attitudes and behaviors of consumers (Ay & Kahraman, 2014, p.115). Most of the consumers make inferences for the marketing activities of businesses including implementations of CSR projects (Cui, et al., 2003, p.311). Interpretations about companies’ primary motives to implement CSR activities may affect the perception of sincerity of companies (Ay & Kahraman, 2014, p.124). When consumers encounter with an announcement of CSR project on behalf of a brand, they may develop some inferences of why the company implements it, either consciously or unconsciously. As a result, the perception of primary motives takes place.

Consumers may perceive the primary reasons of companies’ CSR activities as public-serving (altruistic) or firm-serving (egoistic) or both (Forehand & Grier, 2003, p.350; Webb & Mohr, 1998, p.231; Ellen et al., 2000, p.395; Kim, 2011, p.84; Handelman & Arnold, 1999, p.35). Bhattacharya & Sen

hold that some consumers approach companies' CSR initiatives as a win-win business strategy and accept the reality of existence of firm-serving reasons as well as the altruistic motives (2004, p.15). The authors hold that consumers may have a positive tendency to purchase these products under these circumstances. On the other hand, if consumers perceive the primary reasons as only firm-serving, then purchasing intention may not exist. Hence,

H1: Generation Z's "Perception of Primary Motives" has an effect on their "Purchasing Intention" for the products of socially responsible companies.

Perceived motives may influence general attitudes toward implementations of CSR projects by companies (Barone et al., 2000, p.249; Brown & Dacin, 1997, p. 68; Forehand & Grier, 2003, p.349). If consumers perceive primary motives as "only to create firm-serving benefits", then, negative attitudes toward implementations of CSR projects by companies may come up (Forehand & Grier, 2003, p.349; Kim & Lee, 2009, p.466; Andreasen, 1996, p.59; Drumwright, 1996, p.83; Becker- Olsen et. al., 2006, p.48). If consumers interpret the companies' primary motives as providing "benefits to others", then, they may develop positive attitudes toward implementations of CSR projects by companies (Peloz, Ye & Montford, 2015, p.21). Thus, we propose the following hypothesis:

H2: Generation Z's "Perception of Primary Motives" has an effect on their "General Attitudes" toward implementations of CSR projects by companies.

If consumers develop negative attitudes toward CSR project implementations, they are surrounded by suspicion and make several attributions such as companies attempting to sell low quality and/or high-priced items by using the CSR as a veil (Webb & Mohr, 1998, p.234). As a result, consumers may avoid from purchasing these products. Similarly, if consumers develop positive attitudes toward CSR project implementations, they may have a positive tendency to purchase these products. Hence,

H3: Generation Z's "General Attitudes" toward implementations of CSR projects by companies have an effect on their "Purchasing Intention" for the products of socially responsible companies.

2.3.General Attitudes and Preconditions to Prefer a Product

Most of the previous studies showed that consumers have favorable attitudes toward implementations of CSR projects by companies. (Brown & Dacin, 1997, p.80; Bhattacharya & Sen, 2004, p.14). Brown & Dacin demonstrated that consumers thoughts and feelings about companies CSR activities influence both the evaluation of the company and its products (1997,

p.80). The authors hold that the more positive attitudes consumers have for the implementations of CSR activities, the greater amount of revenues can be created by the company (Brown & Dacin, 1997, p.80). Forehand & Grier also hold that the perceived image of businesses and brands as well as the purchasing intention of consumers may vary depending on their positive or negative attitudes toward the idea of carrying out CSR initiatives by companies. (2003, p.349). On the other hand, findings of other researches were fluctuated when it comes to the reflections of positive attitudes on purchasing intention.

Smith & Alcorn maintained that consumers are willing to switch brands to support socially responsive firms (1991, p.20). On the other hand, according to Cone's Millennial Cause Study, 89% of millennials born between 1979 and 2001 said that they are likely to switch from one brand to another supporting a CSR, if price and quality are equal (2006). The results of the study of Bray et al. showed that consumers with great brand loyalty cannot switch to a more ethical alternative (2011, p.605). According to Gao, there is a link between consumers brand switching behavior and their perceptions of primary motives of companies' CSR activities as positive or negative (2012, p.9574). Positive attribution may lead consumers to change their random brand preference and purchase the brand of company with CSR initiatives.

Some studies hold that consumers accept to pay a higher price for products of companies carrying out CSR campaigns because of the good feelings they felt through purchasing these goods (Bhattacharya & Sen, 2004, p.16; Strahilevitz, 1999, p.216; Ferreira, Avila, & De Faria, 2010, p.218). On the other hand, Erdoğan et al. hold that there are people who appreciate CSR campaigns, but do not like to purchase a CSR brand because of its high price or prefer to buy a CSR brand as long as it has the same quality as others (2014, p.164). Chen & Kong hold that consumers living in developing countries care more about fundamental welfare matters in comparison to the consumers living in developed countries and CSR is not the first factor to consider when they make a purchasing decision (2009, p.147). As a result, affordable price is one of the most important determinants of a purchase decision in developing countries and it is a precondition to think about buying the products of companies implementing CSR programmes (Chen & Kong, 2009, p.147).

In short, it seems like positive consumer perceptions and attitudes may not be enough to obtain a positive effect on sales figures. Success of CSR programmes may also depend on some preconditions such as price, quality, and brand. Existence of these preconditions may be the explanations of why positive consumer perceptions and attitudes cannot be translated into purchasing behavior (Bhattacharya & Sen, 2004, p.16). In summary, the extant literature leads us to hypothesize the following:

H4: Generation Z’s “Preconditions to Prefer” have an effect on transforming “Perception of Primary Motives” and “General Attitudes” to “Purchasing Intention”.

H4a: Generation Z’s precondition for “Affordable Price” have an effect on transforming “Perception of Primary Motives” and “General Attitudes” to “Purchasing Intention”.

H4b: Generation Z’s precondition for “Good Quality Products” have an effect on transforming “Perception of Primary Motives” and “General Attitudes” to “Purchasing Intention”.

H4c: Generation Z’s precondition for “Existed Brand Preference” have an effect on transforming “Perception of Primary Motives” and “General Attitudes” to “Purchasing Intention”.

Figure 1 contains all the hypothesized relationships.

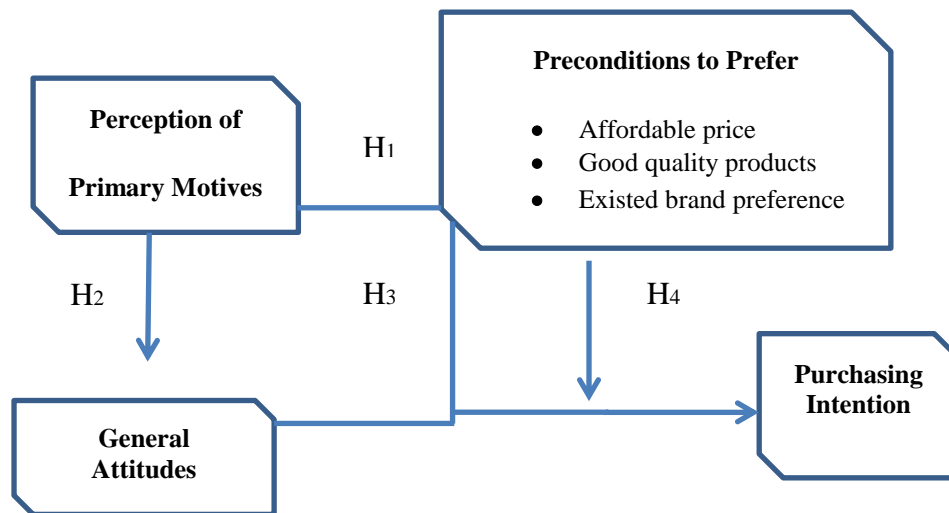

Figure 1. Research Model

3. Method

The objective of this research is to examine the degree of effect of “Preconditions to Prefer” on transforming Generation Z’s “Perception of Primary Motives” and “General Attitudes” to “Purchasing Intention”. To our knowledge, our research is the first to examine the hierarchical impact of three factors on purchasing intention for the CSR related products and within the frame of Generation Z. For this reason, the study has an exploratory nature.

3.1. Data Collection and Sample Characteristics

To test the hypothesized model, a survey study was conducted. The scales used in previous studies to measure “Perception of Primary Motives” (Webb & Mohr, 1998, p.230; Kim, 2011, p.92; Yoon et al., 2006, p.381; Ellen et al.,2006, p.150; Becker-Olsen et al., 2006, p.49; Lee et al., 2009, p.942-943) and “General Attitudes” (Mohr & Webb, 2005, p.146; Sen & Bhattacharya, 2001, p.234, 239) were employed. The survey also included a scale to measure “Preconditions to Prefer” the products of companies engaging in CSR and “Purchasing Intention” (Lee et.al., 2009, p. 942). 5-point Likert Scales was used to measure answers for all judgments.

University students living in Turkey constitute the population of this study since they represent the first members of Generation Z. Sampling frame was determined as students of universities located in Istanbul, the biggest city of Turkey, since it is difficult to reach all universities spread over Turkey. The convenience sampling was selected as the sampling method because of time, money and human resources limitations. As a result of the limitations, the survey was answered by 272 Business Administration students from three different universities in May, 2016. Sample included 142 students from Istanbul Kultur University, 54 students from Marmara University and 76 students from Gelişim University. All students were between 17 and 20 years old, so the sample included the first representatives of Generation Z. A total of 272 questionnaire was distributed and 251 of them was usable.

3.2. Data Analysis

Correlation Analysis and Regression Analysis were used to analyse the survey data after testing scale reliabilities. The items to measure “Perception of Primary Motives” and their mean values are presented in Table 1. The results of reliability analysis showed that if some of the items were deleted, the Cronbach Alpha could be increased. Accordingly, items 6 and 1 were deleted in order to increase the reliability. Final Cronbach Alpha value for the “Perception of Primary Motives” scale was 0.63 which is acceptable for the social sciences researches (Hair, Anderson, Tatham, & Black 1998, p.11; Özdamar, 2002, p.673). The mean value of the items in “Perception of Primary Motives” scale was used to conduct above mentioned analysis. The mean value of 3.20 may be interpreted as Generation Z perceives the primary reasons of companies’ CSR activities as both public and firm serving.

Table 1. Items to Measure "Perception of Primary Motives"

Item No	Item	Mean
1	Companies develop social responsibility projects in order to maintain more preference for their products.*(R)	3.46
2	The purpose of companies dealing with social responsibility projects is to sell more through exploiting the goodwill of consumers.(R)	3.36
3	Companies perform social responsibility projects in order to just strengthen the image of their brand.(R)	2.85
4	The reasons of companies' engagement in social responsibility projects are both contributing to the society and improving the brand image.	3.78
5	The real aim of the companies developing social responsibility projects is to cover-up inferior product offerings.(R)	3.36
6	The reason of companies' engagement in social responsibility projects is to contribute to the society.*	2,66
7	Companies develop social responsibility projects in order to earn more than the resources allocated for the projects.(R)	2.57
8	The reasons of companies' engagement in corporate social responsibility projects are both contributing to the society and making more profits.	3.58
9	Companies organize social responsibility projects just in order to increase their market share.(R)	3.02
10	Companies aim to sell poor quality, high-priced or unneeded products on the pretext of contributing to the social responsibility projects.(R)	3.08
Mean		3.06
Mean after deleted items		3.20

R: Reverse coded.

*Deleted after reliability analysis.

The items to measure "General Attitudes" and their mean values can be seen in Table 2. The results showed that if some of the items were deleted, the Cronbach Alpha could be increased. Accordingly, items 1, 5, and 10 were deleted in order to increase the reliability. Final Cronbach Alpha value was 0.81 which represents a highly reliable scale. The mean value of the items in "General Attitudes" scale was used for the remaining statistical analysis. The mean value of 3.88 may be interpreted as Generation Z has positive attitudes toward companies' implementations of CSR projects.

Table 2. Items to Measure "General Attitudes"

Item No	Item	Mean
1	Social responsibility projects drain on a company's resources.*(R)	3.47
2	Companies should donate some of their products to people in need.	3.82
3	Companies should engage in corporate social responsibility projects for the society's benefit.	4.18
4	Companies should transfer some of their profit to the community charities.	3.76
5	Companies can not be trusted in terms of realizing their promised donations.*(R)	2.76
6	Companies should generate financial resources for the events of sports, arts and etc.	3.82
7	Ensuring the welfare of the society is the duty of the state only therefore, companies should not deal with social responsibility activities.(R)	3.94
8	Companies should make donations to charities regularly.	3.68
9	Companies should be sensitive to the environmental problems.	4.05
10	Company resources should be used only for developing products, increasing efficiency and so on*(.R)	3.25
11	The donations of the companies are not necessary because these monetary contributions are so limited to be important.(R)	3.69
12	Companies should contribute in corporate social responsibility projects, regularly.	4.00
Mean		3.70
Mean after deleted items		3.88

R: Reverse coded.

*Deleted after reliability analysis.

The items to measure "Preconditions to Prefer" and "Purchasing Intention" are presented in Table 3 and Table 4, respectively.

Table 3. Items to Measure "Preconditions to Prefer"

Items	Mean
In order that I prefer the products of companies engaging CSR projects,	
· the products should be of good quality.	3.34
· the prices of products should be affordable.	3.13
· I should have a preference already for the said brands.	2.98
Average	3.15

Table 4. Item to Measure "Purchasing Intention"

Item	Mean
I intend to buy the products of companies engaging CSR projects.	2.99

Pearson Correlation and Regression Analysis were conducted to test the hypotheses. As seen in Table 5, there was no correlation between “Perception of Primary Motives” and “Purchasing Intention” variables. As a result, H1 was rejected. On the other hand, “Perception of Primary Motives” and “General Attitudes” were correlated, moderately ($r=0,324$, $p=0,01$). Therefore, H2 was accepted.

Significant correlations between

- “Purchasing Intention” and “Affordable Price” ($r= -0,623$, $p=0,01$),
- “Purchasing Intention” and “Good Quality Products” ($r= -0,511$, $p= 0,01$),
- “Purchasing Intention” and “Existed Brand Preference” ($r= -0,483$, $p=0,01$)

were observed.

“General Attitudes and “Purchasing Intention” variables were also correlated, but weakly ($r= 0,162$, $p=0,05$).

Table 5: Correlation Table

	General Attitudes
Perception of Primary Motives	0.324**
	Purchasing Intention
Perception of Primary Motives	-0.013
General Attitudes	0.162*
Affordable price	-0.623**
Good quality products	-0.511**
Existed brand preference	-0.483**

** Correlation is significant at 0.01 level (2-tailed)

* Correlation is significant at 0.05 level (2-tailed)

A series of Regression Analysis were conducted to test the effect of “Preconditions to Prefer” on transforming “General Attitudes” to “Purchasing Intention”. “Perception of Primary Motives” was not included since no correlation had been found between this variable and “Purchasing Intention”.

As known, the dependent variable has to be normally distributed for Regression Analysis. The Shapiro-Wilk Test was executed to test the normality. The results showed that the data was normally distributed ($p= 0,148$).

In table 6, the results of four Regression Models can be seen. The first model shows the sole effect of “General Attitudes” on “Purchasing Intention”. Although this model was statistically significant, the R^2 value is only 0.022 that represents existence of other variables affecting “Purchasing Intention”. In other words, changes in “Purchasing Intention” cannot be explained by changes in “General Attitudes” alone even they are correlated. As a result, H3 was accepted, partially. “Preconditions to Prefer” were included in the remaining three models, starting with “Affordable Price” due to its strong correlation with “Purchasing Intention”. When “Affordable Price” was added as second independent variable, R^2 increased to 0.405. Then, “Good Quality Products”, ranked as second precondition in terms of strength of correlation with “Purchasing Intention”, was included in third Regression Model and R^2 has increased to 0.501. Finally, “Existed Brand Preference” was added in fourth model, but R^2 has decreased to 0.499. Additionally, beta coefficient of “Existed Brand Preference” was not significant in Model 4. The model with highest R^2 was Model 3. Accordingly, H4a and H4b were accepted.

Table 6: Regression Analysis

Model	Unstandardized Coefficients		Standar. Coefficients	t	Sig.
	B	Std.Error	Beta		
1 (Constant)	2.084	0.357		5.844	0.000
General Attitudes	0.234	0.091	0.162	2.583	0.010
2 (Constant)	3.879	0.312		12.431	0.000
General Attitudes	0.213	0.071	0.147	3.014	0.003
Affordable price	-0.550	0.043	-0.620	-12.695	0.000
3 (Constant)	4.143	0.288		14.376	0.000
General Attitudes	0.311	0.066	0.215	4.698	0.000
Affordable price	-0.417	0.044	-0.470	-9.478	0.000
Good quality products	-0.318	0.046	-0.352	-6.984	0.000
4 (Constant)	4.129	0.311		13.272	0.000
General Attitudes	0.312	0.067	0.216	4.668	0.000
Affordable price	-0.417	0.044	-0.470	-9.449	0.000
Good quality products	-0.319	0.046	-0.353	-6.933	0.000
Existed brand preference	0.006	0.044	0.006	0.128	0.898

Dependent Variable: Purchasing Intention

1 - R=0.162 R²=0.022 F= 6.674 p=0.01

2- R=0.640 R²=0.405 F= 86.064 p=0.000

3- R=0.712 R²=0.501 F=84.691 p=0.000

4 - R=0.712 R²=0.499 F=63.269 p=0.000

3.3. Results and Discussion

This study shows that Generation Z perceives the primary reasons of companies' CSR activities as both public and firm serving. In other words, Generation Z does not believe that companies implement CSR projects just due to their own interests but rather they have a win-win point of view. Additionally, the attitudes of Generation Z toward implementations of CSR activities by companies are positive. The findings also suggest that there is a link between Generation Z's perceptions and attitudes. On the other hand, people of Generation Z have not a strong intention to purchase CSR related products.

This study identified a number of variables which affect the purchasing intention of the Generation Z for the products of companies' implementing CSR projects. The results showed that attitudes alone are not sufficient to create strong purchasing intention for the products of companies carrying out CSR activities. Generation Z consumers intend to purchase these products only if preconditions of price and quality are satisfied. The findings suggest that the most important precondition of Generation Z consumers is "Affordable price". University students do not earn a regular income. For this reason, this result is not a surprising one. Future research that will be conducted with the first representatives of working Generation Z may reach different conclusions.

The results showed that "Good quality products" is the second precondition. On the other hand, "Existed brand preference" does not have any significant effect on purchasing intention. Accordingly, Generation Z's "Preconditions to Prefer", namely "Affordable price" and "Good quality products", have an effect on transforming positive attitudes to "Purchasing Intention". Finally, Generation Z's "Perception of Primary Motives" does not explain changes in "Purchasing Intention", at least directly. "Perception of Primary Motives" may have an indirect effect on "Purchasing Intention" through its correlation with "General Attitudes".

In conclusion, although Generation Z has positive attitudes toward implementations of CSR activities by companies, these attitudes do not result in a higher tendency of purchasing alone. Therefore, managers of companies should take into consideration that the new generation of consumers can be

motivated to prefer the products of companies organizing CSR campaigns only if their preconditions regarding the price and quality are satisfied. The findings are similar to the results of previous studies including the samples of older generations. As a result, development of CSR campaigns are still a good way to escalate the sales and profit but after providing a good value to the new target market and investing on the brand.

4. Limitations and Suggestions for the Future Research

The study has some limitations. Firstly, R^2 value value of 50% can be accepted as a sign of existence of other variables that may affect Generation Z's purchasing intention for the products of socially responsible companies. Previous research on CSR revealed that variables such as the type of CSR project (Menon & Kahn, 2003), reputation of the company (Strahilevitz, 2003), fit of company and CSR project (Gupta & Pirsch, 2006; Hamlin & Wilson, 2004; Barone et al., 2007), the type and reputation of non-profit organization, time interval of the CSR project (Van den Brink, Odekerken-Schroder & Pauwels, 2006), the amount of donation (Folse, Garretson, Niedrich, & Landreth Grauc, 2010; Koschate-Fischer, Stefan & Hoyer, 2012), supporting a local or global case (Ross, Patterson, & Stutts, 1999), the impact of the social action on the consumer's life (Abrantes, Gonc, Alves, & Dias De Faria, 2010; Broderick, Jogi, & Garry, 2003), product type (Strahilevitz, 1999), personality and cultural background of the consumers (Lavack & Kropp, 2003; Basil & Weber, 2006; Kropp, Holden and Lavack, 1999) may also affect the purchasing intention of the consumers. It is suggested to include these variables in the future research models to understand the attitudes and behavioral intentions of Generation Z better. In the future research, other data analysis techniques like Structural Equation Modelling can be conducted in order to show latent variables and existence / non-existence of correlations between higher number of variables. Secondly, the results should be evaluated with caution because of the sampling method and sample size. The sample included only a small portion of Generation Z from Turkey. Therefore, the findings cannot be generalized to the whole population of Generation Z. Constitution of larger and more representative sample of Generation Z is recommended for future research about Generation Z and CSR. Another important consideration is that this research was conducted in an emerging country in which price and quality are the main evaluation criteria for most of the consumers due to the conditions of economy. The results show that Generation Z consumers cannot escape from price or quality considerations under these circumstances. For this reason, repetition of this study in developed countries which may result in different conclusions is also recommended. Another consideration regarding the results is that most of the university students have limited income. For this reason, future research with the first working class of Generation Z may result in different

findings and therefore, suggested.

5. References

- Abrantes F.D., Gonc,Alves, A.M. & Dias De Faria, M. (2010). Corporate social responsibility and consumers' perception of price. *Social Responsibility Journal*, 6(2), 208-221.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Alipio R., Veiga, N., De Jonilson Carvalho, O.J., Heitor César C.O., De Hilderline Câmara,O. & Cesar Ricardo, M.V. (2013), Fatores determinantes do interesse em questões ambientais entre consumidores da geração z. *Revista Global Manager*, 13(1), 108-127.
- Andreasen, A.R. (1996). Profits for nonprofits, *Harward Business Review*, 47-59.
- Arman, A. (2013). Y kuşağına devam, accessed at <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/23477278.asp> on June, 12 2015.
- Ay, C. & Kahraman, A. (2014). *Atfetme (nedensellik yüklem) teorisi*, in Yağcı M.İ. & Çabuk, S. *Pazarlama teorileri*, İstanbul, Mediacat.
- Basil, D. Z. & Weber, D. (2006). Values motivation and concern for appearances: The effect of personality traits on responses to corporate social responsibility. *International Journal Nonprofit Voluntary Sector Marketing*, 11, 61–72.
- Barone, M.J., Miyazaki, A. D & Taylor, K. A. (2000). The influence of cause-related marketing on consumer choice: Does one good turn deserve another?. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(2), 248-262.
- Barone, M. J., Norman, A. T. & Miyazaki, A. D. (2007). Consumer response to retailer use of cause-related marketing: Is more fit better?, *Journal of Retailing*, 83(49), 437–445.
- Baysal B.S. (2014). Working with generations x and y in generation z period: management of different generations in business life, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(19), 218-229.
- Becker-Olsen, K.L., Cudmore, A. B. & Hill, R. P. (2006). The impact of perceived corporate social responsibility on consumer behavior. *Journal of Business Research*, 59, 46-53.
- Bhattacharya, C.B. & Sen, S. (2004). Doing better at doing good: When, why, and how consumers respond to corporate social initiatives. *California Management Review*, 47(1), 9-24.
- Bray, J., N. Johns & Kilburn D. (2011). An exploratory study into the factors impeding ethical consumption. *Journal of Business Ethics*, 98, 597–608.
- Berkup, S. B. (2014). Working with generations x and y in generation z period: Management of different generations in business life. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(19), 218-229.
- Broderick, A., Jogi, A. & Garry, T. (2003). Tickled pink: The personal meaning of cause related marketing for customers. *Journal of Marketing Management*, 19, 583-610.
- Brown, T.J. & Dacin, P. A. (1997). The company and the product: Corporate associations and consumer product responses. *Journal of Marketing*, 61(1), 68-84.

- Chen, H. & Kong, Y. (2009). Chinese consumer perceptions of socially responsible consumption. *Social Responsibility Journal*, 5(2), 144-151.
- Cone Millennial Cause Study (2006). accessed at <http://www.conecomm.com/2006-millennial-cause-study> on December 16, 2015.
- Cui, Y., Trent, E.S., Sullivan, P.M. & Matiru, G.N. (2003). Cause-related marketing: How generation y responds. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 31(6), 310 – 320.
- Drumwright, M.E. (1996). Company advertising with a social dimension: The role of noneconomic criteria. *Journal of Marketing*, 60, 71-87.
- Ellen, S. P., Mohr, L. A. & Webb, D. J. (2000). Charitable programs and the retailer: Do they mix?. *Journal of Retailing*, 76(3), 393-406.
- Ellen S. P., Webb, D.J. & Mohr, L.A. (2006). Building corporate associations: Consumer attributions for corporate socially responsible programs. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 34(2), 147-157.
- Erdoğan, B. Z., Torun, T., & Gönüllüoğlu, S. (2014). Effects of materialism and religious values on attitudes towards cause-related marketing. *Social Business*, 4(2), 153-168.
- Ferreira, D.A., Avila, M.G. & De Faria, M.D. (2010). Corporate social responsibility and consumers' perception of price. *Social Responsibility Journal*, 6(2), 208-221.
- Fishbein, M. (1967). *Attitude and the prediction of behavior. Readings in attitude theory and measurement*. New York: Wiley.
- Folse G., Judith, A. R., Niedrich, W. & Landreth Grauc, S. (2010). Cause-relating marketing: The effects of purchase quantity and firm donation amount on consumer inferences and participation intentions. *Journal of Retailing*, 86(4): 295–309.
- Forehand, M.R. & Grier, S. (2003). When is honesty the best policy? The effect of stated company intent on consumer skepticism. *Journal of Consumer Psychology*, 13(3), 349-356.
- Fritz, H. (1958). The psychology of interpersonal relations, *Journal of Marketing*, 56, 322-342.
- Furlow Engelhardt, N. (2011). Find us on facebook: How cause marketing has embraced social media. *Journal of Marketing Development & Competitiveness*, 5(6), 61-66.
- Gao, Y. (2012). Doing well by doing good, or doing ill by doing good? An integrated model of consumer responses to corporate disaster relief giving. *African Journal of Business Management*, 6(34), 9569-9576.
- Gardiner, S., D. & King, C. (2014). The generation effect the future of domestic tourism in Australia. *Journal of Travel Research*, 53(6), 705-720.
- Gilbert, D.T. & Malone, P. S. (1995). The correspondence bias. *Psychological Bulletin*, 117 (1), 21-38.
- Grail Research (2011), Consumers of tomorrow insights and observations about generation z, accessed at http://www.grailresearch.com/pdf/ContentPodsPdf/Consumers_of_Tomorrow_Insights_and_Observations_About_Generation_Z.pdf on July 20, 2015.

- Groapa, R. & Caescu, Ş.C. (2014). Brand marketing upon generations: The why of who reacts with yes?. *Romanian Journal of Marketing*, ,: 65-71.
- Gupta, S. & Pirsch, J. (2006). The company-cause-customer fit decision in cause-related marketing. *Journal of Consumer Marketing*, 23(6), 314–326.
- Hair, J., Anderson, R., Tatham R. & Black ,W. (1998), *Multivariate data aalysis with readings*, United States, Prentice- Hall International, Inc.
- Handelman, J.M. & Arnold, S. J. (1999). The role of marketing actions with a social dimension: Appeals to the institutional environment, *Journal of Marketing*, 63, 33-48.
- Hamlin, R.P. & Wilson, T. (2004). The impact of cause branding on consumer reactions to products: Does product/cause ‘fit’ really matter?. *Journal of Marketing Management*, 20, 663-681.
- Hume, M. (2010). Compassion without action: Examining the young consumers consumption and attitude to sustainable consumption. *Journal of World Business*, 45(4), 385-394.
- Hyllegard, K., Ogle, J. P. & Yan, R.N. (2009). The impact of advertising message strategy - fair labour vs. sex appeal - upon gen y consumers’ intent to patronize an apparel retailer. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 13(1), 109-127.
- Hyllegard, K., Ogle, J., Yan, R.N. & Attmann, J. (2010). Exploring gen y responses to an apparel brand's use of cause-related marketing does message matter when it comes to support for the breast cancer cause?. *Clothing and Textiles Research Journal*, 28(19), 19-34.
- Jain, V., Reshma, V. & Jagani, K. (2014). Exploring generation z's purchase behavior towards luxury apparel: A conceptual framework. *Romanian Journal of Marketing*, 2, 18-29.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2012), *Günümüzde insan ve insanlar: sosyal psikolojiye giriş*, İstanbul, Evrim Yayınları,.
- Kelley, H.H. (1973). The process of causal attribution. *American Psychologist*, 28, 107-128.
- Kim, H.S. (2011). A reputational approach examining publics' attributions on corporate social responsibility. *Asian Journal of Communication*, 21(1), 84-101.
- Kim, Y.J. & Lee, W.N (2009). Overcoming consumer skepticism in cause-related marketing: The effects of corporate social responsibility and donation size claim objectivity. *Journal of Promotion Management*, 15, 465-483.
- Koschate-Fischer, I., Stefan, I.V. & Hoyer, W.D. (2012). Willingness to pay for cause-related marketing: The impact of donation amount and moderating effects. *Journal of Marketing Research*, 910–927.
- Kropp, F., Holden, S. J. S. & Lavack, A. (1999). Cause-related marketing and values in Australia. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 4(1), 69–80.
- Lavack, A.M. & Krop, F. (2003). A cross-cultural comparison of consumer attitudes toward cause-related marketing. *Social Marketing Quarterly*, 9(2), 3-16.
- Lee, H., Park, T., Koo Moon, H., Yonghee, Y. & Chankon, K. (2009). Corporate philanthropy, attitude toward corporations and purchase intentions: A South

- Korea study. *Journal of Business Research*, 62, 939-946.
- Levickaitė, R. (2010). Generations x, y, z: How social networks form the concept of the world without borders (The Case of Lithuania). *Limes*, 3(2), 170-183.
- Malone, K. (2007). The bubble-wrap generation: Children growing up in walled gardens. *Environmental Education Research*, 13(4), 513-527.
- Menon, S. & Kahn, B.E. (2003). Corporate sponsorships of philanthropic activities: When do they impact perception of sponsor brand?. *Journal of Consumer Psychology*, 13(3), 316-327.
- Mohr, L.A. & Webb, D.J. (2005). The effects of corporate social responsibility and price on consumer responses. *The Journal of Consumer Affairs*, 36(1), 121-147.
- Moosmayer, D.C. & Fuljah, A. (2010). Consumer perceptions of cause related marketing campaigns. *Journal of Consumer Marketing*, 27(6), 543-549.
- Nga, J.K.H. & Soo, N.W.M. (2013). A study on the factors influencing the perception of ethical branding among generation y consumers in Malaysia. *AFBE Journal*, 6(1), 40-62.
- Mrówka R. & Pindelski, M. (2012). The influence of environmental changes in companies' approach to csr, in Kaczmarek, J. and Rojek, T. , *Dilemmas of The Contemporary Economy Facing Global Changes*, Cracov University of Economics, Cracow.
- Özdamar, K. (2002), *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi 1*, Eskişehir, Kaan Kitabevi.
- Peloza, J., C. Ye & Montford, W. J. (2015). When companies do good, are their products good for you? How corporate social responsibility creates a health halo. *Journal of Public Policy & Marketing*, 34(1), 19-31.
- Ross, J.K., Patterson, L.T. & Stutts, M.A. (1992). Consumer perceptions of organizations that use cause-related marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 20, 93-97.
- Sen, S. & Bhattacharya, C.B. (2001). Does doing good always lead to doing better? Consumer reactions to corporate social responsibility. *Journal of Marketing Research*, 38(2), 225-243.
- Shin, S.J., Hwang, F. & Deborah, L.J. (2013). Teens and college students' purchasing decision factors of denim jeans in the United States. *Journal of the Korean Society for Clothing Industry*, 15(6), 971-976.
- Smith, S.M. & Alcorn, D.S. (1991). Cause marketing: A new direction in the marketing of corporate social responsibility. *Journal of Consumer Marketing*, 8, 19-35.
- Strahilevitz, M. (1999). The effects of product type and donation magnitude on willingness to pay more for a charity-linked brand. *Journal of Consumer Psychology*, 8(3), 215-241.
- Strahilevitz, M. (2003). The effects of prior impressions of a firm's ethics on the success of a cause-related marketing campaign: Do the good look better while the bad look worse?. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 11(1), 77-92.
- Strauss, W. & Howe, N. (1991). *Generations: The history of america's Future, 1584 to 2069*, New York, Perennia.

- Tulgan, B. (2013). Meet generation z: The second generation within the giant “millennial” cohort. *Rainmaker Thinking*.
- Veiga N. & Alípio, R. (2013). Fatores determinantes do interesse em questões ambientais entre consumidores da geração z. *Revista Global Manager*, 13(1), 108-127.
- Vilela A.M. & Nelson, M.R. (2016). Testing the selectivity hypothesis in cause-related marketing among generation y: [When] does gender matter for short- and long-term persuasion?. *Journal of Marketing Communications*, 22(1), 1-18.
- Yoon, Y., Gürhan-Canlı, Z.K. & Schwarz, N. (2006). The effect of corporate social responsibility (csr) activities on companies with bad reputation. *Journal of Consumer Psychology*, 16(4), 377-390.
- Yoon, J.M., Littrel, M.A. & Niehm, L. (2012). Young female consumers' intentions toward fair trade consumption. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 40(1), 41-63.
- Van Den Brink, D., Odekerken-Schroder, G. & Pauwels, P. (2006). The effect of strategic and tactical cause-related marketing on consumers' brand loyalty. *Journal of Consumer Marketing*, 23(1), 15-25.
- Webb, D.J. & Mohr, L.A. (1998). A typology of consumer responses to cause-related marketing: From skeptics to socially concerned. *Journal of Public Policy & Marketing*, 17(2), 226-238.
- Williams, K.C. & Page, R.A. (2011). Marketing to the generations. *Journal of Behavioral Studies in Business*, 3(1), 37-53.
- Ziamba, E. & Eisenhardt, M. (2014). Prosumers' eagerness for knowledge sharing with enterprises – a polish study. *Online Journal of Applied Knowledge Management*, 2(1), 40-58.
- American Marketing Association, accessed at <https://www.ama.org/resources/Pages/Dictionary.aspx?dLetter=S> in June, 2 2013.

FAİZ ORANI - DÖVİZ KURU VE BİST100 ETKİLEŞİMİ: MAKİ EŞ - BÜTÜNLEŞME ANALİZİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBF
Cilt. 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 31.03.2017 Yayına Kabul Tarihi: 04.10.2017

Abdulkadir BARUT
Öğr. Gör.
Harran Üniversitesi,
Siverek M. Y. O.
kadirbarut@harran.edu.tr

Sadık KARAOĞLAN
Arş. Gör.
İzmir Katip Çelebi
Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
karaoglan8912@gmail.com

Mehmet Emin
KARABAYIR
Yrd. Doç. Dr.
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
karabayir@hotmail.com

ÖZ Bu çalışmada, 2004:M1-2016:M10 dönemi için faiz ve döviz kurunun BİST100 Ulusal Endeksi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmada yapılan analizlerde; birim kök testleri için Carrion-i-Silvestre vd. (2009) Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi, uzun dönem ilişkisi için Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eş-bütünleşme Testi, eş-bütünleşme katsayılarının tahmini için Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi ve son olarak uzun dönem hata düzeltmeleri için ise Hata Düzeltme Modeli kullanılmıştır. Ampirik çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, faiz oranındaki artışlar BİST100 Ulusal Endeksi'ni negatif etkilemektedir ve bu bulgu literatürle de desteklenmektedir. Döviz kurlarındaki artışın ise BİST100 Ulusal Endeksi'ni pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Faiz, Döviz Kuru, BİST100, Eş-bütünleşme.

JEL Kodu: : C58, E44, M31

Alan: İşletme

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauibfd.2017.024

Atıfta bulunmak için: Barut, A., Karaoğlan, S. & Karabayır, M. E. (2017). Faiz oranı - döviz kuru ve Bist100 etkileşimi: Maki eş - bütünleşme analizi, *KAÜİBFD* 8(16), 503-523.

INTEREST RATES - EXCHANGE RATE AND BİST100 INTERACTION: MAKI CO-INTEGRATION ANALYSIS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 - 4289
E - ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 31.03.2017 Accepted Date: 04.10.2017

Abdulkadir BARUT
Lecturer
Harran University
Siverek Vocational School
kadirbarut@harran.edu.tr

Sadık KARAOĞLAN
Research Asistant,
İzmir Katip Celebi
University,
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
karaoglan8912@gmail.com

**Mehmet Emin
KARABAYIR**
Assistant Professor
Kafkas University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
karabayir@hotmail.com

ABSTRACT | In this study, the effects of interest rate and exchange rate on BİST100 National Index have been studied for 2004: M1-2016: M10 periods for Turkey. For the analyses used in the study; Multiple Structural Breaks Unit Root Test developed by Carrion-i-Silvestre et al. (2009) for unit root tests, Multiple Structural Breaks Co-integration Test of Maki (2012) for long-term relationships and Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) Method for long-term error corrections were used. According to the empirical findings of the survey, it was determined that increases in interest rate influence BİST100 National Index negatively, and this result is supported by literature. On the other hand, roll-ups in exchange rate affect BİST100 National Index positively in Turkey.

Keywords: Interest Rate, Exchange Rate, BİST100, Co-integration.

Jel codes: C58, E44, M31

Scope: Business

Type: Research

Cite this Paper: Barut, A., Karaoğlan, S. & Karabayır, M. E. (2017). Interest rates - exchange rate and Bist100 interaction: Maki co-integration analysis, *KAUJEASF* 8(16), 503-523.

1. GİRİŞ

1944 yılında Bretton Woods sistemi ile tüm ülkelerin paraları dolara, dolar ise altına bağlanmıştır. Ayrıca bu sistem ile birlikte dünyada ayarlanabilir sabit kur sistemine geçilmiştir. Ancak 1971'den itibaren dolar değer kaybetmiş ve bunun sonucunda 1973 yılında Bretton Woods sistemi çökmüştür. Bu sistemin çökmesi ile birlikte birçok ülke sabit kur sistemini terk etmiş ve bu durum döviz kurunu ekonomik sistemi etkileyen bir faktör haline getirmiştir (Bartov, Gordon & Kaul, 1996: s. 107). Diğer yandan 1960'lı yıllarda dünyada finansal dışa açıklık denilen, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırıldığı bir politika geliştirilmiştir. Finansal dışa açıklığın etkisi ile küreselleşme hızlanmış ve sermaye hareketleri de artmıştır. İşte bu noktada faiz faktörü oraya çıkmıştır. Sermaye hareketleri faiz oranlarının düşük olduğu piyasalardan faiz oranlarının yüksek olduğu piyasalara doğru gerçekleşmektedir. Bu durum ise ülkeye döviz girişi sağlamak suretiyle ülkenin ekonomik yapısını önemli ölçüde etkilemektedir (Şentürk & Dücan, 2014: s. 68).

Hisse senetleri ve döviz kuru arasında temel olarak kabul gören iki görüş mevcuttur. Bunlardan ilki geleneksel yaklaşımdır. Geleneksel yaklaşıma göre döviz kurunun artması ulusal paranın değer kaybetmesine neden olacaktır. Bu durum ise ihracata konu olan malların ucuzlamasına ve ihracatın artmasına yardımcı olacaktır. Bu durum ise firmanın gelir düzeyini ve hisse senetlerinin fiyatını ve getirisini etkileyecektir. Sonuç olarak döviz kurları ve hisse senetleri arasında 'pozitif' ilişki olduğuna dayanan görüş geleneksel görüş olarak kabul edilmektedir (Belen & Melikli, 2016: s. 34). İkinci yaklaşım olan portföy yaklaşımına göre ise, hisse senetleri fiyatlarında meydana gelen değişimlerin döviz kurlarını etkileyeceği yönündedir. Bu görüşe göre; ulusal hisse senedi fiyatlarının artması, yerel para birimine olan talebi artıracak bu durum ise yabancı hisse senetlerinin satılarak yerine ulusal hisse senetlerinin alınmasına neden olacaktır. Bu durum ise döviz kurunda aşağıya doğru bir baskı oluşmasına neden olmaktadır. Yani bu yaklaşım da geleneksel yaklaşımın aksine, döviz kurları ve hisse senedi fiyatları arasında "negatif" yani olumsuz bir etkileşim bulunmaktadır (Berke, 2012: s. 244).

Hisse senedi fiyatları ve getirileri ile faiz oranları arasında genel olarak negatif ilişki ortaya çıkmaktadır. Artan faiz oranları firma maliyetlerini etkileyecek maliyetler ise karlılığı etkileyecektir. Bu bağlamda artan faiz oranları karlılığı azaltacağından hisse senedi getirilerini azaltacak, diğer yandan yeni hisse senetlerinin alımını azaltacak ve hisse senedi fiyatının düşmesine neden olacaktır (Pearce & Roley, 1985; Bae, 1990; Husain, Zaman & Baloch, 2014; Toraman & Başarır, 2014).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de 2004: 01 - 2016: 10 dönemi için hisse

senedi fiyatları, döviz kuru ve faiz oranları ilişkisinin incelenmesidir. Çalışmada yapısal kırılmayı dikkate alan Carrion-i-Silvestre, Josep, Kim & Perron (2009) birim kök testi, uzun dönem ilişkisi için Maki (2012) Yapısal kırılmalı eş-bütünleşme testi, eş-bütünleşme katsayılarının tahmini için dinamik DOLS ve son olarak uzun dönem hata düzetme için ise hata düzetme modeli kullanılacaktır. Bu çalışmanın, mevcut literatürün genişletilmesi ve kullanılan ekonometrik analizlerin (Maki (2012), Carrion-i-Silvestre vd. (2009)) güncelliği açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmı; literatür (alan taraması), veri seti, yöntem, bulgular ve sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

2. ALAN TARAMASI

Döviz kuru ve faiz oranları hisse senedi getirisi ve hisse senedi fiyatını etkileyen önemli makroekonomik değişkenlerdir. Bu bağlamda bu alanda birçok akademik çalışma yapılmıştır.

Döviz kuru ve hisse senedi ilişkisi konusunda; Qiao (1997), Bhattacharya & Mukharjee (2002), Fang & Miller (2002), Hatemi & Irandoust (2002), Nath & Samanta (2003), Misra (2004), Phylaktis & Ravazollo (2005), Tabak (2006), Ayaz (2006), Aydemir & Demirhan (2009), Kutty (2010), Kapusuzoğlu & İbicioğlu (2010), Zia & Rahman (2011), Savaş & Can (2011), Berke (2012), Ray (2012), Paramati & Gupta (2013), Büberkökü (2013), Şentürk & Dücan (2014), Ceylan & Şahin (2015), Kendirli & Çankaya (2015), Öncü, Çömlekçi, Yazgan & Bar (2015), Coşkun & Ümit (2016), Belen & Karamelikli (2016) gibi araştırmacılar, hisse senedi ve faiz oranları arasındaki ilişki konusunda ise Pearce & Roley (1985), Hardouvelis (1987), Flannery & James (1984), Cook & Hahn (1988), Bae (1990), Fung, Lie & Moreno (1990), Gjerde & Sættem (1999), Aras & Müslümov (2003), Davig & Gerlach (2006), Alam & Uddin (2009), Vejzagic & Zarafat (2013), Rana (2013), Sayılğan & Süslü (2011), Husain vd. (2014), Toraman & Başarır (2014) gibi araştırmacılar tarafından çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmaların bazıları Tablo.1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Yazın Özeti

Araştırmacılar	Araştırmanın Yapıldığı Ülke(ler)	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Sharma (2016)	Hindistan	Hisse Senedi Getirisi – Döviz Kuru	Korelasyon Analizi	Değişkenler arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
Belen & Karamelikli (2016)	Türkiye	Hisse Senedi Getirileri İle Döviz Kurları	Sınır Testi	Değişkenler arasında uzun dönemli negatif ilişki tespit edilmiştir

Zeren & Koç (2016)	Türkiye-Japonya-İngiltere	Borsa-Döviz Kuru	Bootsrap Nedensellik Analizi	Üç ülkede de çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Altunöz (2016)	Gelişmekte olan 8 ülke	Hisse Senedi-Döviz Kuru	Sınır Testi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.
Çoşkun & Ümit (2016)	Türkiye	Hisse Senedi Getirisi - Döviz Kuru, Altın Fiyatı-Mevduat Faiz Oranı - Reel Konut Fiyat Endeksi	Maki Eş-Bütünleşme	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığı tespit edilmiştir.
Alam & Uddin (2015)	Gelişmiş ve Gelişmekte olan 15 ülke	Hisse Senedi Endeksi – Döviz Kuru	Panel Veri Analizi	Tüm ülkeler için bu iki değişken arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.
Keskin Benli (2015)	Türkiye	Döviz Kuru - BİST100 Endeksi - Sektör Endeksleri	Johansen Eş-Bütünleşme Testi	Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin olmadığı, buna karşın kısa dönemde Dolar Satış Kuru (DSK) ile BİST100 Endeksi, DSK ile teknoloji sektör endeksi ve DSK ile hizmet sektör endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuş, DSK ile mali sektör endeksi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi ve yine DSK ile sanayi sektör endeksi arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Amarasinghe (2015)	Srilanka	Hisse Senedi Fiyatları-Faiz Oranı	Regresyon Analizi	Değişkenler arasında negatif ilişki tespit edilmiştir
Toraman & Başarır (2014)	Türkiye	Borsa Kapitalizasyonu- Faiz Oranı	Johansen Eş-Bütünleşme Testi	Bu iki Değişken arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Şentürk & Dücan (2014)	Türkiye	Hisse Senedi Getirisi-	VAR Model	Faiz oranı ve Döviz Kurunun Hisse Senedi

		Faiz Oranı- Döviz Kuru		Getirisi Üzerinde olumsuz etki yarattığı tespit edilmiştir.
Ali (2014)	Pakistan	Hisse Senedi Fiyatları- Faiz Oranı	Regresyon Analizi	Değişkenler arasında negatif ilişki tespit edilmiştir
Doğru & Recepoglu (2013)	Türkiye	Hisse Senedi Fiyat Endeksi - Euro/TL - Dolar/TL Döviz Kurları	Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Eş-Bütünleşme Testleri	Çalışma Sonucunda ;Döviz Kuru Ve Hisse Senedi Fiyatı Arasında Uzun Dönemde Bir Eş Bütünleşme İlişkisi Olduğu Ve Bu İlişkinin Uzun Dönemde Pozitif Kısa Dönemde İse Negatif Olduğu Tespit Edilmiştir.
Savaş & Can (2011)	Türkiye	Hisse Senedi Fiyatları – Euro/Dolar Paritesi - Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi	Çoklu Doğrusal Regresyon	Euro/Dolar Paritesi - Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi ile Hisse Senedi getirisi arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.
Berke (2012)	Türkiye	Hisse Senedi Fiyatları – Döviz Kuru	Engle-Granger Eş-bütünleşme	Değişkenler arasında negatif ilişki tespit edilmiştir
Zia & Rahman (2011)	Pakistan	Hisse Senedi Endeksi – Döviz Kuru	Johansen Eş-Bütünleşme Testi	Değişkenler Arasında İlişki Tespit Edilememiştir.
Sayılğan & Süslü (2011)	Gelişmekte Olan Ülkeler	Makroekonomik Değişkenler	Panel Regresyon Analizi	Hisse senetleri ile döviz kuru arasında uzun dönemli ilişki tespit edilirken, hisse senetleri ile faiz oranları arasında ilişki tespit edilmemiştir.
Khrawish, Walid & Jaradat (2010)	Ürdün	Borsa Kapitalizasyonu- Faiz Oranı	Linner Regresyon	Değişkenler arasında negatif ilişki tespit edilmiştir
Tabak (2006)	Brezilya	Hisse Senedi Fiyatları – Döviz Kuru	GARC Model	Değişkenler Arasında Uzun Dönemli Negatif İlişki Tespit Edilmiştir.
Ayvaz (2006)	Türkiye	Hisse Senetleri Piyasası -	Johansen Eş-Bütünleşme Testi	Bu iki Değişken arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir

		Döviz Kuru Arasındaki		
Soenen & Hennigar (1988)	Amerika	Hisse Senedi- Döviz Kuru	Korelasyon analizi	Değişkenler arasında negatif ilişki tespit edilmiştir
Solnik (1987)	Sanayisi Gelişmiş 8 ülke	Hisse Senedi- Döviz Kuru	Korelasyon analizi	Değişkenler arasında negatif ilişki tespit edilmiştir
Aggarwal (1981)	Amerika	Hisse Senedi Fiyatları – Döviz Kuru	Korelasyon analizi	Değişkenler arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir

Not: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada, 2004:M1-2016:M10 dönemi verileri kullanılarak, model tahmin edilmiştir. Modelde bağımlı değişken olarak BİST100 endeksinin getirisi (Stock Price; SP), açıklayıcı değişkenler olarak faiz oranı (Interest Rate; IR) ve döviz kuru (Exchange Rate; ER) kullanılmıştır. Analize başlamadan önce, SP ve ER serisinin logaritması alınmış, sonra tüm değişkenlerin analize uygunluğu araştırılmış ve değişkenlerde mevsimsel etkiler gözlenmemiştir. SP ve ER değişkenleri rakam olarak büyük olduğundan daha anlamlı sonuçlar verebilmesi amacıyla logaritmaları alınmıştır. SP verisi Borsa İstanbul'un resmi sitesinden, IR ve ER verileri TCMB-EVDS'den alınmıştır.

Bir zaman serisinde birden fazla kırılma olabileceğinden çoklu kırılmalı testler; tek kırılmalı veya kırılmasız testlerden daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Bu bağlamda çalışmanın yapılaş amacı çoklu kırılmalar altında; BİST100 hisse senedi fiyatı, döviz kuru ve faiz oranı ilişkisinin incelenmesidir.

3.2. Metodoloji

Bu çalışmada; faiz ve döviz kurunun, hisse senedi fiyatları üzerindeki etkileri, çoklu yapısal kırılmalı eş-bütünleşme yöntemiyle aşağıdaki model ile analiz edilmiştir. Modelde SP; hisse senedi fiyatı, IR; faiz oranları, ER; Döviz kuru ve u_t ise hata kat sayısını ifade etmektedir.

$$SP_t = \beta_0 + \beta_1 IR_t + \beta_2 ER_t + u_t \quad (1)$$

Denklem (1)'deki model Maki'nin (2012) öne sürdüğü dört modelden ikinci ve üçüncü modelle sınanmıştır. Bunlar sırasıyla serilerde rejim değişikliği ve hem trend hem rejim değişikliği meydana geldiğini ifade etmektedir.

3.2.1. Carrion-i-Silvestre vd. (2009) Birim Kök Testi

Zaman serileri, süreç içinde stokastik ve/veya deterministik trende sahip olabilir. Bu da serinin ya farklarda durağan ya da trende durağan olduğunu ifade

etmektedir. Böylelikle seriler, farklı dönemlerde, değişik deterministik trendler etrafında durağan olabilir. Seriler kendi süreçleri içinde, meydana gelen bazı olaylardan etkilenerek, sabit terimde ve/veya trendde değişiklikler meydana gelebilmektedir. Bu değişiklikler yapısal kırılma olarak ifade edilmekte ve yapısal kırılmaları dikkate alarak geliştirilen birim kök testlerin öncüsü 1989 yılında Perron tarafından geliştirilmiştir. Eğer birim kök testleri yapısal kırılmaları dikkate alamadan yapıyorsa, test sonuçları hatalı olabilmekte ve seri birim köke sahip değilken serinin birim köke sahip olduğunu söyleyebilir, böylelikle bu testlerin gücü zayıflamakta ve ikincil tip hata yapma olasılığı artmaktadır.

Yapısal kırılmaları dikkate alarak geliştirilen birim kök testleri, Zivot-Andrews (1992), Lumsdaine-Papell (1997), Perron (1997), Ng-Perron (2001), Lee-Strazicich (2003) ve Carrion-i-Silvestre vd. (2009) ile devam etmiştir. Carrion-i-Silvestre vd. (2009)(CS) testinde,) testi 5 tane kırılma altında birim kök analizine izin verilmekte ve kırılma tarihleri test tarafından belirlenebilirken diğer yöntemlerde, serilerde ancak bir veya iki tane yapısal kırılma altında birim kök analizine izin verilebilmekte ve kırılma tarihleri analist tarafından dışsal faktör olarak analize dahil edilmektedir. CS testi, Bai ve Perron (2003) algoritmasını ve quasi-GLS yöntemini kullanarak, dinamik programlamayla hata kareler toplamını minimize ederek yapısal kırılma noktalarını elde etmektedir. Bu testin diğer bir üstünlüğü ise örneklem büyüklüğünün fazla geniş olması gerekmektedir (Carrion-i-Silvestre vd. 2009). Testin stokastik veri üretme süreci şöyledir:

$$y_t = d_t + u_t \quad (2)$$

$$u_t = \alpha u_{t-1} + v_t \quad t = 0, 1, \dots, T \quad (3)$$

Carrion-i-Silvestre vd. (2009), bu stokastik süreçle elde edilen serilerin durağanlığını test etmek için, beş farklı test istatistiği geliştirmiştir:

$$P_T(\lambda^0) = \frac{[S(\bar{\alpha}, \lambda^0) - \bar{\alpha}S(1, \lambda^0)]}{S^2(\lambda^0)} \quad (4)$$

$$MP_T(\lambda^0) = \frac{[c^{-2}T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 + (1 - \bar{c})T^{-1}\tilde{y}_T^2]}{s(\lambda^0)^2} \quad (5)$$

$$MZ_\alpha(\lambda^0) = (T^{-1}\tilde{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2) \left(2T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{-1} \quad (6)$$

$$MSB(\lambda^0) = \left(s(\lambda^0)^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{1/2} \quad (7)$$

$$MZ_t(\lambda^0) = (T^{-1} \tilde{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2) \left(4s(\lambda^0)^2 T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{1/2} \quad (8)$$

Testin hipotezleri;

P_T , MP_T ve MSB testlerine göre;

H_0 : Seriler durağandır.

H_A : Seriler durağan değildir.

MZ_α ve MZ_t testlerinin hipotezleri P_T , MP_T ve MSB testlerinin tersine;

H_0 : Seriler durağan değildir.

H_1 : Seriler durağandır.

P_T , MP_T ve MSB testlerinde serinin durağan olabilmesi için, yani H_0 'ın kabul edilmesi için hesaplanan değer kritik değerden büyük olması gerekmektedir. MZ_α ve MZ_t testlerinde ise serinin durağan olabilmesi için H_0 hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir. Bunun için ise hesaplanan değer < kritik değer olması gerekmektedir (Altıntaş, 2016: s. 12).

3.2.2. Eş-bütünleşme Analizi

Finansal ve ekonomik değişkenlerin büyük bölümü düzeyde durağan olmamaktadır. Regresyon analizlerinin güvenilir sonuçlar üretebilmesi için, regresyona konu olan değişkenlerin ya durağan olması, eğer durağan değilse bu zaman serileri arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olması gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serileri arasında eşbütünleşme ilişkisi yoksa yapılan regresyon analizleri gerçek ilişkileri yansıtmaz ve sahte regresyon problemi ile karşılaşılır (Gujarati, 2009: s. 737, s. 748). Seriler eş-bütünleşik ise, bu seriler $I(0)$ iken yapılan uzun dönem analizi sahte regresyon problemini içermez. Eş-bütünleşik seriler kısa dönemlerde bazı sapmalar gösterebilir, ancak uzun dönemde denge ilişkisi içerisindedirler (Enders, 1995: s. 356, s. 365).

Yapısal kırılmaların mevcut olduğu serilerde, birim kök testleri sapmalı sonuçlar verdiği gibi, uzun dönem ilişkisinin varlığını inceleyen eş-bütünleşme testlerinde de aynı problemle karşılaşılır. Bu problemi minimize etmek için eş-bütünleşme testlerinde de yapısal kırılmaların oluşturmuş olduğu etkilerin dikkate alınması gerekmektedir. Geliştirilen bu testler, yapısal kırılmalar altında seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmaktadır.

Bu çalışmada SP, IR ve ER serileri arasında eş-bütünleşme ilişkisi,

Maki (2012) testi ile incelenmiştir. Bu testte analize konu olacak bütün serilerin $I(1)$ 'de entegre olması gerekmektedir. Maki (2012), yapısal kırılmaları da göz önünde bulundurarak seriler arasındaki eş-bütünleşmenin tespit edilebilmesi için dört farklı model geliştirmiştir:

Model 0: Sabit terimde kırılma var, trend yok.

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + u_t \quad (9)$$

Model 1: Sabit terimli ve eğimde kırılma var, trend yok.

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t \quad (10)$$

Model 2: Sabitli ve eğimde kırılma var, trend var.

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma x + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t \quad (11)$$

Model 3: Sabit terimli, eğimde ve trendde kırılma var.

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + u_t \quad (12)$$

Maki (2012), kukla değişken olan K_i şöyle tanımlanmıştır:

$$K_i = \begin{cases} 1 & t > T_B \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

T_B ; yapısal kırılma tarihini belirtmekte olup testin boş hipotezi şöyledir:

H_0 : Yapısal kırılmalar altında eş-bütünleşme yoktur.

3.2.3. Uzun Dönem Eş-bütünleşme Katsayılarının Tahmini

Eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı gözlemlendikten sonra uzun dönem eş-bütünleşme katsayıları DOLS tahmincisi veya Tam Değiştirilmiş EKK (TDEKK) yöntemlerinden biriyle incelenebilir. Eğer eş-bütünleşme ilişkisi yoksa EKK yöntemi kullanılabilmektedir (Gregory & Hansen, 1996).

Stock-Watson (1993), modele; hem açıklayıcı değişkenlerin düzey değerleri hem de açıklayıcı değişkenlerin farklarının gecikmeleri (lag) ve öncülleri (lead) de eklemeyi önermiştir. Böylelikle EKK tahminindeki sapma ve oto-korelasyon problemlerini gidermeyi amaçlamıştır. Eğer seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisi yoksa DOLS tahmincisinin kullanılması uygun değildir. DOLS tahmincisinde, bağımlı değişkenin $I(1)$ olması durumunda, bağımsız değişkenlerin bazılarının $I(1)$, diğerlerinin ise $I(0)$ olmasına izin vermektedir. Eş-bütünleşme varlığı tespit edildikten sonra uzun dönem eş-bütünleşme

katsayıları DOLS ile tahmin edilebilir. DOLS yöntemi, bağımsız değişkenler arasında içsellik ve oto-korelasyon olması halinde, güçlü ve tutarlı tahminler üretebilmektedir (Esteve & Requena, 2006: s. 118). DOLS ile tahmin yapılırken denklem (1)'de yer alan model şu hale getirilmektedir:

$$SR_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \alpha_2 IR_t + \alpha_3 ER_t + \sum_{i=-p}^q \beta_i \Delta IR_{t-i} + \sum_{j=-p}^q \Omega_j \Delta ER_{t-j} + K_u + \varepsilon_t \quad (13)$$

Burada K_u ; kukla değişken, q ; optimum öncül ve gecikme değerini ifade etmekte olup Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Information Criteria: SIC) yardımıyla belirlenmiştir.

3.2.4. Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli

Kısa dönem analizinde, uzun dönemde kullanılan değişkenlerin birinci farkı alındıktan sonraki formları ve uzun dönem analiz sonucundan üretilen hata terimi serisinin bir gecikmeli değeri (ECT_{t-1}) kullanılmaktadır. Hata düzeltme modeli şöyle oluşturulmuştur:

$$\Delta SR_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta IR_t + \alpha_2 \Delta ER_t + \alpha_3 ECT_{t-1} + u_t \quad (14)$$

4. BULGULAR

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	SR	ER	IR
Ortalama	11.10195	15.89593	15.45734
Medyan	11.20832	15.88509	14.92500
Maximum	11.77134	16.23348	32.46000
Minimum	9.889978	15.61325	8.090000
Standart Sapma	0.512688	0.142023	4.943796
Çarpıklık	-0.608393	0.225625	0.713351
Basıklık	2.368558	2.093269	3.335751
Jarque-Bera	12.05875	6.582143	13.78433
Probability	(0.00240)	(0.037214)	(0.001016)
Gözlem	154	154	154

Tablo 2 hisse senedi getirisi, döviz kuru ve faiz oranı değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikleri vermektedir. Gujarati (1999), bir zaman serisinin normal bir dağılım göstermesi için çarpıklık değerinin 0, basıklık değerinin ise 3 olması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Jarque-Bera istatistiğinin olasılık değeri olan P'nin de yüksek olması beklenmektedir (Kaya & Barut, 2016: s. 637). Tablo 2 incelendiğinde değişkenlerin normal dağılım göstermediği görülmektedir.

Çalışmada, serilerin birim kök içerip içermedikleri Carrion-i-Silvestre

vd. (2009) (CS) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle analiz edilmiş ve testin bulguları, Tablo.3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyer Değerleri I(0)					Kırılma Tarihleri
	PT	MPT	MZA	MSB	MZT	
SP	15.01* (9.33)	13.53* (9.22)	-33.16* (47.47)	0.12* (0.10)	-4.07* (-4.84)	2006:M1,2007:M12,2009: M3,2011:M4,2013:M4
IR	13.42* (9.22)	13.03* (9.33)	-42.01 * (47.72)	0.10 (0.11)	-4.29* (-4.86)	2005:M4,2006:M11,2009: M3,2011:M11,2013:M4
ER	16.67* (8.99)	15.98* (8.99)	-27.08 * (47.09)	0.13* (0.10)	-3.67* (-4.85)	2006:M4,2008:M8,2010: M11,2013:M3,2014:M1
Değişkenler	Birinci Fark Değerleri I (1)					Kırılma Tarihleri
	PT	MPT	MZA	MSB	MZT	
Δ SP	6.22* (5.54)	5.78* (5.54)	-16.42 (- 17.32)	0.17* (0.16)	-2.82 (-2.89)	-
Δ IR	15.63* (5.54)	14.04* (5.54)	-6.50 (- 17.32)	0.26* (0.16)	-1.71* (-2.89)	-
Δ ER	30.49* (5.54)	26.50* (5.54)	-2.36* (- 17.32)	0.32* (0.16)	-0.76* (-2.89)	-

Not.*; %5 anlamlılık düzeyinde durağanlığı, Δ ; ilgili serinin birinci farkın alındığını ifade etmektedir. Parantez içi değerler, bootstrap aracılığı ile 1000 defa tekrarlanarak bulunan kritik değerlerdir.

Tablo 3’de PT, MPT, MZA ve MZT testlerine göre tüm değişkenler (SP, ER, IR) seviye değerinde durağanken, MSB testine göre ise seviye değerinde; SP, ER değişkenleri durağanken IR değişkeni durağan değildir. Maki (2012) testinin yapılabilmesi için serilerin I(1)’de durağan olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda tüm serilerin I(1) durağan oldukları görülmektedir. Dolayısıyla seriler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin araştırılabileceğine karar verilmiştir.

Türkiye ekonomisinde meydana gelen yapısal kırılma tarihleri düşünüldüğünde test yönteminin bu yapısal kırılma tarihlerini başarılı bir şekilde tespit ettiği söylenebilir. Türkiye’de gelişen bazı siyası ve ekonomik olaylar, 2008 küresel ekonomi krizi ve sonrasında 2013 yılının Aralık ayındaki 17 ve 25 Aralık operasyonları ekonomide yapısal değişimlere neden olmuştur.

Testin kritik değerleri Monte Carlo Simülasyonu yöntemiyle hesaplanmış olup, çalışmada Maki (2012) modellerinden olan denklem (11) ve

(12) için ayrı ayrı test yapılmış, elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 4. Çoklu Yapısal Kırımlı Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

Denklemler (1); Maki (2012) Modelleri	Test İstatistiği	Kritik Değer			Kırılma Tarihleri
		%1	%5	%10	
Model II	7.75*	7.47	6.87	6.56	2006:M11, 2008:M4, 2011:M11, 2013:M2
Model III	9.65*	8.71	8.12	7.81	2005:M10, 2007:M12, 2009:M4, 2012:M12, 2014:M9

Not: Tablodaki kritik değerler Maki (2012) Tablo 1'de yer alan değerlerden alınmış olup, beş kırılmaya kadar izin veren sabit terimli ve trend durumunda kırılmaya izin veren model kullanılmıştır. * ise, %1 önem düzeyinde eş-bütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 4'deki sonuçlara göre, seriler arasında Model II ve Model III için eş-bütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Uzun dönemde seriler dengeye ulaştığı için serilerin düzey değerleriyle yani fark işlemi yapılmadan ya da birim kök içeren haliyle yapılacak olan uzun dönem analizi, sahte regresyon sorunu içermeyecektir. Sonuç olarak, seriler arasındaki uzun dönem eş-bütünleşme katsayılarının kestirimine geçilebileceğine karar verilmiştir. Test yöntemiyle elde edilen yapısal kırılma tarihleri, kukla değişkenlerle uzun dönem eş-bütünleşme katsayılarının tahmininde analize dahil edilmiştir.

Çalışmada, uzun dönem eş-bütünleşme katsayıları; Maki'nin (2012) sunduğu Model II ve Model III test sonuçlarına göre elde edilen yapısal kırılma tarihlerinin farklı olması nedeniyle her bir sonuç için DEKK yöntemiyle ayrı ayrı tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo.5 ile Tablo.6'da sunulmuştur.

Tablo 5. Model II ve III için Uzun Dönem Eş-bütünleşme Katsayıları

Denklemler (13) için	Sabit Terim	IR	ER	K1	K2	K3	K4	K5	R ²	JB
Model II	-0.67	-0.052*** [-6.445]	0.794* [1.660]	-0.030 [-0.564]	0.125* [1.642]	-0.039 [-0.544]	0.178*** [0.476]	-	0.86	0.37 7
Model III	1.91	-0.054*** [-10.716]	0.627** [2.312]	-0.050 [-4.43]	0.135*** [2.651]	-0.470*** [-4.716]	0.148*** [3.896]	0.095** [1.71]	0.88	0.91 0

Not: Parantez içindeki değerler, t istatistik değerlerini ifade etmektedir. Newey-West yöntemi kullanılarak kestirimlerdeki oto-korelasyon ve değişen varyans sorunları giderilmeye çalışılmıştır.***, ** ve *; sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. JB; Jarque-Bera normallik testine ait olasılık olup, bu değer 0.05'ten büyük olduğunda elde edilen t

istatistikleri ve R2 değerlerinin güvenilir olduğuna karar verilmektedir.

Tablo 5'te Maki'nin (2012) makalesinde öne sürdüğü Model II ve Model III, denklem (13) için ayrı ayrı sınanmış ve modeller yapısal kırılma tarihlerini farklı olarak sunmuştur. Uzun dönem analizinde, bu farklılıklar da göz önünde bulundurularak her bir model için ayrı uzun dönem eş-bütünleşme katsayıları bulunmuştur. Tablo 5'te yer alan Model II sonuçlarına göre; Türkiye'de faiz oranları (IR) 1 birim arttığında borsa ulusal endeksini (SP) 0.052 birim azalmakta, aynı zamanda döviz kurundaki (ER) 1 birimlik artış borsa ulusal endeksini (SP) 0.794 birim artırmaktadır. Model III sonuçlarına göre; Türkiye'de faiz oranları (IR) 1 birim arttığında hisse senedi fiyatları (SP) 0.054 birim azalmakta, döviz kuru (ER) 1 birim artış gösterdiğinde borsa ulusal endeksini (SP) 0.627 birim artırmaktadır. Model II ve Model III için bulunan ilişkiler istatistikî olarak da anlamlıdır. Modellerde, yapısal kırılmayı temsil etmek için kullanılan kukla değişkenler de model I için K1 ve K3, model II 'de ise K1 dışında istatistikî olarak anlamlı ve Türkiye ekonomisi dinamiklerini ve etkilerini büyük oranda yansıtmaktadır.

Denklem (14)'de DEKK yöntemiyle tahmin edilmiş ve elde edilen bulgular, Tablo.6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

	<i>Sabit Terim</i>	<i>ΔIR</i>	<i>ΔER</i>	<i>ECT_{t-1}</i>	<i>R²</i>	<i>JB</i>
Denklem 14 için	0.011	-0.019 [-2.50]**	1.839 [6.02]***	-0.009 [-2.67]***	0.34	0.120

Not: [ ] içindeki değerler, t istatistikleridir. Tahminlerdeki oto-korelasyon ve değişen varyans sorunları, Newey-West yöntemi ile giderilmeye çalışılmıştır. *** ve **; sırasıyla %1 ve %5 önem derecesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'daki sonuçlar incelendiğinde, hata düzeltme katsayısı negatif ve istatistikî olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bağlamda kurulan kısa dönem hata düzeltme modelinin anlamlı olduğu söylenebilmektedir. Bu model kısa dönemde meydana gelebilen sapmaların 0.009 birim oranında uzun dönemde düzeldiğini ifade etmektedir. Hata düzeltme mekanizmasının böyle çalışması, yapılan uzun dönem analizlerinin güvenilir olduğunun göstergesi olmaktadır. Döviz kurundaki (ER) değişimlerin borsa ulusal endeksi (SP) üzerindeki etkilerinin kısa dönemde daha yüksek olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada döviz kuru ve faiz oranlarının BİST100 hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisi 2004:M1-2016:M10 dönemi için incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle serilerin durağanlıkları incelenmiştir. Durağanlıklar

incelendikten sonra uzun dönem ilişkisi incelenmiş ve hata düzetme modeli kurulmuştur. Son olarak ise uzun dönem katsayılarına bakılmış ve sonuçlar rapor edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda serilerin uzun dönemde eş-bütünleşik oldukları yani aralarında dört ve beş kırılma altında eş-bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Eş-bütünleşme katsayılarına bakıldığında ise BİST100 hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasında pozitif bir ilişkinin olduğu yani 2004-2016 dönemi için döviz kuru ve hisse senedi fiyatı arasında geleneksel yaklaşımın geçerli olduğu (Aggarwal, 1981; Smith, 1992; Sevüktekin & Nargeleçekenler, 2007; He & Ng, 1998; Nagayasu, 2001; Phylaktis & Ravazzolo, 2005; Yau & Nieh, 2006; Kiran, 2009; Altıntaş & Tombuk, 2011; Savaş & Can, 2011; Khan & Zaman, 2012; Doğru & Recepoğlu, 2013; Güngör & Yerdelen-Kaygın, 2015) çalışmalara benzer sonuçlar tespit edilmiştir. Faiz oranları ve BİST100 hisse senedi fiyatları arasında ise beklenildiği gibi literatürle uyumlu olarak (Pearce & Roley, 1985; Hardouvelis, 1987; Flannery & James, 1984; Cook & Hahn, 1988; Bae, 1990; Fung vd., 1990; Gjerde & Sættem, 1999; Aras & Müslümov, 2003; Alam & Uddin, 2009; Vejzagic & Zarafat, 2013) çalışmalarında olduğu gibi negatif ilişki tespit edilmiştir.

Diğer yandan kırılma tarihleri incelendiğinde ise Türkiye ekonomisi dinamiklerini ve etkilerini büyük oranda yansıtmaktadırlar. BİST'in derinliğinin az olması ve genç bir piyasa olması Türkiye ekonomisinde meydana gelen olaylardan hızlı bir şekilde etkilenmesine neden olmaktadır.

Özellikle analizdeki kırılma tarihleri incelendiğinde bu durum daha net ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2005'den sonraki hükümetin ekonomi politikaları, 2008 küresel krizi, 2009'dan sonra başlayan çözüm süreci, 2013 yılı 17 ve 25 Aralık operasyonlarının hisse senedi fiyatlarına büyük oranda etki ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye gibi genç borsalara sahip ülkelerin politika yapıcılarına önemli işler düşmektedir.

Yatırımcılar yurtiçi veya yurtdışı yatırımlarını yaparken risklerden kaçınmak ve daha fazla gelir elde etmek için hisse senedi fiyatlarını ve getirilerini etkileyen faktörlerin neler olduğunu bilmek isterler. Bu bağlamda hisse senedi fiyat ve getirilerini etkileyen faktörlerin tespiti ile yatırımcılar optimal portföy seçebilecek ve riski minimize edecektir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde ve finansal piyasalarında kırılmalar, gelişmiş ülke ekonomilerindeki ve finansal piyasalarındaki kırılmalardan daha fazla olduğu için hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörlerin tespiti oldukça önemlidir.

Bu faktörleri göz önünde bulunduran ve riski minimize ederken

getirisini maksimize etmeye çalışan yatırımcı, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yatırım yaparken özellikle faizlerin de oynaklığını göz önünde bulundurarak yatırımını yapmalıdır.

Bu çalışma, hem döviz kurunun hem de faiz oranlarının hisse senetleri fiyatları üzerindeki uzun dönemli etkisini inceleyen az sayıda çalışmadan biridir. Bundan sonraki çalışmalar, konunun kapsamı daha da genişletilerek, farklı değişkenler ve zaman noktaları (örneğin döviz kurları ve faiz oranlarındaki iyi haber ve kötü haberlere hisse senedi fiyatlarının tepkisi gibi) kullanılarak yapılabilir. Ayrıca, Türkiye ile benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerle karşılaştırma yapılarak daha kesin sonuçlara ulaşılabilir.

6. KAYNAKÇA

- Aggarwal, R. (1981). Exchange rates and stock prices: a study of the us capital markets under floating exchange rates, *Akron Business And Economic Review*, 12, 7–12.
- Akçoraoğlu, A. & Yurdakul, F. (2002). Global faktörler ve hisse senedi getirileri: İstanbul menkul kıymetler borsası'na ilişkin ampirik kanıtlar, *İMKB Dergisi*, 6 (21).
- Akinlo, O. O. & Adebayo Q. L. (2015). Impact of exchange rate on industrial production in nigeria 1986-2010 , *International Business and Management*, 10 (1). 104-110.
- Alam, M. D., & Uddin, G. S.). Relationship between interest rate and stock price: Empirical evidence from developed and developing countries, *International Journal of Business and Management*, 4(3). 43-51.
- Ali, H. (2014). Impact of interest rate on stock market: Evidence from pakistani market, *IOSR Journal of Business and Management* 16 (1). 4-69.
- Altıntaş, H. (2016). Petrol fiyatlarının gıda fiyatlarına asimetric etkisi: Türkiye için nardl modeli uygulaması, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14 (4). 1-24.
- Altıntaş, H. & Tombak, F. (2011). Türkiye’de hisse senedi fiyatları ve makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi: 1987-2008, Anadolu Üniversitesi Ekonomi Kongresi II, 15-17 Haziran, Eskişehir.
- Altunöz, U. (2016). Döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin ampirik analizi: Gelişen ülkeler örneği, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 30, 663-671.
- Amarasinghe, A. (2015). Dynamic relationship between interest rate and stock price: Empirical evidence from colombo stock exchange, *International Journal of Business and Social Science*, 6(4). 92-97.
- Aydemir, O. & Demirhan, E. (2009). The relationship between stock prices and exchange rates: Evidence from turkey, *International Research Journal of Finance and Economics*, 23, 207–215.
- Ayvaz, Ö. (2006). Döviz kuru ve hisse senetleri arasındaki nedensellik ilişkisi, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2). 1-14.
- Bae, S. C. (1990). Interest rate changes and common stock returns of financial institutions, *The Journal of Financial Research*, 13, 71-79.

- Bai, J., & Perron, P. (2003). Critical values for multiple structural change tests. *The Econometrics Journal*, 6(1). 72-78.
- Bartov, E., Gordon, B. & M. Kaul, A. (1996). Exchange rate variability and the riskiness of us multinational firms: Evidence from the breakdown of the bretton woods system, *Journal of Financial Economics*, 42(1). 105-132.
- Belen, M. & Karamlekli H. (2016). Türkiye’de hisse senedi getirileri ile döviz kuru arasındaki ilişkinin incelenmesi, ARDL yaklaşımı, *İstanbul University Journal of the School of Business*, 45(1). 34-42.
- Berke, B. (2012). Döviz kuru ve imkb100 endeksi ilişkisi: Yeni bir test, *Maliye Dergisi*, 163, 243-257.
- Bhattacharya, B. & Mukherjee, J. (2002). Causal relationship between stock market and exchange rate, foreign exchange reserves and value of trade balance: a case study for india, *The Fifth Annual Conference on Money and Finance in the Indian Economy*, 30 January.
- Büberkökü, Ö. (1997). Hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden kanıtlar, *İMKB Dergisi*, 13(52). 1-18.
- Carrion-i-Silvestre, Josep L., Kim, D. & Perron, P. (2009). GLS-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses, *Econometric Theory*, 25, 1754-1792.
- Ceylan, S. & Şahin Yılmaz, B. (2015). Hisse senedi fiyatları ve döviz kuru ilişkisi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37, 399-408.
- Cook, T., & Hahn, T. (1988). The information content of discount rate announcements and their effect on market interest rates. *Journal of Money, Credit and Banking*, 20(2). 167-180.
- Coşkun, Y. & Ümit, Ö. A (2016). Türkiye’de hisse senedi ile döviz, mevduatı, altın, konut piyasaları arasındaki eş-bütünleşme ilişkilerinin analizi, *Business and Economics Research Journal*, 7(1). 47-69.
- Davig, T. & Gerlasch, J. (2006). State-dependent stock market reactions to monetary policy, *International Journal of Central Banking*, 2(4). 65-83.
- Doğru, B. & Receptoğlu, M. (2013). Türkiye’de hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasında doğrusal ve doğrusal olmayan eş bütünleşme ilişkisi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi EYİ*, Özel Sayı, 17-34.
- Enders, W. (1995). *Applied econometric time series*, 1st Edition, Wiley, New York.
- Erbaykal, E. & Okuyan, H. A. (2007). Hisse senedi fiyatları ile döviz kuru ilişkisi: Gelişmekte olan ülkeler üzerine ampirik bir uygulama, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 1(1). 77-89.
- Esteve, V. & Requena, F. (2006). A cointegration analysis of car advertising and sales data in the presence of structural change, *International Journal of the Economics of Business*, 13(1). 111-128.
- Fang, H. & Loo, J. C. (1996). Foreign exchange risk and common stock returns: A note on international evidence, *Journal of Business Finance & Accounting*, 23(3). 473-480.
- Fang, W. S. & Miller, S. M. (2002). Currency depreciation and korean stock market performance during the asian financial crisis, Working paper, No: 2002-30,

- University of Connecticut, Department of Economics, <http://www.Econ.uconn.edu/working/2002-30.pdf>.
- Flannery, M. J. & Christopher, M. J. (1984). The effect of interest rate changes on the common stock returns of financial institutions, *Journal of Finance*, 39, 1141 - 1153.
- Fung, H. G., Lie, J. L. & Moreno, A. (1990). The forecasting performance of the implied standard deviation in currency options, *Managerial Finance*, 16(3). 24-29.
- Gjerde, Ø. & Sættem, F. (1999). Causal relations among stock returns and macroeconomic variables in a small, open economy, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 9(1). 61-74.
- Granger, C. W., Bwo N. H. & Chin W. Y. (2000). A bivariate causality between stock prices and exchange rates: Evidence from recent asian fly, *Quarterly Review Of Economics And Finance*, 40 (3). 337-354.
- Gregory, A. W. & Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts”, *Journal of Econometrics*, 70(1). 99-126.
- Gujarati, D.N (1999). *Temel ekonometri*, (Çev. Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen). İstanbul, Literatür Yayınları.
- Güngör, B. & Kaygın, C. Y. (2015). Dinamik panel veri analizi ile hisse senedi fiyatını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9). 149-168.
- Hardouvelis, G. A. (1987). Macroeconomic information and stock prices, *Journal of Economics and Business*, 39(2). 131-140.
- Hatemi-J. & Irandoust, M. (2002). On the causality between exchange rates and stock prices: A note, *Bulletin of Economic Research*, 54(2): 197-203.
- Hatemi-J, A. (2008). Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration, *Empirical Economics*, 35, 497-505.
- Hatırlı S. A. & Önder, K. (2010). An investigation of real exchange rate volatility on turkish textile and apparel export, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 10(2): 41-54.
- He J. & Ng,L. K. (1998). the foreign exchange exposure of japanese multinational corporations, *The Journal of Finance*, 53, 733-753.
- Husain, A., Zaman, G. & Baloch, Q. B. (2014). The causal relationship of interest rate and stock prices: Empirical evidence from pakistan, *City University Research Journal*, 4(2). 147-155.
- Kapusuzoğlu, A. & İbicioğlu, M. (2010). Döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye uygulaması, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 12(4). 135-153.
- Kaya, V., Çömlekçi, İ. & Kara, O. (2013). Hisse senedi getirilerini etkileyen makroekonomik değişkenler: 2002-2012 türkiye örneği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 167-176.
- Kaya, E. & Barut, A. (2016). Türkiye için ihracat ve finansal dışa açıklık ilişkisi, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14). 627-643.

- Keskin Benli, Y. (2015). Döviz kuru ile borsa istanbul 100 ve sektör endeksleri arasındaki ilişkinin ampirik analizi, *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 4(12).55-72.
- Kendirli, S. & Çankaya, M. (2015). Dolar kuru'nun borsa istanbul-30 endeksi üzerindeki etkisi ve aralarındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi, *International Conference on Eurasian Economies*, 9-11 September - Kazan, Russia.
- Khan, M. N. & Zaman, S. (2012). Impact of macroeconomic variables on stock prices: Empirical evidence from karachi stock exchange pakistan, *Business, Economics, Financial Sciences and Management*, 143, 227-233.
- Khrawish, H. A., Walid Z. S. & Jaradat M. (2010). The relationships between stock market capitalization rate and interest rate: Evidence from jordan, *Business and Economic Horizons*, 2(2). 60-66.
- Kıran, B. (2009). "Türkiye'de döviz kuru ve hisse senedi fiyatlarının sınır testi analizi", *İktisat İşletme ve Finans*, 24(275). 66-88.
- Kutty, G. (2010). The relationship between exchange rates and stock prices: The case of mexico, *North American Journal of Finance and Banking Research*, 4, 1-12.
- Kuwornu, J. K. & Owusu N. V. (2011). Macroeconomic variables and stock market returns: Full information maximum likelihood estimation, *Research Journal of Finance and Accounting*, 2(4). 49-63.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4). 1082-1089.
- Lumsdaine, R. L., & Papell, D. H. (1997). Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis. *The Review of Economics and Statistics*, 79(2). 212-218.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks, *Economic Modelling*, 29 (5). 2011-2015.
- Mishra, A. K. (2004). Stock market and foreign exchange market in india: Are they related?, *South Asia Economic Journal*, 5(2). 209-232.
- Nagayasu J. (2001). Currency crisis and contagion: Evidence from exchange rate and sectoral indices of the philippines and thailand, *Journal of Asian Business*, 12, 529-546.
- Nath, G. C. & Samanta, G. P. (2003). Dynamic relation between exchange rate and stock prices: A case for india, *39th Annual Conference Paper of Indian Econometric Society also published in NSE News*, India, February.
- Ng, S. & Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power, *Econometrica*, 69, 1519-1554.
- Öncü, M. A., Çömlekçi, İ., Yazgan H. İ. & Bar, M. (2015). Yatırım araçları arasındaki eş-bütünleşme, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(15), 43-57.
- Özer, A., Kaya, A. & Özer, N. (2013). Hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenlerin etkileşimi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1). 163-182.
- Paramati, S. R. & Gupta R. (2013). An empirical relationship between exchange rates, interest rates and stock returns, *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 56, 168-181.

- Pearce, D. K., & Roley, V. V. (1985). Stock price and economic news, *Journal of Business*, 58, 49-67.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis, *Econometrica*, 57(2). 1361-1401.
- Perron, P. (1997). Further evidence on breaking trend functions in macroeconomic variables, *Journal of Econometrics*, 80, 355-385.
- Phylaktis, K. & Ravazzolo, F. (2005). Stock prices and exchange rate dynamics, *Journal of International Money and Finance*, 24(7). 1031-1053.
- Qiao, Y. (1996). Stock prices and exchange rates: Experiences in leading east asian financial centres-tokyo, hong kong and singapore, *Singapore Economic Review*, 41, 47-56.
- Rana, B. (2013). Stock market returns and macroeconomic movements: Is there causality? *The KIC Journal of Management and Economic Review*, 1(1). 14-26.
- Ray, S. (2012). Foreign exchange reserve and its impact on stock market capitalization: Evidence from india, *Research on Humanities and Social Sciences*, 2(2): 46-60.
- Savaş, İ. & Can, İ. (2011). Euro- dolar paritesi ve reel döviz kuru'nun imkb 100 endeksi'ne etkisi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1) 323-339.
- Sayılgan, G. & Süslü, C. (2011). Makroekonomik faktörlerin hisse senedi getirilerine etkisi: Türkiye ve gelişmekte olan piyasalar üzerine bir inceleme, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 5(1).73-96.
- Şentürk, M. Ve Dücan, E. (2014). Türkiye'de döviz kuru-faiz oranı ve borsa getirisi ilişkisi: Ampirik bir analiz, *Business and Economics Research Journal*, 5(3). 67-80.
- Sevüktekin, M. Ve Nargeleşkenler, M. (2007). Türkiye'de imkb ve döviz kuru arasındaki dinamik ilişkinin belirlenmesi, *VIII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, Malatya.
- Sharma, N. (2016). Causal relation between stock return and exchange rate: Evidence from india, *Global Journal of Management and Business Research*, 15 (11). 27-32.
- Smith, C. E. (1992). Stock markets and the exchange rate: A multi-country approach, *Journal Of Macroeconomics*, 14(4). 607-629.
- Soenen, L. A., & Hennigar, E. S. (1988). An analysis of exchange-rates and stock-prices: The united states experience between 1980 and 1986, *Akron Business and Economic Review*, 19(4). 7-16.
- Solnik, B. (1987). Using financial prices to test exchange rate models: A note, *The Journal of Finance*, 42(1). 141-149.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems, *Econometrica*, 61(4): 783-820.
- Sun, H. (1996). Direct foreign investment and linkage effects: The experience of china, *Asian Economies*, 25(1). 5-28.

- Tabak, B. M. (2006). The dynamic relationship between stock prices and exchange rates: Evidence for brazil, *International Journal of Theoretical and Applied Finance*, 9(08). 1377-1396.
- Toraman, C. & Başarır, Ç. (2014). The long run relationship between stock market capitalization rate and interest rate: Co-integration approach, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 143, 1070-1073.
- Türkyılmaz, S. & Özata E. (2010). Türkiye’de para arzı, faiz oranı ve hisse senedi fiyatları arasındaki nedensel ilişkilerin analizi, *S.Ü.İ.İ.B.F, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(16): 491-502.
- Vejzagic, M. & Hashem Z. (2013). Relationship between macroeconomic variables and stock market index: Cointegration evidence from ftse bursa malaysia hijrah shariah index, *Asian Journal of Management Sciences & Education*, 2(4). 94-108.
- Wongbangpo, P. & Subhash C. S. (2002). Stock market and macroeconomic fundamental dynamic interactions: asean-5 countries, *Journal of Asian Economics*, 13(1). 27-51.
- Yau, H.Y.& Chien C. N. (2006). Interrelationships among stock prices of taiwan and japan and ntd/yen exchange rate, *Journal of Asian Economics*, 17(3). 535-552.
- Zeren, F. & Koç, M. (2016). Time varying causality between stock market and exchange rate: Evidence from turkey, japan and england, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 29 (1): 696-705.
- Zia, Q. Z.& Rahman Z.(2011). The causality between stock market and foreign exchange market of pakistan”, *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3(5): 906-919.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1). 25-44.

Y KUŞAĞI ÇALIŞANLARIN YÖNETİMDE YAŞADIĞI PROBLEMLERİN TESPİTİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 26.07.2017

Yayına Kabul Tarihi: 03.10.2017

İlknur TAŞTAN BOZ
Yrd. Doç. Dr.
Trakya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
ilknurtastan@trakya.edu.tr

Fatih BERBER
fatihberber@hotmail.com.tr

ÖZ Bu çalışmanın amacı; iş yaşamında yer alan kuşakların özelliklerinin incelenmesi, bu kuşaklar içerisinde iş yaşamında aktif olarak çalışan Y kuşağının iş yerinde yönetici ile yaşadığı yönetim problemlerinin incelenmesidir. Bu kapsamda öncelikle kuşak tanımlamaları gözden geçirilmiş, kronolojik olarak kuşakların sınıflandırılması yapılmış, kuşaklar arasındaki farklılıklara değinilerek birçok açıdan kuşaklar arasında karşılaştırma yapılmıştır. Araştırma nitel desene dayalı olarak odak grup görüşme yöntemiyle yapılmıştır. Y kuşağının yönetim fonksiyonlarına yönelik bakış açısı ve bu kapsamda yönetimde yaşadığı problemler tespit edilmiştir. Bu bağlamda araştırmada örnek alınan görüşmecilerin yöneticisi ile iletişim, denetim, planlamada, karar verme ve görev tanımları konularında sorunları ve farklılıkları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Y kuşağı, Yönetim, Nitel Araştırma.

JEL Kodu: : M10, M12, M54

Alanı: İşletme

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauiibfd.2017.025

Atıfta bulunmak için: Taştan Boz, İ. & Berber, F. (2017). Y kuşağı çalışanların yönetimde yaşadığı problemlerin tespitine yönelik bir araştırma, *KAÜİİBFD* 8(16), 525-536.

A RESEARCH ON Y GENERATION EMPLOYEES' DETERMINATION OF PROBLEMS IN MANAGEMENT

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 26.07.2017

Accepted Date: 03.10.2017

İlknur TAŞTAN BOZ
Asst. Assoc. Dr.
Trakya University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
ilknurtaştan@trakya.edu.tr

Fatih BERBER
fatihberber@hotmail.com.tr

ABSTRACT The purpose of this study is to analyze the characteristics of generations in the work place inside this generations, analyzing the problems that the Y generation lives with the managers. For that firstly we will searche in conceptual chronology of generations, and its types, after we compare between the differences of those generations, and through the focus group interview we do the qualitative study. As result of this study we arrived that the Y generation lives problems from his points of view in management foction. This study concluded that the interviewers have problems or incompatibility from theres points view in management, communication, planning, take decision, and work definition with the managers.

Keywords: *Y Generation, Management, Qualitative Research*

Jel codes: *M10, M12, M54*

Scope: *Business*

Type: *Research*

Cite this Paper: Taştan Boz, İ. & Berber, F. (2017). A research on Y generation employees' determination of problems in management, *KAUJEASF* 8(16), 525-536.

1. GİRİŞ

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri ile çok yakın büyüyen bir nesli tanımlamak için daha çok kullanılan Y kuşağı işgücü açısından önemlidir (Wessels & Steenkamp, 2009). Bu kuşağın üyelerinin ortak özellikleri teknolojiye düşkünlük, başarı odaklılık, takım odaklılık ve aile odaklılık olarak gösterilmektedir. Teknoloji sayesinde önceki kuşaklar ile kıyaslanmayacak ölçüde bilgiye sınırsız erişimleri önemli bir karakteristik özellikleri olarak gösterilmektedir (Toarniczky & Szilas 2016, s. 69) . Bu kuşağın aynı zamanda farklı olmak, yaratıcılık, kişisel gelişim, kariyerlerinde anlam gibi arayışları bulunmakta bunu gerçekleştirmek için, yöneticilerinin onlara koçluk ve mentorlük yaparak etkileyip desteklemelerini beklemektedirler (Vinke, Loredana & Nicolea, 2012, s. 751). Bu yaklaşım ile paralel bir şekilde çağdaş örgütlerde de yöneticilerin diğer çalışma arkadaşlarını ve astlarını etkileme yeteneğine sahip olması beklenmektedir. Bu yöneticilerin ise işlerinde etkinlik ve verimlilik sağlarken kendi kendilerine ya da diğer meslektaşları ile birlikte günlük aktiviteler ve boş zaman arasında denge kuran yöneticiler olması önem arz etmektedir (Cırısan, 2016, s.76). Bunların yanında geçmişten günümüze aşamalı olarak değişen çalışan ilişkileri yönetici –ast ve meslektaşlar arasında y kuşağı ve çalışma yaşamında yer alan diğer dinamiklerin etkisi ile birlikte yeniden şekillenmektedir. Bu değişimler örgüt yapılarında bazı farklılıklar da yaratmaktadır. Bunlar arasında karşılaştığımız bazı olgular ise yetki dağılımları daha işlevsel, rol tanımlarının daha genel ve esnek olması, bağımsız çalışma yerine takım çalışmasının öne çıkması gösterilmektedir (Dereli & Toruntay, 2015). Y kuşağı yukarıda bahsedilen iş yaşamının özellikleri ve iş yaşamında yönetici pozisyonlarında yer almaları nedeniyle bazı sorunlar ile yüzleşmeye karşı karşıyadır. Y kuşağı bu sorunlar ile birlikte kendinden hemen önce gelen x kuşağı ile iş yaşamında direkt etkileşim halindedir. X olarak ifade edilen (1965-1979) kuşak, bir iş yerinde ömür boyu çalışan, motivasyonları yüksek, otoriteye saygılı olan, bağımsız çalışma arzuları yüksek olan ve riske girmek için daha az istekli olan bir nesli tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu kuşağı açıklamada kullanılacak temel argümanlardan biri de teknoloji ve internet onlar ile birlikte gelişme göstermesine rağmen, Y kuşağı kadar etkin kullanmadıkları vurgulanmaktadır (Şenturan, Köse, Dertli, Başak & Şentürk 2016, s.174) .

Yukarıda belirtilen faktörler ve farklı iki kuşağın aynı anda veya farklı zamanlarda yöneticilik pozisyonunda bulunması hem yönetici olarak hem de ast olarak bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Demirkaya v.d. (2015) çalışmasında farklı kuşakların yönetim algıları ve yönetim tarzı beklentilerinde farklılık olup olmadığı incelemiş ve batılı literatürün aksine benzerlik göstermiştir. Belirtilen bu farklı bulgular konunun daha derinlemesine ve farklı

örneklerde incelenmesinin ihtiyacını da göstermektedir. Bu nedenle çalışmanın devam eden kısmında öncelikle teorik altyapı ifade edildikten sonra, Y kuşağının yönetimde yaşadığı problemleri tespit edebilmek için kurgulanılan araştırma yöntemine ilişkin bilgiler verilmektedir. Çalışmada öncelikle literatür incelenmektedir. Devamında ise araştırmanın yöntemi, bulguları verilmektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise bulgular irdelenerek önerilere yer verilmektedir.

2. TEORİK ALTYAPI

Kuşak: “(Genellikle) Aşağı yukarı aynı yıllarda doğmuş olup aynı çağın koşullarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, yazguları yaşamış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu olarak tanımlanmaktadır.” (www.tdk.gov.tr). Birçok çalışmada Y kuşağı için farklı doğum tarih aralıkları verilmektedir. Literatür tarandığında batı ülkelerinde Y kuşağının yaş aralığının tespit edilirken 1980 yılından da sonra doğanların da Y kuşağı kapsamına alındığı görülüyor. Aşağıda Tablo 1’de Y kuşağının da içinde bulunduğu kronolojik kuşak sınıflandırması yer almaktadır.

Tablo 1. Kronolojik Kuşak Sınıflandırması

Kuşak Adı	Kronolojik Kuşak Sınıflandırması
Sessiz Kuşak	1900 – 1945
Bebek Patlaması Kuşağı	1946 – 1964
X Kuşağı	1965 – 1979
Y Kuşağı	1980 – 1994
M Kuşağı	1995 – 2003
Z Kuşağı	2004 - .....

Kaynak: Baysal Berkup, 2015,s 59.

Yukarıda Tablo 1’de görülen sınıflandırmaya rağmen Yüksekbilgili (2015) Türkiye’deki Y kuşağının yaş aralığını belirlemeye yönelik çalışmasında, aslında Türkiye’de Y kuşağının 1983’den sonra olduğu şeklinde bir sonucunun çıktığı ifade edilmektedir.

Kuşakların iş etiği, liderlik, otorite gibi temel konularda farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bu farklılıklar doğru yönetilmediği takdirde anlaşmazlıklara, çekişmelere, hayal kırıklıklarına ve yanlış anlaşılmalara yol açmaktadır. Bu kapsamda Tablo 2’de kuşaklar arasındaki bu farklılıklarla dikkat

çekmekte ve kuşakların görünüm, iş etiği, otoriter görünüm, liderlik tarzı, ilişkileri, bakış açıları ve çeşitli yönleriyle ilgili temel farklılıklarını göstermektedir (Haeberle, Herzberg & Hobbs, 2009, s. 18). Tüm kuşakların kendi karakteristikleri, değer yargıları, tutumları, güçlü ve zayıf yanları bulunmaktadır (Lower, 2008, s. 80).

Tablo 2. Kuşakların İş Hayatındaki Özelliklerinin Karşılaştırılması

	Sessiz Kuşak	Bebek Patlaması Kuşağı	X Kuşağı	Y Kuşağı
GÖRÜNÜM	Pratik	İyimser	Şüpheli	Umutlu
İŞ ETİĞİ	Kendini İşine Adamış	Kararlı	Dengeli	Hırslı
OTORİTER GÖRÜNÜM	Saygıdeğer	Sevgi/Nefret	Umursamaz	Rahat / Nazik
LİDERLİK TARZI	Hiyerarşi	Mutabakat	Yetki	Akademik Başarı / Uyum İçinde Çalışma
İLİŞKİLER	Özverili	Kişisel Memnuniyet	Gönülsüz	Vefalı
BAKIŞ AÇISI	Kamu İşlerinde Faaliyet Gösteren	Takım Oyuncusu	Kendine Güvenen	Kamu İşlerinde Faaliyet Gösteren
DEZAVANTAJ	Görgüsüz	Siyasi Uyumsuz	Basmakalıp /İğneleyici	Sinik / Lütufkar

Kaynak: Haeberle, Herzberg, Hobbs, "Leading a Multigenerational Work Force, Healthcare Executive", 24 (5), 2009, s. 18.

Literatürdeki kuşaklar ile ilişkili yapılan birçok çalışma incelendiğinde karşımıza çıkan temel konu, Y kuşağının kendinden önceki nesillerle daha zor etkileşimde bulunduğuudur. En genç nüfus olarak iş yaşamına katılan Y kuşağı, iş yaşamında yıllardır yer alan kuşaklarla karşılaştırıldığında; Çorum (2012, s. 17) çalışmasında belirttiği şekilde iş yapış şekilleri arasındaki farklılıklarında ortaya çıkmakta ve bu farklılıkların çözümüne yönelik kuşak teorileri üretilmektedir. Kuşaklar arasında iş değerleri farklılıklarını belirlemeye yönelik bir araştırma 1980 sonrası doğan Y kuşağının kendinden önceki kuşaklara göre sorumluluk, disiplin, çalışkanlık ve kanaatkarlık açısından zayıf olduğu, bilgi paylaşımını X kuşağına göre daha az yaptıkları tespit edilmiştir (Özer, Eriş & Timurcanday, 2013). Y kuşağı ile ilgili olarak bir önemli bulgu da diğer kuşaklardan çok daha fazla para kazanma odaklı oldukları, bununla beraber Y Kuşağının işyerlerinde takım içinde bireyselliği tercih ettiği ve rekabet konusunda da kendilerine çok güvendikleri yönündedir (Cekada, 2012, s.40).

Bir başka ifade tarzı da bu kuşağı “mobil yakalı” olarak ifade edilen çalışma tarzına daha uyum sağlayan ve uygun kişiler olduğu yönündedir. Mobil yakalı ifadesi ile teknolojinin sunmuş olduğu imkânlar ile internet ve telekomünikasyon araçlarını kullanarak, birden fazla yerde çalışan ya da işinin bir parçası olarak seyahat eden çalışan içindir (Adıgüzel, Batur & Ekşili, 2014). Bu farklılıkların Y kuşağının yönetilmesi ve örgütte tutulması açısından bir takım zorluklar getireceği ifade edilmektedir (Keçecioğlu ve Oktay, 2011). Bununla birlikte bu kuşağın yönetimde kaçınılması gereken 7 noktaya vurgu yapılmaktadır. Bunlar (Tulgan ve Martın, 2001);

- Açık fikirli olmayan yöneticiler
- Yetersiz ve etkin olmayan yetkilendirme
- Yöneticilerinin bilgi eksikliği ve organizasyon becerileri eksikliği
- Eğitim ve gelişim imkanının yetersizliği
- Saygısızlık
- Düşmanca tutumlar
- Dış görünüşe aşırı dikkat istenmesi

Yöneticilerin yukarıda belirtilen tutumları y kuşağının kötü yönetimine sebep olarak organizasyona olan bağlılığının azalmasına yol açmaktadır.

Y kuşağı ve onların yöneticileri olan x kuşağı arasında iş değerleri açısından çeşitli sonuçlar bulan çalışmalar yer almaktadır (Winter ve Jackson, 2016; Şenturan v.d. 2016). Bu bulgulardan biri ise Y kuşağı yöneticilerinin, etkileme ve ilerleme, özerklik ve yeteneklilik, finansal koşullar/çalışma koşulları ve iş ilişkileri değerleri x kuşağına göre daha yüksek değer olarak onları daha çok etkileyen boyutlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Şenturan v.d. 2016). Yapılan araştırmalar dikkate alındığında Y kuşağının çalışma yaşamında yönetsel konularda bazı farklılıklar yaşayacağını sinyallerini bize göstermektedir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Yukarıda ifade edilen farklılık ve sorunların yönlendirmesiyle ortaya çıkan araştırmamızda nitel veri toplama yöntemlerinden odak grup görüşmesi tekniği ile veri toplanmıştır. Odak grup görüşmelerinden elde edilen detaylı veriler, birebir görüşmeler ve anketler için sağlam bir temel oluşturmaktadır. (Kitzinger, 1995, s.299-302). Bu yöntemle yapılan araştırmada kişilerin bir konu hakkındaki düşüncelerini gruptaki etkileşim nedeniyle daha detaylı cevap verebileceği önemli bir üstünlüktür (Balci, 2015, s.171). Odak grup görüşmeleri nitel veri toplamada önemli bir işleve sahip bir araştırma ve katılımcıların düşüncelerini öğrenmeye yönelik bir görüşme çeşidi olduğundan homojen bir grup oluşturmak adına, grup üyeleri seçilirken Y kuşağı ve özel sektör çalışanı kişiler olmalarına özen gösterilmiştir. Seçilen kişiler çeşitli seviyelerde yönetim kademelerinde de bulunmaları yönetim faaliyetlerini değerlendirmek için uygun

kişiler olduğu varsayılmaktadır. Yönetimin ne olduğu ile ilgili olarak hiç kavramsal ya da bilgi düzeyine sahip olmayan çalışanların örnek olarak seçilmesi doğru bir yaklaşım olduğu söylenemeyebilir. Bu nedenle amaçlı örnekleme yöntemi seçilmiştir. Araştırmada 6 katılımcı ve bir yardımcıdan oluşan odak grup görüşmesi yapılmıştır. Veriler ses ve görüntü kaydı yapılarak ayrıca da yardımcı röportör tarafından notlar aracılığıyla kayıt altına alınmıştır. Görüşme yaklaşık 55'er dakikadan iki yarı olacak şekilde toplamda yaklaşık 110 dakika civarında sürmüştür. Soruların örneklendirmesi günlük bir dil kullanılarak yapılmaya çalışılmış ve yanıtı dayalı olarak yapılan görüşmelerde katılımcılara toplamda on adet soru yöneltilmiştir. Soruların sohbet şeklinde olmasına, soruların iyice anlaşılmasına dikkat edilmiştir. Soruların anlaşılabilirliği için altı kişilik bir grupta 5-10 dakika civarında tek bir soruyla ön test yapılmıştır. Katılımcıların U şeklinde oturmaları sağlanmış ve her bir katılımcıya da not alabilmesi için birer kalem ve kâğıt verilmiştir. Moderatör olarak U şeklinde oturan katılımcıların karşılığında yer alınmıştır. Giriş kısmında araştırmanın amacı açıklanmış, katılımcıların kısaca kendilerini tanıtmalarıyla görüşmelere başlanmıştır. Kendilerini tanıtırken, yaş, meslek ve çalıştıkları şirketteki pozisyonları sorulmuştur. Her katılımcının her soruya cevap vermesi sağlanmış olup, tüm katılımcılara mümkün olduğunca eşit süre verilmeye çalışılmıştır. Görüşme başlangıcında yönetimin fonksiyonları hakkında ön bilgi verilerek katılımcıların konuya ısınmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Sonrasında katılımcılara yöneticilerin görev tanımı, asli görevi, planlama yapma tarzı, karar verme yaklaşımı, çatışmaları çözme yaklaşımı, formellik derecesi, liderlik, performans ve denetim konularına yaklaşımına ilişkin sorular sırayla sorulmuştur.

Her soru sonrasında katılımcıların aktif olması da sağlanmak amacıyla belli bir sırayı takip etmeyecek şekilde karışık sıralama ile görüşleri sorulmuştur. Çalışanların görüşleri alınırken konunun dağılmaya başladığı anlarda kısa bir süre izin verilmiş olsa da sonrasında yumuşakça müdahale edilerek esas soru konusuna geri dönüşün yapılması sağlanmıştır.

Araştırma, 1981 ve 1989 yılları arasında doğmuş olan, İstanbul ilinde ikamet eden ve çalışan, tamamı asgari lisans seviyesinde eğitim almış ve yine tamamı daha önce proje veya ekip yönetmiş çalışanlardan oluşmaktadır.

4. BULGULAR

Araştırmada katılımcılara sorulan sorular neticesinde yöneticinin çalışanlar için görev tanımlarının nasıl olması gerektiği ile Y kuşağının genel görüşü; yönetici tarafından istenen işin yönetici tarafından ana hatlarıyla tanımlanması gerektiği, işlerin detayında esnek olunarak detayların planlanmasını çalışana bırakılması yönündedir. Ancak istisnai olarak bu durumun eğitim seviyesi daha düşük çalışanlara uygulamaya başlandığında çok

uygulanabilir olmadığı ve daha detaylı iş tanımı yapılması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca yine esnek bırakılan görev tanımlarında ise bazı çalışanların görev tanımında olmadığını belirterek o işi yapmaktan kaçınması durumu da söz konusu olduğu ifade edilmiştir.

Yöneticinin asli görevinin ne olduğu ile ilgili Y kuşağının genel görüşü; yönetici tarafından çalışanın görev tanımının doğru şekilde yapılmasının sağlanması ve işi yapacak kişilerin doğru seçilmesidir. Bunun dışında yöneticinin kriz anlarında ortaya çıkarak problemleri çözmesi ve yönetici genel olarak o işte daha tecrübeli olan kişi olduğu için çalışana bir püf noktası sunarak işlerin yapımını kolaylaştırmayı sağlamasıdır. Çalışma hayatındaki diğer kuşakların çok daha katı olarak kendi isteklerini yaptırma çabalarının Y kuşağı için bir problem olduğu, bunun verimi düşürdüğü, buna bağlı olarak işten ayrılmaların da olabildiği, bunun yanı sıra Y kuşağının yapılan iyi işler sonrasında teşekkür beklediği verilen yanıtlar arasındadır.

Yöneticinin planlamayı nasıl yapması ile ilgili Y kuşağının genel görüşü; genel hatlarıyla işin bitiş tarihine göre genel planlamanın yönetici tarafından yapılarak detaylarının çalışan tarafından yapılması ve yöneticinin tek başına planlamayı yaparak çalışana bildirmesinden ziyade, çalışanların ve yöneticilerin ortak bir planlama yapması yönündedir. Özellikle çok fazla sayıda çalışana yönetmek durumunda olan yöneticilerin sadece yapılacak işi ve termini bildirerek planlama yapmaya dahi zaman bulamadığı görülmektedir.

Yöneticinin karar vermesi ile ilgili Y kuşağının genel görüşü; çalışanların da fikirlerinin alınarak karar alma süreçlerine katılması gerektiği yönündedir. Çalışanların yöneticileri ile birlikte karar alma süreçlerine katılmasının hem işin işleyişi ile ilgili daha doğru sonuçlar alınabileceği, hem de çalışanların motive edilebileceği katılımcıların görüşleri arasındadır.

Yöneticinin çatışma yönetimi ile ilgili Y kuşağının genel görüşü; işle ilgili çatışmalardan yeni ve yaratıcı fikirler çıkacağı, ancak çatışmanın kişisel çatışmalara döndüğü noktada yöneticiler tarafından müdahale edilmesinin beklendiği yönündedir. Y kuşağı olmayan yöneticilerin genel olarak çatışmaların kendiliğinden sönmelerini belediklerini ve Y kuşağında çatışma yaşayan kişilerin işten ayrılması veya uzaklaştırılması gibi sonuçları normal olarak gördüğü tespit edilmiştir.

Yöneticinin formellik derecesi ile ilgili Y kuşağının genel görüşü; yönetici ile çalışan arasında samimi bir iş ilişkisinin olması gerektiği yönündedir. Aşırı samimi olma durumlarında bu ilişkilerin suistimal edilebildiğini, önceki kuşaklarla karşılaştırıldığında formellikten daha uzak olduğunu ve çalışanların iş saatleri dışında da yöneticileriyle zaman geçirdiklerinden kendilerine değer verildiğini hissetmek istemekte olduklarını söyleyebiliriz.

Y kuşağının liderlik ile ilgili genel görüşleri; liderliğin astların sosyal yollarla saygısının kazanılarak edinildiği, her yöneticinin lider olmadığı ve liderlerin zor zamanlarda işleri çözebileceğine inanılan ve arkasından gidilen kişiler olduğu ifade edilmiştir. Y kuşağına yöneticilik yapan diğer kuşakların bu bakış açısına sahip olmamaları durumu Y kuşağı için büyük bir problem teşkil etmektedir.

Y kuşağının performanslarının değerlendirilmesi ile ilgili genel görüşünün; çalışanla yöneticinin birlikte değerlendirmesi gerektiği olduğunu söyleyebiliriz. Y kuşağı çalışanlar genel olarak yöneticilerinden hem olumlu hem de olumsuz geri bildirim alarak bu konuları değerlendirerek kendilerini daha da geliştirmek istiyorlar demek çok da yanlış olmayacaktır. Ayrıca Y kuşağı geri bildirim vermeden performansının tespit edilmesini istememekle birlikte iyi performansının da maddi olarak getirisinin olmasını ve daha fazla sorumluluk almak istemektedir.

Y kuşağının denetim ile ilgili genel görüşünün; çok sıkı denetimleri sevmemekle birlikte süreçlerin sonunda mutlaka bir denetim mekanizması olması gerektiğini ve kendilerinin de belirli periyotlar ile denetlenilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

5.SONUÇLAR

Araştırmanın bulgularına göz atıldığında yönetim faaliyeti sırasında gerçekleşen faaliyetleri y kuşağı çalışanlarının değerlendirmeleri yer almaktadır. Bu değerlendirmeler içerisinde sorunlara yol açabilecek çeşitli farklılıklar tespit edilmiştir. En temel farklılıklar görev tanımlarının katı yapıldığı, planlama yapılırken yöneticinin detayları çalışana bırakmadığı, liderin astlarını ağırlıklı olarak sahip olduğu yasal yetkiyle yönlendirmesinin çeşitli sorunlar doğurduğu söylenebilir. Bunların yanında işyerinde yaşanan çatışmalara yöneticilerin kayıtsız kalabildiği, zamanında müdahale edilmediği belirtilen sorunlardan biridir.

Odak grup görüşme yöntemiyle sorulan sorularla alınan cevapların Akdemir vd. (2013: 37)'nin çalışmasıyla karşılaştırılmasında da Y kuşağının iş yerinde fikirlerini özgürce ifade edebilmek istemekte oldukları, verilen işlerin niçin yapılması gerektiği konusunda bilgi talep etmekte oldukları, dostane bir çalışma ortamında olmak istedikleri, şirketin stratejik kararlarına katılmayı talep etmekte oldukları, rahat bir çalışma ortamında olmak istedikleri, yöneticinin asli görev, görev tanımı, planlama, karar verme, çatışma yönetimi, yöneticinin formellik derecesi, liderlik, performans ve denetim ile ilgili düşünceleri toplamında katıldıkları ifadelerin de yöneticinin demokratik lider tipli olmasını tercih ettikleri sonuçlarının benzer çıktıklarını görebilmekteyiz.

Araştırma bulgularını destekleyen bir başka çalışma da Kelgökmen Ilıç ve Yalçın (20017)'de görmekteyiz. Belirtilen çalışmada Y kuşağının iş

değerleri ve liderlik algılamaları incelenmiş olup, liderlik stili ve denetim fonksiyonuna ilişkin çeşitli sonuçlar paylaşılmıştır. Bu sonuçlara göre; Y kuşağı özgür fikir paylaşımı, esneklik, yöneticilikten çok koçluk yapılan, empati kurulabilen ilişkileri tercih etmektedir. Bulunan bu sonuçlar çalışmamızdaki araştırdığımız Y kuşağının yöneticileri ile yönetim fonksiyonlarını uygulama biçimlerinde karşılaşılan problem noktaları ile örtüşmektedir. Özellikle denetim fonksiyonu açısından benzer bir sonuç da Keleş (2011) tarafından gerçekleştirilen Y kuşağı çalışanlarının gerek görev tanımlarında gerekse çalışma koşullarında esneklik beklentisi içinde oldukları, sıkı denetime tabi olmalarının kendilerini güvenilmediği algısı yaratarak motivasyonlarını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Çalışmamızda da Y kuşağı yöneticisinin denetim konusunda sıklığını tercih etmemekle birlikte daha esnek sınırlar belirlenmesi yönündedir.

Odak grup görüşmesine katılan 1987 ve 1989 doğumlu katılımcıların görüşmeler sırasında yaş farkı itibariyle diğer katılımcılara oranla biraz daha farklı davranışlar sergiledikleri gözlenmiştir. Bu kapsamda Y Kuşağı ile ilgili yapılacak çalışmalarda Y kuşağının büyükleri olarak tabir edilecek 1980'lerin başlarında doğanlar ile 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında doğanların ayrı ayrı ele alınmasıyla biraz daha farklı sonuçlara ulaşılabileceği öngörüldüğünden daha sonra yapılacak çalışmalar için bu ayrımın yapılması önerilebilir.

Ayrıca bundan sonra Y kuşağı çalışanlar ile yapılacak odak grup görüşmelerinde ya da diğer araştırma yöntemlerinde analizlerin 1980 – 1985 arası, 1985 – 1990 arası ve 1990 doğumlular sonrası gibi, farklı yaş grupları arasında ayrım yapılması önerilebilir. Bu kapsamda kuşaklar içerisinde de dönemlere göre farklı cevaplar alınabileceği de düşünülmektedir.

Diğer çalışmalar için bir başka öneri de çalışmanın yapılacağı bölgeye ve katılımcıların eğitim seviyelerine göre de farklı cevaplar alınabileceği de öngörülmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın kısıtlılığı da göz önüne alınarak yaş dışında da farklı kısıtlılıklar ile Y kuşağının değerlendirilmesi önerilmektedir.

6.KAYNAKÇA

- Adıgüzel, O., Batur H. Z. & Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar, *S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (19),165-182.
- Akdemir, A., Konakay, G., Demirkaya, H., Noyan, A., Demir, B., Ağ, C., Pehlivan, Ç., Özdemir, E., Akduman, G., Eregez, H., Öztürk, İ. & Balcı, O., (2013). Y kuşağının kariyer algısı, kariyer değişimi ve liderlik tarzı beklentilerinin araştırılması, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1),22-37.

- Baysal Berkup, S. (2015). *Sosyal ağlarda bireysel mahremiyet paylaşımı: X ve Y kuşakları arasında karşılaştırmalı bir analiz*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir .
- Balcı, A. (2015) . Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler, Pegem Akademi, Ankara.
- Cekada, T. (2012). Training a multigenerational workforce, *Professional Safety Review*, March, , 40-43.
- Çrişan, L. C. (2016). Generation Y – the management conversion paradigm, *Review of International Comparative Management*, 17 (1), 76-86.
- Çorum, A. A. (2012). *Y kuşağına yönelik insan kaynakları uygulamaları ve bir şirket örneği*, T.C. Bahçeşehir Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dereli, B. & Toruntay, H. (2015). Örgütlerde kuşakların iş değerleri, motivasyon ve mentorluk kavramlarına dayalı yönetimi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Tartışma Metinleri*, No: 03(05).
- Demirkaya, H., Akdemir, A., Karaman, E. & Atan, Ö. (2015). Kuşakların yönetim politikası beklentilerinin araştırılması, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7 (1) , 186-204.
- Haeberle, K., Herzberg, J. & Hobbs, T. (2009). Leading a multigenerational work force, healthcare executive, *AARP*, 24 (5), 7-18.
- Özer, S. P., Eriş E. D. & Timurcanday Ö. Ö. N. (2013). Kuşakların farklılaşan iş değerlerine ilişkin emik bir araştırma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38),123-142.
- Kitzinger, J. (1995). Qualitative research: introducing focus groups, *British Medical Journal*, 311, 299-302.
- Keçecioğlu, T. & Oktay, S. (2010). İnsan sermayesinin sayısallaştırılmasının dayanılma çekim gücü, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (3) , 75-80.
- Keleş, H. N. (2011). Y kuşağı çalışanlarının motivasyon profillerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma, *Bahçeşehir Üniversitesi Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2),129-139.
- Kelgökmen İlic, D. & Yalçın, B. (2017) Y Jenerasyonunun farklılaşan iş değerleri ve liderlik algılamaları, *Journal of Yasar University*, 12(46) , 136-160.
- Lower, J. (2008). Brace yourself here comes generation Y, *Critical Care Nurse*, 28(5), 78-84.
- Şenturan, Ş., Köse A., Dertli, M., Başak, S. & Şentürk, N. (2016) . X ve Y kuşağı yöneticilerinin iş değerleri algısı ve farklılıkları üzerine inceleme, *Business and Economics Research Journal*, 7 (3), 171-182.

- Toarniczky, A. & Szilas, R. F. (2016). The development of a new breed of generation y leaders in Hungary, *International Journal of Business Insights & Transformation* , 9 (1) , 69-74.
- Tulgan, B. & Martin, C. (2001). Managing generation Y: Global citizens born in the late seventies and early eighties, A. Amherst, Mass: HRD Press. 2001. eBook.
- Vinke, J, Loredana, O. & Nicolae, B. (2012). Gyroscopic management and generation Y , *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*. 21(2) , 750-755.
- Wessels, P. & Steenkamp, L. (2009). Generation Y students: Appropriate learning styles and teaching approaches in the economic and management sciences faculty, *SAJHE* 23(5) , 1039-1058.
- Winter, R. P. & Jackson, B. (2016). Work values preferences of Generation Y: performance relationship insights in the Australian Public Service, *The International Journal of Human Resource Management*, 27(17), 1997-2015.
- www.tdk.gov.tr)
- Yüksekbilgili, Z, (2015). Türkiye’de Y kuşağının yaş aralığı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (53) , 261-265.

MAHALLE MUHTARLARINDAKİ DEMOKRASİ ALGISI ÜZERİNE BİR SÖYLEM ANALİZİ: KARS ÖRNEĞİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 07.10.2017 Yayına Kabul Tarihi: 21.10.2017

Atıl Cem ÇİÇEK
Yrd. Doç. Dr.
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü
atilcemcecek@yahoo.com

Gökbörü ÖNALP
Öğr. Gör.
Kafkas Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek
Yüksekokulu
g.onalp@hotmail.com

ÖZ Yerel demokrasinin sağlanması ve yerel halkın temsil edilmesi adına önemli aktörler bulunmaktadır. Bu aktörlerden birisi de hiç şüphesiz mahalle muhtarıdır. Siyasal katılma eyleminin önemli biçimlerinden olan seçimlere iştirak etme davranışı ile belirlenen mahalle muhtarlığı, demokrasinin yerel düzeyde işletilebilmesi açısından dikkate değerdir. Bu çerçevede seçilen mahalle muhtarları da biçimlenen siyasal tercih sonucu göreve gelen seçilmişler olma özelliğindedirler. Araştırma, demokratik yöntemlerle seçilen muhtarların, demokrasi algısını, söylem analiziyle çözümlenmeyi hedeflemektedir. Çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Söylem analizinden sağlıklı sonuçlar alabilmek adına bir takım temalar-kategoriler oluşturmanın isabetli olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda demokrasi algısına yönelik olan bu çalışma için 3 tane ikili kategorileştirmeye gidilecek (siyasal katılma ve etkin davranabilme, eşitlik ve özgürlük anlayışı, sorumluluk ve şeffaflık anlayışı) ve verilen cevaplar buna göre çözümlenecektir. Önceden oluşturulan ve mülakat sırasında şekillenecek olan sorular, ilgili kategorilere göre ayrı ayrı ele alınarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İlgili değerlendirme yapılırken söylem analizinin yorumlayıcı ve açıklayıcı olduğu unutulmamış, herhangi bir mutlaklık peşinde koşulmamıştır. Zira yorum ve açıklamaların sonunun gelmeyeceğinden hareketle, söylem analizinin dinamik yönünün varlığı kabul edilerek, çalışmanın yeni bağlam ve bilgilere kapı aralaması sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Mahalle Muhtarı, Söylem.

JEL Kodu: : Z00

Alanı: Siyaset Bilimi

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauiibfd.2017.026

Atıfta bulunmak için: Çiçek, A. C. & Önalp, G. (2017). Mahalle muhtarlarındaki demokrasi algısı üzerine bir söylem analizi: Kars örneği, *KAÜİİBFD* 8(16), 537-554.

A DISCOURSE ANALYSIS ON THE PERCEPTION OF DEMOCRACY OF OFFICIAL NEIGHBORHOOD MUKHTAR: THE CASE OF KARS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 07.10.2017

Accepted Date: 21.10.2017

Atıl Cem ÇİÇEK
Asist. Prof. Dr.
Kafkas University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
atilcemcicek@yahoo.com

Gökbörü ÖNALP
Lecturer
Kafkas University
Social Sciences Vocational
High School
g.onalp@hotmail.com

ABSTRACT There exist important actors in order to ensure the local democracy and the representation of local people. One of these actors is undoubtedly the official neighborhood mukhtar. Determined as a result of participating in the elections, which is one of the most important forms of political participation, the official neighborhood representation is noteworthy for the democracy to operate at the local level. The neighborhood mukhtar selected in this framework are also the elected ones, as a result of political choices. The research aims to analyse democracy perceptions of headman elected with democratic methods by discourse analysis. Discourse analysis method has been used in the study. It is thought that it would be appropriate to form a number of themes-categories in order to obtain healthy results from the analysis of discourse. In this context, 3 dual categorizations have been conducted for the study of democracy perception (political participation and effectively, equality and freedom, responsibility and transparency) and the answers have been analyzed accordingly. Questions that are prepared in advance and that have been shaped during the interview have been evaluated separately, according to the relevant categories. It has been kept in mind that the analysis of discourse is interpretive and explanatory while the relevant evaluation is made, and no absoluteness has been pursued. As interpretations and explanations will not come to an end, an attempt has been made to open the door to new context and information with the study, by accepting the dynamic orientation of the discourse analysis.

Keywords: *Discourse, Democracy, Neighborhood Mukhtar*

Jel codes: *M10, M12, M54*

Scope: *Political Science*

Type: *Research*

Cite this Paper: Çiçek, A. C. & Önalp, G. (2017). A discourse analysis on the perception of democracy of official neighborhood mukhtar: The case of Kars, *KAUJEASF* 8(16), 537-554.

1. GİRİŞ

Popülaritesini hemen hemen hiçbir dönem kaybetmeyen demokrasi, halkın yönetimi ya da egemenliği anlamına gelmektedir. Derinlemesine bir demokrasi okuması yapıldığında kavramın, bünyesinde, halkın karar alma süreçlerine katılımı, bireye ait hak ve özgürlüklerin korunması, toplumun tüm üyelerine fırsat eşitliğinin sağlanması gibi unsurları barındırdığı görülmektedir. Nasıl bir demokrasi tanımı yapılırsa yapılsın içerisinde kesinlikle halka ya da halkın yönetimine ilişkin bir gönderme barındırmak durumundadır. Bu gönderme özellikle halkın yönetime katılımı bağlamında değerlendirildiğinde, karşımıza temsil mekanizması çıkmaktadır.

Çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Üstünde mutabakata varılmış tek bir tanımını yapmak zor olsa da söylem, bilgi, ideoloji ve güç ilişkilerini ortaya çıkaran bir bilgi formudur. Bu bağlamda dilin kendi içinde bir anlamı olmadığı, anlamların sosyal ve kurumsal pratiklerin somut formlarında bulunacağı düşünülür. Söylem analizi farklı şekillerde ortaya konan gerçeklikleri, söylemlerin etki alanlarını, politik ve güç ilişkilerini, bilgi ve ideoloji formlarını, kurumsal bağlantılar ve söylemleri kullananların ortaya çıkardıkları düzenlilikler ya da düzensizlikleri çalışma odaklıdır. Söylem analizi ile yapılmak istenen, söylemin işlevselliğini ortaya koyan güç, hakimiyet ve çelişki gibi unsurları keşfederek, söylemde kullanılan taktik, strateji ve politik yapılanmaları ortaya koyabilmektir. Yani genel itibariyle, dilin yakından incelenmesi ve dildeki kalıpların aranması olarak ele alınabilir. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan söylem analizi, söylemin insan yaşamını belirlediği savına dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında söylem analizinin, eleştirel niteliği sayesinde toplumsal gelişmeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Eleştirel söylem analizi, “gömülü” mesajları, algıları ortaya çıkarmaya odaklanır.

Söylem analizinin yapılacağı kitle, Kars kent merkezindeki mahalle muhtarları arasından seçilmiştir. Kent merkezinde bulunan 23 mahalleden, en fazla nüfusa sahip 5 mahalle olan Yenişehir, Şehitler, İstasyon, Halitpaşa ve Ortakapı mahalleleri çalışmaya temel teşkil etmişlerdir. İlgili mahallelerin muhtarları ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile mülakatlar yapılmıştır. Muhtarlara demokrasi ile ilgili önceden hazırlanmış sorular ve sohbet sırasında şekillenen sorular yöneltilmiş, verilen cevaplar ses kayıt cihazları ile kayıt altına alınmıştır. Böylelikle birincil verilere ulaşmak istenmiştir. Sonrasında ise elde edilen verilerin ya da söylemlerin çözümlenmesi yoluna gidilmiştir.

2. DEMOKRASİ KAVRAMINA KISA BİR BAKIŞ

Antikite’den beri tartışılan kavramlardan birisi olan demokrasi, Yunanca’da halk anlamına gelen “demos” ile yönetim ya da otorite anlamlarına karşılık gelen “kratia” sözcüklerinin birleşiminden türeyerek, halkın yönetimi

olarak ele alınmıştır. Site devletlerinden başlayarak adından söz ettiren demokrasi, modern ve postmodern devletler döneminde de popülerliğini korumuştur.

Kimi zaman bir sistem, kimi zaman ulaşılması güç bir ideal, kimi zaman da tanımlaması güç bir kavram olarak karşımıza çıkan demokrasi genel itibariyle, halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelirken, halk egemenliği, temsili hükümet hatta tartışmalı da olsa anayasal hükümet gibi farklı anlamları da bünyesinde barındırmaktadır (Barber, 1994, s. 163). Üzerinde tam olarak mutabakata varılmış bir tanımı olmasa da demokrasinin kabul edilen bir takım unsurlarının olduğu aşikardır. Bu unsurlar şu şekilde sıralanabilir (Çam, 2000, s. 388):

- Toplumsal ilişkilerin belirlenmesi sürecine tüm halkın katılması,
- Çoğunluğun yönetimi ilkesi temel alınsa da azınlık haklarına saygılı bir yönetim anlayışının işletilmesi,
- Kişiye ait temel hak ve özgürlüklerin korunması,
- Toplumun tüm üyeleri için fırsat eşitliğinin sağlanması.

Demokrasi halkın kendi kendini yönetmesi olarak değerlendirildiğinde, siyasal katılma eyleminin önemi ortaya çıkmaktadır. Halkın politika üreticilerini seçmesi ve temsil yetkilerini seçilmişlere devrederek onlardan hizmet beklemesi, demokratik sistemlerdeki temel iskeleti oluşturmaktadır. Belirli süreler için verilen bu temsil yetkisi, demokrasilerdeki denetim mekanizmalarından belki de en önemlisi olan seçimlerle birlikte bir sonraki döneme kadar yeniden şekillenmektedir. Bu çerçevede bir katılım, halkın dolaylı da olsa karar alma mekanizmalarına dahil olmasını sağlamaktadır. Demokrasilerde, seçimlere katılarak oy verme işlemini gerçekleştirmeyi siyasal katılmanın tek unsuru olarak saymak da doğru değildir. Zira siyasal katılma eylemi çok boyutlu bir kavramdır.

Demokratik sistemlerde alınacak kararların belirlenmesinde çoğunluğun rolü yadsınamaz bir gerçektir. Herhangi bir konuda, oydaşmayı sağlamanın güçlüğü düşünüldüğünde, çoğunluk kararlarının önemi daha da ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durum azınlıkların isteklerinin ötelenmesi anlamını taşımamaktadır. Demokrasi, azınlık haklarının korunduğu bir sistem olarak da bilinmektedir.

Demokrasi ile şekillenen devlet örgütlenmelerinde iktidarın kaynağı birey olarak görülmektedir. Özellikle liberal demokrasi mantığında karşılığını bulan bu düşünce, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını da beraberinde getirmiştir. Kuşkusuz bireye sağlanan bu özgürlükler, hem diğer bireylerden hem de devletten kaynaklanması muhtemel özgürlük kısıtlamalarına karşı oluşturulmuştur. Özgürlüğe ek olarak demokrasinin ön plana çıkardığı bir başka olgu da eşitliktir. Toplumun tüm üyelerinin sahip

olduğu fırsat eşitliği ve bu bağlamda şekillenen kanunlar ve kurumlar önünde eşitlik demokrasilerin vazgeçilmez unsurlarındandır.

3. MAHALLE MUHTARLARI BAĞLAMINDA YEREL YÖNETİMLER VE DEMOKRASİ

Dünya’da önemini hızla arttıran demokrasi anlayışının beraberinde getirdiği, bireyi toplum karşısında güçlü bir unsur haline getirmeyi amaçlayan yerel yönetimler genel olarak, sınırları belirlenmiş bir coğrafi alanda yaşayan topluluğun ortak ihtiyaçlarını karşılayan, karar organları yerel halk tarafından seçilen, yerel düzeyde görev ve yetkileri bulunan, kendine özel bütçesi ve personeli olan kamu tüzel kişileri olarak tanımlanabilir (Keleş, 1992, s. 48).

Yerel yönetimler, Türkiye tarihinde batılı devletlerin aksine zengin ve köklü bir geleneğe sahip değildir. Her ne kadar Batılı anlamda yöresel idarelerin ortaya çıkışı Tanzimat dönemine denk gelse de Osmanlı Devleti’nde yerel hizmetlerin yürütülmediği anlayışını ileri sürmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Osmanlı idari yapısı, mahalli ihtiyaçları kendine özgü kurum ve kuruluşlarla yerine getirmiştir. Tanzimat’tan sonra çağcıl özellikler kazanan yerel yönetimler öznel ve işlevsel bir evrim geçirmiştir. Toplumların yönetim organlarını yerel halkın seçtiği ve oluşturduğu, yönetsel-mali konularda özerk durumda bulunan modern anlamda mahalli idareleri oluşturması ise yakın tarihte başlamıştır. Yaşanan demokratik süreçler yerel alandaki yönetim tarzına etki etmiş, kendi kendini yönetme anlayışı çerçevesinde vatandaşa en yakın birim olarak önemini ve etkinliğini arttırmıştır.

Yerel yönetimler demokrasi için ideal bir okul, uygulamada birincil basamak ve lokal demokratik düşüncelerin olgunlaştığı siyasal bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır (Keleş, 1992, s. 49-56). Merkezi yönetim yapılanmasının gereksinimlerin karşılanması ve demokrasi alanlarında yetersiz/eksik kalması sebebiyle güç kazanan ademi merkeziyetçilik, yerelliğin gerektirdiği yetki ve görevlerin alt yönetim kademelerine yayılmasını sağlamış ve yerel halkı ilgilendiren konularla ilgili kararların, doğrudan ya da dolaylı olarak halk tarafından alınmasını sağlamıştır. Bireyler demokratik ilke ve kuralları ilk olarak yerel yönetimler vasıtasıyla tanımaktadır. İyi işleyen yerel demokrasilerin, ülkenin bütünü için demokratik ortamın oluşmasına katkı sağladığı kabul edilmiş bir gerçekliktir.

Yerel yönetimler ve demokrasi arasında oldukça güçlü bağlar bulunmaktadır. Yerel yönetimlerde bireyin özgürlüklerini kullanabilmesi daha kolaydır. Bireylerin düşsel ve eylemsel alanlarda özgürleştirilmesinde önemli bir katman olan yerel yönetimler, eşitlik bağlamında da demokratik özellikler taşımaktadır. Karar organlarının seçiminde eşitlikten ödün vermeyen yerel yönetimler “demokrasi kültürü” oluşumunda kesintisiz bir çaba içindedir.

Yerel yönetimlerde seçilen temsilciler ve yerel halk seçmenleri

arasındaki toplumsal ve coğrafi uzaklık, merkezi düzeye göre minimuma indirildiğinden dolayı, demokrasinin öngördüğü “yapay olmayan seçme süreci” ve “etkin halk denetimi” kurallarının hayata geçirildiği yadsınamaz bir gerçektir (Çitci, 1996, s. 6). Yerel yönetimler demokrasinin tabandan tavana yayılmasını sağlayan kurumlardır (Pustu, 2005, s. 124). Yerel iktidarlar demokratikleşmeyi benimsedikleri ve içselleştirdikleri takdirde, bunun yansımaları merkezi iktidar yapılarında da görmek mümkün olacaktır. Bunun için de yerel yönetime halkın katılımı sürekli kılınmalı, yönetsel şeffaflık getirilmeli ve fikirsel özgürlük/bağımsızlık sağlanmalıdır.

Günümüz Türkiye’sinde yerel yönetimler Anayasa’nın 123. ve 127. maddesi ile düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın (1982) 123. maddesinde “*İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır*” ifadesi bulunmaktadır. 127. maddesinde ise “*Mahalli idareler il, belediye ve köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere, kuruluş esasları kanunla belirlenen ve karar organları, gene kanunla gösterilen seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir. Mahalli idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir.*” denmektedir.

Yerel yönetimlerin en alt basamağında köy ve mahalle muhtarlıkları bulunmaktadır. Asayiş, eğitim, tarım, sağlık, askerlik, din, hayvancılık, sosyal politika gibi birçok konuda kanuni görevi olan muhtarlar yerel kalkınma, katılım ve yerel demokrasi süreçlerinde aktif rolleri oynamaktadırlar. Özellikle Türkiye’nin köyden kente olan veya kent içinde meydana gelen aşırı nüfus hareketliliği demografik yapıyı hızlı bir şekilde değiştirmektedir. Bu bağlamda muhtarlık statüsü yönetimde önemini gün geçtikçe arttırmaktadır.

442 sayılı “Köy Kanunu” ve 4541 sayılı “Mahalle Kanunu”ndan da anlaşılacağı üzere köy ve mahalle muhtarlarının görev ve yetkilerinde farklılıklar bulunmaktadır. Güvenliği ve düzeni sağlama, olağanüstü durumlarda müdahale edebilme, hükümetin ve devletin temsilcisi durumunda bulunma gibi geniş yetkili köy muhtarlarına karşın mahalle muhtarları sadece birkaç bürokratik işlemlerin ve hizmetlerin yerine getirilmesine yönelik olarak görevlendirilmiştir. Şehrin içinde bulunması ve köy muhtarının görevleri arasında sayılan unsurların şehirdeki temsilcileri tarafından yerine getirilmesi bu kısıtlanmanın başlıca sebebidir. Ancak iki muhtarlık türünün de demokrasi kavramına kattığı değer tartışılmaz şekilde önemliliğini korumaktadır.

4. SÖYLEM VE SÖYLEM ANALİZİ

Söylem, bir dil pratiği ve ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin bir süreçtir (Sözen, 2014: s. 18). Bir başka tanıma göre söylemler, uzamsal, zamansal ve kişiye bağlı parametreler açısından oluşturulmuş dilsel ve dil dışı

yapılardır (Günay, 2013, s. 26). Sosyal bilimlerin kaygan kavramlarından birisi olan söylem, yazındaki anlam farklılaşmalarından da anlaşılacağı üzere son dönemin popüler kavramlarından birisi haline gelmiştir.

Dil pratiği olarak değerlendirilebilecek olan söylemin siyasal bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Gee'nin (1999, s. 1-2) ifadesiyle dil her yerde ve her zaman siyasaldır. Zira dil kullanımı aslında bir perspektif yansıtmaktadır. Bu perspektifi de dili çevreleyen sosyal çevre oluşturur. İlişki içinde olunan sosyal gruplar, sosyal kuruluşlar, kültürler dili ve beraberinde de söylemi şekillendirmektedir. Söylem, söylemde bulunanın nerede olduğuna, hangi güç ilişkileri içinde bulunduğu, sosyal statüsüne, sınıf konumuna göre içeriğe ve anlama sahiptir (Bal, 2016, s. 287). Söylemler, bilgi vermenin yanı sıra, üretildiği ya da kullanıldığı topluma ve kişiye ait yorum, üretim ve değerlendirmeleri de bünyesinde barındırır (Gür, 2013, s. 187). Bu açıdan değerlendirildiğinde, söylemi anlamak toplumu anlamak demektir.

Artık modern ve pozitivist mantıkla, günümüz dünyasının kaotik ve belirsiz yapısını mutlak bir kavrama ile ele almak olanaklı değildir. Aslında dönem, söylemin belirleyici olduğu bir dönemdir. Sosyal dünya ancak söylemlerin incelenmesi ile anlamlandırılabilir. Disiplinler arası bir konumda bulunan söylem, ne ideal ve aşkın olanın ne de yokun, hiçin ve hiçliğin felsefesine dayanır (Sözen, 2014, s. 17). Mutlaklık ve kesinlik söylemin ilgi alanına uzaktır.

Edebi olsun ya da olmasın, her metin üzerinde söylem analizi yapılabilir. Dinamik ve çok boyutlu oluşu, söylem analizinin üzerinde uzlaşmış tek bir araştırma deseninin olmayışını da beraberinde getirmektedir. Söylem analizi farklı disiplinlerden beslenerek gelişir. Fairclough (2006, s. 8-9) söylem analizinin çok boyutlu, çok işlevsel ve eleştirel bir analiz olduğunu ifade eder. Bu çok boyutluluk, yöntemsel karmaşıklığı da beraberinde getirmektedir. Söylemin kompleks bir gerçeklik olduğundan hareketle, ona farklı yöntemlerle yaklaşmak gerekmektedir (Sözen, 2014, s. 63). Bu yüzden yapılan her söylem analizi çalışmasının farklı bağlamlarda farklı yol haritaları olduğunu görmek muhtemeldir.

Dilbilimden sosyolojiye, iletişimden siyaset bilimine kadar söylem analizini kullanan pek çok sosyal bilim dalı mevcuttur. Bu durum söylem analizinin her geçen gün artan önemini gözler önüne sermektedir. Burada dikkate değer bir başka nokta da niteliksel ve niceliksel analizler konusudur. Sosyal bilimlerin, insan zihninin kompleksliği ve farklılığı olgusunu göz ardı edebilecek derecede salt nicel yöntemlere yönelmesi, postmodern dünyanın açıklanmasında yetersiz kalabilmektedir. Alvesson ve Kerremann'ın (2000, s. 145-153) da ifade ettikleri gibi, sosyal bilimlerde sadece bir şeyleri sayıp kaydettikten sonra kalıplaşmış istatistiksel analizleri yapmaktan ibaret değildir.

Betimleme, yorumlama, yeniden değerlendirme gibi analizler de sosyal olguları anlamlandırma açısından dikkate değerdir. İşte söylem analizi de bu dikkat çekici yöntemlerden biridir.

5. ÇALIŞMANIN DÜZENİ

Bu çalışmada yöntem olarak söylem analizi seçilmiştir. Fairclough'un (2001, s. 229-230) da belirttiği gibi söylem çalışmalarının çıkış noktası sosyal konular ve problemlerdir. Bu çalışmalar metinleri, etkileşimleri, yazılı yazısız her çeşit materyali inceleme özelliğine sahiptir. Ama bu inceleme ilgili materyallerin ortaya konulması ile değil, siyaset bilimciler, sosyologlar ya da eğitim bilimcilerin zihinlerini meşgul etmeleriyle varlık bulmuşlardır. Bu yüzden söylem analizi, çok boyutlu ve disiplinler arası kimliği ile tek bir kalıba sığmayacak bir nitel araştırma yöntemidir. Her söylem analizinin kendine özgünlüğü işte tam da bu yüzden.

Çalışmada, söylem analizinin yapıldığı örneklem, Kars kent merkezindeki mahalle muhtarları arasından seçilmiştir. Kent merkezinde bulunan 23 mahalleden, en fazla nüfusa sahip 5 mahalle olan Yenişehir, Şehitler, İstasyon, Halitpaşa ve Ortakapı mahallelerinin muhtarları çalışmaya temel teşkil etmişlerdir. Söylem araştırmalarındaki seçilen örneklem miktarının az oluşu, diğer araştırmalarda kullanılan birkaç yüz kişilik anket cevapları ile kıyaslandığında, onu değersiz kılmamaktadır. Söylem analizinin başarısı örneklemin büyüklük ya da küçüklüğü ile ilintili değildir. Aksine sayının artması, analizin karmaşıklaşmasına da neden olabilir. Söylemin özü ve biçimi ile ilgilenildiğinde, cüzi sayıda insanla yapılan görüşmeler de büyük öneme sahiptir (Potter and Wetherell, 1987, s. 161-162). Çalışmada, seçilen mahalle muhtarlarının her biri ile ortalama 1 saat süren yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile mülakatlar yapılmıştır. Muhtarlara demokrasi ile ilgili önceden hazırlanmış ve sohbet sırasında şekillenen sorular yöneltilmiş, verilen cevaplar ise ses kayıt cihazları ile kayıt altına alınmış, sonrasında da yazılı metinler haline dönüştürülmüştür. Son aşamada ise elde edilen bu birincil verilerin ya da söylemlerin çözümlenmesi yoluna gidilmiştir.

Söylem analizi yapılırken, sağlıklı sonuçlar alabilmek adına bir takım temalar-kategoriler oluşturmanın isabetli olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda demokrasi algısına yönelik olan bu çalışma için 3 tane ikili kategorileştirmeye gidilmiş ve verilen cevaplar buna göre çözümlenmiştir. Bu kategoriler; katılımcılık (siyasal katılma)-etkin davranabilme, eşitlikçilik-özgürlükçülük, sorumluluk sahibi olma-şeffaflık şeklinde belirlenmiştir. Önceden oluşturulan ve mülakat sırasındaki sohbet ortamına göre şekillenen sorular, ilgili kategorilere göre ayrı ayrı ele alınarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Söylem analistinin sürekli bir şekilde konuşmanın içerisinde yer alması, söyleme temel teşkil eden bağlamın idrak edilmesi açısından büyük

önem taşımaktadır. Bir sohbet ortamında gerçekleşen mülakatlar esnasında, konuşmacılara mümkün olduğunca serbestlik tanınmış, ancak konudan uzaklaşıldığının anlaşılması durumunda yönetilen yeni bir soruyla konuya dönüş sağlanmaya çalışılmıştır. Değerlendirme yapılırken söylem analizinin yorumlayıcı ve açıklayıcı olduğu unutulmamış, herhangi bir mutlaklık peşinde koşulmamıştır. Zira yorum ve açıklamaların sonunun gelmeyeceğinden hareketle, söylem analizinin dinamik yönünün varlığı kabul edilerek, çalışmanın yeni bağlam ve bilgilere kapı aralayacağı düşünülmektedir.

6. ANALİZ

6.1. Siyasal Katılma ve Etkin Davranabilme

Günümüz demokrasilerinde siyasal katılma genel olarak sivil toplum kuruluşları, siyasal partiler, seçimler ve siyasal gündemi takip etme kanallarıyla gerçekleştirilmektedir. Mahalle muhtarlarının siyasal katılmada yetersiz kaldığı, ilgilerinin az olduğu ve bu katılım araçlarından meslekleri gereği uzak durulmasında fayda olacağı görüşünün hakim olduğu gözlenmektedir. Sadece seçimler, seçimlerde oy kullanma, seçimlerde rol alma gibi unsurlarda yoğun bir katılma eylemi içerisinde oldukları değerlendirilmiştir.

Mahalle muhtarları sivil toplum kuruluşlarına ve siyasal parti üyeliklerine tarafsızlık açısından yaklaşmaktadır. Üyeliklerinin yerel halk ile olan ilişkilerinde zararlı olacağını düşünmektedirler. Hiçbirinin bir sivil toplum kuruluşuna üyeliği bulunmamaktadır. Siyasi parti üyeliğine ise kuşkuyla yaklaşmaktadırlar (1. Alıntı).

1. Alıntı

Yazar1: Siyasal katılmanın önemli bir basamağı olan siyasi partilere bir üyeliğiniz var mı?

A Muhtar: Hayır üyeliğim yok. Benim oy verdiğim partiye bile bir üyeliğim bulunmamaktadır. Beni üye yapmak istediler ama ben üyeliği istemedim. Çünkü mahalleimde AKP'lisi, CHP'lisi ve MHP'lisi de var. Benim verdiğim oy bilinir ve bundan dolayı bazı zorluklar da çektim. Bu zorlukları gerek milletvekili gerekse il başkanları düzeyinde çektim. Parti üyeliğim başka sıkıntılara da sebep olabilir.

E Muhtar: Şu anda yok. Geçmiş zamanlarda bir üyeliğim vardı ama artık bulunmamaktadır. 2009 yılından sonra kaydımı sildirdim. Şimdilik de düşünmüyorum. Seçmenlerimin çoğunun hangi partili olduğunu biliyorum ama ben partili olmamın bir faydasını göremedim.

Demokrasi açısından ana iki temel kavram olan düşünce özgürlüğü ve eşitlik, oy hakkı ve seçim eyleminde kendini baskın olarak göstermektedir. Ülkemizde siyasal katılmanın fazla olduğu bir yöntem olan seçimler, mahalle muhtarları tarafından önemsenmekte ve yerine getirilmesi gereken bir ödev olarak

görülmektedir (2. Alıntı).

2. Alıntı

Yazar2: Seçimlerde düzenli olarak oy kullanır mısınız?

B Muhtar: Evet, her zaman. Genel, yerel, referandum fark etmez ne seçimi olursa olsun oyumu kullanırım. Ailem de kullanır. Bu bir vatandaşlık görevimizdir, bunda eksik kalmamalıyız. Herkes de bu göreve sahip çıkmalı ve ihmal etmemelidir.

C Muhtar: Tabi ki, kullanmaz olur muyum? Çoluk çocuk ne zaman seçim olsa sandığımızı gideriz. Ne seçimi olursa olsun ayırt etmeden asli görevimizi yaparız. Kendi fikrimizi ve tarafımızı gösterebileceğimiz en etkili yolumuzdur.

Siyasal katılımın bir başka yolu da siyasi gündemi takip etmek, bu doğrultuda yorum ve analizler yaparak gündem hakkında fikir/fikirler oluşturmaktır. Bu kıstasta mahalle muhtarlarının genellikle bu katılma yolunu önemsediklerini görmekteyiz (3. Alıntı).

3. Alıntı

Yazar1: Siyasi gündemi takip eder misiniz?

A Muhtar: Yok etmiyorum daha doğrusu edemiyorum. Önümde bir sürü evrak var, bunlarla uğraşmaktan pek vakit bulamıyorum. Vatandaş en ufak sorununda yanıma geldiği veya bana telefonda ulaştığı için takip edebilecek verimli zaman dilimleri sıkıntısı çekiyorum.

B Muhtar: Ediyorum, televizyondan. Genellikle bunun için haber kanallarını kullanıyorum. Ancak diğer kanalları da takip ettiğim oluyor. En azından gündemi takip etmek, nelerin olduğunu bilmek bir muhtar için önemli bir birikimdir.

E Muhtar: Evet; gazeteden, internetten ve yaptığım telefon haber paketinden güncel bilgileri takip ediyorum, takip edilmesi de gereklidir.

Yazar2: Peki siyasi gündemi hep aynı yerlerden mi takip ediyorsunuz?

E Muhtar: Hayır, değişik kaynaklardan takip etmeye çalışıyorum. Bu konuda değişiklik yapılmasını olayları anlamada daha faydalı olacağına inanıyorum.

6.2. Eşitlik ve Özgürlük Anlayışı

Eşitlik ve özgürlük demokrasinin vazgeçilmez iki anahtarıdır. Birey özgür olduğu sürece demokratiktir ve eşit olduğu düzeyde toplumsal, kültürel ve siyasi hayatta aktif rol üstlenir. Özgür olmayan insan kendi demokratik fikir ve eylemlerini tam anlamıyla ifade edemez ve başkalarının düşünceleri doğrultusunda hareket etmek zorunda kalır. Eşitliğin eksik kaldığı bir ortamda ise toplumsal adaletsizlikler baş gösterecektir.

Mahalle muhtarları özgürlük ve eşitlik olgularına sahip çıkmaktadır.

Yerel halkın lokal düzeydeki görüşlerine ve eylemlerine saygı çerçevesinde yaklaşmaktadırlar. Yerel halkın siyasal düşüncelerini partisel bazda önemsemeyip, herkese eşit derecede yaklaşan mahalle muhtarları, görevleri gereği her siyasi partiden olan insanlara yaklaşım derecelerini aynı tutmaktadır (4. Alıntı).

4. Alıntı

Yazar1: Yardım yapılacak kişilerin tespiti sırasında insanların siyasal görüşlerini dikkate alırmısınız?

D Muhtar: Hayır o konuda bağımsızım. Bana oy veren de bir vermeyen de benim gözümde. O başka partidenmiş bu başka partidenmiş beni alakadar etmez, ben onun muhtarıysam herkese aynı şekilde yaklaşmalıyım. Benim insanların siyasi fikirlerine saygım var. Yardım yapılacak kişileri istedikleri zaman da bu konuda kesinlikle bir ayrıma gitmiyorum.

E Muhtar: Benim mahallemde 7701 seçmenim var ve geneli iktidar partisi sempatanıdır. Ancak diğer partili vatandaşlarımız da var. Bu konuda hiçbirini ayrıma tabi tutmuyorum. Ben hepsinin muhtarıyım ve yardım yapılacaksa siyasi partisine ancak saygı duyarım. Fikri kendisinin şahsi tercihidir, fakirlik durumuna bakarım sadece.

Yazar2: Çoğunluğun görüşü mü daha önemlidir, yoksa azınlığın mı?

C Muhtar: Çoğunluğun görüşü önemlidir. Yani şuradan bir yol geçmesini 100 kişiden 70'i istiyorsa o yol yapılmalıdır. Ancak azınlığı da her zaman dikkate almak gerekir. Yani azınlığın fikirlerine de saygı duymak gerekir. Ben en çok oy alarak muhtar oldum ancak seçime beraber girdiğim insanlara oy atan vatandaşlarımızın düşüncelerine de değer vermemiz gerekmektedir. Azınlığa hiç önem vermezsek olmaz. Bu insanlığa da yakışmaz. Onlarında var olduğunu bileceksin, hissedeceksin.

D Muhtar: Her ikisinin de görüşünü alıyorum. Yani ben tek adam değilim. Bir karar verirken vatandaşın fikrini de almak gerekir. Genelde çoğunluğun dediği oluyor ama azınlığa da soruyoruz. Ağabeylerimiz, saydığımız insanlar var, onların görüşleri de bizim için önemli.

Mahalle muhtarları, yerel halkın değişikliklerde rol oynamasını istemektedir. Halka en yakın birim olarak faaliyet gösteren muhtarlık kurumu bu tutumuyla, birlikte karar almanın önemini ve gerekliliğini benimsemiş durumdadır. Alınacak yerel düzeydeki kararlarda halkında rol üstlenmesini ve fikirlerini dile getirmesini değerli bir katkı olarak görmekte-dirler (5. Alıntı).

5. Alıntı

Yazar 2: Mahallede yapılacak bir değişikliğe sizce kimler karar vermelidir?

B Muhtar: Tabi ki mahalle halkı verse iyi olacak ancak onlar veremiyor ki.

Örneğin yollar değişti ve hiç haberi olmadı. Halk en geri planda kalıyor. Böylesi kararları mahalle halkı belirlese, en azından fikirleri alınsa çok daha güzel olur.

C Muhtar: Kararların aslen vatandaşın vermesi gerekmektedir. Ancak genelde öyle olmuyor. Mahallemize bir cami yaptırmak istedik, buna birkaç kişi ön ayak oldu. Ancak en sonunda bu ön ayak olan kişinin evinin yanına yapıldı camimiz. Ayrıca oraya çok yakın bir camimiz daha vardı. İki cami çok yakın olunca diğer taraflara bu camide uzak kaldı yani adaletsiz bir yapı oldu. Oysaki yeri vatandaşlar toplu olarak belirleseydi böyle bir adaletsizlik oluşmayacaktı.

Ülkemizde yerel seçim süreçlerinde, kente hizmet gelmesi için iktidarda bulunan partilerin tercih edilmesi gerekliliği konusunda bir fikir meydana gelmiştir. Mahalle muhtarları bu konu hakkında hemfikir değillerdir. Vatandaşların siyasi görüşlerine saygı duymakla beraber, bu anlayışı destekleyen de desteklemeyen de bulunmaktadır (6. Alıntı).

6. Alıntı

Yazar1: Bir kentin gelişmesi için, mutlaka iktidar partisinin mi daha çok oy alması gerekmektedir?

B Muhtar: Tabi ki daha çok oy alması gereklidir. Öyle olmazsa buraya hizmet gelmez. Mesela belediye başkanımız iktidar partisinden değil. Bir hizmet için yanına gidiyorsun ve maddi kaynaklardan dolayı sıkıntı çektiğini belirtiyor. Maddi olanaklar çok sınırlı bir duruma geliyor. Şehrimize bir bakan geldi, anında temizlik yapıldı, yollar onarıldı ve ıslah edildi. İkisinin arasında muhakkak fark olacaktır.

C Muhtar: Yok, onunla alakalı olduğumu sanmıyorum. Mesela bizim kentimize üç dönemde iktidarın üyesi başkanlık yaptı ama çok fazla bir şey de oluşturamadı. İş kişide bitiyor. Yerel yönetimi yönetecek kişinin dürüst, bilgili ve çalışkan olması gerekir. Örneğin Erzurum, iktidar partisine atmıştır oylarını daima. Ancak oraya para geliyor bizim Kars'a para gelmiyor demek yanlıştır. Yok öyle bir şey. Buradaki yöneticinin de yapabilecek bir şeyleri var yani. Yönetici kendine kaliteli bir ekip kurarsa, yanına uzman kişileri seçerse başarılı olur. Bizim yöremizde bir söz vardır; kadınlar üçe ayrılır, holdurup hop, şıldırım şıp, hıldırım hıp. Holdurup hop, bir öküzü kesersin ve ondan iki misafire yemek çıkaramaz. Şıldırım şıpta zaten aynı yerde yatar aynı yerde kalkar, elinde bir şey gelmez. Hıldırıp hıp kadın ise yarım kilo kıyma ile sekiz misafiri doyurur. Doğru mudur?

D Muhtar: Benim insanların fikirlerine saygım var, ben öyle bir şeye karışmam. Aslında öyle olmalı ama herkesin bir görüşü var. Örneğin Erzurum senin dediğin taktiği uyguluyor. Ancak bizim Kars'ta particilik var. Herkes partisine bağlı olduğu için iktidarmış muhalefetmiş fark etmiyor halk için.

Demokrasi kavramı, insan hakları bakımından içinde iki önemli unsur

barındırmaktadır. Bunlar özgürlük ve eşitlik olgularıdır. Demokrasi bu iki olguyu güvence altına alan bir sistem, anlayış ve yönetim biçimidir. Günümüz dünyasının birçok coğrafyasında olduğu gibi mahalle muhtarları da demokrasi kavramından özgürlük ve eşitlik olgularını anlamaktadır (7. Alıntı).

7. Alıntı

Yazar1: Sizce demokrasi nedir?

A Muhtar: Bana göre demokrasi tek şeydir; para. Paranın olmadığı bir yerde demokrasi olur mu? Bir bardak çay aldığımızda bile 1 lira veriyoruz, yani en ufak şeyde bile. Para olmadan demokrasi de olmaz.

B Muhtar: Bence demokrasi herkesin eşit ve özgür olmasıdır. Demokrasinin olmasını isteriz ki herkesin söz hakkı olsun, belli bir zümrenin değil. Kars'ta Türk, Kürt, Alevi, Azeri, Laz, Terekeme ve Çerkez var. Hepsinin ayrı görüşleri mevcuttur. Bu görüşlerini savunabilmeliler. Ancak savunurken de kutuplaşmamalıdır.

C Muhtar: Demokrasi herkesin fikrini özgürce ifade edebilmesidir. Özgürlük var ise demokrasi vardır yoksa demokrasi yoktur. İki kere iki dört eder misali.

D Muhtar: Herkesin özgür olması, herkesin fikrini özgürce dile getirmesidir. Demokrasi demek, kardeşliktir, eşitliktir. Eğer eşitlik varsa, bana oy vermemiş, ben onun işini yapmayacağım diyemem.

E Muhtar: Bana göre demokrasi halkın özgür iradesi ve eşitliktir. Özgürlük ve eşitliğin olmadığı bir yer de demokrasi sözü geçebilir mi?

6.3. Sorumluluk ve Şeffaflık Anlayışı

Demokratik yönetimlerde seçilen yöneticinin görevini layıkıyla yapması, verilen yetkiler ışığında üzerine sorumluluk alarak sonuçlarına katlanmasıyla mümkündür. Sorumluluk, gelinen makama ilişkin görevlerin yerine getirilmesi, bir iş veya hizmet için gereken risklerin alınması ve meydana gelen sonuçlar karşısında hesap vermenin göze alınabilmesi anlamına gelmektedir.

Mahalle muhtarları, görev sorumluluğunu tam olarak yerine getirmektedirler. Halktan gelen şikayetleri ve talepleri sorumluluk bilinciyle yaklaşarak çözmeye çalışmakta ve gereken devlet mercilerine durumu bildirmektedirler. Yerel halka en yakın idari birim olan muhtarlıkları vatandaşlar "yardım eli" ve "çare bulucu" bir makam olarak görmektedirler. Muhtarların da böylesi taleplere ellerinden geldiği kadarıyla kayıtsız olmadığı gözlenmiştir (7. Alıntı).

8. Alıntı

Yazar1: Mahalle ile ilgili şikayetler geliyor mu? Geliyor ise nasıl değerlendiriyorsunuz?

A Muhtar: Elbette geliyor. Özellikle yollardan ve alt yapı sorunlarından sürekli şikayetler geliyor. Ben de bu şikayetler karşısında belediyeye gidiyorum, derdimi anlatıyorum ve sorun ile ilgili olumlu cevap alıyorum, geri geliyorum ancak yine bir çare bulunmuyor ve yapılmıyor. Daha sonra yine vatandaşlar geliyor ve çamurdan yollarda yürüyemediklerini söylüyorlar. Bu durum karşısında yine belediyeye gidiyorum ancak olumlu cevaplar karşısında yine bir hizmet göremiyorum. Genelde şikayetler belediye ile ilgili olduğu için gitsem de elim boş dönüyorum.

C Muhtar: Tabi gelmez mi? Mesela daha yeni 7-8 bayan geldi. Dediler ki; ben çocuğumu kreşe yazdırdım ve her sabah servise veriyorum. Ancak servis arka sokağa girmiyor ve ben çocuğumu kucağımda ana yola kadar getirip burada bindiriyorum, şikayetçiyim bundan. Başka bir vatandaşımızın suyu akıyor beni arıyor. Su arızayı ara diyorum, sen muhtarsın ama diyor. Her zaman şikayetler geliyor. Ben şikayetleri alıyorum ve gerekli yerlere bildiriyorum, sözlü veya yazılı. Oradan gelen cevabı da muhakkak vatandaşa iletiyorum ve konu ile ilgili bilgilendiriyorum. Benimle alakalı olmayan bir şikayette gelse vatandaşı mağdur etmiyorum ve konuyla ilgileniyorum.

E Muhtar: Mahalle ile ilgili gelen şikayetler karşısında her zaman gerekeni yapıyorum. Mahallemde sorunlarım çok aslında. Kafkas Üniversite'mizin Araştırma Hastanesi'nde doktor sıkıntımız bulunmakta, süt fabrikamız faaliyetini durdurmuş, ayakkabı fabrikamız kapanmıştır. Ben bunu hemen İçişleri Bakanlığı'nın bize yani muhtarlara verdiği bilgi sistemi ile paylaşıyorum ve İçişleri Bakanlığı'ndan gerekenin yapılmasını istiyorum. Hatta İçişleri Bakanlığı'na kendim gittim ve hem Kars'ın hem de mahallemin sorunlarını tek tek yazdım. Geri dönüşte yapıldı. Burada hizmetlerin kalıcı olmasını istiyorum.

Yazar1: Peki sizin bahsettiğiniz İçişleri Bakanlığı ile yazışma sistemi bütün muhtarlarımızda var mı?

E Muhtar: Elbette, bütün muhtarlarımızda bu sistem mevcuttur ama çoğu bu verimli sistemle uğraşmamaktadır. Yazılara her zaman geri dönüş oluyor ve bakanlık düzeyinde ilgileniliyor.

Yazar2: Valilikten veya belediyeden talepleriniz oluyor mu?

E Muhtar: Eğer bu kurumları ilgilendiren şikayetler gelirse oluyor. Şikayetler doğrultusunda Valiliğe veya Belediyeye gidiyorum. Belli bir zaman diliminde geri dönüş olmadığı takdirde mecburen yine bakanlık sistemini kullanıyorum.

Demokratik yönetimin, modern çağda anlamını zenginleştiren bir özelliği olan şeffaflık politikası, yöneten ve yönetilen ilişkisinde bilgi alışverişini hedeflemektedir. Bunun sonucu olarak da halk en belirgin denetleme mekanizması olarak karşımıza çıkmakta ve doğal bir performans ölçümü gerçekleşmektedir. Bazı durumlarda optimal kararlar alınmayabilir veya kamu

ile ilgili yanlış çözümlenmeler yapılabilir. Bu bağlamda şeffaflık aynı zamanda bir fren mekanizması olarak da görev almaktadır.

Mahalle muhtarları şeffaflık konusunda iyi bir örnek teşkil etmektedirler. Beş mahalle muhtarına vatandaşlar istedikleri zaman ulaşabilmektedirler. Her birinin muhtarlıklarının camında numarası yazılı olup, arayan kişilere hemen geri dönüş yapılmaktadır.

Mahalle muhtarları yerel düzeyde aldıkları kararların gerekçelerini mahalle sakinleriyle paylaşmaktadırlar. Bu paylaşımı zorunlu görmekteler ve vatandaşın bilgilendirilmesinin her zaman olumlu sonuçlar doğuracağı yönünde demokratik bir yaklaşımı bulmaktadır (8. Alıntı).

9. Alıntı

Yazar1: Kararlarınızı ve gerekçelerini mahalle halkına açıklıyor musunuz?

A Muhtar: Mahalle değil de köy muhtarlığı yapsam oldukça fazla karar alabilir ve bunların gerekçelerini mahalleliye anlatabilirdim ama mahalle muhtarlarının karar alma konusunda oldukça fazla yetkisi bulunmamaktadır. Mahallemde sağlık ocağının bulunmasını çok istemiştik ve uzun uğraşlar sonucu bunu gerçekleştirdik. Bu konuda mahalle halkının görüşünü aldık, yeri konusunda onlarla birlikte değerlendirmeler bulduk. Şimdi de taziye yeri için çalışmalarımız sürmektedir.

D Muhtar: Evet açıklıyorum. Örneğin bir arsada taziye çadırı kurmak istiyorum, bir okul veya cami olsun yine aynı şekilde gerekçelerimi anlatırım. Onların görüşlerine de saygı duyarım ve değerlendiririm. Mahalleme, seçmenlerime danışmadan bir karar almıyorum.

7. SONUÇ

Demokrasi; özgürlük, eşitlik, siyasal katılma, şeffaflık, hesap verilebilirlik gibi olgularla birlikte ele alınan bir kavramdır. Yılların birikim ve tecrübeleriyle içselleşebilen demokrasi, bir kültür olarak toplumu farklılaşan oranlarda etkiler ve siyasal arenada özellikle temsil mekanizmalarında vücut bulur. Mahalle muhtarlığı da siyasal temsiliyet anlamında yerel aktörlerden birisidir. Demokrasinin gereği olan seçimle işbaşına gelen mahalle muhtarları, mensubu buldukları toplumdaki demokrasi kültürüne katkı sunması muhtemel kişilerdir. Bunun için de demokrasiden ne anlaşılması gerektiği iyi çözümlenmelidir. İlgili çalışma da demokrasinin bir ürünü olan muhtarların, demokrasiye olan yaklaşımları çerçevesinde şekillenmiştir.

Söylem analizinin benzerlikler kadar farklılıklara da odaklanması, onun özgünlüğünü de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığında Kars'taki görüşme yapılan mahalle muhtarlarının demokrasiye ilişkin algı ve tutumlarında ortak anlam üretme süreçlerinde buldukları da farklılıkları da görülmektedir. Bir dil pratiği olarak ele alınan söylem de

zaten bu duruma uygun bir çerçevede varlığını sürdürmektedir. İnanç, ideoloji, sosyal çevre, statü, eğitim vb. parametrelere göre şekillenen söylem, hem benzeşmeyi hem de farklılaşmayı sağlamaktadır.

Siyasal katılma eylemine ilişkin muhtarların en fazla özen gösterdiği konu oy verme davranışı gibi görünmektedir. Sandık konusundaki hassasiyetleri sorulan katılımcıların hepsi de kararlı bir şekilde hem kendilerinin hem de ailelerinin düzenli olarak oy kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada dikkat çeken husus oy verme işleminin bir tercih ya da seçimden ziyade “görev” olarak lanse edildiğidir. Aslında bu “görev” söyleminin konjonktürel olduğu ve siyasal kanaat önderlerinin telkinleriyle oluştuğunu ele almak çok da zor değildir. Zira ilgili görüşmelerin Nisan’daki referandumdan sadece birkaç gün sonra yapıldığı dikkate alınmalıdır. Oy verme işlemindeki siyasal katılma eyleminin, herhangi bir siyasal parti ya da sivil toplum kuruluşu üyeliği ile desteklenmediği görülmektedir. Oysaki örgütlü mücadele ve politize olma demokrasinin önemli kazanımlarındandır. Ancak mahalle muhtarlarının hiçbirisi herhangi bir siyasal parti ve sivil toplum kuruluşuna üye değildir. Bunun gerekçesi olarak ise tarafsızlık, partili olmanın olası sıkıntıları ya da bir fayda sağlamayacağı düşüncesi sunulmaktadır. Siyasal söylemlerin yoğunca bulunduğu siyasal gündemi takip etme işi ise muhtarlar arasında popülerliğini korumaktadır. Demokrasiye olan inancının çok da olmadığını belirten ve demokrasiyi “para” ile eşdeğer tutan muhtar dışarıda bırakılırsa, muhtarların söylemlerini siyasal gündemin belirlediği anlaşılabilir.

Demokrasinin önemli vaatlerinden olan eşitlik ve özgürlük, katılımcıların önem verdiği konular arasındadır. Eşitlik açısından dikkat çeken noktanın eşitliğin, “ben herkesin muhtarıyım” söylemi üzerinden açıklanmaya çalışılması olduğu söylenebilir. Aslında burada belki de ideal olan ya da olması gereken üzerinde durulmaktadır. Seçme işi bitmiş, muhtar seçilmiş ve ilgili muhtar o andan itibaren oy versin verilmesin tüm mahalle sakinlerini muhtarı olarak konumlanmıştır. Bu söylemin, mikrodan makroya, tabandan daha üst siyasal seçilmişlere yönelik de bir temenni içerdiği aşikardır. Katılımcıların çoğunluk-azınlık sorunsalına ilişkin bakışlarının da demokrat tutumları ile şekillendiği görülmekte, azınlık isteklerinin göz ardı edilmediği bir mahalle tasavvuru ile hareket ettikleri görülmektedir. Özgürlük ise, “demokrasiden ne anlıyorsunuz, size göre demokrasi nedir?” sorularının ortaklaşa cevabı olarak görülmektedir. Özellikle düşündüğünü ifade edebilme olarak ele alınan özgürlük, muhtarlar tarafından demokrasinin tanımına yerleştirilen stabil bir kavram olarak ele alınabilir. Ancak pratik zemine dönüldüğünde olay farklılaşmaktadır. Zira iyi hizmet alabilmek adına, yerel siyasetin de merkezi siyasete göre dizayn edilmesi gerektiği, özgür seçim ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Aslında bu durum da bu küçük kentteki hakim konumda bulunan egemen bir söylemin tezahürü şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Alınan kararlarda katılımıcılığı sağlama, şeffaflık ve ulaşılabilirlik demokratik temsil için büyük öneme sahiptir. Katılımcıların hepsi, sorumlu oldukları mahalle sakinlerinin kendilerine 7/24 cep telefonu ile ulaşabileceklerini ve telefon numaralarının muhtarlık bürosunun dış cephesinde bulduklarını belirtmiştir. Görüşmeler yapılırken de halkın muhtarlara özellikle cep telefonu ile ulaştığı gözlemlenmiştir. Mahalle sakinlerinin alınacak kararlara katılımını önemseyen muhtarların, “aslında alacağımız pek de bir karar yok” şeklinde yetki darlığından şikayetçi oldukları söylenebilir. Zira mahallelerden gelen talep ve şikayetlerin valilik ve belediye gibi kurumlara iletilmesi, mahalle muhtarlığını bir aracı ya da köprü konumuna getirmekten öteye geçmemektedir. Mülakat sırasında biraz da sıkıntılı şekilde elden gelenin sadece bu talep ve şikayetleri iletmek olduğu ifade edilmiştir. Bu noktada köy muhtarlığına öykünen bir tavırla da karşılaşılmaktadır.

Bu çalışma mutlağı aramamakla birlikte Kars özelindeki muhtarların demokrasi algılarına yönelik söylemlerinin analizine yöneliktir. Tıpkı demokrasinin tanımında olduğu gibi demokratik algı, uygulama ve talepler de farklılaşmaktadır. İşte bu nokta da söylem ve demokrasinin benzeştiği noktalar. Her iki kavramın da gibi değişken, dinamik ve mutlaklıktan uzak olduğu söylenebilir. Söylem zaten mutlak olanın inşasına yönelik bir süreç değildir. Yapılan bu söylem analizinin de yeni söylem ve söylemleri beraberinde getirdiği düşünülmektedir.

8. KAYNAKÇA

- Alvesson, M. & Kärreman, D. (2000), Taking the linguistic turn in organizational research – Challenges, responses, consequences. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 36(2), 136-158.
- Bal, H. (2016). *Nitel araştırma yöntem ve teknikleri (uygulama-örnekli)*. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Barber, B. R. (1994). Demokrasi. D. Miller, J. Coleman, W. Connolly ve A. Ryan (Ed.) *Blackwell'in siyasal düşünce ansiklopedisi I* (ss.163-171). Çev: Bülent Peker ve Nevzat Kıraç, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Çam, E. (2000). *Siyaset bilimine giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çitçi, O. (1996). Temsil, katılma ve yerel demokrasi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, TODAİE*, 5(6), 5-14.
- Fairclough, N. (2001). The discourse of New Labour: Critical Discourse Analysis. M. Wetherell, S. Taylor and S. J. Yates (Ed.) *Discourse as Data – A Guide for analysis* (ss. 229-266). London: Sage Publications.
- Fairclough, N. (2006). *Discourse and social change*. USA: Polity Pres.
- Gee, J. P. (1999). *An introduction to discourse analysis: Theory and Method*. London: Routledge.
- Günay, V. D. (2013). *Söylem çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Gür, T. (2013). Post-modern bir araştırma yöntemi olarak söylem çözümlemesi.

Journal of World of Turks, 5(1), 185-202.

Keleş, R. (1992). *Yerinden yönetim ve siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Potter, J. & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology*. London: Sage Publications.

Pustu, Y. (2005). Yerel yönetimler ve demokrasi. *Sayıştay Dergisi*, 57, 121-134.

Sözen, E. (2014). *Söylem - belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve rafleksivite*, Ankara: Birleşik Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası

442 Sayılı köy kanunu

4541 Sayılı mahalle kanunu

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU'NUN ÇATIŞMAYI ÇÖZME PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 8, Sayı 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 19.02.2016

Yayına Kabul Tarihi: 22.06.2017

Çağlar SÖKER
Arş. Gör.
Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
caglarsoker@selcuk.edu.tr

ÖZ Dağlık Karabağ Çatışması, günümüzdeki en karmaşık uluslararası sorunlardan biridir. Bu çalışmada çatışma, tarihsel arka planı, nedenleri ve müdahil aktörlerin pozisyonları ve politikaları değerlendirilip tartışılarak, çatışmayı çözme perspektifinden analiz edilmiştir. Buna göre çatışmanın en önemli sebeplerinden birinin Azerbaycan ve Ermenistan'ın SSCB'nin çöküşünden sonra başlayan ve karşılıklı düşmanlığı körüklemeye dayalı ulus inşası süreçleri olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, karşılıklı düşmanlığın yok edilmesi için iki ülkenin devletleri ve toplumları arasındaki güven ve diyalogun artırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sağlıklı, barışçıl ve kalıcı bir çözüm için demokratikleşmenin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ, Çatışma Çözümü.

JEL Kodu: Q34, D74

Alanı: Uluslararası İlişkiler

Türü: Derleme

DOI:10.9775/kauiibfd.2017.027

Atıfta bulunmak için: Söker, Ç. (2017). Dağlık Karabağ sorununun çatışmayı çözme perspektifinden incelenmesi, *KAÜİBFD* 8(16), 555-574.

THE ANALYSIS OF NAGORNO KARABAKH PROBLEM FROM THE CONFLICT RESOLUTION PERSPECTIVE

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 8, Issue 16, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 19.02.2016

Accepted Date: 22.06.2017

Çağlar SÖKER
Arş. Gör.
Selçuk University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
caglarsoker@selcuk.edu.tr

ABSTRACT Nagorno-Karabakh Conflict is one of the most complex international problems today. In this study, this conflict was analyzed from the conflict resolution perspective by assessing and discussing its historical background, reasons and involving actors' positions and policies. Accordingly, one of the main reasons of the conflict is the nation-building process of Azerbaijan and Armenia after the collapse of USSR when mutual antagonism has begun to arise which has been instigated by both states. In this context, it was concluded that trust and dialog must be increased between two states and societies to eliminate this antagonism. Besides, it was emphasized that democratization has vital importance for a healthy, peaceful and permanent solution.

Keywords: Nagorno Karabakh, Conflict Resolution

Jel codes: Q34, D74

Scope: International Relations

Type: Review

Cite this Paper: : Söker, Ç. (2017). The analysis of Nagorno Karabakh problem from the conflict resolution perspective, *KAUJEASF* 8(16), 555-574.

1. GİRİŞ

“Dağlık Karabağ Sorunu” ifadesi günümüzde, dünyanın en istikrarsız bölgelerinden olan Kafkasya’da, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmayı adlandırmak için kullanılmaktadır. Kaynağını çok daha gerilere götürmek mümkün olsa da bugün Dağlık Karabağ’daki sorun, SSCB’nin dağılmasından sonraki süreçte ortaya çıkmıştır. 1988’de bölgedeki Ermenilerin Ermenistan’a bağlanmak için referandum düzenlemesi, Sovyetler döneminde yatıştırılmış olan toplumsal çatışmayı körüklemiştir. 1991 yılındaki bağımsızlık ilanı ve ardından 1992’de Rus askerlerinin bölgeden çekilmesiyle ise çatışma, Azerbaycan ve Ermenistan arasında savaşa dönüşmüştür. 1994’te Bişkek Protokolü ile ateşkes sağlanmış olsa da taraflar hukuken hala savaş halindedir.

AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) bünyesinde kurulan Minsk Grubu, çatışmaya çözmek için kurulmuş bir platform olarak çeşitli girişimlerde bulunmuş ancak kalıcı barış sağlanamamıştır. Yaklaşık 25 yıldır dondurucuda bekleyen çatışma, gün geçtikçe daha karmaşık bir hal almaktadır. Temel anlaşmazlık noktaları olan Dağlık Karabağ’ın statüsü, Ermenistan’ın işgal ettiği topraklar, yerlerinden edilmiş kişilerin durumu konularında bugüne kadar hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Çatışmanın başlangıcından itibaren silahlanma yarışına giren Erivan ve Bakü, zaman zaman sınır çatışmaları ile karşı karşıya gelmekte, yeni bir savaş ihtimali gündeme gelebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Dağlık Karabağ Sorunu üzerine çatışma analizi yapmaktır. Analizimizde kullandığımız çerçeve, Stratejik-Diyalog Plan Çerçevesi’dir.¹ Bu bağlamda öncelikle sorunu tanımlamak için arka plan analizi yapılarak çatışmanın tarihi, nedenleri ve şu anki durumundan bahsedilmiştir. Ardından çatışma ve çözüm sürecinde etkisi olan, soruna müdahil olan iç ve dış aktörler üzerinde durulmuştur. Aktör analizi kısmında çatışmanın tarafları olan Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ Yönetimi incelenmiştir. Aktörlerin soruna temel bakış açıları, politikaları ve duruşları değerlendirilmiş, SWOT Analizi² ile tarafların güçlü-zayıf yanlarına ve taraflara yönelik fırsatlar ve tehditlere değinilmiştir. Son olarak ise analizin amacı olan çatışmayı çözme perspektifinden, çözüm yolunda başarıya ulaşılabilmesi için öneri ve tavsiyelerde bulunularak öngörüler belirtilmiştir.

2. SORUNU TANIMLAMA

2.1. Arka Plan Analizi

Dağlık Karabağ Bölgesi, 1555 Amasya Anlaşması ile Osmanlı

¹ Stratejik-Diyalog Plan Çerçevesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., (Ensaroğlu & Akyeşilmen, 2014, s. 452-454).

² SWOT (Strenghts (Güçlü yanlar)-Weaknesses (Zayıf Yanlar)-Opportunities (Fırsatlar) –Threats (Tehditler)) Analizi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., (Bağcı, 2014, s. 10).

Devleti'ne, 1735 Gence Anlaşması ile İran'a ve 1828 Türkmençayı Anlaşması ile Çarlık Rusya'ya bağlanmıştır (Asal, 2013, s. 59). Azeri tezlerine göre Dağlık Karabağ'a hakim olmasının ardından Rusya, Kafkaslarda Hıristiyan bir tampon bölge yaratmak amacıyla Ermenileri bölgeye göç ettirme politikası izlemiştir. Daha önce Karabağ'da azınlık olan Ermenilerin sayısı, 1828'den sonra izlenen Rus politikalarıyla hızla artmıştır (Gürel, 1992, s. 182). 1830'da Dağlık Karabağ'ın nüfusunun %65'i Azerilerden, %35'i ise Ermenilerden oluşurken Ermeni nüfusunun oransal karşılığı, 1880'de %53'e, 1989'da ise %77'ye yükselmiştir (Gürbüz, 2008, s. 118). Ani nüfus değişimleri, 20. yüzyılın başından itibaren toprak paylaşımı gibi konularda sürtüşmelere neden olmuş ve zamanla etnik ve dini uyumsuzluklar çatışmaya dönüşmüştür.

Ermeniler ise bölgeye sonradan gelenlerin Azeriler olduğunu, bölgede kendilerinin her zaman çoğunluğu oluşturduklarını iddia etmektedirler. Ayrıca Osmanlı ve Rus İmparatorlukları ile SSCB döneminde asimilasyona maruz kaldıklarını savunarak Dağlık Karabağ Ermenilerini, Ermeni kimliğini her daim muhafaza eden "son kale" olarak görmüşlerdir (Gamaghelyan, 2005). Bu bakış açısı, bağımsızlık sonrası ulus inşası sürecinde Erivan tarafından körüklenmiş ve pekiştirilmiştir.

Sonuç olarak her iki taraf da karşı tarafı "sonradan gelen" olarak görmektedir.³ Yukarıda bahsedilen tarihsel argümanlarla desteklenen etnik gerilim ve düşmanlık 20. Yüzyıl'ın başından itibaren çatışmaya dönüşmüştür. 1905 yılı, bir Azeri'nin Taşnaklar tarafından öldürülmesi üzerine çıkan olaylar nedeniyle tarihe, kanlı çatışmalar yılı olarak geçmiştir (Aslanlı, 2013, s. 42) Ardından Ermenistan ve Azerbaycan'ın 1918-1920 arası kısa bağımsızlık dönemleri, SSCB öncesi bir diğer çatışma dönemidir (Novikova, 2012: 552). Bu dönemdeki çatışmalarda Karabağ nüfusunun yaklaşık %20'si hayatını kaybetmiştir (Yamskov, 1991, s. 656).

1923 yılında bölge, Stalin tarafından Sovyet Azerbaycan'ına bağlanmış, SSCB'nin son dönemine kadar hem hukuken hem de fiilen bu statüsünü korumuştur. Karabağ Bölgesi'nde SSCB Dönemi'nde de etnik gerilim devam etmesine rağmen büyük çaplı çatışmalar yaşanmamıştır.

Sovyetlerin zayıflamaya başlaması ve dağılma sürecine girmesiyle bölgedeki etnik gerilim tekrar su yüzüne çıkmıştır. 80'lerin ikinci yarısından

³ Çalışmamızın asıl amacı olan çatışma çözümü perspektifinden sapmamak ve her iki tarafından tezlerine de yer verebilmek için herhangi bir tarafı haklı çıkaracak bir argümana yer verilmemiştir ancak Azeri tezlerinin haklılığı genel kabul görmektedir. Nitekim BM Güvenlik Konseyi, Genel Kurul, İİT, AGİT ve AKPM gibi uluslararası örgütler ile ABD, Birleşik Krallık ve Rusya Dışişleri Bakanlıkları'nın kararları da Azeri tezlerini destekler niteliktedir. Bkz. (Baguirov, 2012: 155)

itibaren SSCB'deki siyasi, jeopolitik, ideolojik ve sosyal sistemde meydana gelen hızlı değişim, tüm hukuki ve siyasi kriterleri ve normları tamamıyla alt üst etmiş; sosyalist sistemin çöküşü, eski Sovyet topraklarında belirsizlik ve karışıklıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Gökçe, 2011, s. 1113). Bu yüzden Dağlık Karabağ Sorunu gibi Sovyetlerin son dönemi ile dağılışından sonra patlak veren çatışmalar için "Post-Soviet Conflict" ifadesi de kullanılmaktadır (Lynch, 2002, s. 833).

1988 yılında Karabağ'daki Ermeni parlamenterlerin bağımsızlık ve Ermenistan'a bağlanma hareketini başlatmaları ile bugün "Dağlık Karabağ Sorunu" olarak adlandırdığımız son döneme girilmiştir (Sargsyan, 2013). 1988'de Ermenistan'a bağlanma yönünde atılan ilk adım başarılı olamayınca bölgedeki Ermeniler, SSCB'nin dağılmasından sonra 28 Aralık 1991'de referanduma giderek tek taraflı bağımsızlık ilan etmişlerdir (Svensson, 2009). Bağımsızlık ilanını takiben bölgede yaşayan Azeriler ile Ermeniler arasındaki tansiyon hızla yükselmiş, çatışmalar çıkmış, karşılıklı katliamlar yaşanmıştır. Ayrıca Azerbaycan, bağımsızlık kararını tanımadığını bildirerek Dağlık Karabağ'ın özerkliğini kaldırmıştır. Ardından Ermenistan, Karabağ'ı ilhak etme kararı aldığını duyurmuş ve 1988-1991 arasında devam eden toplumlararası çatışmalar 1992'de devletlerarası savaşa dönüşmüştür.

Savaş, 1994 yılında Rusya arabuluculuğunda gerçekleşen ve Bişkek'te imzalanan ateşkes anlaşmasıyla fiilen durdurulmuştur (Sargsyan, 2013). Savaşta 30 bin kişi hayatını kaybetmiş, yaklaşık bir milyon kişi mülteci durumuna düşmüştür (aljazeera.com.tr, 2014). Ermeniler, çatışma sürecinde bölgenin tamamını ele geçirdikleri gibi komşu yedi bölgeyi de (rayon) işgal etmişlerdir (aljazeera.com.tr, 2014)

Sorunun barışçıl bir şekilde çözümünü sağlamak için 1994 ateşkesine müteakip Rusya, ABD ve Fransa eş başkanlığındaki Minsk Grubu tesis edilmiştir (Selimovic vd., 2012). AGİT bünyesinde kurulan Minsk Grubu, günümüze kadar ulaşan çeşitli teşebbüslerine rağmen kayda değer bir başarı sağlayamamıştır.

Çatışmanın siyasal sebeplerine baktığımızda en önemli faktörün Azerbaycan ve Ermenistan'ın SSCB'nin dağılmasından sonra başlayan geç uluslaşma süreçlerinde, yabancı karşıtlığına dayanan "düşmanlık" imgelerini kullanma yoluna gitmeleri olduğunu söyleyebiliriz (Asal, 2013, s. 57). Devlet ve kimlik inşası için gerekli görülen "öteki" arayışı, daha sonra kronik hale gelecek bir düşmanlığın tohumlarını ekmiştir. Karşıtlıklar üzerinden yaratılan "biz" algısı, düşmanlık retoriği üzerinden şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu durum sorunun hem oluşumunda hem de devam eden çözümsüzlük sarmalında önemli bir etken olmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan'da çoğulcu siyasal sistemlerin ve rekabetçi seçimlerin yokluğu, siyasal temsil ve ifade-basın

özgürlüklerindeki kısıtlamalar başlıkları altında toplayabileceğimiz demokratik problemleri de bir diğer sebep olarak sayabiliriz (Mkrtyan, 2007, s. 82).

Bunun yanında SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu korumak için Kafkaslardaki gerilimlerden faydalanmak istemesi de çatışmanın siyasal sebeplerinden biridir. Günümüzde Rusya'nın Kafkasya siyasetine müdahil olmasında Dağlık Karabağ Sorunu bir araç olmaya devam etmektedir. Ayrıca Dağlık Karabağ bölgesinin stratejik konumu hasebiyle hem Azerbaycan hem de Ermenistan için vazgeçilmez olması, çatışmanın hem başlangıcı hem de çözümsüzlüğü noktasındaki siyasi açmazlardan biridir. Son olarak, uluslararası hukukun kendi kaderini tayin hakkı ve toprak bütünlüğü gibi çatışan ilkelerinin çatışmaya taraf ülkelerin ikisinin tezlerine de dayanak oluşturabilmesi probleminden bahsedilebilir. Şöyle ki, Dağlık Karabağ Ermenileri, kendi kaderlerini tayin hakkına dayanarak bağımsızlık hakları olduğunu öne sürerken, Azerbaycan "bölünmez toprak bütünlüğü" ilkesine başvurmakta ve bağımsızlığa karşı çıkmaktadır.

Toplumsal nedenlerin başında uzun bir geçmişe sahip olan etnik gerilim gösterilebilir. Azeri ve Ermeni toplumlarının kolektivist yapıları nedeniyle etnik düşmanlık uzun süre varlığını korumuş ve 1988'de yeniden patlak vermiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra ise "öteki" üzerinden inşa edilen toplumsal kimliklerle düşmanlık körüklenmiş ve Kafkaslarda dünyanın en karmaşık sorunlarından biri ortaya çıkmıştır.

Çatışmanın oluşumunda doğrudan bir ekonomik sebep olmamasına rağmen sorunun devamında ve çözümsüzlüğünde etkili olan birçok ekonomik etken vardır. Azerbaycan ve Ermenistan'ın ekonomileri kişi başına düşen milli gelirin azlığı, düşük büyüme oranları, dışa bağımlılık (Ermenistan'ın hemen hemen bütün endüstriyel kurumları Rusya kontrolündedir (Gürbüz, 2008, s. 125).) ve kalkınma sorunları gibi faktörler nedeniyle zayıftır. Ekonomik zayıflık da genelde dış politikada güvenlikçi bir yaklaşımın tercih edilmesine yol açmakta, toplumsal refah seviyesindeki düşüklük, kamuoyunun dikkatinin dışarıda tutulması yoluyla bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca Dağlık Karabağ Bölgesi'nin stratejik konumu ve bölgenin doğu-batı enerji koridoru üzerinde bulunması tarafları sorunun çözümünde tavizsiz bir politika izlemeye sevk etmektedir.

2.2. Çatışmanın Mevcut Durumu

Çatışma bugün, ortaya çıkan ani olaylarda en az bir tarafın şiddete başvurduğu yoğun bir durum olarak tanımlayabileceğimiz "kriz" durumundadır (Akyeşilmen, 2014, s. 27). Beş seviyeden oluşan çatışma yoğunluğu skalasında kriz, üçüncü derecede bir yoğunluğu belirtmektedir.

Aradan geçen yaklaşık 25 yıla rağmen kalıcı bir çözüme ulaşılamamıştır. Azerbaycan topraklarının %14'ü halen Ermenistan işgali

altındadır (German, 2012, s. 217). Neredeyse tüm Azeri nüfus savaş sırasında bölgeden ayrılmış ya da sürülmüştür (Rowland, 2013, s. 108). Dağlık Karabağ'da yerlerinden edilmiş 610 bin mülteci halen geçici yerlerde ikamet etmektedir (Kuburas, 2011, s. 44). 1994 yılındaki ateşkesten beri Erivan ve Bakü arasında karşılıklı diplomatik temsilcilikler bulunmamakta ve doğrudan ekonomik ilişkiler kurulamamaktadır (Asal, 2013, s. 66). Taraflar hukuken hala savaş halindedir. Minsk Grubu gibi aktörlerin çeşitli girişimleriyle çözüm için arayışlar devam etse de bugüne kadar somut sonuç elde edilememiştir.

Henüz çözüme ulaşılamamasının en önemli sebebi, hem tarafların hem de müdahil aktörlerin farklı gerekçe ve motivasyonlarla barışa razı gelmemeleridir. Durum böyle olduğu sürece de Minsk Grubu gibi platformların da yapabilecekleri sınırlı olmaktadır (Hakala, 1998, s. 14). Çözumsuzlüğün devamı, Azerbaycan ve Ermenistan rejimlerine, iktidarlarını sürdürmeleri için önemli fırsatlar sunmaktadır. Her iki rejim de, Dağlık Karabağ Sorununu güvenlikleştirerek⁴ bir ölüm-kalım mücadelesi olarak lanse etmekte; iç politikalarını, kurumlarını ve söylemlerini buna göre dizayn etmekte ve bu sayede halkın muhtemel demokratikleşme ve barış taleplerini bertaraf etmektedirler. Dağlık Karabağ meselesinin bir hayatta kalma mücadelesi olarak sunulması, insanların demokrasi taleplerini ertelemelerine ya da ikinci plana atmalarına yol açmaktadır.

Her iki toplumun elitleri de bu sürecin bir parçasıdır. Bahse konu elitlerin soruna yönelik retoriği, karşılıklı düşmanlığı besleyerek kendi konumlarını muhafaza etme üzerinedir (Tokluoğlu, 2011, s. 1247). Soruna çözüm eksenli yaklaşanlar ise bahse konu elit çemberine dahil olamamaktadırlar. Dağlık Karabağ Sorununa barışçıl çözüm temelli yaklaşan liderler, güvenlikçi söylemlere başvurarak düşmanlık ve korkulardan avantaj sağlayan rakipleri tarafından elimine edilmektedirler (Caspersen, 2012, s. 132). Dolayısıyla hem devletler hem de elitler eliyle yürütülen güvenlikçi politika, barışçıl çözümün önündeki en önemli engellerden biridir.

Bahse konu güvenlikleştirme süreci, Azeri ve Ermeni toplumlarında uzun yıllardır devam eden düşmanlığı, gün geçtikçe daha da keskinleştirmiştir. Bağımsızlık sonrası ulus inşası süreçlerinde eğitim sistemleri ve medyalarını propaganda makinelerine çevirerek düşmanlığı körükleyen Erivan ve Bakü, iki halkın neredeyse tamamen birbirlerinden kopmalarına sebep olmuşlardır

⁴ Güvenlikleştirme (securitization), Ole Waever ve Barry Buzan'ın öncülüğünü yaptığı "Kopenhag Okulu" tarafından üretilen bir terimdir. Bir meselenin veya olayın söylem düzeyinde "tehdit" olarak kategorize edilmesi ve sunulması anlamına gelir. Bir konunun güvenliklestirmesi, olağan politik süreçlerin ve liberal demokratik taleplerin ötelenmesi sonucunu da beraberinde getirir. Güvenlikleştirme konsepti ile ilgili temel çalışmalar için bkz. (Waever, 1995), (Buzan vd., 1998)

(Gamagelyan, 2005). Söz konusu sosyo-kültürel kopukluk barış yolunda en çok eğilinmesi gereken konulardan biridir. Elbette Ermeni ve Azeri toplumları arasındaki düşmanlığın tek sebebi devletler değildir. Daha önce de bahsedildiği üzere, halklar arasında etnik gerilim çok daha eskiye dayanmaktadır. Hatıralar, mitler, semboller, gelenekler ve değerlerle nesilden nesile aktarılarak bugüne ulaşan düşmanlık tarihsel bir arka plana sahiptir (Geukjian, 2012, s. 35). Toplumsal hafıza yoluyla bugüne gelen gerilim, SSCB'nin dağılmasından sonra yaşanan katliamlarla nefrete dönüşmüş ve nesilden nesile aktarılır olmuştur (Mirzeler & Jafarov, 2012, s. 266). Devletler ise bu ayrışmayı yatıştırmak yerine ondan faydalanmayı ve avantaj sağlamayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla çözüm, aralarındaki diyalogun neredeyse sıfıra indiği hasım halklar haline gelen Azeri ve Ermeni toplumları için de sıfır toplamlı bir oyun halini almıştır. Öyle ki toplumlar da artık taviz verecek liderleri cezalandırmaktadırlar. Örneğin 1997'deki Ortak Devlet Planı'nı kabul edeceğini belirten Ter Petrosyan, kamuoyu baskısı sonucu istifa etmek zorunda kalmıştır (Sapmaz ve Sarı, 2012, s. 5).

Çatışmada İran ve Rusya Ermenistan'ın, Türkiye ise Azerbaycan'ın tarafında yer almaktadır. Çatışmanın çözümünde liberal demokrasi temelli çözümler aransa da Kafkaslar da reelpolitik ön plandadır. Özellikle enerji konusu, yukarıda sayılan ülkelerle birlikte tüm dünyanın ilgisini Kafkaslara çekmekte, her oyuncu kendi çıkarlarına göre hareket etmektedir.

1991'de bağımsızlığını ilan eden Dağlık Karabağ ise sadece Abhazya, Osetya ve Transdinyester tarafından tanınmış, de jure olarak Azerbaycan'a bağlı, de facto olarak bağımsız bir statüdedir.

Sonuç olarak çatışma “frozen conflict (Pokalova, 2015, s. 68)” (dondurulmuş çatışma) ya da “no peace, no war (Walker, 1998)” (barışsız ve savaşız) şeklinde adlandırabileceğimiz bir durumdadır.

2.3. Yönlendirici Güçlerin Etkisi

Çatışmada etkili olan yönlendirici güçler, ülke içi ve dışı aktörler ile unsurları kapsamaktadır. Dağlık Karabağ Sorununa taraf olan Azerbaycan ve Ermenistan'da demokrasi, basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü açısından büyük sorunlar bulunduğu için sivil toplum kuruluşları, medya ve internetten yönlendirici güçler olarak bahsedemeyiz. Devlet-toplum ilişkilerinin düşük seviyede bulunması ve sorunun hem idame ettirilmesi hem de çözülmesi sürecinin üst düzey devlet yetkililerinin eliyle yürütülmesi nedeniyle her iki taraf da elitist bir bakış açısına sahiptir.

Söz konusu elitist yaklaşım, sorunun geniş tabanda tartışılmaması ve şeffaflığın sağlanamaması bağlamında çözümün önündeki en önemli engellerdendir. Bunun aşılması ise demokratikleşme ile mümkündür. Demokratikleşme, sorunun toplumların genelinde tartışılmasını ve şeffaflığını

sağlayacak; insan haklarının, hukukun üstünlüğünün, politik çoğulculuğun yerleşmesine katkı yapacak ve meselenin tamamen devlet odaklı, güvenlikçi perspektiften değerlendirilmesini sınırlayarak karşılıklı etkileşim ve güvenin artmasını mümkün kılacaktır (Tarkhan-Mouravi, 2012, s. 95). Sivil toplum örgütlerinin ve bağımsız medyanın sürece katılması da bu şarta bağlıdır ve çözüm için kilit önemdedir.

Rusya, Dağlık Karabağ Sorununun en etkili yönlendirici güçlerinden birisidir. SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'nın Kafkaslardaki etkisini korumak için elinde kalan en temel araç, bölgedeki etnik ve siyasi rekabeti istismar etmek olmuştur (İşeri, 2010, s. 257). 2008 yılındaki Osetya Savaşı ile Moskova, Kafkaslara olan ilgisini ve gerektiğinde askeri güce de başvurabileceğini göstermiştir (German, 2012, s. 2016). Rusya, Dağlık Karabağ Sorununda açık olarak Ermenistan'ın yanında yer almıştır. Ermenistan'daki etkisi Rusya'nın Kafkasya, Türkistan ve Ortadoğu'daki nüfuzunun teminatıdır. Moskova, Ermeni yanlısı bir tutum izlemesine rağmen Azerbaycan'ı kaybetmeyi de göze alamamaktadır. Doğrudan Azerbaycan aleyhine politikaların Azerbaycan'ı Batı'ya daha fazla yaklaştıracığı mantığıyla temkinli davranmaktadır (Sapmaz ve Sarı, 2012, s. 23).

Çözüm inisiyatiflerinin öncülerinden olan Rusya, zaman zaman Azeri ve Ermeni liderleri bir araya getirmek suretiyle diyalog sağlayıp kolaylaştırıcı bir role bürünse de sorunun çözümünün Kafkaslara müdahalesinde kısıtlamalar getireceği mantığıyla kalıcı bir barışa karşı isteksizdir. Moskova, bu gibi istikrarsızlığı korumaya yönelik politikalarıyla, eski Sovyet coğrafyasındaki gücünü yeniden tesis etmek istemektedir (Gürbüz, 2010, s. 273). Dağlık Karabağ Sorununun çözümünün Ermenistan'ın Moskova'ya bağımlılığını azaltacağı ve özellikle enerji kaynakları nedeniyle önemi artan Azerbaycan'ın Avrupa ve ABD ile ilişkilerini daha rahat bir şekilde geliştireceği mantığıyla sorunun devamını öncelemede, çözüm sürecinin de mümkün olduğu kadar kendi kontrolünde yürümesini istemektedir. Rusya'nın çözümsüzlükten yana ağırlığını koymasının bir diğer nedeni ise toprak paylaşımı gibi uygulamaların kendi içindeki azınlıklara emsal teşkil edebileceği korkusudur.

İran, Azerbaycan'ın nüfusunun yaklaşık %60'ı Şii olmasına rağmen Ermenistan'ı desteklemektedir (Tağıyev, 2013, s. 382). Tahran'ın bu politikasının sebepleri, İran nüfusunun %40'ını (Yılmaz, 2012) oluşturan Azeri kökenli vatandaşların üzerindeki Azerbaycan etkisini azaltmak suretiyle Bakü'nün güçlenmesini önlemek istemesi ve Rusya ile birlikte Kafkaslardaki batı etkisini frenlemek istemesidir (Tannock, 2013, s. 188-189). Ayrıca Türkiye ve Azerbaycan ile kapalı olan sınırlar düşünüldüğünde Ermenistan'ın dünyayla bağlantısı için İran, vazgeçilmez bir öneme sahiptir (German, 2012, s. 220). Nispeten daha az bir öneme sahip olmakla birlikte İran'ın özellikle ABD ve

Avrupa’da etkili olan Ermeni Lobisi’nden faydalanmak istemesi de Tahran’ın Erivan’ın yanında yer almasında bir faktördür.

Atatürk’ün “Azerbaycan’ın mutluluğu bizim mutluluğumuz, acısı bizim acımızdır” ya da Haydar Aliyev’in “Türkiye ve Azerbaycan, iki devlet, tek millettir” sözlerinden hareketle Türkiye ve Azerbaycan’ın tarihsel bağları özetlenebilir (German, 2012, s. 221-222). Dil, din, kültür gibi etmenler Türkiye’nin Azerbaycan’ın yanında saf tutmasında önemli rol oynasa da bu durumun oluşum sürecinde bazı pragmatik yaklaşımların da etkisi vardır. Azerbaycan Türkiye için Orta Asya’ya açılan bir kapı özelliği görmektedir. Ayrıca zengin doğalgaz kaynakları, bölgesel ve küresel enerji hattı projeleri nedeniyle Ankara için vazgeçilmez bir ortaktır. Ermenistan’la ilişkilerini normalleştirmeyi, Erivan’ın işgal ettiği topraklardan çekilmesi şartına bağlayan Türkiye, Bakü’nün en önemli destekçisidir. Kıbrıs sorunu ve 2009 Protokolleri gibi konular nedeniyle zaman zaman gerilen iki ülke ilişkileri bugün “ortaklık” düzeyindedir. Her ne kadar Rusya ile ticari ilişkileri Türkiye’nin çatışmanın çözülmesi aşamasında etkin rol oynamasını kısıtlasa da Azerbaycan desteği devam etmektedir (Cornell, 1998, s. 66).

ABD, 1994’den beri Minsk Grubu’nun eş başkanlarından biri olmasına rağmen çözüm sürecine bölge aktörleri kadar müdahil olmamıştır. Obama dönemiyle birlikte, Dağlık Karabağ Sorununun üzerine eğilmeye başlayan Washington, bölgede İran ve Rusya’nın nüfuzlarını frenlemek için politika üretmeye başlamıştır (Ambrosio, 2011, s. 108). Bunun yolu ise demokratikleşmeden geçmektedir. ABD, Azerbaycan ve Ermenistan’ın demokratikleşmesini, hem sorunun çözülmesi hem de bölgedeki ABD etkisinin artırılması için en önemli unsur olarak görmektedir. (Kasim, 2012, s. 241-242). Bir diğer batılı aktör olan Fransa ise Paris’teki Ermeni Lobisi’nin faaliyetleri ve baskıları sonucu krizde aktif bir rol oynamaktadır. Ekim 2014 Minsk Grubu toplantısı Cumhurbaşkanı Holland’ın katılımıyla Paris’te yapılmıştır (ntv.com.tr, 2014).

Diğerlerine göre nispeten daha az etkiye sahip olmakla birlikte Minsk Grubu da bir yönlendirici güçtür. Minsk Grubu, eş başkanlar ABD, Rusya ve Fransa’ya ek olarak Belarus, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan’ın oluşturduğu, 1992’de AGİT tarafından kurulmuş, Dağlık Karabağ Sorunu’nu çözerek barışı sağlamayı amaçlayan bir platformdur. Bugüne kadar soruna çözüm bulmak için üç öneri sunmuştur:

“Haziran 1997’de ortaya konulan *Paket Çözüm Planı*’na göre Dağlık Karabağ’ın ve işgal edilen diğer bölgelerin statülerinin aynı anda çözüme kavuşturulması öngörülmüştür. Ekim 1997’de taraflara sunulan *Aşamalı Çözüm Paketi*’nde Dağlık Karabağ ve işgal edilen diğer

bölgelerin statülerinin ayrı ayrı ele alınarak çözüme kavuşturulması öngörülmüştür. Üçüncü öneri ise *Ortak Devlet Planı* adı altında Kasım 1998’de Rusya öncülüğünde ortaya konmuştur. Buna göre, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ ortak bir devlet kuracak, Dağlık Karabağ’ın kendine ait bir ordusu ve anayasası olacak ve Dağlık Karabağ, Azerbaycan Milli Meclisi’nin aldığı kararları veto edebilecekti. İlk iki öneri Ermenistan, üçüncü öneri ise Azerbaycan tarafından reddedilmiştir. (Sapmaz ve Sarı, 2012, s. 5)”

Minsk Grubu kabul görmeyen bu önerilerin ardından çözüm sürecinde en azından bir düzeyin sağlanması için tarafların temel kaygılarını giderecek bir “Temel Prensipler Tasarısı” oluşturmuştur. Kasım 2007’de taraflara sunulan ve Madrid Prensipleri olarak da anılan tasarı Ermenistan’ın kararsız tutumu nedeniyle yürürlüğe girmemiştir (aljazeera.com.tr, 2012).

Görüldüğü gibi Minsk Grubu’nun önerileri, kısa vadeli çözümleri öngörmektedir. Çözüm için kurulan bu platform, buzdağının görünen kısmıyla ilgilenmekte; sorunun toplumsal ve siyasal altyapısına yeterince eğilmeden soruna dar bir çerçeveden bakarak sığ öneriler sunmaktadır. Bu durumun başlıca sebebi, grupta yer alan ülkelerin –özellikle eş başkanlar- her birinin konuyla ilgili farklı ajandalara sahip olmalarıdır. Çözüm sürecinde arabulucu olarak da nitelendirilen Minsk Grubu yerine, yaptırım gücü yüksek, yapıcı ve uzun vadeli çözüm önerileri getirebilecek yeni bir aktör ya da arabulucuya gereksinim olduğu, konu üzerinde çalışanların vardığı ortak kanılardan biridir.

3. AKTÖR ANALİZİ

3.1. Azerbaycan

Azerbaycan, Dağlık Karabağ Sorununu ülkenin bölünmez toprak bütünlüğü temelinde ele almaktadır. Dağlık Karabağ Savaşı’nı Ermenistan’ın sınırlarını genişletmek için çıkardığını iddia eden Azerbaycan, “kendi kaderini tayin hakkı” söylemine karşı çıkmaktadır (Asal, 2013, s. 65). Azerbaycan için Karabağ Sorunu, “Toprak bütünlüğünün ve sınırlarının dokunulmazlığı prensibinin ihlali”, “tarihsel anavatanlarında kovulma girişiminin bir simgesi”, “Ermenilerin büyük Ermenistan yaratma projelerinin bir aşaması” ve “vatandaşlarının anavatanlarından kovulmuş olması” olarak algılanmaktadır (Ergun, 2008, s. 203).

Çatışmasının başlangıcından beri özellikle enerji kaynaklarının etkisiyle Azeri ekonomisi son derece hızlı bir gelişme göstermiş, ancak bu durum halkın refah düzeyine ve demokratikleşme sürecine bir katkı yapmamıştır. Azerbaycan elde ettiği ekonomik imkanlarını ülkede kalıcı bir demokrasi oluşturmak için kullanmak yerine, otoriter yapıyı hatırlatan bir devlet inşa süreci yaşamaktadır (Gürbüz, 2010, s. 267).

Haydar Aliyev döneminden itibaren otoriter rejim kurumsallaştırılmış, artan petrol ve doğal gaz ihracatı rejimin korunması için kullanılmaya başlanmıştır (Özkan, 2008, s. 590).

2004 yılında 175 Milyon Dolar olan Azerbaycan savunma harcamaları, 2011 yılında 3.1 Milyar Dolar'a yükselerek yaklaşık 17 kat artmıştır (German, 2012, s. 218). Savunma harcamalarının, hayati önem taşıyan eğitim ve sağlık harcamalarına oranla daha hızlı bir artış göstermesi, soruna bakışta hala güvenlikçi anlayışın hüküm sürdüğünü gözler önüne sermektedir.

Artan savunma harcamalarına paralel olarak Bakü'den sık sık kuvvet kullanma tehdidinde yönelik sesler yükselmektedir. Ancak Azerbaycan'ın askeri bir hamle yapması en azından şu anki konjontürde mümkün görünmemektedir. Bu durumun başlıca sebebi Rusya'dır. Çatışmanın başlangıcından beri Ermenistan'ın en büyük destekçisi durumunda olan Moskova'nın böyle bir hamleyle izin vermeyeceği, gerçekleşmesi halinde ise şiddetli bir tepki göstereceği aşikardır.

Bunun yanında, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının 15 kilometrelik bölümünün Ermenistan'ın işgali altındaki topraklardan geçmektedir ve Erivan'ın bir silahlı çatışma durumunda bu hatta büyük zarar verebilme olasılığı vardır (Paul, 2010). Ayrıca Ermenistan, S-300 füzeleri ile enerji kaynaklarını ve hatta Bakü'yü vurabilme potansiyeline sahiptir (Khalid, 2008, s. 39). Dolayısıyla Azerbaycan'ın silaha başvurması olasılığı uzak görünmektedir.

Aşağıda Azerbaycan için SWOT analizi yapılacaktır:

Güçlü Yanları: Dağlık Karabağ'ın hukuki olarak halen Bakü'ye bağlı olması, petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması, son yıllarda artan savunma harcamaları Azerbaycan'ın güçlü yanlarıdır.

Zayıf Yanları: Dağlık Karabağ bölgesinde Ermenilerin çoğunluğu oluşturması, savunma harcamaları artışına rağmen ordunun hala zayıf bir durumda olması, demokratikleşme problemleri nedeniyle sorunların geniş tabanda tartışılmaması Azerbaycan'ın zayıf yanlarıdır.

Fırsatlar: Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi desteği Bakü için önemli bir fırsattır. Bu bağlamda 2008 tarihli 62/243 sayılı "Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarındaki durum" başlığını taşıyan BM Genel Kurul kararı örnek verilebilir (un.org, 2008). Ayrıca 822, 853, 874 ve 884 sayılı Güvenlik Konseyi kararları da Azerbaycan'ı haklı gösterir niteliktedir (Karaağaçlı, 2012). 2005 tarihli Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi kararında ise Ermenistan ilk defa saldırgan bir devlet olarak nitelendirilmiş, Dağlık Karabağ'ın kendi kaderini tayin hakkı bulunmadığı ve ayrılıkçı bir rejim olduğu vurgulanmıştır (Gökçe, 2011, s. 1118).

Türkiye desteği, Bakü için önemli bir fırsattır. Bunun yanında jeopolitik

konumu ve enerji kaynakları nedeniyle hiçbir ülke Azerbaycan'ı kaybetmek istememektedir. Bu durum ilgili ülkeleri Azerbaycan'a karşı temkinli politikalar izlemeye yöneltmekte, Bakü için bir fırsat oluşturmaktadır.

Tehditler: Rusya ve İran'ın Ermenistan'ı desteklemeleri Azerbaycan için en önemli tehdittir. Bunun yanında Kafkasların genel olarak istikrarsız bir bölge olması ve enerji kaynakları nedeniyle her ülkenin kendi çıkarları ekseninde hareket etmesi Bakü'nün hem ekonomik gelişimine hem de dış politikasına yönelik tehdit oluşturmaktadır.

3.2. Ermenistan

Ermenistan'ın temel tezi, Dağlık Karabağ Ermenilerinin "kendi kaderini tayin hakkına" sahip oldukları yönündedir. Erivan, savaşın Dağlık Karabağ ile Azerbaycan arasında patlak verdiğini; Ermenistan'ın bölgedeki Ermeni nüfusunu ve onların kendi kaderlerini tayin hakkını korumak için savaşa girdiğini savunmaktadır (Asal, 2013, s. 65).

Ermenistan, bölgede oluşturdukları çoğunluk nedeniyle siyasal gelecekleri konusunda kendilerinin karar verebileceklerini ileri süren Ermenileri de bu teze dayanarak desteklediğini ileri sürmektedir. Söz konusu destek ekonomik ve askeri desteği de içermektedir. Dağlık Karabağ'ın 18,500 kişilik ordusunun yaklaşık yarısı Ermenistan'dan gelen askerlerden oluşmaktadır ve bölge bütçesinin üçte biri Erivan tarafından sağlanmaktadır (Caspersen, 2008, s. 367).

Günümüzde Ermenistan, hem politik hem de ekonomik olarak Kafkasya'nın en fazla yalnızlaşmış ülkesidir (İşeri, 2010, s. 256). Azerbaycan ve Türkiye ile kapalı olan sınırlar, ülkenin neredeyse tüm sektörlerde Rusya'ya bağımlı olması ve yer altı kaynaklarının bulunmaması gibi nedenlerle Ermenistan ekonomisi kötü durumdadır. Ülkenin en önemli gelir kaynağı yurtdışındaki diaspora Ermenilerinden gelen paralardır. Dahası ülkenin genç nüfusu dış ülkelere –özellikle Rusya'ya- göç etmekte ve Ermenistan işgücünü kaybetmektedir (Uzer, 2012, s. 251).

Tüm bunlara rağmen Erivan da savunma harcamalarında ciddi bir artışa gitmiş, 2011 yılında savunma harcamaları, 2001'e oranla yaklaşık üç kat artmıştır (militarybudget.org, 2012). Ermenistan, Dağlık Karabağ Sorunu ve 1915 Olayları üzerinden güvenlikçi söylemlerini devam ettirmekte, ülkede demokratikleşme ve barış gibi unsurlar geri planda kalmaktadır.

Aşağıda Ermenistan için SWOT Analizi yapılacaktır:

Güçlü Yanlar: Güçlü kimlik bilinci, Dağlık Karabağ'da fiili hakimiyet ve bölgede çoğunluğun Ermeni olması Ermenistan'ın elini güçlendiren hususlardır.

Zayıf Yanlar: Ekonomide dışa bağımlılık, demokratikleşme sorunları,

bölgede yalnızlaşma, zayıf ekonomi ve ordu, artan tarihsel düşmanlık, Ermenistan'ın zayıf yanları olarak sayılabilir.

Fırsatlar: Erivan için en önemli fırsat Rusya ve İran'ın destekleridir. Bunun yanında Avrupa, ABD ve eski SSCB coğrafyasında yaklaşık dört milyon diaspora Ermenisi yaşamaktadır (Kolsto & Blakkisrud, 2012, s. 144). Özellikle Fransa ve ABD'de güçlü olan Ermeni Diasporası, Dağlık Karabağ Sorununda önemli etki potansiyeline sahiptir.

Tehditler: Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer alması ve Birleşmiş Milletler'in Bakü'nün tezlerine daha yakın olması Ermenistan için tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle gittikçe güçlenmesi ve TANAP gibi boru hattı projeleriyle Avrupa'nın güçlü ülkeleriyle gitgide daha da yakınlaşması Erivan için önemli bir tehdittir.

3.3. Dağlık Karabağ Yönetimi

1991'de ilan ettiği bağımsızlıktan sonra Dağlık Karabağ yönetimi, kendi durumuna benzer durumdaki birkaç küçük oluşum dışında hiçbir ülke tarafından tanınmamakla birlikte ordusu ve hükümeti olan de facto bir devlet yapılanmasına sahiptir (Nigmatulina, 2015). Yönetim, ülkenin resmi adını Artsah Cumhuriyeti olarak deklare etmiştir.

Siyasal sistem, başkanlık sistemi (Bugün Bako Sahakyan) olup, 2006 yılında bir anayasa kabul edilmiştir (president.nkr.am, 2015). Bağımsızlık ilanının ardından 1992'de olağanüstü hal ilan edilmiş, nüfusun büyük çoğunluğu silah altına alınmıştır. Yönetime istediği zaman insan haklarını askıya alma yetkisi de tanıyan olağanüstü hal durumu bugün hala devam etmektedir (Smolnik, 2012, s. 155).

Dağlık Karabağ Ermenilerinin 1988'den itibaren devam eden süreçteki temel argümanları, "tarihsel haksızlıklara maruz kaldıkları", "kendi kaderlerini belirleme hakları", "soydaşları ile beraber yaşama istekleri" ve "Azerbaycan'ın kendilerine karşı yürüttükleri ayrımcı ve baskıcı politikalar" savlarına dayanmaktadır (Ergun, 2008, s. 203).

Bugün resmi sayımlara göre nüfusu yaklaşık 140.000 olan Dağlık Karabağ Bölgesi'nin etnik dağılımı, %95 Ermeni, %5 Kürt, Rus ve Asur şeklindedir (Öztarsu, 2014, s. 243). Bölge yönetimi, olabildiğince siyasi tecrübe kazanıp oturmuş bir bürokratik sistem oluşturmaya çalışmakta, uluslararası tanınmanın ise eninde sonunda gerçekleşeceğine inanmaktadır (Sargsyan, 2013).

Dağlık Karabağ yönetimi açısından en önemli sorun barış sürecinde yer almamasıdır. 1998 yılında barış sürecinden çıkarılan yönetim (Sargsyan, 2013), çözüm arayışlarından ve görüşmelerden tamamen dışlanmıştır (Mkrtyan, 2007, s. 90).

4. SONUÇ YERİNE: STRATEJİ OLUŞTURMA

Daha önce de bahsettiğimiz gibi analizimizin stratejik hedefi, müzakere ve diplomatik yöntemlerle çatışmayı çözüme yönündedir. Bu hedefin başarılması için şüphesiz, öncelikle Azerbaycan ve Ermenistan'ın istekli olması gerekir. Çatışma, Azerbaycan ve Ermenistan'a ulus-inşası süreçlerindeki "öteki" imajını sağlamıştır. Ancak düşmanlığın körüklenmesi halen devam eden bir durumdur. Zira her iki taraf da iç politikalarını istedikleri gibi dizayn edebilmek için sorun bağlamındaki tavizsiz ve güvenlikçi yaklaşımlarını sürdürmektedirler. Dolayısıyla barış görüşmeleri, samimiyetten uzak toplantılar olmaktan öte gidememektedir.

Söz konusu isteksizliğin aşılması, her iki ülkenin de demokratikleşmesiyle mümkün olabilir. Zira demokratikleşme, ifade ve basın özgürlükleriyle birlikte sivil toplumun ve medyanın da barış sürecine dahil olmasını sağlayacak; sorunların daha geniş bir ortamda tartışılmasına zemin hazırlayacaktır. Her iki toplumda da bir sendrom haline gelen Karabağ meselesinin çözümünün hem Azerbaycan ve Ermenistan hem de bölgenin geneli için önemi ancak bu şekilde anlaşılabilir.

Demokratikleşme, çatışmanın başlangıcında ve çözümsüzlüğündeki en önemli açmazlardan biri olan sosyo-kültürel düşmanlığın yumuşatılması için de önemlidir. Ermeni ve Azeri toplumları arasında 19. Yüzyıldan beri devam eden düşmanlık, iki halk arasında güven ve diyalogun sıfıra indiği günümüzde devletlerin de körüklemesiyle halen devam etmektedir.

İfade ve basın özgürlüklerinin sağlanması, sivil toplumun çözüm sürecine dahil olması barışın faydasının maliyetinden daha fazla olacağını idrak edilmesine zemin hazırlayabilir ve toplumlar arasındaki diyalogun yolunu açabilir. İki ülke arasında ticaretin başlaması, farklı kesimlerin (iş insanları, akademisyenler, sanatçılar vb.) karşılıklı ziyaretleri ve iletişim kanallarının açılması halklar arasındaki güvenin artırılmasına ve toplumlararası normalleşmenin sağlanmasına hizmet edebilir.

Bu minvalde çözümün olmazsa olmazlarından biri ötekileştirici söylemlerin terk edilmesidir. Bu söylemler karşılıklı düşmanlığı artırmakta, kutuplaşmayı keskinleştirmektedir. Çözüm sürecinde taraflar konuyu güvenlikçi perspektiften değerlendirmeye son vererek savaş retoriğinden vazgeçmelidirler. Ayrıca genelde üçüncü tarafların eşliğinde bir araya gelen Azeri ve Ermeni liderlerin aralarındaki ikili diyalogun güçlendirilmesi sürece katkı sağlayacaktır.

Kuvvetli bir arabulucunun gerekliliği de çözüm için hayati derecede önemlidir. Minsk Grubu, Dağlık Karabağ Sorununda etkili bir konuma sahip değildir. Kuvvetli, dayatma ve baskı gücü olan bir arabulucuya ihtiyaç vardır. Kafkaslarda bu niteliklere sahip olan tek aktör Rusya'dır.

Ancak Rusya, çatışmanın başlangıcından beri Ermenistan'ı desteklemesi nedeniyle bu misyon için uygun değildir. Bölgede son yıllarda özellikle enerji konusunda meydana gelen gelişmeler, dünyadaki büyük güçlerin dikkatini çekmektedir. Dolayısıyla önümüzdeki yıllarda bahsedilen niteliklere sahip bir arabulucu konuya müdahil olabilir.

Sağlıklı ve yapıcı bir çözüm sürecinin bir diğer olmazsa olmazı ise tavizlerdir. Her iki ülke de konuyu sıfır toplamı bir oyun olarak görmekten vazgeçmeli, tavizsiz politika ve söylemlerini terk etmelidir. Uzun yıllardır düşman retoriği ve silahlanma yarışı ile devam eden krizi aşmanın yegane yolu, temel anlaşmazlık noktalarının gerçekçi bir düzlemde tartışılarak bir 'orta' yolun bulunmasıdır.

Toprak paylaşımı, Dağlık Karabağ'ın statüsü ve yerlerinden edilmiş kişiler en önemli anlaşmazlık konularıdır. Toprak paylaşımı konusunda, Ermenistan'ın işgal ettiği, Dağlık Karabağ çevresindeki yedi bölgeden çekilmesi sık sık dile getirilmektedir.

Azerbaycan, müzakerelerin başlayabilmesi için bunu bir ön şart olarak ileri sürmektedir. Bunun gerçekleşmesi durumunda çoğunluğu bu yedi bölgeden Azerbaycan'a göçmüş mülteciler, topraklarına geri dönebilecek ve en önemli iki sorun büyük oranda çözülecektir.

Dağlık Karabağ'ın statüsü ise daha karmaşık bir konudur. Hukuken tanınmayan Dağlık Karabağ Yönetimi, fiilen bağımsız olsa da bu durum, hem yönetimin kendisi hem de bölge açısından problemlere ve belirsizliklere neden olmaktadır. Mevcut statüsü, Dağlık Karabağ'ı uluslararası suçlar için cazip kılmakta, bölgeyi uyuşturucu ticareti ve kara para aklama gibi faaliyetlerin odağı haline getirmektedir.

Bölgenin Ermenistan'a bağlanması da statü sorununa çözüm olmayacaktır. Böyle bir hamlenin Azerbaycan tarafından şiddetle reddedilerek savaşa kadar giden bir yolu açacağı açıktır. Hatta bu şekilde bir adımın atılması, Ermenistan'ın baş destekçisi durumundaki Rusya tarafından bile kabul görmeyecektir.

Zira Rusya'nın böyle bir durumu kabul etmesi ya da desteklemesi, Batı ile Rusya arasında bir denge kurmaya çalışan Azerbaycan'ı ABD ve Avrupa'ya yaklaştıracaktır. Hatta olası Ermenistan ilhakına destek vermesi Moskova'ya Bakü – Erivan diyalogundaki kolaylaştırıcı statüsünü de kaybettirebilir. Dolayısıyla bu seçenek de bölgedeki tüm dengeleri altüst edeceği için devre dışı kalmaktadır.

Statü sorununa en uygun çözüm, Dağlık Karabağ'ın 1991'den önce olduğu gibi Azerbaycan'a bağlı bir otonom bölge olarak kalmasıdır. Yetkinin yerelde toplandığı, yerel hükümet ve meclise sahip, sadece dış politika ve

savunma alanlarında Bakü'ye bağlı bir Dağlık Karabağ bugün tüm taraflar için en münasip seçenektir. Bahsedilen modelin uygulanabilmesi için dünyadaki örnekler incelenerek istikrarlı bir yönetim kurulabilir.

Tüm bunlardan hareketle Dağlık Karabağ Sorununda kısa vadede bir çözüm beklenemeyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak en azından orta vadede bir çözüm için anahtar kavramlar, 'güven', 'diyalog' ve 'demokratikleşme'dir.

5. KAYNAKÇA

- Akyeşilmen, N. (2014). Çatışma yönetimi: Kavramsal ve kuramsal bir analiz. N. Akyeşilmen (Ed.) *Barışı konuşmak: Teori ve pratikte çatışma yönetimi* içinde (ss. 18-44). Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Ambrosio, T. (2011). Unfreezing the Nagorno-Karabakh Conflict? Evaluating peace-making efforts under the Obama Administration. *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, 10(1), 93-114.
- Asal, Uğur Y. (2013). Dağlık Karabağ Sorunu'nun çatışma çözümü perspektifinden analizi. R. K. Karaca (Ed.) *Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları* içinde (ss. 57-81). İstanbul: Bilgesam Yayınları. 18.02.2016 tarihinde http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-84-2014021450asyada_guvenlik.pdf adresinden erişildi.
- Aslanlı, A. (2013). *Yeni küresel mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*. Ankara: EkoAvrasya Yayınları.
- Bağcı, H. (2014). Önsöz yerine: Çatışma analizi. N. Akyeşilmen (Ed.) *Barışı konuşmak: Teori ve pratikte çatışma yönetimi* içinde (ss. 3-17). Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Baguirov, A. (2012). Nagorno-Karabakh: Competing legal, historic and economic claims in political, academic and media discourse. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(2), 139-175.
- Buzan, B., Waever, O. & Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Caspersen, N. (2008). Between puppets and independent actors: Kin-State involvements in the conflicts in Bosnia, Croatia and Nagorno Karabakh. *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, 7(4), 357-372.
- Cornell, E. (1998). Turkey and the conflict in Nagorno-Karabakh: A delicate balance. *Middle Eastern Studies*, 34(1), 51-72.
- Ensaroğlu, Y. & Akyeşilmen, N. (2014). Sonuç yerine: Barış sürecinde yoldaki işaretler. *Barışı konuşmak: Teori ve pratikte çatışma yönetimi* içinde (ss. 449-460). Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Ergun, A. (2008). Güney Kafkasya'da etnik temizlik ve çatışma: Azerbaycan ve Ermenistan ulusal kimliklerinde Karabağ Sorunu. *Doğu Batı Dergisi*, 11(44), 197-207.
- Gamaghelyan, P. (2005). Intractability of the Nagorno-Karabakh Conflict: A myth or a reality. 18.02.2017 tarihinde <http://www.monitor.upeace.org/documents/intractability.pdf> adresinden erişildi.
- German, T. (2012). The Nagorno-Karabakh Conflict between Azerbaijan and Armenia: Security issues in the Caucasus. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(2),

216-229.

- Geukjian, O. (2012). *Ethnicity, nationalism and conflict in South Caucasus: Nagorno-Karabakh and Legacy of Soviet Nationalities Policy*. Surrey: Ashgate Publishing.
- Gökçe, M. (2011). Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 6(1), 1111-1126.
- Gürbüz, V. M. (2008). Dağlık Karabağ Sorunu karşısında taraf ülkeler, bölgesel ve küresel güçler. A. H. Aydın, S. Taş & S. Adıgüzel (Ed.) *Bölgesel sorunlar ve Türkiye içinde* (ss. 117-229). Kahramanmaraş: KSÜ Yayınları.
- Gürbüz V. M. (2010). Günümüz Türk Dış Politikasında Kafkasya ile ilişkiler. C. Yenigün & E. Efeğil (Ed.) *Türkiye'nin değişen dış politikası içinde* (ss. 265-288). Ankara: Nobel Yayınları.
- Gürel, Ş. (1992). Karabağ Sorunu üzerine bir not. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(1), 181-185.
- Hakala, T. (1998). The OSCE Minsk Process: A balance after five years. *Helsinki Monitor*, 9(1), 5-14.
- <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/daglik-karabagda-cozum-girisimleri-agit%20minsk-grubunun-muzakere-cikmazi> (2012).
- <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/kafkasyanin-acik-hesabi-daglik-karabag> (2014).
- <http://militarybudget.org/armenia/> (2015).
- <http://www.president.nkr.am/> (2015).
- <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25546085> (2014).
- İşeri, E. (2010). Türkiye'nin yeni dış politika etkinliğinin Kafkasya'daki sınırları: Ermenistan boyutu. C. Yenigün & E. Efeğil (Ed.) *Türkiye'nin değişen dış politikası içinde* (ss. 247-264). Ankara: Nobel Yayınları.
- Karaağaçlı, A. (2012). İşgal altında Dağlık Karabağ Sorunu. 18.02.2016 tarihinde <http://www.bilgesam.org/incele/164/-isgal-altindaki-daglik-karabag-sorunu/#.Vsbi6bSLRkj> adresinden erişildi.
- Kasim, K. (2012). American policy toward the Nagorno-Karabakh Conflict and implications for its resolution. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(2), 230-244.
- Khalid, İ. (2008). Nagorno-Karabakh Conflict. *Journal of Political Studies*, 14(2), 25-44.
- Kolsto, P. & Blakkisrud, H. (2012). De facto states and democracy: The case of Nagorno-Karabakh. *Communist and Post-Communist Studies*, 45(1), 141-151.
- Kuburas, M. (2011). Ethnic conflict in Nagorno Karabakh. *Review of European and Russian Affairs*, 6(1), 43-54.
- Lynch, D. (2002). Seperatist states and Post-Soviet Conflicts. *International Affairs*, 78(4), 831-848.
- Mkrtychyan, T. (2007). Democratization and the Conflict of Nagorno-Karabakh. *Turkish Policy Quarterly*, 6(3), 79-92.
- Nigmatulina, A. (2015). Tensions reignite in the Nagorno-Karabakh Conflict. 18.02.2016 tarihinde <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2015/03/tensions-reignite-nagorno-karabakh-conflict-150303121751335.html> adresinden erişildi.

- Novikova, G. (2012). The Nagorno Karabakh Through the Prism of the Image of the Enemy. *Transition Study Review*, 18(3), 550-569.
- Özkan, B. (2008). Who gains from the 'No war no peace' situation? A critical analysis of the Nagorno-Karabakh Conflict. *Geopolitics*, 13(3), 572-599.
- Öztarsu, Mehmet F. (2014). Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm arayışlarında Minsk Grubu ve bölgesel aktörlerin rolü. N. Akyeşilmen (Ed.) *Barışı konuşmak: Teori ve pratikte çatışma yönetimi* içinde (ss. 239-260). Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Paul, A. (2010). Nagorno-Karabakh – A ticking time bomb. 18.12.2016 tarihinde http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1148_nagorno-karabakh.pdf adresinden erişildi.
- Pokalova, E. (2015). Conflict resolution in frozen conflicts: Timing in Nagorno-Karabakh", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17(1), 68-85.
- Rowland, R. (2013). Population trends in contested pseudo-state: The Case of Nagorno-Karabakh", *Eurasian Geography and Economics*, 49(1), 99-111.
- Sapmaz, A. & Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan tarafından kuvvet kullanım olasılığının analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(15), 1-31.
- Sargsyan, Anna H. (2013). Nagorno Karabakh: Obstacles to a negotiated settlement. 18.12.2016 tarihinde <http://www.css.ethz.ch/publications/pdfs/CSS-Analysis-131-EN.pdf> adresinden erişildi.
- Selimovic, Johanna M., Brandt, A.N. & Jacobson A. S. (2012). Armenia and Azerbaijan: Stuck in conflict over Nagorno-Karabakh. 18.12.2016 tarihinde <http://kvinnatillkvinna.se/en/files/qbank/301ad0e3bd5cb1627a2044908a42fdc2.pdf> adresinden erişildi.
- Smolnik, F. (2012). Political rule and violent conflict: Elections as 'institutional mutation' in Nagorno-Karabakh. *Communist and Post-Communist Studies*, 45(2), 153-163.
- Svensson, I. (2009). The Nagorno-Karabakh Conflict: Lessons from the mediation efforts. 18.12.2016 tarihinde http://www.initiativeforpeacebuilding.eu/pdf/Nagorno_Karabakh_conflict_mediation_efforts.pdf adresinden erişildi.
- Tağıyev, K. (2013). Siyasi tarih bağlamında Azerbaycan'da din eğitiminin gelişimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(28), 380-289.
- Tannock, C. (2013). The EU's commitment in Nagorno-Karabakh and required steps ahead. M. Kambeck ve S. Ghazaryan (Ed.) *Europe's next avoidable war: Nagorno-Karabakh* içinde (ss. 185-198). Londra: Palgrave Macmillan.
- Tarkan-Mouravi, G. (2012). Security threats and de-securitization of conflicts in the Central Caucasus. *The Caucasus and Globalization*, 6(2), 89-97.
- Tokluoğlu, C. (2011). Political discourse of the Azerbaijani elite on the Nagorno-Karabakh Conflict (1991-2009). *Europe-Asia Studies*, 63(7), 1223-1252.
- Uzer, U. (2012). Nagorno-Karabakh in regional and world politics: A case study for nationalism, realism and Ethnic conflict", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(2), 245-252.
- Waeber, O. (1995). Securitization and desecuritization. Ronnie D. Lipschutz (Ed.) *On Security* içinde (ss. 46-86). New York: Columbia University Press, New York, s: 46-86.
- Walker, E. (1998). No peace, no war in the Caucasus: Secessionist conflicts in

- Chechnya, Abkhazia and Nagorno-Karabakh. 18.12.2016 tarihinde <http://www.belfercenter.org/publication/no-peace-no-war-caucasus-secessionist-conflicts-chechnya-abkhazia-and-nagorno-karabakh> adresinden erişildi.
- Yamakov, A. (1991). Ethnic conflict in the Transcaucasus: The case of Nagorno-Karabakh. *Theory and Society*, 20(5), 631-660.
- Yılmaz, H. R. (2012). İran'da İki İstanbul. 18.12.2016 tarihinde http://www.tepav.org.tr/upload/files/1344424084-0.Iran_daki_Iki_Istanbul.pdf adresinden erişildi.
- Yılmaz, R. (2013). Kafkasya'da çözülemeyen kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(1), 71-90.